

Юрій
Семенко
НАТАЛІЯ ПAVЛУШKOBA

Юрій Семенко

НАТАЛЯ
ПАВЛУШКОВА

Рецепційний прикладник

J. Semenko
Zentnerstr. 23/39
80798 MUNCHEN

“ЧЕРВОНА КАЛИНА”
МЮНХЕН – ЛЬВІВ

1999

- © “Червона Калина”
© Ю. Семенко, упорядник тексту, 1999
© Г. Дзвінковий, художнє оформлення, 1999

ISBN 5-7707-0702-x

* * *

Коріння Спілки Визволення України лежить у праісторичних часах, сивій давнині українського народу. Як скіфи, рутенці, руси чи інакше називані наші предки об'єднувалися (спілка), щоб жити вільно (визволеними) від сусідів, загарбників. Київське князівство стало вершиною визволеної України того часу. Після небувалого в історії людства нищення нашої Батьківщини в час монгольської навали козацький народ піднявся до боротьби за визволення:

*Та не буде ліпше
Та не буде краще,
Як у нас в Україні —
Що немає жида,
Що немає ляха
Та не буде й унії!*

Українську Народну Республіку, віковичну мрію українського народу, завоювали й знищили вороги людяности, людства за допомогою малоросів комуністичних переконань. Саме вони поборюють Спілку Визволення України.

У цьому збірнику для ілюстрації подаємо кілька випадів ненависті і ницості комуністичних авторів.

Основне: друкуємо першоджерельні матеріали про Спілку Визволення України, переважно маловідомі статті Н.П. Павлушкової, племянниці С.Єфремова, рідної сестри засновника Спілки Української Молоді Миколи Павлушкова, уривки її листів.

Християни повторюють авторитетне висловлювання Ісуса Христа (Від Матвія XVIII, 20): "Де двоє або троє зійшлися в моєму імені, то я разом з ними!". Де двоє однодумців — то вже спілка!

„Чоловік та жінка — то одна спілка», — наводить Б. Грінченко ("Словник" IV, стор. 178) переконання українського народу. Двоє однодумців творять спілку! Знайомі, які мали схожі чи однакові погляди, не присягали один одному у вірності, на нагані, за зразком членів ОУН у минулому чи по-комуністичному (на колінах) перед червоним прапором. Оті спілкування однодумців згодом могли виявлятися в узгодненій спільній діяльності. Отже, С. Єфремов, В. Дурдуківський, М. Павлушков, будучи у ворожості до комунізму, однодум-

цями творили спілку. Поширювана, для знеславлення діячів та прихильників Української Народної Республіки, брязкотлива нісенітниця комуністів «Опера СВУ — музика ГПУ» могла подобатися лише активістам злочинної КП, організаторам колгоспів, колгоспній комсомолі... Навіть коли б такої СВУ не було, а існувала лише створена ГПУ, то слід дивуватися, що підсудні після залякування і моральних тортур ані разу не зріклися свого переконання і віри в УНР, не висловили схвалення чи захоплення комунізмом та його вождями... Отже, чи висловлювана підсудними ворожість до пануючої в Україні КП могла бути музикою ГПУ? Її виконували, та й дотепер іще співають комуністи найрізноманітніших відтінків проти українців національно-демократичних переконань, засуджених членів СВУ.

* * *

Німецьку територію англійська та американська авіація бомбардувала по-варварському, нещадно, зрівнюючи заздалегідь намічені ділянки міст з землею. Бомбардували міста, де не було ніяких військових об'єктів — Дрезден. У той час масового вбивства цивільного населення з повітря мені, як «остарбайтерові», довелося працювати вантажником вугілля на паротяги в залізничному депо Ганновера. Це місто, правда, мало стратегічне значення як транспортний вузол. Його знищено на 75%!.. Від запалювальних бомб горіли асфальтні дороги...

Влада намагалася розселити жителів міст у сільські райони. В час такого переселення родина Н.П.Павлушкової на одній із станцій побачила заплакане дівча. Запитали по-німецькому, чому плаче. Дитя відповіло по-українському, що її батька і маму вбила бомба... Наталя Петрівна дитину взяла з собою. Ця подія знайшла (див. далі) відображення у вірш «Алярм». На превелике нещастя згодом виявилось, що дівчина «легко» психічно хвора. Може від пережитого? І так вона росла, завдаючи біль і горе опікунам.

* * *

Наприкінці серпня 1996 р. В.М. Огородник розмовляв із Н.П. Павлушковою останній раз. Вона сказала, що частину їхнього архіву поклали в труну О.Ф. Дурдуківської, похованої на цвинтарі Праги. Решту забрав І. Білокінь. Це була по суті крадіжка. Він до Н.П. прислав із Москви ніби якусь її давню знайому чи родичку. Вона мусіла познайомитися з умовами життя знаменитої емігрантки, допомогти їй та написати спільним знайомим про щоденне життя Н.П. Приїзд «родички» з Москви до Гадамару, коло Франкфурта, де

проживала родина Н.П.Павлушкової, свідчить про зв'язок, співпрацю українських (комуністичних) служб шпигунства з російськими.

До Н. П. приїздило також кілька професорів з України (?). Вони поводитися майже гідно, бо мали, зрозуміло, чисто особисті та виключно наукові зацікавлення.

Не маючи довгий час ніяких вісток від Н.П., В. Огородник поїхав в Гадамар. Там він довідався, що Наталю Петрівну забрали до притулка старих. В ньому Н.П.Павлушкова й померла 17.5.1997 р. Повідомлення про смерть Н.П.Павлушкової Селянська Партія відіслала до українських газет на чужині і в Україні.

НАТАЛЯ П. ПАВЛУШКОВА*

Я добре знала з оповідань С. О. Єфремова, нашого близького приятеля, його племінницю, Наталю Петрівну Павлушкову. Це була талановита, життєрадісна, енергійна дівчина років 20, студентка архітектурного факультету Київського Художнього Інституту. Вона та її брат Микола виховувалися в родині Дурдуківських та С. О. Єфремова, і Сергій Олександрович часто їй багато розповідав про обох з любов'ю та захопленням, підкреслюючи стійкість їх характерів та глибоку моральність.

*Наталія Павлушкова як студентка,
перед арештом*

Одного дня, на весні 1929 року С. О. Єфремов, схвильований, розповів мені про те, що Наталя зникла: пішла до товаришки і додому не повернулася. Він тоді ж висловив припущення, що її заарештувало ГПУ.

З того дня, як Єфремов розповів мені про арешт Наталі, я близько ввійшла в цю справу. Тоді, в 1929 році, в київській в'язниці на Лук'янівці відбував п'ятий рік ув'язнення мій швагер, Кость Прокопович Василенко, засуджений у справі «Центру дій». Він був фельдшером у в'язничній лікарні. Через санітарок, теж ув'язнених, і хворих він знав, що

робилось у в'язниці. З ним я була в добрих взаєминах і кожного тижня відвідувала його. Ці побачення ми використовували для обміну інформаціями з Наталею Павлушковою. Вона довгий час сиділа в одиночці, а проте їй вдалося через перестукування з сусідкою (яка мала зв'язки з швагром) передавати важливі відомості, які я того ж дня переказували Єфремову; а новини від нього несла Наталі.

Пробула у в'язниці Павлушкова 11 місяців. То в одній в'язниці

* Див. розділ «Примітки», пункт 1. Також далі подаємо там інші виноски.

ГПУ, в одиночці, то у великій тюрмі на Лук'янівці, в спільній камері, то знову в одиночці. Спочатку її «готували» до виступу на процесі в Харкові, але потім засудили на три роки «умовно». Їй дозволили навіть бути присутній на частині процесу.

Але переслідування її не закінчилось «звільненням». Вийшовши на «волю», вона мусла щотижня з'являтися на реєстрацію до ГПУ.

* * *

АКАДЕМІК С.О. ЄФРЕМОВ
ПРО НАТАЛІЮ ТА МИКОЛУ ПАВЛУШКОВА

С. Єфремов „Щоденники. 1923-1929”.

Видавництво газети «Рада», 1997.

8 квітня [1929 р.]. Зникла Ляля. 3 квітня пішла до подруги вчитися — і не вернулася. Всі ці дні шукали її повсюди, заявляли скрізь — і ніякого результату. Перша думка, звичайно, що її арештовано на вулиці, бо до подруги вона не дійшла, але ж ГПУ завіряло, що її там нема. Сьогодні, нарешті, після оповістки в газеті ГПУ призналося, що вона таки там. За що її взято — невідомо. Арешти тої ночі, проти 4-го, були серед студентів великі. Але ж і тактика: брати людей і одмагатися, що знать не знаємо, відать не відаємо! Мафія якась... Думав колись я, що наше покоління буде останнім, яке виховується по тюрмах. Помилівся: наймолодші — так само до цього університету потрапляють. Падають режими, а методи все ті самі, навіть погіршилися. Перше все-таки менше людей отак без сліду зникало, ніж тепер. Бідна, нещасна молодь, яку облутано шпигами й провокаторами... Що ще її чекає, та й усіх нас, мешканців цієї рабської сторони проклятої?

9 квітня. Турбує доля Лялі. Що воно за історія?... Говорять, що серед в'язнів є намір протестувати голодуванням. Небезпечна і мало помічна була ця річ навіть за старого режиму, коли більш уважали на загал. Тепер це, мабуть, цілком марний захід. Але молоді голови не розмірковують багато і часто діють зопалу, наосліп.

(Сторінка 752).

23 квітня. Вже кілька раз у ГПУ не приймають передач для Лялі — "з наказу слідчого". Ні харчів, ні навіть сорочок чистих. Новий рід тортур: сиди голодний і ходи брудно. Ніколи того не було, навіть за царських часів, щоб слідчий карав таким способом підсудного. До того ж ще й робиться це з надзвичайним цинізмом. У

ГПУ не приймають передач; обертаються люде з скаргою до прокурора, — той по телефону запитує ГПУ — чому не приймають? Відповідь: і не думали не приймати... Прокурор нападається на того, хто скаржитися: що ви вигадуете і мені тільки час даремно гаїте! Йдіть і передавайте. Йде і дістає ту ж таки відповідь: з наказу слідчого передачі такому-то заборонено!.. Знуцання доведено до найвищого градусу вигадливости. Дехто місяцями сидить без сорочок, — звісно, під плакатами: «Товарищи, соблюдайте чистоту, ибо стыдно нам, творителям новой жизни, ходить в грязи!». (Сам бачив у ЧК такий плакат ... над купою сміття!).

(Сторінка 758).

Вияснилася справа Ляліна. Обвинувачують бідну дівчину по артикулу, що загрожує розстрілом! (54, ріжні пункти). Певна річ, обвинувачення це дурниця, але сучасна юстиція й не такі дива показувала. Колись Драгоманов писав про «детоубийство, совершаемое русским правительством». Але політичні процеси 70-х років — справді дитяча забавка, рівняючи до теперішніх. Та й вік обвинувачених зменшився: тепер он сидять по 54 арт[икулу] справді діти 14-16 років. Удосконалюємось!..

(Сторінка 765).

19 травня. Мав думку з Он[исею] днів на два поїхати Дніпром (до Чернігова й назад), але справа Миколина все це понехала.

Певне, взагалі не доведеться цього року виїхати нам на спочинок: не можна Он[исі] кинути арештованих, а самому — совісно виїздити. А всім нам он яка єсть потреба одпочити од подій проклятого року, — та ба!

(Сторінка 765).

21 травня. Лялю перевели вже до тюрми. Отже, починається безнадійне сидіння. Сьогодні я сам поніс їй передачу. Година зо три перебув перед дверима сучасного раю, де, мабуть, усі будемо. Чоловік з 500, певне, було таких, як і я. Наслухався і набачився всячини. І багато згадался з часів власного сидіння та ще й з перспективами на прийдуще. Оригінальна країна, — нічого казати! Країна в якій навіть найчервоніша революція діє, як найчорніша реакція. Та й то правда: «екстреми ся стикають», як любив говорити Франко, — крайності збігаються, щоб довести марксівський «закон» діалектичного розвитку. Але жити од такого торжества «закону» не лекше.

22 травня. Миколині іменини. Послали йому передачу — прийняли навіть не одмагалися, що нема його там, як це звичайно буває.

І то добре!.. А сидіти, мабуть, довго доведеться, як і взагалі доля арештованих невідома. Ліплять їм серйозну справу — мало не організацію «визволення України»! Найновіший спосіб українізації... Наримського краю та Мурману.

(Сторінка 767).

31 травня. Сказали в ГПУ, що Миколу переслали вже до тюрми. Понесли їсти туди, — кажуть, що там також нема. Починаються звичайні, з таємниць мадридського двора, штучки. А допомогти несила.

Закінчив редакування приміток і варіантів до II тому Коцюбинського. Нудна робота та й потрібна може 2-3 чоловікам на землі. Ну, то зроблено, хай іде.

1 червня. Прислала звістку Ляля з докладним описом своїх пригод. Теж людський документ. Між іншим документально встановлено, що в ГПУ арештованих катують. Студента Бондаренка за то, що «не признається», били аж поки спустили кров, тягали за волосся по камері, держали без їжі чотири дні в темному підвалі... Чим не «свята інквізиція»? Сьогодні в газеті читав обурення з приводу арешту гімназистів у Галичині. Теж по-езуїтському: самі робимо, а на других звертаємо. Пересилаючи на волю звістку про катування, Бондаренко прохав передати її мені. А що я можу зробити? Найгірше, що нема сили і змоги виступити бодай з демаскуванням цієї езуїтсько-катівської поведінки в нашому найкращому з усіх можливих світів.

(Сторінка 770).

22 червня. Знайшли Миколу — там само, в ГПУ. Навіщо вони брешуть, що його там нема? Видко, мучать допитами і за неслухняність кара — позбавлення передачок з дому. А ще кажуть, що за наших часів не беруть на муки! Про Миколину справу кружляють усякі чутки. Говорять навіть, що хлопці збиралися замах робити, на... Троцького! В усякому разі справа якась погана вже тим, що один на одного виказують... Володимир ходить, мов з хреста знятий, аж страшно за його. Один з товаришів його мені признався, що він навіть пробував собі був смерть залодіяти.

(Сторінка 776).

2 липня. Нова звістка од Миколи. Мучать його допитами — по 12 год[ин]. Все вимагають, щоб мене заплутав...

З сіл страшні відомості: грабунок, терор. Ніхто не розуміє, кому це і навіщо потрібно. Руйнують «куркуля», а разом руйнують всякий взагалі добробут. Якесь садистичне божевілля!

(Сторінка 777).

14 червня. Кожного дня якась капосна новина. Кожен день і кожну людину зустрічаєш з питанням — яку ще нову прикрість принесє. Коли вертаєшся додому, то перша думка — що трапилось не-доброго...

Про Миколу розповідають, ніби він з товаришами на якійсь панахиді в Софійському розкидав прокламації. Аж не віриться, щоб він пішов на такий «пістолетський» учинок і нічого потім про це не говорив. Та — все можливо. Молодь зовсігди молодь. Що нам, старим, здається дурницею, те в їхніх очах має вигляд подвига. Правда, самі потім і рознесуть і, як у даному разі, викажуть один на одного. Дитяча витівка, але скільки вона жертв коштуватиме! Звичайно, не молодь винна, а система, що пхає її на нерозважні вчинки, а потім карає як злочинців. Не було б цієї системи, не було б і таких «злочинств».

15 червня. Знову у ГПУ сказали, що Миколу* переведено до тюрми. Але, певне, і цим разом якась нова, або, власне, — стара штучка, бо в тюрмі передачки не прийняли, — сказали, що там його немає... Що за безглузде знущання!..

17 червня. З Лялею пригода. Піймалася з якоюсь запискою; коли її хотіли одібрати — проковтнула. Звичайно, репресії, а як відповідь на них — погрози голодуванням. І не знаєш, як їй переказати, щоб не робила цього. Голодування в тюрмі занадто серйозна річ, щоб з абиякого приводу до нього вдаватись. Та й що воно допоможе?

(Сторінка 775).

16 липня. Од наших бранців нічого нового. Сидять і мучаться. Доколі, о Господи?

(Сторінка 778).

* Павлушков Микола (*1903). гром. діяч, племінник С. Єфремова: у 1920-их рр., будши студентом Київ. Ін-ту Нар. Освіти, очолював Союз Укр. Молоді (СУМ). На процесі Союзу Визволення України (СВУ) і СУМ засуджений на 10 рр. ув'язнення; дальша доля невідома.

Енциклопедія Українознавства (Сторінка 1921).

Український учений С. Єфремов боявся за долю своїх вихованців. Наталю "піймали з якоюсь запискою; коли її хотіли одібрати — проковтнула".

Висуванці КП й комсомолу не можуть допустити, що молоді люди "однолітки Жовтня" були ворогами їхньої системи й організувалися для боротьби проти неї. В записці, яку проковтнула в тюрмі Наталя, напевно мовилося не про якусь антисоветську організацію, а про любовні болі і жалі! — говорили продовжувачі справи Леніна-Сталіна та їхніх послідовників Скрипника-Хвильового

на еміграції. "Українські вісті" (ч. 13/85 р.) орган УРДІ, так і писали, що Ю.С. "повірів на слово Наталії Павлушківій, дружині В. Лобуцького, яка нічого спільного з СВУ не мала, підмінив дійсне бажаним і зробив Павлушкова героєм."

А той Микола Павлушков з товаришами (отже, якась спілка та була?) розкидав прокламації, напевно не націонал-комуністичного змісту.

С. Єфремов носив у в'язницю передачі Миколі Павлушкову. А тюремники НКВД „кажуть, що його там також нема».

Миколу Павлушкова в той час допитували.

Микола Павлушков, 1923 рік.

№ 8

Протокол допиту М.П.Павлушкова

21 травня 1929 р.

Отец мой был дважды арестован, кажется в 1923 или 1924 году, обвинялся в укрывательстве церковных ценностей, а затем в контр-революционной деятельности. Был он, кажется, осужден на три года тюремного заключения, которое отбывал в г.Туле. По освобождении он занял свое прежнее положение в церкви 12 апостолов, где служит и по сие время. Я уехал из Тулы в 1921 г. в Киев, устроился машинистом в артельном управлении, поступил через биржу труда, работал я там год и поступил в первую Шевченковскую школу, которой заведывал мой дядя ДУРДУКОВСКИЙ. Учился я в этой школе один год и поступил в Ветеринарный Институт, откуда я был исключен по мотивировке за неуспеваемость, в самом деле это, по моему мнению, было не так. Центральная Комиссия в Харькове меня восстановила и я до 1926 г. учился в КВЗИ, затем поступил в ИНО на исторический цикл, где учился до дня ареста.

Оригінал. Машинопис.

ДА СБУ. - Спр. 67098-ФП. т. 70-Арк. 4-5.

№9

Додаткові свідчення М.П.Павлушкова

6 червня 1929 р.

Виправляючи й озмінюючи попередні свої свідчення, подаю таке. Обставини особистого мого життя: викинення мене з числа студентів КВЗІ, арешт і ув'язнення мого батька, а також і торішнє моє ув'язнення про роботу державних органів і політику компартії на селі й взагалі на Україні все це призводило мене до думки про потребу зміни такого стану речей, шляхом організованої боротьби з наявним ладом в країні. Спочатку я тільки діливсь цими своїми настроями з своїми рідними — з дядьком моїм — ЄФРЕМОВИМ С.О., і в цих розмовах висловлював здивування, що за такого ладу й досі культурна українська молодь не створила своєї національної нелегальної організації, говорилося про потребу створення такої організації. Тут я і намислив спробувати на власну річ організувати якусь нелегальне об'єднання з особисто мені відомих осіб. Пояснюю, що в цих розмовах брав участь і другий мій дядько — разом з ЄФРЕМОВИМ — ДУРДУКІВСЬКИЙ В.Х. (Володимир Хведорович). Перегля-

нувши своїх знайомих, рішив я у першу чергу поділитись своїм наміром з МАТУШЕВСЬКИМ Борисом Хведоровичем, тоді-ж ми намітили орієнтовно, кого б ще можна було приєднати до себе. Визначимо, що на перші організаційні збори на квартирі в МАТУШЕВСЬКОГО запросямо ще й БОБИРЯ Діодора Миколаєвича. На тих зборах вирішено було підготувати до другого разу кожному свій проект організації (структури). Там таки я запропонував систему п'ятірок і назву «СВУ» (Спілка Визволення України). Саме таку систему запропонував я тому, що внаслідок розмов з ЄФРЕМОВИМ С.О. про минулу його підпільну роботу, склалося у мене вражіння, стверджене й словами мого дядька, що ця структура найпридатніша в підпільній роботі. З ДУРДУКІВСЬКИМ В.Х. про свій задум створити організацію й обра[ти] до неї структуру я не казав ні слова. На других зборах — в приміщенні Комісії Громадських течій ВУАН — присутні були: МАТУШЕВСЬКИЙ Б.Х., БОБИР Д.М., НЕЧИТАЙЛО П.Т., КОКОТ Данило та я. Тут прийнято було мою пропозицію щодо структури п'ятірками. Дальші збори (треті) відбулися на квартирі в СЛЮБОДЯНИКА Григорія, там були всі, що і на попередніх, окрім КОКОТА. На цих зборах відбулася суперечка в питанні про назву «СВУ» чи «СУМ» (Спілка Української молоді) та про тип організації — партія чи спілка. Спинилися на типові спілкової організації, бо вона дає більш простору для об'єднування коло спільної мети (визволення України) людей з відмінними політичними поглядами. Ухвалено було всім студіювати партійну літературу перед і після революційних організацій з метою вироблення своєї програми й статуту. Дальші збори (відбулись так само в Слободяника) розглянули проекти статуту й програми спілки (мій і Матушевського, здається). Прийнято було мої проекти. З політичного боку вирішено було домагатись творення незалежної української демократичної республіки. Майбутній лад на Україні уявлявся з Центральною Народною Радою на чолі. На місцях — свої місцеві Ради — не «виконкоми». Земля лишається в користуванні тих, хто на ній робить, великі підприємства — залізниці, копальні, ліси — власність держави. На перший час після встановлення нового ладу повинна була запровадитись диктатура нового уряду, всі заходи якого спілка повинна була підтримувати. В питанні про участь еміграції в новому державному будівництві ухвалено було не пускати емігрантів до керівної роботи в спілці, як одірваних од ґрунту, але-ж визнати за можливе приймання їх звичайними членами. В статуті спілки прийнято було раніш намічену організацію «п'ятірок» і спроектовано поставити на чолі спілки центральне бюро, зв'язане з місцевими організаціями спілки. Тимчасом обов'язки центрального бюро мала виконувати наша п'ятірка — до того часу, поки не буде змоги скликати пленарне легальне зібрання спілки, де б мож-

на було передати справи виборному бюрові. Статут проектував зробити обов'язковим для членів спілки само-політ-навчання та фізичні й військові вправи. Кошти спілки мали складатись із членських внесків — по 10% місячного заробітку. На ці кошти в першу чергу проектувалося набувати зброю. Ідучи до своєї мети — скинення рад-влади — спілка мала розвинути агітаційну та терористичну діяльність. Після суперечки прийнято було мою пропозицію — звернути терористичні акти проти представників центральної влади (Троцький, Будьонний, Каменев, Дзержинський).

Думалося організувати свою друкарню на перший час хоча-б із шклографом і поширювати свої видання серед селянства, на базарах тощо. Думалося експропріювати шклографа з канцелярії електротехнікуму, доручено розвідку в цій справі НЕЧИТАЙЛОВІ П.Т., який вчився там. Хемікалій до шклографа думалося робити самим (власне я сам). Також був проект використати фототипичні способи друкування, я, як фотоаматор, мав вивчити цю справу. Взагалі думалося придбати якийсь множильний апарат, бо справі виготовлення агітаційної літератури ми надавали великі ваги. До питання про структуру керівного апарату спілки додали, що місцеві організаційні спілки мали поутворювати свої бюро, які через представників зв'язувалися б з членами центрального бюро. Вступ нових членів має провадитись за порукою двох дійсних членів, при чому один з їх рекомендував кандидатури своїй п'ятірці, а другий мав перевірити непомітним способом особу кандидата. Потім збиралися у мене в садку, де остаточно ухвалено було оброблені проекти статуту й програми. Тут НЕЧИТАЙЛО доповів, що експропріювати шклографа в електротехнікумі неможливо. Проект програми я показав ЄФРЕМОВУ С.О., який тоді сказав, що він йому подобається, що нагадує програму колишньої його партії. С.Ф. також прохав дати примірник цієї програми, коли я передрукував його машинкою. Це я зробив, знаючи, що він не викаже, від кого дістав її — через те, що й сам він обіцяв мені це. Переписуючи, показав я програму ДУРДУКІВСЬКОМУ В.Х., не кажучи, що це є програма моєї організації, а потрапила вона до мене випадково й переписую її я тільки для себе. До якого питання програми робив він поправки, не пам'ятаю. Ще раз зібралися ми в НЕЧИТАЙЛА П.Т.

№10

Додатковий протокол допиту М.П.Павлушкова
21 липня 1929 р.

Маю подати відомі мені факти до виникнення і розвитку СВУ. Першим, що показало мені існування невідомого до того об'єднання

української інтелігенції були збори в помешканні С.ЄФРЕМОВА десь навесні р.1922...

Трохи згодом, але здається того ж 1922 р., кавав мені ЄФРЕМОВ, що тутешнє громадянство, яке не пішло на еміґрацію, чекаючи втручання ззовні, і саме гуртується між собою. Назви якогось об'єднання він мені не сказав. Знаю, що найчастіш тоді зустрічались з ЄФРЕМОВИМ і ДУРДУКІВСЬКИМ ГОЛОСКЕВИЧ Г.К., ГРИНЧЕНКОВА М.М., ЧЕХІВСЬКИЙ В.М., ГАНЦОВ, ГЕРМАЙЗЕ, КОЗИЦЬКИЙ П.О., ГРЕБЕНЕЦЬКИЙ О.З., ВІНОГРАДОВ В.В., КОРОБЦОВ В.Г. Гадаю, що усі вони теж належали до того давнішнього об'єднання, але цієї моєї гадки не стверджують ніякі факти і вона є лише моїм припущенням...

...Ставало все ясніше, що ніякої зовнішньої допомоги Україні чекати нічого, треба готувати тільки свої сили, на їх тільки покладатись. Все частіше говорилося, що треба бути можливо обережним, якнайкраще додержувати конспірації. Висновком із цього всього сталася описана вже раніш у мене інструктивна розмова ЄФРЕМОВА зі мною, під час якої я дістав вказівки відносно зміни тактики роботи СУМ. Ця зміна тактики відбивала й погоджувала провідну лінію СВУ в його керуванні діяльністю СУМ. Та й взагалі треба сказати, що всі зміни в об'єднанні старших громадян СВУ та в попередньому (невідомою мені назвою), одразу ж через ЄФРЕМОВА і мене позначалися й на роботі СУМ. Так було в 1926, в осєні р. 1927 та нарешті й 1928 р. Ті зміни описував я раніш, кажучи про діяльність СУМ...

Спеціально до самого мене звертався ЄФРЕМОВ, згадуючи за свою організацію, тільки даючи мені згадувані вже не раз інструкції щодо роботи СУМ (рр. 1926, 1927 і 1928). Ніколи не показував він мені й не розказував докладно ні про статут, ні про програму організації. Я знав тільки від нього, що раніш, до 1927 р., вони були аналогічні з СУМівськими. Знав, що структура першої організації (до заснування СВУ), а потім і СВУ, так само була п'ятірками, що Київська п'ятірка ЄФРЕМОВА була центральною...

Тепер, підсумовуючи все сказане у мене про СВУ, скажу, що реальної якоїсь роботи цієї організації, крім описаних вже у мене зборів і розмов, я не знаю, ніколи мені не доводилося з нею зустрічатись. Та й взагалі я вважаю, як чув це і я від Єфремова, що основним завданням СВУ були не якась конспіративна робота, а тільки об'єднання всіх культурно-українських сил і поширення серед них переконання, що всі вони, незалежно від партійних своїх переконань, повинні, будуть підтримувати кожен національний уряд визволення з-під більшовиків України...

(Сторінки 389-391).

С. ПІДГАЙНИЙ ПРО М. ПАВЛУШКОВА

С. Підгайний, довголітній в'язень комуністичних концтаборів, зокрема Соловецької тюрми, в своїх спогадах «Українська інтелігенція на Соловках» (в-во «Прометей», Новий Ульм-1947, стор. 66-67) про Миколу Павлушкова пише:

Серед студентської молоді Микола Павлушков різко виділявся. Він не тільки не захоплювався "громадськими навантаженнями", але завжди їх відкидав, бо не декларував себе марксистом і завжди виступав проти того характеру, що ним став Маркс для підсоветського студентства. Він багато читав і працював, опублікував статтю про Куліша, приготував декілька інших праць до друку. Проте ці речі, звичайно, нічого спільного з офіційною советською наукою не мали.

Павлушков старанно добирав своїх однодумців, вишукував передусім серед виходців з села, тої, хоч мало освіченої, але наполегливої і безумовно ідейної молоді, співзвучної ідейним настроям Павлушкова було молоде покоління синів і дочок тих, що склали свої голови або були ще живі і працювали для рвану, що боролись за ідеї УНР.

Тому ідея Союзу Української Молоді — СУМ, як організації, що мала скупити навколо себе всю антибольшевицьку молодь в протизвагу комсомолу, для цієї категорії молоді була звичайно не тільки близька, але й була ідеєю нормального шляху боротьби за Незалежну Україну.

Саме цю молодь і репрезентував Микола Павлушков і саме за ці ідеї і працю потрапив у ГПУ, а звідти — на Соловки до Савватієтського ізолятора. За вироком він дістав 8 років ув'язнення, а 1937 року його не було звільнено, а, навпаки, додано новий термін ув'язнення.

* * *

Діти донощиків, українські письменники, виховані і вигодувані (вони не знали голоду 1933 р.) радянською комуністичною системою, напевно не можуть вибачити М. Павлушкову, який на запитання прокурора, чи він справді хотів звільнити радянську Україну, виразно і гордо відповів, що не радянську Україну, а "з-під радянської влади Україну!"

Україна пережила смерть-комунізм. Витвір марксистської ідеології та діяльності диктатури пролетаріату Й. Сталін живе ще в кожному комуністові. Не маючи тепер можливості нищити своїх ворогів фізично, вони не залишають на них сухої нитки від облповування...

Миколу Павлушкова НКВД розстріляло 3.XI. 1937 р.

*** * ***

№ 14

**Акт заступника начальника Адміністративно-господарського
Управління НКВС Ленінградської області Матвеева
3 листопада 1937 р.**

Приговор тройки УНКВД ЛО по протоколу № 83 от 9 октября 1937 года в отношении осужденного к ВМ ПАВЛУШКОВА Николая Павловича приведен в исполнение 3 ноября 1937 года, в чем и составлен настоящий акт.

**Зам. нач. АХУ УНКВД ЛО,
капитан госбезопасности МАТВЕЕВ**

С.О. ЄФРЕМОВ "ПОМЕР 31 БЕРЕЗНЯ 1939 РОКУ"

Помічник начальника 1-го спецвідділу НКВД ССРС Кузнецова повідомила 21.I.1940 р. помічника начальника 1-го спецвідділу НКВД УССР Буха, що С.О. Єфремов, народжений 1877 р., "помер 31 березня 1939 року".

(Стор. 392 "З архіву").

У цьому розділі (аж до "СВУ на чужині") друкуємо спогади, свідчення, статті, що частково вже були публіковані.

Спогади Н.П. Павлушкової — документи історії про творення, структуру, діяльність СВУ, її людей. Коли племінниця С.О.Єфремова розповідала про зустріч і розмову в її присутності свого дядька з П. Любченком в антракті театральної постановки, про виклик Й. Сталініним до себе, вже засудженого в процесі СВУ українського вченого, щоб привернути його до співпраці, в таборі комуністів несло-ся глузливе шипіння. У щоденнику (В-во газети «Рада», Київ-1997) С.О. Єфремов кілька разів докладно переказує зміст своєї розмови з П. Любченком (сторінки 407-409, 438-439, 443, 445, 722 т.д.). Він точно і повністю відповідає написаному Н.П.Павлушковою, яка не могла читати того щоденника чи переписувати з нього.

Свідчення Н.П.Павлушкової цілковито, повністю відповідають правді, точно наświetлюють минулі події.

«Свідчення про С.О. Єфремова» Н.П.Павлушкова передала мені на збереження, попросивши виправити «мовні гріхи-огріхи» — помилки. Мені довелося зробити лише кілька дрібних змін, замінити «цілу Україну» (чи громаду) на всю Україну...

МОЄ СВІДЧЕННЯ ПРО СЕРГІЯ ОЛЕКСАНДРОВИЧА ЄФРЕМОВА

Щоб пояснити моє право на свідчення щодо поставлених мені конкретних запитань, мушу, на жаль, почати здалека: від наших родинних зв'язків і взаємовідносин, і тому — говорити і за себе особисто.

*Бліді стоять оддалік
В смутку вечірньої тиші.
Строгий, застиглий на вік
Погляд з-під темних повік
В просторі Сада Всевишнього...
Диляться в серце мені,
Кличуть і кажуть сумні:
«О, не дозволь, не дозволь
Спогад і біль заколисати ...
Море тієї юдолі
Муши дощенту виссати ...»
О, як чекають Вони
Відруху серця нестяжного
На заповідні лани,
Поклику й звернення бранного!*

Н. П.

Сергій Олександрович Єфремов, приїхавши з батьківської хати села Пальчики вчитися до Київської Духовної Семінарії, оселився, як родич, у отця Федора Дурдуківського, що працював законодавчим директором цієї Семінарії й, як тоді водилося, мав у великому будинку цієї школи своє "казонне" помешкання. З багатодітною родиною Дурдуківських юнак Єфремов так духовно зблизився й сердечно зрісся, що цей зв'язок став тіснішим за всі його інші родинні пов'язання. Він часто жартував: "Я вам подарувався навіки!"

С.О.Є. (буду в дальшому так скорочено про нього писати — Н.П.) був людиною дуже цільною і, за його власним окресленням, — «однолюбом». Його почуття й погляди, що в ньому викарбовувалися серцем, думкою й життєвим досвідом, були різьбою на кристалі його душі, а не рисунком на піску, що його міг здути кожний вітерець. Ще в ті юні дні відчув С.О.Є. гаряче почуття до дочки о.Федора Онисії Федорівни Дурдуківської, мав взаємність, але о.Федір з уваги на споріднення, власне — свояцтва, на одруження дозволу не дав. Через цю заборону обидвоє — як С.О.Є., так і О.Ф.Д. — лишилися неодружені. Мимо того С.О.Є. незмінно залишився і членом і найвірнішим другом сім'ї Дурдуківських, і О.Ф.Д. стала його Беатрічею досмертно; з її життям він навіки сплів своє існування.

Зліва: Сергій Петрович Павлушков, С.О.Єфремов, Людвик Ніковський на колінах О.Ф.Дурдуківської, Володимир Федорович Дурдуківський, Галина Єфремова, Галина Ніковська. Стоять: Настя Павлушкова, дружина Сергія Павлушкова, Зіна Дурдуківська-Долгова.

*Сестра В.Ф.Дурдуківського
— Онися, 1936 рік*

звичайну родину в них з роками не вмирало, то й були ми тоді — трирічний кароокий Микола Павлушков і я, немовля Наталя, його сестра, — так радо, наче несподіваний дарунок неба, зустрінуті й покохані їхніми серцями, наче їх власні діти.

Микола Павлушков у 3 роки

Це був рідкісний, просто неймовірний із сьогочасних поглядів і звичаїв вияв безмежної відданості двох осіб у платонічному єднанні почуттів і духа, що його силу й чистоту мало ким у теперішньому, крайньо зматеріяльзованому суспільстві може бути сприйнятий, як ймовірний. І мало хто може його належно зрозуміти; найскорше він викличе поблажливу посмішку, як якась застаріле дивацтво.

Але є почуття й духові вартості вічні. І те, що я оце вперше за моє життя оповідаю, є найчистіша правда: я була того безпосереднім свідком.

Може, саме тому, що долею придушене, але живе природне бажання створити власну спільну

М.П. і я, Н.П., народилися в Тулі, куди мій батько Петро Павлушков по закінченні студій у Києво-Могилянській Духовній Академії був призначений на працю. Як сирота-стипендіат він не міг від призначення відмовитися, хоча ані йому, ані ще більше нашій матері Серафимі Федорівні Дурдуківській Тула дуже не смакувала.

Після пологів мною мати тяжко захворіла й довго лежала в клініці. Щоб полегшити ситуацію моїй матері, що вже мала двох старших дітей, її сестра, а моя хрещена мати Онися Федорівна Дурдуківська взяла мене й Ми-

колу до дідівської хати в Києві, де ми й провели щасливі роки нашого дитинства під особистою опікою О.Ф.Д. й С.О.Є.

Мій найраніший спогад життя: мені болить вушко. Я плачу. Онися Федорівна носить мене на руках. В кімнаті зеленкава півтемрява, бо світиться лише лампа під зеленим абажуром на письмовому столі, за яким сидить і пише С.О.Є. Він обертається до нас і тишенько каже:

— Ти вже втомилася, неньцю, дай її мені, я її поношу!

Він бере мене в обійми, пригортає й наспівує якусь коліскову, що починається: «Аа-аа, котку...»

Він мені так приємно пахне, мені так затишно й люблю, що я вже далі не відчуваю болю й засинаю.

* * *

1. Тоді й пізніше — десятки років — мешкав С.О.Є. в садибі власного будинку Дурдуківських. Спочатку в окремому флігелі у дворі, пізніше в партері головного будинку ч. 27 на Гоголівській вулиці в Києві. Він займав окреме мешкання, що складалося з більшого кабінету, маленької спальні, двох чималих передпокоїв і санітарного устаткування. Стіни його кабінету й передпокоїв були від підлоги до стелі заставлені щільними стелажми, виповненими книжками й архівами. Серед кімнати стояли ще окремі етажерки з книжками. Праворуч крісла, де сидав С.О.Є., біля письмового стола стояла ще багатоповерхова, обертова етажерка, поділена на окремі крайці-сегменти, де розкладав С.О.Є. свої актуальні картотеки, відповідно до чергової своєї праці й теми. Писав С.О.Є. автоматичною ручкою, дуже швидко, стислими невеличкими літерами й дуже своєрідним рисунком, часто робив вставки вгорі речень.

Над його письмовим столом висів мій у майже натуральний розмір дитячий портрет. З обох боків стола і деінде висіли й стояли портрети Шевченка, Франка, Коцюбинського, Котляревського, Антоновича, Драгоманова, Кониського й бронзова фігура Шекспіра, що його С.О.Є. дуже цінував. Крім великої шкіряної канапи, де сідали відвідувачі, жодної іншої меблі не було. Харчувався й жив приватним життям С.О.Є. на першому поверсі будинку, де мешкали Володимир Федорович і Онися Федорівна Дурдуківські та Микола й я. Крім нас, жила там родина Юрка Костьовича Трезвинського і вдова Радченко з сином. В помешканні Дурдуківських відбувалися всі ширші розмови, прийняття тощо. Коли нам спішно треба було скомунікуватися, ми стукали палицею в підлогу або С.О.Є. стукав у стелю.

Найпершою з нашої родини 3.IV.1929 року заарештували мене, тоді студентку Київського Художнього Інституту архітектурного

Микола Павлушков, 6 років, Наталя Павлушкова, 3 роки

факультету. Мене затримано просто на вулиці, коли я йшла до товаришки разом готуватися до наступних іспитів. Жодного обшуку в хаті не робили. Я просто “зникла” і тому, що арешту такої нецікавої з політичного боку, незначної дівчини ніхто не очікував, гадали, що я впала жертвою якогось кримінального злочину і з міліцією й сами шукали мене по парках і околицях Києва. Лише почувши про серію арештів студентської молоді в київських вузах, на спробу понесли мені передачу до ДПУ й там довідалися за моє місце перебування. Другим із черги був заарештований Микола Павлушков: його затримали в ДПУ 18.V.1929 р., коли він приніс мені туди передачу. Обшук зробили на другий день по арешті, але лише в його особистій кімнаті. Одночасно була заарештована його приятелька-красуня, студентка ІНО, і в неї знайшли доручений їй на схов щоденник та інші папери Миколи.

Під час мого “сидіння” я жодних зізнань не дала ні не підписала. Моїх товаришів студентів дуже тортурували. Мене не били, лише лаяли й загрожували всякими муками. Розлючена, я називала моїх слідчих «опричникami» і казала, що до герба ДПУ належать не серп

і молот, але мітла й собача голова. За це мене інакше не називали, як «дерзкая девчонка». Тому, що протягом місяців я не дала бажаних їм зізнань, а вони готувалися до важливіших вловів, то ж, пообіцявши «скрутити мене в баранячий ріг», перейшли до актуальніших в'язнів.

По арешті Миколи Павлушкова, вже передчуваючи, що йде черга й на нього, захочав Володимир Федорович Дурдуківський — як він гадав, надійно — свій дуже обширний щоденник на горіщі власного будинку в комині. Воліючи радше смерть, ніж ув'язнення, В.Ф.Д. кинувся з мосту посередині Дніпра в воду. Та випадкові рибалки, чи можливо були це під тим виглядом шпики, що за ним уже слідкували, витягли його, вже непритомного з води, привернули до життя й привезли візником додому. 3.VII.1929 року його заарештовано. Але обшук зробили лише в його особистій кімнаті і кімнаті О.Ф.Д. та щоденника тоді не знайшли.

О.С.Є. після свого амнестування на посилені клопотання ВУАН отримав "охоронну грамоту" Петровського, яка гарантувала йому вільне проживання в Києві. Внаслідок попереднього цілорічного цькування проти нього в пресі, на прилюдних зборах установ, заводів і фабрик, арештів у хаті й навколо нього створилася якась непевність у ситуації.

Варта чи вже нічого не була варта ота «охоронна грамота»?

Врешті, вже після арешту В.Ф.Дурдуківського, С.О.Є. відсунув один із стелажів із книжками, витягнув з мурованої стінки кілька цеглин, вклав туди зошити своїх щоденників, замурував знову стінку й, зробивши місце схову можливо непомітним, знову заставив стіну стележем.

Заарештований ще 18.V.1929 року М.Павлушков місця схову того щоденника знати не міг. С.О.Є. був заарештований 23.VII.1929 року. Обшук був тоді зроблений у всьому будинку Дурдуківських. Але це не був кінець наскокам ДПУ на нашу хату: навпаки, це був лише початок серії обшуків у нас. Обшукували перманентно не лише помешкання С.О.Є., В.Ф. й О.Ф.Дурдуківських, але всі 9 окремих мешкань у будинку, що їх займали не лише деякі інші родичі Дурдуківських, але й зовсім сторонні сім'ї.

Слідчі з'являлися раптово в різні години доби цілими шайками, швидко розсипалися по всіх кутках садиби, лазили на карнізи, здирали ікони й електричні арматури, обстукували стінки, ламали меблю, перекидали дрова в повітках на дворі, рили землю в садку й нищпорили в пивницях. Тоді знайшли щоденник В.Ф.Д.

Нарешті, здається, вже на дев'ятому з черги обшуку, як переповідала мені пізніше Онісія Федорівна Дурдуківська, викинувши все із стелажів попід стінками кабінету С.О.Є. на підлогу й відсунувши ті

стелажі, знайшли таки, пританцьовуючи з радощів, слідчі-жиди заму- рованого в стінці щоденника С.О.Є.

Коли б місце схову щоденника було дійсно відоме Миколі Пав- лушкову й він зрадив би це місце (як це фальшиво твердить Гелій- Євген Снегірьов у книжці "*Набої для розстрілу*" (Нью-Йорк-Торонто, 1983, с.142): "...щоденник Єфремова, старанно захований від сто- ронніх, але слідчим виказаний Колею Павлушковим...", то для чого ж було цілим ордам гепеушників стільки часу й праці витратити на його пошуки?

Щоденники були знайдені не лише в моїх родичів, але також в інших осіб, як то в Бусі (Бориса) Матушевського, Дорика (Дідора) Бобиря, також доручених їхнім приятелькам на схов; ті дівчата були одночасно з ними заарештовані.

Взагалі тоді — ще не навчені порівняно коротким часом підсо- ветського життя, заспокоєні вільнішим часом НЕП-у й неознайо- лені ближче з підступними методами ведення слідства ДПУ, — навіть колишні в'язні царських казематів були наївні з того погляду й ува- жали своїм святим обов'язком фіксувати для майбутнього особи, зустрічі, події. Тогочасний відрізок часу не вважали чимсь сталим, але всього переходовим періодом нашої історії.

На суді ту більшу кількість щоденників навіть не дуже цитува- ли, бо правда, що в них стояла, була не на користь судові для ого- лошення. Обмежувалися маніпульованими, висмикнутими з кон- тексту реченнями й відповідали на них лише вульгарними лайками й образами підслідчих.

Але постійна метода ДПУ — провокаційними натравлюваннями підслідчих сфальшованими зізнаннями й наклепами одне на одного викликати тим взаємні образи й обурення серед своїх жертв. Навіть пізніше, по з'ясованні брехні, — залишала та метода в багатьох жало недовір'я й сумнівів й отруювала взаємовідносини поміж обвинуваче- ними.

2. Про obserування нашого будинку задовго до арештів знала вся вулиця й мені вже багато пізніше після процесу (бо раніш бояли- ся й бовкнути!) розповідали навіть далекі сусіди, що на всіх рогах на- шого кварталу постійно стояло четверо шпиків, крім тих, що прогу- лювалися або ховалися під ворітьми, і навіть оселено одного в бу- динку ч.30 напроти нашої хати, щоб заглядав у наші вікна. Мій ку- зен Петро Дурдуківський, тоді студент консерваторії, що також жив у нашому будинку, роздратований постійними "супроводжувачами", які навіть не дуже з тим ховалися, навмисно дрович їх на всякі спо- соби. Коли він також був заарештований, і слідчі почали його бити, то він — молодий і дужий хлопець — сам почав їх лупцювати. На гвалт прибігли інші слідчі, і похапавши стільці, збили його на мот-

дох. Але він не вмер, і був засланий на далеку північ з обіцянкою, що він уже ніколи не вийде, що вони його «згноять у неволі». Його сестра, що також жила в будинку ч.27 Гоголівської вулиці, посилала йому посилки ще й перед самою 2-ою світовою війною.

3. Пропозицію тікати за кордон зробив С.О. Є. Андрій Ніковський. Його рідні брати працювали звичайними вантажниками в одеській пристані й були свійськими в певних пригородницьких колах порту.

30. XII. 1928 р. за старим стилем ми святкували іменини Онисі Федорівни Дурдуківської. Вже опівночі, коли всі гості порозходилися, а ми — Володимир Ф. Дурдуківський, С.О.Є., Онися Федорівна й я — сиділи ще при столі, з'явився А.Ніковський. Пояснив своє запізнення викликом його на допит у ДПУ. Додав, що це було вже не вперше, що викликали також дуже багатьох співробітників ВУАН та що всі допити були зосереджені на особі С.О.Єфремова. Він був дуже схвильований і настоював на тому, що цілорічне цькування С.О.Є., всі оті допити як і те, що він чув від інших, означає недалеко вже загибель С.О.Є. та що єдиним рятунком може бути втеча за кордон. Він просто благав С.О.Є. згодитися на втечу і твердив, що він цілком спроможний через своїх братів, які мали зв'язки з контрабандистами, таку втечу швидко влаштувати і що сам тікатиме разом із ним морем до Румунії.

А.Ніковський гаряче умовляв С.О.Є., але той заявив, що саме в цей час такої небезпеки для багатьох тікати йому самому, рятуючи лише власну шкуру, й лишаючи на поталу інших, його сумління йому не дозволяє. Крім того, його втеча буде використана владою як доказ його зради Україні й стане приводом до жорстокого масового терору. Його дослівні слова: «Я ніколи України добровільно не залишав і не залишу її добровільно й зараз». Дуже розчарований цєю відмовою його плянам А.Ніковський пішов додому. С.О.Є. свідомо прийняв свій хрест на себе.

Аж тепер приходять мені в голову сумніви: чи не була це провокація ДПУ? Хай Бог простить мені ці думки на старість літ! Не пам'ятаю вже сама, який саме реченець отримав остаточно А.Ніковський, бо на еміґрації інколи плутають і часто подають непевні відомості. Але це безумовно було або 10 або 8 років ув'язнення. Але коли С.О.Є. і М.Павлушков ще до кінця їх строків отримали по додаткових 10 років і були вже знищені навіть до кінця їх 10-ох перших років ув'язнення, а Володимир Ф.Дурдуківський був замордований в грудні 1937 року, Андрій Ніковський, мимо всіх своїх минулих "злочинів" і присуду, ще перед 2-ою світовою війною жив у дочки в Ленінграді й разом із Миколою Зеровим працював у Бібліотеці АН. Знаю це з двох джерел.

Особисто від Бориса Матушевського, що, отримавши присуд на 5 років в'язниці, був по закінченні речення тоді на волі, жив також у Ленінграді й по дорозі на відпустку до Криму, заїхавши до Києва, відвідав мене в хаті. Він сам бачився й розмовляв і з А. Ніковським і з М. Зеровим.

Можливо, що пізніше вони були знову схоплені й знищені, але О. Ф. Дурдуківська отримала від А. Ніковського листівку: докладної дати не тямлю, але пам'ятаю, що це було за рік або півроку перед війною. Питався за С. О. Єфремова, писав, що живе в Ленінграді в дочки Галі й має намір приїхати до Києва та відвідати її — «мамуся», як він її називав. С. О. Є. Ніковського любив і йому довіряв.

Так ось: «слабодух» Єфремов, «Серьога» за «гусаком з горілкою з картами в руках», «слаба ланка», «плаксун Дурдуківський» та «з претенсіями на вождя прищавий мальчик Коля» — за виразами популярних борзописців (див. Г. Є. Снегірьов «*Набої для розстрілу...*», с. 85, 96, 98, 108, 120-23, 149, 154), були владою інакше розцінені, як інші «герої» процесу СВУ, що деякі з них мирно закінчили своє життя в добробуті й пошанах у вільній Канаді.

Ані години смерти, ані способу, яким С. О. Є. і М. П. були знищені, ані їхніх могил.

4. Про розмову зі Сталіном знаю безпосередньо від С. О. Єфремова. Коли засуджені на процесі СВУ ще перебували в Харкові на Холодній Горі, ми — О. Ф. Дурдуківська й я, Наталя Павлушкова — їздили на побачення з нашими рідними. До великої порожньої кімнати у в'язниці, де стояла лише одна широка лавка, приводили до нас ув'язнених разом. Ми сиділи щільно на лавці, дозорці стояли біля дверей і на нас не вважали. Ми тихцем могли розмовляти вільно й навіть мінятися місцями. Це було пізнього літа 1931 року. Дати вже не пам'ятаю. Але тямлю, що з потягу спостерігала хлібні копи на полях.

С. О. Є. тоді розповів, що його самого, окремо від усіх інших засуджених, несподівано привезли до Москви й оселили в гарному приміщенні з м'якою меблею, килимами і навіть бібліотекою. Без жодного пояснення залишили його там у спокої кілька тижнів. Нарешті однієї ночі з'явився до нього якийсь великий «цабе» з ГПУ, — імени його я не запам'ятала, — і відвіз С. О. Є. на розмову зі Сталіном.

Сталін зустрів С. О. Єфремова «милостиво» й не зволікаючи, відразу звернувся до нього з докором:

— Ось бачите, до чого довели Вас Ваші помилки: замість того, щоб сидіти в такому затишному кабінеті, з якого Вас оце привезли до мене, і працювати разом з нами на розбудові нового соціального устрою в нашій братерській спільці народів, Ви стали пхати нам кілки в колеса. Вам кілька разів, по-доброму, пропонували опам'ятатися,

йти в ногу з нами, працювати активно в нашій вільній пролетарській пресі. Ви — вперлися! Ось, маєте поквитовання.*

Сподіваюся, що Ви з досвіду Вашого процесу зрозуміли й переконалися, що ми — провід комуністичної партії ССРСР як носії ленінського інтернаціоналізму — не можемо розглядати національне питання, як якесь ізольоване явище. Воно є підпорядкованою частиною інших питань пролетарської революційної боротьби в побудові соціалізму в нашій країні.

Ми не можемо толерувати проявів реакційного буржуазного націоналізму, будемо рішуче викорінювати залишки петлюрівського сепаратизму й недобитків його прихильників серед населення України, поборювати їх вузьку обмеженість власними льокальними інтересами й проблемами, а що заваджає їм бачити далі їхньої місцевої давниці. Отже — перестаньте розводити Ваші націоналістичні утопії. Треба не на минуле оглядатися, але будувати майбутнє.

Сталін трохи помовчав, а потім сказав:

— Будемо говорити конкретно. Ціну Ваших зізнань я знаю. Але те все лише слова. Нам потрібні діла. Напишіть до нашої преси відповідний заклик до Ваших земляків у селах. Вимагайте від них залишити їх дурний спротив запровадженню нових форм соціалістичного колективного господарства. Оголосіть, що Ви — з нами в нашій боротьбі з ворожими куркульськими елементами, які бьокують розбудову колгоспів. Докажіть цим Вашу льоаяльність і зміну Ваших минулих позицій. Тоді отримаєте й зміну Вашого вироку на умовний, будете жити в Москві, працювати у Всесоюзній Академії Наук і користатимете з усіх привілеїв і прав советського вченого в нашій щасливій країні! Ну, що, згода?

Посміхнувся Сталін, навіть не припускаючи можливості негативної відповіді на таку свою ласку.

Почувши несподівано лише тихе, але тверде «Ні», Сталін спалахнув. Супроводжувальний енкаведист ще лиш поспішно порадив: — Подумайте!

Але С.Єфремов сказав, що йому «більш думати непотрібно; його відповідь остаточна». Це самовбивче чесне «Ні» на підлу пропозицію найбільшого тоді владики над його життям і смертю, безперечно, стало для С.О.Є. остаточним вирокком до власного знищення. Взяв

* Сталін нагадував тут Єфремову пропозиції співпраці, зроблені йому через посередництво Панаса Любченка в приватних ніби розмовах у неутральній обстановці «припадково-навмисних» зустрічів (див. Н.Полонська-Василенко: «С.О.Єфремов (Спогади)», СВУ-СУМ, збірник ч. 2, Мюнхен, 1964, с.98-99; Н.Павлушкова: «Постріли ворога в минуле України», «Українська земля», ч. 11, 1984, с.15).

ши з С.О.Є. підпис про повну таємність його візити й розмови зі Сталіном, його негайно відвезли назад до харківської в'язниці.

Розповідаю про цю подію так, як я про неї тоді почула з уст С.О.Єфремова. СENS і зміст цієї розмови передаю точно. В окремих словах, може, й помиляюся. По-перше пройшло з того часу вже більше, як півсторіччя, по-друге, говорили ми нервово, похалцем, бо порівняно з кількістю того, що з обох сторін треба було сказати й довідатися, час побачення був закороткий.

5. Право листування — один раз на три місяці — мала лише Онися Ф. Дурдуківська, хоч у листах звертався О.С.Єфремов і до мене. Листи з Ярославля були повніші, і в них була ще надія на повернення, певні доручення, велика прага до праці. Працював над словниками різних українських класиків, був дуже захоплений працею над порівняльним словником Шевченка й Шекспіра, розмовляв на ці теми з одним знавцем англійської мови й Шекспіра, що також тоді був в'язнем у Ярославському ізоляторі, писав нам про це, зрозуміло, не називаючи імені того в'язня, з яким зустрічався на прогулянках і під час праці на маленьких приділах городців, де один час в'язні могли вирощувати собі трохи зеленини до їжі. Для його праці над Шекспіром ми надіслали йому на його прохання англійські словники Лянґеншайдта. Писав захоплено, що словник Шевченка багатший за словник Шекспіра.

Для зарібку переклав декілька книжок із російської на українську. Переклад «12 стільців» Ільфа й Петрова я особисто занесла до Держвидаву. Його прийняли, але пізніше ані гонорару, ані якогось повідомлення, ані пояснення на мої запити мені не дали. Безумовно, що переклад С.О.Єфремова пішов під чийсь чужим ім'ям, і за нього якийсь мерзотник отримав належні Єфремову гроші.

Щодо дослідницьких словникових праць С.О.Єфремова, зроблених у Ярославському ізоляторі, то з погіршенням режиму всі ці праці, ймовірно, були від нього відібрані й напевно понижені.

Все це різко змінено з початком ежовщини: відібрані можливість розумової праці, прогулянки, попереводили всіх в'язнів деінде. Листи стали вже перекреслювати все більше й більше.

Про перебування С.О.Є. в Ярославській в'язниці написав правдиві спогади М.Татусь (Михайло Татусь: "Доля академіка С.О.Єфремова", Збірник ч.1. Спілка Визволення України, Мюнхен 1953, с.43-52), що збігаються з нашими відомостями з того часу. З переводом С.О.Є. до Володимирського ізолятора його становище жакливо змінилося. Листи ми отримували з величезним запізненням і такі, що в них залишено лише звертання до О.Ф.Дурдуківської, що завжди й незмінно в усіх листах С.О.Єфремова було "Єдина моя!", привіт і поцілунок мені й В.Ф.Дурдуківському (про його замордовання в

грудні 1937 р. він, як видно, не знав, бо мабуть, і наші листи до нього були всі позакреслювані!) і — підпис. Решта написаного на двох з обох сторінок листків була густо-прегусто замазана чорнилом: уздовж, впоперек і навскіс в оба боки. З допомогою родича-хеміка з великими зусиллями вдавалося інколи розшифрувати лише деякі речення, що краляли наше серце: він сидить у камері під річкою, без соняшного світла, не має в розпорядженні ані паперу ані навіть олівця, приладдя до писання дають лише для написання листів. Характер цих листів був трагічний. В останньому листі з 1938 року писав, що майже сліпий і дуже хворий.

Всю переписку вивезла з собою О.Ф.Дурдуківська, яку залишено жити в Празі після нашої спільної втечі з Києва. Нас — мене, мого чоловіка й Г.Т., — як ще молодих, примусово вислали на працю до Німеччини, під бомби.

Свій зарібок там я висилала до Онисі Федорівни; ми ж жили на зарібок мого чоловіка. Перед крахом гітлеризму я всіма способами намагалася дістати дозвіл на поїздку до Праги, щоб Онисю Федорівну забрати до нас, але в тодішній військовій ситуації це стало цілком неможливим. Т. зв. «пассіршайн-у» — перепустки мені не дали. Ми надіялися, що Прагу займуть американці, але вони її подарували Сталінові, і ми були розлучені навіки. Розділена остаточно від нас і вповні осамітнена втечею з Праги українських друзів опинилася О.Ф. Дурдуківська, стара, слаба, без знання мови й без засобів на існування в страшному становищі. З допомогою Червоного хреста в Швейцарії через Євгена Бачинського я змогла пізніше листуватися з нею. Допомогти матеріально могла лиш мізерно. З Швейцарії мені сказали, що мій зв'язок з нею буде для неї небезпечним. Її останні листи з Праги, повні скорботи й любови, зберігаю як і листи Є.Бачинського в тій справі. Вона померла 25.XII.1951 р. від запалення легенів. Похована на православному цвинтарі в Празі. Оплату за місце на цвинтарі я вислала останній раз у 1972 р. через одну американську туристку. Далі зв'язок з Прагою лишався без відповіді. Не маючи жодної людини, якій могла б передати листи С.О.Єфремова з ув'язнення як і останні, що мала, його й родинні фотознімки, звеліла О.Ф.Д. покласти все те до своєї труни, що й зроблено та про це повідомлено мене листовно.

6. Після процесу мешкання С.О.Є., поки будинок ще був власністю Онисі Ф.Дурдуківської, лишалося зачиненим і незаселеним. Але Онися Федорівна затримати власности на будинок не могла й він був переданий т.зв. жилкопові (жилищному кооперативові). Щоб зберегти бібліотеку С.О.Є., Онися Федорівна віддала своє помешкання на першому поверсі, де відразу оселилися дві жидівські родини, щойно прибулі до Києва з провінції, а сама перебрала для себе по-

мешкання С.С.Єфремова; спала в його малесенькій спальні, а в кабінеті на канапі спав Володимир Ф.Дурдуківський, що тоді у зв'язку зі своєю тяжкою серцевою хворобою був звільнений. Коли ж у грудні 1937 р. його остаточно взято на знищення, кабінет С.О.Є. й передпокій з книжками й архівами запечатало НКВД. Тоді забрали також моє останнє фото, а за пару днів приходили й по мене. Але я, попереджена їхньою поновною цікавістю до мене, вже виїхала з Києва й тим урятувалася.

Влітку 1938 р. приїхало ГПУ до Онисі Федорівни, розпечатало решту мешкання й вивезло всю бібліотеку, портрети й усі речі С.О.Є. що ще лишилися в хаті збережені О.Ф.Дурдуківською. Рукописні архіви, дуже цінне листування С.О.Є. з видатними діячами нашого минулого — з Франком, Коцюбинським, Драгомановим, Антоновичем та багатьма іншими, і навіть, як я пам'ятаю, один манускрипт Шевченка. Всі інші рукописні дорогоцінності — шустрі чорняві новокиляни, уповноважені НКВД, не бажаючи витратити на це свого часу, мимо прохань украй зденерованої усім цим О.Ф.Д., щоб віддати це їй або передати на збереження ВУАН (куди вони повідомили, що книжки відвезуть), зіпхали гамузом усі рукописи в картопляні мішки й віддали нашому колишньому двірникові-п'яниці й підлій людині, з наказом продати все те на обгортку оселедців. Що він і зробив, мавши ще й нахабство тих пару іскаріотських «срібняків» принести Онисі Ф. Дурдуківській на показ.

Зліва Галина Ніковська, Онися Федорівна Дурдуківська, на колінах — Льодик Ніковський, Андрій Ніковський. Сфотографував 1924 року в садку Дурдуківських, Київ, Гоголівська, 27, Микола Павлушков.

СПІЛКА ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ Й СПІЛКА УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ (Спогади)

Вся історія людства є рівночасно історією безперервної боротьби між поневоленими і поневолювачами. На протязі сторіч не можна знайти прикладів, щоб якийсь народ визволився з неволі, щоб якась нація осягнула свою національно-державну незалежність або відновила свою державність інакше, як шляхом безкомпромісової жорстокої боротьби з окупантом.

Але боротьба вимагає жертв. Там, де точиться боротьба, кружляє смерть і летється кров.

З особливою пошаною й любов'ю плекає кожна нація пам'ять про людей, які відзначилися своєю жертвовністю у змаганні за волю і щастя свого народу, використовує досвід їхньої боротьби, збагачує ідейну спадщину своїх попередників і веде далі боротьбу до кінцевої перемоги.

Легенди про героїв давнини дійшли аж до наших часів, і Прометей, прикутий до скелі велетень, став синонімом кожної уярмленої нації, як і вогонь, принесений ним на землю, став символом людського духа, людського прагнення волі.

Спілка Визволення України й Спілка Української Молоді були і є доказом того, що Прометей вогонь любови до волі, до свого народу негасимий, навіть і в задушливому, цілком ізольованому просторі України, в умовах тотального поневолення й найжорстокішого терору московсько-комуністичних тиранів.

Герої чинної визвольної боротьби, герої СБУ й СУМ були і є тим серцем Прометея-нації, що й сьогодні б'ється на нашій батьківщині і на чужині. Вони живуть і житимуть у вічному відродженні їхніх ідей, в діях їхніх ідейних спадкоємців.

З нагоди вшанування замордованих провідників, членів і учасників боротьби СБУ й СУМ, хочу звернутися до всіх словами нашого визначного, нині покійного поета, близького до СБУ й персонально до Сергія Єфремова, українця душею, Освальда Бургардта-Клена. Його слова є збірним голосом нашого українського серця й молитвою за всіх закатованих і за всіх, що й сьогодні катуються за волю України:

*... Помолімось за тих, що у розлуці
Помруть, відірвані від рідних хат;
Помолімось за тих, що у розпучі
Вночі гризуть залізні штаби ґрат,
Що душать жаль у невимовній муці,
За тих, кого веде на страту кат.*

*Над ними, Господи, в небесній тверді
Простри свої долоні милосердні!*

Терновий мученицький вінок на прапорі СВУ й СУМ став символом визвольної боротьби на українських землях під московською окупацією. Завданням сучасників є донести цей прапор до славних днів української перемоги над ворогом.

Чи вірна думка багатьох опортуністів і пристосуванців, що коли у висліді боротьби ця перемога не прийшла негайно, то смерть і кров були даремні і треба відмовитися від боротьби? Чи можна жертвність кращих синів і доньок свого народу міряти лише успіхом чи поразкою в осягненні мети на протязі короткого історичного часу? Ні! Та ж сама історія визвольної боротьби різних народів і націй доводить, що найтяжчі жертви, принесені на вівтар волі й батьківщини, ніколи не були марні.

«Шлях звільнення кожної нації густо кропиться кров'ю. Нашої — так само. Кров'ю чужою і своєю. Ворожою і рідною. Кров закінчує глибокі процеси національних емоцій, усвідомлень, організаційної праці, ідеологічної творчості, всього того, що нація і свідомо й іраціонально використовує для ствердження свого права на державне життя. Кров, пролита для цієї величної мети, не засихає. Тепло її все теплим буде в душі нації, все відіграватиме ролю непокоючого, тривожного ферменту, що нагадує про нескінчене і кличе до продовження розпочатого».

Так писав великий син України, Симон Петлюра, незадовго перед своєю смертю від руки ворога. У відповідний історичний час перемога приходить, хоч і не так швидко, як нам хотілося б, а муки і смерть героїв нації завжди були і є новим стимулом до дальшої боротьби та міцними підвалинами величної будови волі і самостійності.

Саме з цього погляду й треба розцінювати Голготу української нації, а, зокрема, судовий процес Спілки Визволення України й Спілки Української Молоді в березні-квітні 1930 року, в тодішній столиці окупованої України — Харкові, та жертви сотень тисяч відомих і невідомих борців за волю українського народу.

СВУ й СУМ — це доба українського духового й національного відродження, героїчна епопея в історії української визвольної боротьби. Але ще не час писати історію СВУ — СУМ. 30 років є ще замала віддаль і оголошення багатьох подій і фактів з їхньої діяльності могло б лише збільшити число тих, що сьогодні «вночі гризуть залізні штаби ґрат».

Багато тут на чужині пишуть неправди про СВУ й СУМ, користуючись лише джерелами ворога або керовані партійними порахунками, суб'єктивними настроями чи емоціями.

Спостерігаємо також і замовчування СВУ й СУМ з боку певних кіл на чужині. Тому ставимо завдання показати дійсні шляхи і розвиток, ідейні вартості й певні факти з визвольної боротьби СВУ й СУМ в умовах окупаційного московського режиму в Україні, оповісти про ті події і факти, про які я, силою обставин, дізналася в колі свого родинного оточення, що бачила на власні очі або сама чула, оголосити те, про що я дізналася від самих керівників СВУ й СУМ.

Говорити про СВУ й СУМ можна лише пов'язуючи їх із попередньою організацією — Братством Української Державности (БУД), бо БУД-СВУ-СУМ були єдиним комплексом на різних відтинках часу не лише ідейним, а навіть організаційним. До того ж всі ці організації очолював один з найвизначніших українських громадських діячів, видатний вчений і великий революціонер — академік Сергій Єфремов.

БРАТСТВО УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ (БУД)

Вже наприкінці 1919 року стало ясным, що боротьба за українську державність, боротьба Української Народньої Республіки зазнає поразки. Умовини боротьби з московським окупантом ускладнювалися ще й тим, що всередині самої активної частини українського громадянства вже відбувалася велика диференція сил. Боротьбісти й укаписти (українські комуністи) зрадили боротьбу за самостійність України й відкрито перейшли на бік большевицької Москви. Разом з Леніном вони поборювали УНР. Великий удар дальшій боротьбі за самостійну Україну нанесли свої ж, колишні керівники нашої визвольної революції: голова Центральної Ради, проф. М. Грушевський, і перший прем'єр-міністр України, пізніше Голова Директорії УНР — В. Винниченко. Обидва в самому розпалі боротьби за Україну відійшли від активної праці, просто дезертирували з визвольного фронту за кордон. Гірше того: вони звідти почали колаборувати з московсько-большевицьким ворогом. Винниченко навіть повернувся в УССР та став заступником голови Раднаркму Раковського, хоч на цій посаді він перебував лише кілька тижнів, а пізніше знову втік за кордон. Ці події внесли розклад і заміщення в частині самостійницького визвольного фронту, й тим значно послабили його боєздатність.

Звеличники політичної діяльності Винниченка на еміграції чомусь пишуть лише про запропонування йому Москвою тієї посади, а про те, що він, хоч і короткотривало, був заступником Раковського, — замовчують. В той час, коли українська національна армія спливалася кров'ю в нерівній боротьбі з московськими ордами, — Винниченко писав:

«...Українцям треба бути якомога послідовнішими й вірними комуністами, щоб стояти на сторожі повної комуністичної послідовності, бо саме комунізм не допускає панування нації над нацією».

Проф. М. Грушевський, що оселився у Відні з групою своїх однопартійців есерів, почав видавати журнал "Борітеся — Поборете". В цьому журналі він називав дальшу боротьбу УНР за українську державність «авантюрою», лаяв Петлюру, й закликав до згоди з большевицькою Москвою, бо вона, мовляв, іде шляхами «світової революції».

Важко повірити, щоб великий український вчений, перший голова української держави, особа з ім'ям, яке стало було символом української визвольної боротьби, пішов шляхом найгіршого опортунізму й ганебного примиренства. В одній із своїх тодішніх статей проф. М. Грушевський писав:

"...які б не були помилки большевицьких провідників в українській політиці, як би не вилазила українцям боком діяльність їх агентів в Україні, належить усяко оминати конфлікту з большевизмом, шануючи загальнолюдську вагу соціалістичної революції, котреу він веде".

У своїх статтях того часу проф. Грушевський називав заможне селянство «активною контрреволюційною силою», закликав до створення «соціалістичного господарства» й «безкласової держави». Він також писав, що ... «виносити національні домагання тепер, коли в широкому світі з національними гаслами носяться і ними спекулюють головню реакційні елементи, це робитиме кепську репутацію».

Його відкритий лист до прем'єра підмосковської України — Раковського, у якому він писав, що готовий "...працювати під Вашим проводом, підпорядковуючи ідеологічні розходження інтересам цієї світової революції», промовляє само за себе.

Такі писання Грушевського й Винниченка українські комуністи транспортували з-за кордону в Україну й, за дозволом Раковського й Скрипника, розповсюджували серед української людности. Зайво підкреслювати, що ця пропаганда з боку самих колишніх провідників української боротьби за волю, дезорієнтувала загал, викликала примиренські настрої до ворога в частині громадянства в найвідповідальніший час, коли вирішувалося питання бути або не бути українській державі.

У 1920 році за ініціативою акад. С. Єфремова (що був обраний членом Всеукраїнської Академії Наук в 1919 році), постало Братство Української Державности. БУД був організацією суворо конспіративною з персональним доббором людей, що були відомі як безкомпромісові борці за волю України, та перебував у контакті з головним отаманом Симоном Петлюрою. За цим принципом до БУД-у належали

державні, політичні, громадські діячі й визначні повстанські провідники, а також керівники української кооперації («Централ», «Дніпросоюз», «Українбанк», «Сільський господар») й інші. Організаційна й фінансова сила цих організацій була дуже велика. Вони об'єднували тоді біля мільйона господарств, фабрик і майстерень, а їхнє членство становило понад 3 000 000 людей.

Коли в 1920 році, після невдалої українсько-польської війни проти Москви, армія УНР і уряд вийшли на еміграцію, велика частина БУД-у на чолі з його головою С.Єфремовим, залишилася в підпіллі в Україні. Сергій Єфремов мав можливість також виїхати за кордон, але він не забажав емігрувати, а під псевдом Ігнатенко, приступив до підготовки повстанчої акції.

БУД організував Центральний Український Повстанчий Комітет, нав'язав стосунки з підпільною Козакою Радою й багатьма повстанчими провідниками в різних місцевостях України. Фінансові засоби для запланованого повстання проти большевицької Москви давала українська кооперація. Після впертої, небезпечної і енергійної праці С. Єфремова і його однодумців, вся Україна була поділена на райони майбутньої повстанчої дії, якою через Центр Укр. Повстанчий Комітет мав керувати БУД.

У кожному районі були організовані повстанчі кадри, приділено до них військовиків, нагромаджувалася зброя і ліки. Велику і керівну участь у підготовці повстання як емісар БУД-у до Центр. Повст. Комітету брав наш визначний поет і письменник, тоді один з найближчих співробітників С. Єфремова, тепер, на жаль, забутий, — Григорій Чупринка.

Сергій Єфремов нав'язав також контакти з іншими поневоленими Москвою народами: з вірменською революційною партією дашнаків, з грузинськими самостійниками і з білоруським національним визвольним рухом, якому, за ініціативою С. Єфремова, українська кооперація удлила на визвольну акцію велику фінансову підтримку. У провіді БУД-у, крім С. Єфремова, були М. Міхновський, Отамановський, Близнюк, В. Дурдуківський, Гребенецький, Товкач та інші, пізніше обвинувачені на процесі СВУ.

У справах повстання БУД тримав постійний зв'язок із Симоном Петлюрою і закордонною групою БУД-у. Ще ніколи в історії української визвольної боротьби всенародне повстання не підготовлялося так широко й дбайливо, як у 1921 році БУД-ом. Загальна повстанча акція, одночасно по всіх районах України, намічалася на осінь 1921 року, під час запланованого рейду ген.-хорунжого Юрка Тютюнника, відомого під назвою «Другого Зимового походу».

Центральний Український Повстанчий Комітет і Козака Рада інформували Юрка Тютюнника про розташування своїх частин і го-

товість до бою, щоб напрямок його рейду був погоджений з повстаннями в різних районах України.

Намічалася величезна акція. Але інформації ЦУПК і Козачої Ради, нач. оперативного відділу штабу Снігерьев та військовий інспектор групи Тютюнника Заярний, обидва агенти укапівців, передавали до централі укапівців, а Шумський і Панас Любченко, тодішній начальник особливого відділу (військової ЧЕКА) 16-ї московської армії, пересилали їх большевицькому центрові в Україні.

Ці зрадницькі дії прирекли заплановане повстання на невдачу. Поінформований про час рейду Тютюнника Панас Любченко, особисто, як начальник особливого відділу московської червоної армії поробив заходи, щоб спаралізувати повстанчі осередки в Україні. Він зліквідував Центральний Український Повстанчий Комітет і Козачу Раду. Тоді ж, восени 1921 року, був розстріляний і Григорій Чупринка.

Не знали лише провокатори і московський ворог про добре законспірований БУД. Але вони знали, що Сергій Єфремов десь в Україні, і небездіяльний. Спеціальний загін ЧеКа під командуванням Єлана-Блакитного, з наказом про арешт С. Єфремова, розшукував його по всій Україні. В селі Глеваха, під Києвом, цей загін зустрів «Ігнатенка», але не впізнав у ньому С. Єфремова.

Як відомо, Другий Зимовий Похід і низка вже розрізнених повстань все ж таки відбулися, але ворог переміг.

Активну участь в БУД-і брав з 1923 року, і Юрко Тютюнник. Сергій Єфремов неодноразово стверджував, що Юрко Тютюнник був одним із небагатьох тих, які повернулися в Україну з твердим наміром взяти активну участь у визвольній боротьбі з окупантом. В цій боротьбі і в складі БУД-у брав участь до самої своєї трагічної смерті і палкий український патріот, що став близькою до Єфремова людиною, — адвокат Микола Міхновський. Майже до 1925 року, особливо на Київщині, Чернігівщині й Полтавщині, спонтанно вибухали національні повстання проти окупанта. Деякі повстанці провідники, як от брати Гресь, Левченко, Гайовий, Янгол, Дерещук, Рябченко, Галан, Шопин тримали зв'язок з С. Єфремовим. Ті, які не загинули, тримали цей зв'язок аж до арештів в справі СВУ. Запальний Микола Павлушков у 1924 році поривався піти в повстанці до отамана Дерещука, але категоричний спротив Єфремова, Дурдуківського і Ю. Тютюнника, які приділили йому інші завдання, змусили його відмовитися від цього бажання.

Взагалі в ті роки С. Єфремов був проти розрізнених місцевих повстань, бо вони, на його думку, вже нічого не могли дати визвольній справі, лише викликали репресії і зайві жертви.

Нові часи вимагали нових шляхів боротьби. Тому ще в 1923 році у Єфремова, Дурдуківського, Гребенецького й інших виникла дум-

ка про створення загальнонаціональної визвольної організації нового типу.

ОРГАНІЗАЦІЯ СВУ Й СУМ

Після запровадження нової економічної політики (НЕП-у) в 1922 році, внутрішнє становище в Україні значно змінилося на користь большевицької Москви. Сільське господарство успішно розвивалося, приватна ініціатива, хоч і обмежена, у виробництві товарів ширшого вжитку і в торгівлі покращили життєвий рівень населення. Часи воєнного комунізму і масового терору почали забуватися. ЧеКа була реорганізована в ГПУ. Хоч терористичні заходи окупаційної влади, щодо петлюрівців, УАПЦ й інших не вщухали, але це вже відносилось не до всіх, а лише до певних груп населення.

Українські комуністи — укапісти й боротьбісти, а серед них недавні члени Центральної Ради, як О. Шумський, Полоз, Панас Любченко та їхні прибічники, що своєю зрадою й попередньою співпрацею з московськими большевиками здобули їхнє довір'я, — посіли в республіканських і крайових установах УССР керівні становища. Вони очолювали центральні установи, відділи ГПУ, були наркоматами освіти й фінансів, керували земельною політикою, пресою, мистецтвом, всім господарським і культурним життям в Україні.

Москва давала тоді лише загальні директиви. А як їх втілювати в життя, залежало цілковито від республіканської й місцевої влади. Українізація, що була запроваджена за постановами III Конгресу Комінтерну й Російської Комуністичної Партії, щоб українською ж мовою комунізувати українську людність, а також за її допомогою виявити місцевих націоналістів, а потім їх знищити, — багато українців, навіть з тодішньої української еліти, сприйняли, як початок українського відродження. Все це породило навіть і серед частини українського активного громадянства фальшиві надії на переродження московського большевизму та на можливість відбудови України і в підмосковських умовах. Тому до тих, які ще підчас боротьби УНР перейшли на бік ворога, долучилися нові, так звані зміновіховці.

Деяко з них повернувся навіть із закордону, щоб, як вони думали, служити українській культурі на батьківщині, хоч би й під владою окупанта. І, хоч між нечисленними членами КП(б)У, бувшими укапістами й боротьбістами з одного боку, і зміновіховцями з другого, були певні ідейні розбіжності, проте всі вони були однодумні в тому, що продовження активної боротьби проти большевицької Москви є злочином, авантюрою, що треба всі зусилля спрямувати лише на використання тих можливостей, що їх дає сам окупант.

Зміновіховці, засуджуючи кожен активну революційну акцію,

шукали, звичайно, роботу в різних фольклорних і освітніх комісіях, щоб, не ризикуючи власним життям, провадити лише легальну культурницьку працю. На жаль, є факти, які свідчать про те, що деякі з них, і то навіть українські діячі з великими історичними іменами, родичі великих українських письменників і композиторів, часом швидше знаходили спільну мову з російськими й українськими комуністичними колами, ніж з українськими самостійниками.

Зміновіховці ненавиділи С. Петлюру і С. Єфремова, за те, що не пішли разом з ними, а провадили дальшу боротьбу. Цю свою ненависть дехто з них виявляє і на еміграції.

Такий стан українського суспільства в ті часи поставив БУД, а пізніше й СВУ в надзвичайно тяжке становище боротьби на багатьох фронтах одночасно. Проти московського імперіялізму й комунізму, проти запроданців українських комуністів, проти своїх зміновіховців, які ще вчора були побратимами визвольної зброї і саме тому завдавали часом визвольній справі ще дошкульніших ударів, ніж це міг зробити ворог.

За таких обставин відбувалися наради провідників БУД-у під головуванням С. Єфремова. Стояло питання: що робити? Навіть в БУД-і виявилися особи, які говорили про безперспективність дальшої боротьби, поширювались примиренчі настрої щодо існуючого стану. Були пропозиції, щоб С. Єфремов виїхав за кордон. Але С. Єфремов був незламним. Він бачив набагато далі й передбачав у НЕП-і лише короткотривалу паузу, перед дальшим наступом Москви на українську націю, її життя й культуру.

«Україна може жити й розвиватися лише в умовах повної державної самостійності на демократичних засадах. УНР є найкращою формою й змістом для нашої державности, за неї мусимо боротися за всяких обставин і умов. Справа лише в тому, яка форма боротьби є найбільш доцільною тепер», — казав Єфремов.

Для Єфремова Україна була змістом і метою його життя, яке він підпорядковував її національним інтересам, їй присвячував свою наукову, публіцистичну й політичну діяльність. Він твердо вірив у кінцеву перемогу української визвольної справи і вважав, що:

«Історія робиться щонайменше десятиріччями і кожна дія, спрямована на національне визволення, не пропадає марно. Якщо не ми, то наші нащадки побачать Україну вільною і незалежною. Наш обов'язок внести свою частку до світлого майбутнього України».

Нарешті провід БУД-у вирішив, що С. Єфремов мусить скористати з проголошеної тоді амністії, і що БУД буде продовжувати визвольну боротьбу в окупованій Україні.

Але амністія для С. Єфремова не прийшла так легко. О. Шумський, М. Скрипник, П. Любченко та інші комуністи виступили про-

ти його амнестування, бо їхня ненависть до С. Єфремова була така сама, як до С. Петлюри. Однією з причин такої ненависти був також відважний відкритий лист С. Єфремова до сина відомого письменника М. Коцюбинського, комуніста-зрадника — Юрка Коцюбинського, одного з командувачів московсько-большевицької армії, що в 1918 році здобула Київ. Цей лист С. Єфремов, ризикуючи своїм життям, оприлюднив у січні 1918 р., коли терористична розперезаність московсько-большевицького переможця залила українською кров'ю вулиці Києва. Той лист проgrimів тоді на всю Україну. Він був звернений не лише до Коцюбинського, але й до всіх тих національних зрадників, що пішли на службу Москві! Українське громадянство шанувало за це С. Єфремова, як національного героя, і того йому не могли подарувати скрипки, шумські, любченки та інші комуністи.

Лише після довгих і настирливих домагань Всеукраїнської Академії Наук і різних українських установ, голова тодішнього ВУЦ-ВІК-у Г. Петровський погодився на амнестію С. Єфремова. Амнестований академік С. Єфремов був обраний віце-президентом і головою адміністративної Управи Академії.

Після амнестії С. Єфремов почав характерну для нього, як для людини й українця, досить широку акцію систематичної допомоги українським політичним в'язням і їхнім родинам, які здебільшого були петлюрівці й повстанці, активні борці за українську державність. Десятки тисяч українських патріотів були вже на московській півночі, на Соловках, де вони працювали й жили в найтяжчих умовах. Частково із засобів БУД-у, частково з приватних літературних заробітків С. Єфремова і його однодумців, за посередництвом колишньої дружини московського письменника, Максима Горького, — Пешкової, (вона не поділяла поглядів свого чоловіка, який пішов прислужуватись большевизмові), яка була тоді на відповідальній посаді в Червоному Хресті у Москві, — багато пакунків з харчами й одягом були надіслані в'язням і їхнім родинам.

Сергій Єфремов організував також і правну допомогу для тих людей, влаштуовав родини репресованих на працю тощо. Це було найкращим виявом любови акад. С. Єфремова до української людини, любови не на словах, а на ділі. Велику участь у тій шляхетній справі приймали також проф. В. Дурдуківський, проф. Гребенецький, проф. Вол. Чехівський, а після повернення з еміграції і корифей українського театру Микола Садовський та інші українці. Ця акція не припинялася аж до арештів у справі СВУ й СУМ 1929 року.

Як віце-президент Української Академії Наук, акад. С. Єфремов свою працю, звичайно, зосередив на тому, щоб Академія стала дійсним всеукраїнським вогнищем науки і центром національного життя. Єфремову, Кримському, Василенкові, Багалієві, Воблому, Пе-

ретцю й іншим дійсно вдалося організувати працю так, що в Академії, за словами С. Єфремова, — «робили національну роботу, а не говорили, чи змагалися за неї».

Цій групі академіків наполегливою працею пощастило досягти таких успіхів, що комуністичний уряд і партія майже не втручалися в життя Академії. Робилося все так, щоб не давати найменшого приводу до втручання. В ті часи Всеукраїнська Академія Наук стала тим островом вільного українського духа в підмосковських умовах, на який були спрямовані очі всіх українських патріотів-самостійників-антикомуністів, незалежно від рівня їхньої освіти й соціального стану. Академія стала ніби всенародним центром, фортецею українства в окупованій Україні.

Час від часу колишній нарком освіти О. Шумський порушував питання про "зміцнення Академії комуністичними силами", але комуністичні кандидати на академіків, а в тому числі і сам Шумський, не мали жодних наукових кваліфікацій, і тому Академія завжди відкидала ці спроби. Зв'язок Академії з урядовими органами полягав тоді лише в постійній боротьбі за фінансування наукової праці і за урядові дозволи на різні наукові міроприємства, бо уряд підмосковської України тримав Академію в дуже тяжкому фінансовому стані.

Саме з Академії — цього блискучого центру української науки — почалася організація і Спілки Визволення України.

Історики СВУ й СУМ на чужині, за матеріалами судового процесу вважають, що перша організаційна нарада СВУ відбулася в червні 1925 року, а остаточне оформлення СВУ сталося в лютому 1926 року, після вбивства сл. п. Симона Петлюри. Але насправді після довгої підготовки, перша організаційна нарада, де була закладена СВУ, відбулася в грудні 1924 року. Присутні на тій нараді були акад. С. Єфремов, акад. Кримський, акад. Воблій, проф. Дурдуківський, проф. Гермайзе, проф. Виноградов, проф. Гребенецький, а також один з визначніших українських поетів, який живе в Україні, і один високої ранги військовий — українець, кол. визначний старшина царської армії, а потім професор військової школи, пізніше командир однієї територіальної дивізії в Україні. У 1932 році він був ув'язнений і дальша його доля невідома. Юрка Тютюнника не було ані на першій ані на наступних нарадах лише з причин конспіративних. Але до самої своєї трагічної смерті він брав активну участь в СВУ. Він пов'язаний був тільки з С. Єфремовим, Дурдуківським і, частково, з Миколою Павлушковым. Отже, крім названих трьох осіб, на тій нараді були присутні переважно самі академіки й науковці ...

Спілка Української Молоді, була організована у 1925 році, після обміркування цієї справи Єфремовим, Дурдуківським і Павлушковым. Попередником СУМ був ТЄЗ — Товариство Єдності і Згоди, —

засноване при 1-ій Київській школі ім. Т. Шевченка, де директором був проф. Дурдуківський, і самоліквідований в 1925 році. СУМ мав програму СВУ і був складовою її частиною, як автономна організація молоді.

У червні 1925 року відбулася друга нарада проводу СВУ, на якій з конспіративних міркувань не були присутні дехто з учасників першої наради, але натомість, крім Єфремова, Дурдуківського, Гермайзе і Гребенецького, були ще проф. Вол. Чехівський, Андрій Ніковський і Л. Старицька-Черняхівська.

На жаль тоді вже не було серед живих адвоката Миколи Міхновського, який після одного з чергових викликів до РПУ покінчив самогубством. Смерть цього палкого українського націоналіста й визначного громадського діяча тяжко переживав С. Єфремов та інші члени проводу СВУ, а СУМ, вшановуючи його пам'ять, розповсюджував уривки з брошури М. Міхновського «Самостійна Україна».

ОРГАНІЗАЦІЙНА БУДОВА СВУ Й СУМ

Відповідно до своїх завдань і умов московсько-більшевицької дійсності в Україні була пристосована й організаційна будова СВУ й СУМ. СВУ за керівний орган мав президію в складі 12-15 осіб, де, на бажання деяких її членів, зв'язок із ними відбувався не на нарадах і зборах, а особисто через Єфремова. Засідання здебільшого відбувалися під час родинних свят, або в Академії Наук, іноді лише з частиною членів проводу СВУ. Все зосереджувалося в руках Єфремова. Лише він один знав усе і, частково, В. Дурдуківський та М. Павлушков, найближчі до нього люди й помічники.

Президія СВУ в свою чергу мала 80-100 осіб — уповноважених центру — пов'язаних на місцях з п'ятірками, що вони між собою і всередині п'ятірок не знали один одного, але всі, в тій чи іншій галузі виконували директиви центру. Кожний член п'ятірки працював у своєму оточенні, і впливав на нього у вирішенні політичних проблем і завдань. Всіх тих членів п'ятірок старанно добирали за ознаками їхньої минулої діяльності, або участі у визвольній боротьбі 1917-1921 рр., участі в повстанчих загонах або за їхнім патріотичним переконанням. Вони здебільшого не знали, що діють на завдання СВУ.

Такі не оформлені осередки були в Дніпропетровському, Чернігові, Харкові, Одесі, Запоріжжі. Кілька осередків було і в Києві, Умані, Черкасах, Смілі, Полтаві, Вінниці, в багатьох районних центрах і селах. Були випадки, що деякі уповноважені СВУ в організаційному запалі відхилялися від основного принципу будови, як наприклад, у Кременчуці, Запоріжжі і в Харкові, де досить численні оформлені осередки, провадили наради, збори і т. п. Те саме трап-

лялося і в окремих районних центрах і селах. Єфремов оцінював такі випадки негативно, як небезпечні для цілої організації СВУ.

У Кременчуці в 1927 році була оформлена робітничка організація СВУ, яка мала на одній лише тютюновій фабриці близько сотні осіб. Це й погубило осередок, бо були відкриті двері для агентів ГПУ.

Спілка Української Молоді також була побудована на п'ятірках, але пізніше, в 1927 році сумівці працювали гуртками, що постали в багатьох містах України, де були вищі учбові заклади, як і в багатьох селах та особливо, в різних сільськогосподарчих і агрономічних школах та технікумах.

Члени проводу СУМ були постійно в роз'їздах по своїх клітинах, провадили там величезну працю.

Одним з найбільших і найактивніших осередків СУМ був осередок у Кам'янці-Подільському, на чолі з його запальним головою, вчителем, учнем В. Дурдуківського — В. Бендиком. Цей осередок був виявлений ГПУ лише в 1931 році, вже після судового процесу СВУ й СУМ, коли сам героїчний Бендик, разом з іншими членами СУМ, очолив велике селянське повстання проти колективізації, в якому брало участь кілька тисяч людей. Ці повстанчі загони дійшли аж до Вінниці, й там у жорстоких боях з військом були розбиті. Сам Бендик з кількома бойовиками потрапив в руки ГПУ, був засуджений до розстрілу, але замінений потім на 10 років ув'язнення. Він був засланий на Соловки, де якимось чудом урятувався, а в 1942 році повернувся на Волинь, де й загинув у лавах УПА під командою отамана Тараса Бульби-Боровця.

Але що більше зростав рух СУМ, то більше зростала й небезпека викриття його органами ГПУ. Деякі гуртки були викриті, але не всі, між ними не було зв'язку й ніхто не знав особових даних і місця осідку центрального проводу.

Зважаючи на те, що тодішні члени СУМ, може й зараз живуть, утримаємось від дальшого висвітлення праці окремих осіб. Тут на еміграції знаходиться кілька десятків активних членів СУМ в Україні, які повинні внести свої доповнення до його історії.

Стратегія й тактика СВУ й СУМ була добре пристосована до тодішньої дійсності, і в тих умовах була найдоцільнішою. СВУ, як ідейно-політичний всеукраїнський центр, через своє членство і, головне, через своїх прихильників використовував кожний урядовий захід у галузі культури, шкільництва, промисловості й сільського господарства, щоб вкласти в нього якнайбільше українського національного й антибольшевицького змісту. А коли урядові заходи були спрямовані проти українства, тоді проти них намагалися організувати спротив.

Були вжиті енергійні заходи, щоб кваліфіковані провідні члени СВУ здобули відповідальні посади в українській підмосковській

науці, шкільництві, у літературних і наукових видавництвах, в органах фінансування й керівництві промисловістю та сільським господарством.

Боротьба за душу української молоді, за відрив її від «ідей» комунізму та спрямування на шлях національно-свідомої активності обумовлювали стратегію й тактику СУМ. Єфремов і Дурдуківський в той час ледве стримували запальну молодь СУМ від активних революційних дій, від терористичних актів, що їх та молодь вимагала. Провід СВУ вважав, що кожна передчасна партизанська революційна дія або заклик до неї за НЕП-у були б на шкоду для загальної справи СВУ, лише бажаною для окупанта причиною застосувати репресії.

Тому СУМ-ові було доручено готуватися до майбутніх дій, в тому числі й до повстання, яке мало статися в слушний час. Треба відзначити, що інколи молодь з цими вказівками не рахувалася й діяла на власну руку. Зокрема треба відмітити, що на тисячі членів СУМ, в його складі було лише кілька десятків так званих «формальних комсомольців». Членство СУМ було безкомпромислово-антикомуністичним і не бажало вступити до комсомолу, навіть з причин конспіративних.

В СВУ не було жодного члена КП(б)У, крім цікавого винятку, коли один бувший старшина армії УНР, великий патріот-самостійник М. Синюк, жив і працював з документом свого брата-близнюка, якого в червоній армії, «перехрестили» на «Синюкова», і який в боротьбі червоної армії з УНР загинув саме на тому відтинковій фронті, де бився в українській армії його брат, який потім і скористав з його документів.

ІДЕОЛОГІЯ ТА ПРОГРАМА СВУ Й СУМ

Після довгих дискусій, провід СВУ, що складався з бувших членів різних українських партій, від соц.-демократів до есерів і соц-самостійників включно, погодився на пропозицію Єфремова, що СВУ мусить бути не партією, а всенациональною організацією з державницькою концепцією й програмою Української Народньої Республіки, що її уряд емігрував разом з Головою Української Держави, сл. п. Симоном Петлюрою, який мав велику популярність і любов українського народу, як ніхто інший з українських діячів.

“Нашу політику й нашу діяльність можна висловити в одному реченні, — казав Єфремов, — а саме: Нація над клясами, держава над партіями». Так з'ясував він основний принцип СВУ і на судовому процесі. І дійсно, цьому єдиному вірному, невмирущому і так потрібному всім нам гаслові, була підпорядкована не на словах, а на ділі вся практична діяльність СВУ — СУМ.

Сергій Єфремов, Микола Павлушков та інші керівники СВУ — СУМ рішуче відкидали будь-який компроміс з окупантом. Така їхня настанова різко розходилася зі сприйманням підмосковської дійсності змінюювцями. Конфлікт на цьому ґрунті з такою досить численною частиною українського громадянства, духовим вождем якої став акад. М. Грушевський, особливо негативно відбивався на праці СВУ і СУМ, а пізніше став однією з головних причин їх викриття. Цей конфлікт часто був темою розмов і в нашій родині, бо Єфремов не міг примиритися з явищем змінюювства.

«Йде боротьба за українську душу. Від цієї боротьби залежить бути, або не бути українській нації? Від цього залежить і створення української держави й соціальне звільнення. Цього не бачить соціаліст-революціонер М. Грушевський разом із своїми колишніми колегами по партії, що тепер стоять при владі. Але чому цього не розуміє історик Грушевський ?..» — дивувався Єфремов.

Цій боротьбі за українську душу, за національний зміст цієї душі, — СВУ й СУМ, під проводом своїх великих провідників, і підпорядкували всі теоретичні й практичні питання. Щоб звільнити українську молодь від ідеологічних кайданів комунізму й москвофільства, в СВУ працювали над створенням критики філософії марксизму, й над виробленням нової української національної ідеології, як системи, акад. Багалій, проф. Гермайзе, проф. Ганцов, а частково й проф. Чехівський, проф. Дурдуківський і Павлушков.

Щоб знати, як поборювати ворога, Павлушков ґрунтовно вивчав Маркса, Енгельса, Леніна й інших теоретиків большевизму. Акад. Слабченко та Воблий досліджували питання економічного визиску України царатом і комуністичною Москвою та розробляли економічну програму СВУ. Єфремов і Чехівський завжди підкреслювали, що зміст української ідеології мусить бути християнським, бо лише ідея християнства є вічною, а інші є змінні й кон'юнктурні.

Українська Народня Республіка мусить бути християнською державою, і перша державна заповідь її мусить бути: "ВСЕНАЦІОНАЛЬНА СОЛІДАРНІСТЬ — ПОНАД УСЕ", — говорив Єфремов. Правдиві демократичні свободи в українській самостійній соборній державі для українського народу, справедливий розподіл національних скарбів і землі, де промисловість і природні багатства державного значення лишаться загальнонаціональним майном, однакові можливості для приватної й кооперативної ініціативи в сільському господарстві, торгівлі й промислі й справедливе соціальне законодавство, — так розумів Єфремов, а з ним і СВУ та СУМ, суспільні й економічні підстави християнської держави — УНР.

Проф. Чехівський, В. Дурдуківський і акад. С. Єфремов завжди підкреслювали величезну вагу для справи державности України пита-

ня про усунення ізоляції України на міжнародньому форумі. У християнстві бачили вони світову ідею, що єднає Україну із Заходом і своєю силою розірве коло цієї ізоляції. Питання віри й релігії СВУ уважало справою сумління, тобто — особистою справою кожного, тому, в загальному, стояло за відділення Церкви від держави. Але всі були одностайні в тому, що Українська Національна Церква, як організація вірних, мусить бути підтримана державою, особливо в перші часи після повалення безбожного режиму московських окупантів.

Дуже релігійний, глибоко віруючий, чулий і м'який вдачаю В. Дурдуківський казав, коли мова йшла про визволення України: «Християнство вчить нас боротися зі злом, бо інакше добро буде переможене. Христос вигнав крамарів з храму. Незалежна Українська Держава є храм наших надій на щастя нашого народу. — Борімося за нього!»

В цих словах і була революційна концепція християнства, що її дотримувалися СВУ і СУМ у своїй боротьбі за Самостійну Християнську Україну. СУМ і, зокрема, Павлушков, надавали християнству такої великої ваги, що на пропозицію проф. Чехівського, якого він дуже любив і поважав, Павлушков переклав кілька Богослужб на українську мову і написав науково-дослідницьку працю про дійсність св. Євангелії. Про цю працю сл. пам'яти митр. В. Липківський казав, що вона мусить обезсмертити ім'я автора в цілому християнському світі. На жаль, ця праця була знищена московським ГПУ.

СВУ й СУМ не визнавали УССР за державу й уважали, що визволення України має бути не лише її звільнення з неволі московського окупанта, але й створення замість УССР — соборної УНР на базі всіх етнографічних українських земель.

«Ми продовжуємо боротьбу за здійснення IV-го Універсалу й акту Соборности 1919 року», — говорив Єфремов. СВУ й СУМ уважали, що соціальний поступ, економічно-господарська свобода й культурний розвиток можливі лише в своїй власній національній державі. Тому національно-державне питання в СВУ мало першість над всіма іншими, що залежали від нього.

Сергій Єфремов і Микола Павлушков завжди висловлювали думку, що треба тримати міцний зв'язок з іншими поневоленими Росією націями, але відкидали спілку з російськими антикомуністичними організаціями, бо таких, що шанували українську державну самостійність, — не було. Єфремов завжди пригадував вороже ставлення російської демократії, — тимчасового уряду Керенського, до самостійности України ще з 1917 року.

Матеріяли щодо ідеології й програми СВУ й СУМ були знані ГПУ, але про них не згадувано на судовому процесі через особисту заборону Скрипника й на згоду прокуратури, бо їх оголошення було

б великою пропагандою ідей СВУ й СУМ, чого не бажали ні московські окупанти ні їхні прислужники — українські комуністи.

ПРАКТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ СВУ Й СУМ

Зі смертю Симона Петлюри, забитого московським агентом, жидом Шварцбартом у Парижі в травні 1926 року, не вмерла ідея визволення України, як того сподівалася Москва. Підле вбивство лише заактивізувало український світ до ще більшого розгорнення визвольної дії. У відповідь на цей злочин Москви президія СВУ постановила всіма можливими засобами, на всіх ділянках життя нації посилити визвольні дії, зокрема серед молоді, як підготовку до майбутньої збройної акції українського народу.

Першим і найголовнішим завданням було збереження шкільної й студентської молоді від денаціоналізації, та спрямування її на шлях боротьби за вільну Україну. В. Дурдуківський тоді писав: «Горе тому народові, якого зрадлива доля позбавила міцного історичного коріння, який не витворив національного ґрунту... Ми, культурне громадянство, і перш за все мусимо дбати про школи, мусимо повернути нашому народові його історичну спадщину, мусимо знову зв'язати його зі славним минулим, мусимо повернути, порвані за лихих часів, історичні традиції».

Бій за ці ідеї з доручення СВУ й розпочав В. Дурдуківський, як керівник Науково-Педагогічної Комісії Всеукраїнської Академії Наук. Разом із своїми співробітниками й однодумцями, він організував тоді працю Науково-Педагогічної Комісії в такий спосіб, що вона стала підпільним міністерством освіти України.

Подем цього бою була українізація, проголошена в той час компартією. Якщо Москва і Шумський та Скрипник вбачали в українізації пропагандивну можливість у національній формі давати комуністичний зміст, з наголошенням на "братство російського народу", то В. Дурдуківський зі своїми співробітниками вкладали в українську форму національний зміст, з протимосковським наголошенням.

Майже всі підручники для шкіл в Україні склалися за методичними вказівками Науково-Педагогічної Комісії, і їх авторами були такі видатні члени СВУ, як Іваниця, Голоскевич, Дога, Шило й інші. Зрозуміло, що всі ті підручники були виразно національного змісту.

Ще до арештів у справі СВУ й СУМ, Скрипник у своєму наказі освіті спеціальним наказом від 10.01.1929 року вдарив на сполох щодо змісту шкільних підручників. Скрипник писав: «... Ці підручники київських авторів, зокрема зазначеної чільної їх групи, складають до 90% всього числа примірників підручників, що вживаються по сільських школах нашої республіки».

Науково-Педагогічною Комісією було навіть відкрите спеціальне «Бюро Педагогічної Консультації», з консультантами — членами СВУ. Це бюро тримало зв'язок з усіма педагогічними інститутами й школами в Україні. Директори, педагоги, тисячі студентів і батьки школярів відвідували це Бюро. Їм давалися спеціальні методологічні програми сучасно національного змісту, за якими і вчителі й учні ознайомилися з визвольною боротьбою України, а навіть з державною концепцією УНР. Там вони одержували вказівки, які цілком перекреслювали політичну лінію наркома освіти Шумського, а пізніше й Скрипника.

Величезну роль у розповсюдженні ідей СВУ-СУМ грало також «Науково-Педагогічне Товариство» при Науково-Педагогічній Комісії ВУАН, де заступником голови був також В. Дурдуківський. Він розповідав, що багато разів пробував нав'язати співпрацю Науково-Педагогічній Комісії з історичними установами акад. Грушевського, бо вивчення молоддю української історії в правдивому світлі було одним з найважливіших завдань комісії. Але акад. М. Грушевський заборонив своїм співробітникам таку співпрацю бо, за його висловом, «не був певний, що там не втокмачуватимеся в голову молоді петлюрівщина». Проф. Гермайзе на тому ґрунті мав постійну боротьбу з Грушевським.

Злива нападів з боку Шумського й Скрипника весь час тримала під загрозою працю Науково-Педагогічної Комісії. Нарком освіти Скрипник писав російською мовою президентові Академії Наук гострі листи, що підручники, апробовані Комісією, відривають українську мову від російської, що вони замість прикладів з московської, дають приклади з клясичної української літератури тощо. Ці листи з резолюцією «вжити заходів» передавали до віце-президента ВУАН Єфремова, або до неодмінного секретаря акад. Кримського і, звичайно, лишалися без наслідків.

При Науково-Педагогічній Комісії були також організовані секції охорони здоров'я дітей та інститут фізичної культури. В такий спосіб СВУ втручалася і до фізично-біологічного розвитку української молоді і, за допомогою інституту фізичної культури та спорту, виховували майбутніх борців за волю України. Довкола деяких шкіл, як, напр., 1-шої школи ім. Т. Шевченка в Києві, (директор В. Дурдуківський) та школи ім. Коцюбинського в Чернігові (директор Гр. Холодний) як і довкола окремих шкіл у Полтаві, Дніпропетровському, Одесі, Вінниці, Кременчуці, Херсоні і в багатьох інших містах і селах, був зорганізований міцний батьківський актив з українців.

Було організовано також у великих розмірах позашкільну працю з молоддю в історичних, літературних, мовних, хорових і драматичних гуртках, яку проваджено в українському національному дусі.

Ці школи були фортецями українства й сіячами ідей СВУ по всій Україні. Наводимо красномовні числа: за рік до арештів у справі СВУ-СУМ, в 1928 році було в Україні до 15 000 українських шкіл з мільйонами учнів, де працювало близько 50 000 вчителів. 90% цих шкіл у той чи іншій мірі були під впливами СВУ.

Скрипник з наркомом освіти РСФСР Бубновим виробили єдину шкільну систему для УССР і РСФСР. Це був міцний засіб русифікації й комунізації української школи й молоді. Тому педагогічна група СВУ відважно з цим боролася. Цього Скрипник не міг подарувати В. Дурдуківському. Приблизно за рік перед арештом в справі СВУ, Скрипник поставив Академію і її установи в таке становище, що з причин конспіративних найважливішу працю Н. П. Комісії треба було набагато зменшити.

Але всією своєю національною працею проф. В. Дурдуківський, цей «Український Песталоцці», як його називали в українському педагогічному світі під час його ювеілею в лютому 1927 року, та його співробітники-однодумці Холодний, Трезвинський, Білий, Слабченко, Гребенецький, Заліський і інші — вписали свої імена золотими літерами в книзі історії української визвольної боротьби під червоно-московською окупацією.

При цьому, не можна не згадати національну працю, в зрусіфікованій Одесі, професора університету й голови Одеського Наукового Товариства при ВУАН Михайла Гордієвського.

Зі слів, проф. В. Дурдуківського, знаю, що видатний історик і педагог, улюбленець одеського студентства, проф М. Гордієвський, хоч і не був членом СВУ, але жив її ідеями й енергійно співпрацював з Науково-Педагогічною Комісією ВУАН, повертаючи Одесу, до українських міст, не за адміністративним поділом СССР, але за українським змістом її національно-духового життя.

Цей визначний український науковець і національний діяч, так само, як колись і його племінник, видатний український поет і літературознавець, Павло Филипович, був десь в 1938 році ув'язнений і загинув в північних снігах Росії.

Іншим важливим напрямком діяльності СВУ-СУМ було нав'язування дружніх зв'язків для співпраці у визвольних акціях з народами Кавказу, зокрема з молоддю. Микола Павлушков і член проводу Б., встановили були тісний контакт з Київським «Будинком Народів Сходу», деякі члени СУМ брали участь у роботі гуртків цього будинку і навіть разом з кількома грузинами написали спільну листівку-відозву на українській і грузинській мовах для розповсюдження її серед вояків-українців і грузинів у військових частинах біля Херсону й Миколаєва, де була численна грузинська група й серед старшинського складу однієї червоної дивізії. Цю спільну летючку

було успішно розповсюджено, але знайти винуватців чекістам так і не повелося.

Сергій Єфремов, що був одним з ініціаторів і організаторів «Конгресу Національностей» в Києві у 1917 році, ще з тих часів підтримував зв'язки з деякими грузинськими й вірменськими діячами-самостійниками, які ще залишилися на Кавказі. З доручення С.Єфремова, М.Павлушков у 1926 році був відраджений з кількома товаришами на Кавказ, де також налагодив зв'язки з рамени СУМ.

М. Павлушков особисто організував осередки СУМ в Донбасі і на Кубані, в Краснодарському інституті, де було кілька членів СВУ, особисто знаних С. Єфремову, та в станиці Полтавській, де раніше працював якийсь час вчителем М. Міхновський. В 1931 році 10 тисяч мешканців цієї станиці за спротив колективізації були вивезені на Сибір, а саму станицю переіменовано в «Красноармейскую» й заселено москалями з Росії.

У 1927 році члени СУМ, брати Д., переїхали до Казахстану. Користаючи з цього, СУМ доручив їм організувати осередки СУМ серед численної української молоді в тих місцевостях. Як пізніше оповідав один з братів Д., було там у СУМ-і об'єднано кілька сот молодих українців, які в чужому оточенні радо брали участь в національній справі. Заходами підпільного СУМ в Казахстані провадилася культурно-національна праця й були встановлені дружні зв'язки з молоддю казахів, серед якої комсомол не мав жодного успіху. В багатьох казахських територіальних кінних частинах були члени СУМ. Члени СУМ брали участь в повстанні Батиря у 1931 році, й билися разом з казахами проти москвовських колоніалістів.

У 1932 році, під час колективізації, повстали в Казахстані цілі українські села. Проти українських повстанців були вжиті танки й літаки. Рушійною силою спротиву в цих акціях, а особливо в Красногорську, був СУМ. У тих боях загинули відомі члени СУМ: Каранда, Гризло, Шевчук та багато інших.

Окремо слід подати тісну співпрацю СВУ з білоруським визвольним рухом, що його можна назвати Спілкою Визволення Білорусі. В справі цієї співпраці й переведення спільної політичної акції, до С. Єфремова, до нашої хати, часто приїздив найвидатніший білоруський поет Янко Купала й президент Білоруської Академії Наук В. Ігнатівський.

СВУ приділяло також велику увагу ділянці національного й ідейного виховання суспільства за допомогою письменства й мистецтва. Цією справою керував особисто Сергій Єфремов. Десятки українських письменників і поетів, істориків літератури й літературознавців, поза Академією Наук і літературними товариствами, часто відвідували С. Єфремова протягом років у нашому будинку в Києві, на Го-

голівській вулиці ч. 27. Звідусіль приїздили початкуючі автори, надсилали листи, твори для перегляду, просили вказівок і допомоги тощо. Один тільки перелік імен, приналежних до цієї творчої еліти зайняв би кілька сторінок.

Серед них були й члени СВУ, і люди взагалі близькі до СВУ, і особисто до самого С. Єфремова. Такими були М. Грінченко, Л. Старицька-Черняхівська, й великий приятель М. Павлушкова, що брав активну участь в СВУ-СУМ-і, письменник Григорій Косинка. Він після арештів у справі СВУ майже нічого з своїх творів не друкував, а в 1934 році був розстріляний московськими окупантами, як «терорист».

Група талановитих неоклясиків — Филипович, Бургардт-Клен, Драй-Хмара й Микола Зеров також були близькими до С. Єфремова. Все життя своє вони віддали українській культурі, й вся їхня творчість, як поетів, і як науковців-професорів, була просякнута ідеями СВУ, й вони, за винятком двох, пізніше віддали своє життя за Україну у в'язницях і на засланні в Росії.

У 1926 році мав С. Єфремов неприємну сутичку з Панасом Любченком, пов'язану з літературною діяльністю Миколи Зерова. В одній його надрукованій поезії були рядки про бажання «дихати вільними грудьми», про «заметені дороги», про «нерозтанний килим дев'ятої зими». А 1926 рік якраз і був 9-тим роком «жовтневої революції». Панас Любченко додумався про що пише М. Зеров й опублікував брутально-лайливу статтю, де обвинувачував його в «контрреволюції».

Проф. Микола Зеров, — один з найвизначніших знавців античної літератури, один з найталановитіших українських поетів, блискучий промовець з університетської катедри, належав до тих небагатьох, що українську культуру формували й творили, були її окрасою. Ціла літературна дискусія в 1925-1927 рр. виникла навколо гасла Зерова «до джерел», що перший, ще до дискусії, відкрито підніс це гасло орієнтації на Західню Європу, — тобто: «Геть від Москви!»

Сергій Єфремов у присутності багатьох осіб дуже різко критикував зміст статті Любченка та її автора. Тому Панас Любченко і приїхав був до нашого мешкання сваритися з С. Єфремовим. Не знаю подробиць цієї розмови, але зараз після неї схвильований С. Єфремов оповідав нам, що Любченко погрожував йому, і поводив себе так нахабно, що він змушений був просити його залишити мешкання. "Свої ренеґати завжди гірші за чуженаціонального ворога!" — сказав гірко С. Єфремов. Ці правдиві слова були ствержені пізніше на судовому процесі СВУ в 1930 р.

Впливи СВУ були поширені також і на багато видавництв, навіть і на Держвидав, а у видавництвах «Слово», «Книгоспілка»,

«Сяйво», «Рух», — СВУ була повним господарем. Тому поза академічними виданнями, праця тих видавництв була спрямована на друк українських і західноєвропейських класиків, особливо тих, що писали про визвольну боротьбу своїх націй.

Тоді були перевидані твори: Шевченка, Лесі Українки, Франка, Олеся, Грінченка, також Гете, Шекспіра, Шіллера, Гюго, Меріме, Льонгфеля, Байрона, Вальзака і багато інших. Деякі твори перевидувалися кілька разів, і кожне видання розходилося серед суспільства в тисячах, а деякі в десятках тисяч примірників. Ці твори відривали читачів від московської і наближали їх до західноєвропейської культури, знайомили їх з перлинами українського красного письменства, збуджували в них національну свідомість, і стверджували в їх душах необхідність визвольної боротьби.

Ця ділянка праці СВУ, як особливо небезпечна для окупанта, була окремо згадана на судовому процесі, де прокурор Ахматов заявив, що СВУ, поруч із державною цензурою літератури, встановила свою власну.

Була розгорнута праця і в галузі мистецтва. Член СВУ Рудін організував театральний музей, де була показана наочно русифікація українського театру поліційними засобами Москви. Кабінет Українського Мистецтва, Інститут Історії Мистецтва і Кабінет Дослідження Дитячої Творчості, під загальним керівництвом акад. Ф. Шмідта, що близько стояв до С. Єфремова, організували доповіді не лише в містах, але і на селах, де знайомили слухачів із зразками українського національного мистецтва.

Артисти-малюрі Фотій Красицький (онук Шевченка), брати Кричевські, С. Колос, Бойчук, Падолка, Козик, скульптор Севера, також були пов'язані з С. Єфремовим і В. Дурдуківським. Вони спрямовували свою творчість у напрямку ідей СВУ, хоч я не знаю напевне, чи були вони членами СВУ формально.

В Київському оперовому театрі був уповноваженим СВУ відомий співак Михайло Донець. В Харківському театрі опери — Кіпаренко-Даманський. Було кілька членів СВУ і в театрі ім. Франка в Києві, але їхніх імен, з уваги на їх безпеку, я тут назвати не можу. Після повернення з еміграції в підмосковську Україну корифея українського театру Миколи Садовського, одного з керівних членів СВУ, підсилилася національна праця СВУ в театрах і в драматичних гуртках, в різних учбових закладах України, в клубах, в сільських культурних товариствах і навіть в деяких гуртках на промислових підприємствах, як наприклад на Харківському тракторному заводі, на Київському заводі «Большевик», на 1-ій взуттєвій фабриці в Києві. Часто збір з вистав трупи Садовського йшов підпільними шляхами, через СВУ, на допомогу українським політичним в'язням і засла-

ним. М. Садовський був не лише крифеем української сцени, але й великим патріотом-самостійником.

За допомогою кінорежисерів Чардиніна і Штабового, які часто відвідували С. Єфремова й радилися з ним, СВУ впливало на виріб кінофільмів у ВУФКУ (Всеукр.-Фото-Кіно-Управління).

Як спадчину від БУД-у, СВУ мала великі впливи в українській кооперації. Такі організації, як «Сільський Господар», «Бурякосоюз», (база сировини майже всієї цукрової промисловости України), "Спілка пасічників", "Україліс", частково "Вукопспілка" співпрацювали з СВУ. Керівний склад української сільськогосподарської промислової і фінансової кооперації, що був раніш під впливом БУД-у, пізніше також співпрацював з СВУ. Такі керманічі кооперації й члени СВУ як Передерій, Ботвинський, Близнюк, Коліух, Палій та чимало інших, були членами повстанкомів ще в 1920-21 роках, і для них СВУ було нормальним продовженням боротьби за Українську Державу.

Міцна фінансова база і багатомільйонове членство української кооперації дозволяло СВУ провадити таку працю, яка була лише під силу урядові держави. Так з доручення С. Єфремова в 1928 році «Сільбанк», з метою підтримки незаможних і середняцьких сільських господарств, видав селянам довготермінову позику в мільйонах карбованців. Теж саме робив і «Сільський Господар». Ще в 1929 році «Українбанк» видав селянам позички для сплати тяжких податків, що їх московський уряд навмисне накладав по кілька разів на ті самі господарства, щоб примусити їх вступити до колгоспів. Це були масові міроприємства СВУ для захисту селян від колективізації. На судовому процесі В. Дурдуківський відповів на запитання прокурора Якимішина, що українська кооперація мусіла працювати під гаслом: «Кооперація — шлях до самостійної України».

Впливи СВУ були поширені також і в «Цукротресті», як і на більшости цукрових заводів Київщини, спочатку через члена СВУ В. Дубровського, а пізніше через вже згадуваного М. Синюка (Синякова).

Кілька років після процесу СВУ Синяков, що став директором «Цукротресту», завжди давав у своїй установі і на цукрових заводах притулок для невикритих членів СВУ, для тих, що перейшли на нелегальне становище, а в тому і для близьких мені людей. Багато українських повстанців, розкуркулених селян та інших «ворогів народу» знайшли серед робітників і службовців цукрових заводів пристановище і часто, під чужим ім'ям, рятунок. На деяких цукрових заводах аж у 1938 році виявили заховану зброю, навіть кулемети, що зберігалися ще від повстанчих загонів з 1924 року в осередках СУМ. М. Синюк (Синяков) був викритий НКВД і разом з його дружиною

розстріляний за ежовщини у 1938 році. І, як його ніхто не зрадив і не видав, ані на судовому слідстві, ні на процесі СВУ, так само й він не зрадив тих людей, якими опікувався.

СВУ мало своїх людей і в науково-дослідних інститутах Запоріжжя й Дніпропетровського, в Наркомземі не лише України, але й СРСР, та в господарчих трестах. Споміж службовців тих установ, що вже не живуть, згадую голову СУМ в Кривому Розі, Шерстюка, студента одного з Дніпропетровських інститутів. Після відбуття заслання, він за німецької окупації України був головою міста та боровся в підпіллі одночасно і проти московського, й проти німецького окупантів. Викритий Гестапом він був розстріляний німцями, як український націоналіст.

Вже після процесу СВУ, в серпні 1930 року була частково викрита ширша діяльність СВУ в кооперації і в деяких галузях промисловости. У зв'язку з цим були переведені додаткові арешти, й винесена спеціальна постанова ЦК КП(б)У в листопаді 1930 року про шкідництво СВУ, яка пропонувала цілу низку заходів, навіть ліквідацію деяких українських господарчих установ.

Але хочу дещо докладніше згадати про діяльність СУМ.

Підготовка СУМ до визвольних акцій і розповсюдження лєтучок і відповідної літератури не обмежувалася лише відомими, з судового процесу двома випадками: в Софіївському Соборі і в Інституті Народної Освіти в Києві.

Протибольшевицьку літературу й лєтучки розповсюджували сотками, а в деяких випадках тисячами примірників, у Ветеринарному, Кооперативному, Медичному й Політехнічному Інститутах Києва, в Київській Військовій Школі Зв'язку та у Військовій Школі ім. Каменєва. В ІНО у Харкові, в Одесі та в педагогічних інститутах і сільськогосподарських технікумах багатьох районних і сільських місцевостей, навіть у школі міліції у Києві.

Окремо друкували лєтучки для сільської молоді. Розповсюджували вірші Олеся, уривки з праці М. Міхновського «Самостійна Україна», уривки зі статей, промов і наказів Симона Петлюри, з праць Д. Донцова. Окремі листівки писали для територіальних військових частин на Чернігівщині, Харківщині, Полтавщині й Київщині.

Обсяг цієї великої акції мені добре відомий, бо я сама брала участь в організації техніки друку, і не раз подорожувала з цією літературою. Кожний член СУМ віддавав на працю організації 10% свого заробітку, але додаткові добровільні пожертви молоді були настільки великі, що СУМ майже не мав фінансових труднощів. В разі потреби центральна п'ятірка офірувала все, що мала, але не було випадку, щоб за браком грошей якийсь задум або намічена патріотична акція не могла бути виконана.

Голова СУМ Полтавщини Дигас спеціально займався працею з військовими. А на Чернігівщині була організована в складі СУМ військова група «Вільне козацтво» в складі кількох десятків молодих старшин і вояків 21 територіального червоноармійського полку. Ї виявлено лише в 1930 році після повстання, що його очолив член СВУ — Рябченко.

Молодь СУМ, за спеціальними вказівками С. Єфремова й М.Павлушкова, інтенсивно проходила військову підготовку у військових кабінетах інститутів і технікумів та в територіальних частинах червоної армії, щоб забезпечити національними кадрами командирів майбутнє повстання. Для цієї мети енергійно нав'язувалися зв'язки з відповідними командирами червоної армії і, особливо, з курсантами різних військових шкіл. Військова ділянка праці СУМ була суворо законспірована. Всі зв'язки з військовиками проводив сам С. Єфремов і, частково, М.Павлушков.

Про це я довідалась під час підготовки захисту підсудних на процесі, коли мене випустили з в'язниці. Я залишилася тоді єдиним працездатним членом нашої родини й мусіла подбати про захист С. Єфремова, Дурдуківського і Павлушкова. В пошукуванні за різними матеріалами і в контактах з різними людьми, натрапила я на багато таких справ, що лише один натяк на них під час судового слідства й на судовому процесі СВУ Єфремова або Павлушкова спричинив би розстріл багатьох військовиків високої ранги у штабі Київської Військової Округи, й навіть двох командармів територіальних частин, що були, як старі військові фахівці, в ранзі генералів.

Один з цих військових, командир дивізії М'ясоїдов, вже після процесу був розкритий і розстріляний за те, що дав допомогу в 1930 році селянському повстанню проти колективізації, що його очолював член СВУ Шопин. В цій дивізії, що перебувала близько Павлограда, було кілька десятків членів СУМ, серед яких відбував свою військову службу й сумівець Шерстюк з Кривого Рогу. Називаю цей випадок, бо його учасники вже не живуть.

У 1937 році були розстріляні члени СВУ, начальник штабу однієї територіальної дивізії — Дельвіг і лейтенант Андрій Крутько. Крутько, учень проф. В Дурдуківського, сирота, вихованець дитячого будинку, не мав до смерті своєї власної родини, і все життя присвятив Україні. Він пропонував і сам хотів вбити Сталіна. Тому, хоч і з великими труднощами, військові приятелі СВУ й СУМ у 1929 році добилися переведення його з військової школи ім. Каменева у Києві до школи червоних старшин у Кремлі. Але замах на Сталіна не відбувся з невідомих для мене причин.

В СУМ-і було багато селянської й робітничої молоді. Як зізнав М. Павлушков на судовому процесі, всі учні, що разом з ним закін-

чили 1-шу школу ім. Шевченка, стали членами СУМ, а серед них було 75 вихованців дитячих будинків, що здебільшого походили з робітничих родин.

Багато з діяльності СВУ й СУМ залишилося невиявленим. А що, крім того, багато членів СВУ й безпосередніх учасників тих подій вже не живуть, тому й чимало організаційних справ залишаться невідомими.

Не згадуючи тут прізвищ людей, чия доля ще невідома, не можна промовчати про одного з таких керівників СУМ, що був також підсудним на процесі СВУ, як Борис Матушевський. Його найкраще схарактеризував сам М. Павлушков: «Чудовий товариш, гарна людина, прекрасний робітник. Здається все стосується його. Енергійний робітник. На кожному місці він таким буде. І, будучи в СУМ-і, він був таким і там».

ВИКРИТТЯ СВУ Й СУМ

Що сприяло викриттю СВУ й СУМ, зокрема їхнього проводу? Як ці організації були викриті ГПУ? На це питання було б тяжче відповісти, якби чимало людей, а в тому числі і я, не спостерігали підготовки справи СВУ ще до арештів, якби я не дізналася про багато чого під час слідства в ГПУ, а, головне, якби Єфремов і Павлушков за побачень під час і після процесу, а В. Дурдуківський тоді, як він перебував ще на волі до свого другого арешту, не розповіли мені причини й обставини викриття СВУ й СУМ, а також і про деякі факти, що дали судовому процесові певний напрямок.

Причиною арештів керівників СВУ й СУМ були не провокатори в цих організаціях. Навіть провали деяких осередків не викликали арешту провідників, бо ті клітини не знали жодного з керівників СВУ й СУМ.

Увага Москви й ГПУ до провідних діячів СВУ, а слідом також і до СУМ була викликана, внаслідок різних подій і нездорових відносин в Українській Академії Наук від 1924 року.

ВУАН у ті часи була тісно пов'язана з СВУ. Без висвітлення подій і умов в Академії Наук не можна збагнути великої частини практичної діяльності СВУ, а також і СУМ, бо деякі події в Академії негайно відбивалися і на загальній діяльності СВУ й на більшості її членів. Без висвітлення цих фактів не можна також відповісти на питання, як були викриті СВУ й СУМ.

Це змушує мене з великим душевним болем згадувати цілий ряд фактів і обставин праці в Академії, що вони безпосередньо торкалися СВУ, зокрема С. Єфремова, А. Кримського, Д. Багалія, К. Воблого, В. Дурдуківського й інших членів СВУ, які працювали в Ака-

демії. Про ці факти й обставини я особисто дізналася, так би мовити, з першоджерел, від моїх найближчих родичів: С. Єфремова, В. Дурдуківського й М. Павлушкова, нештатного співробітника Академії, члена так зв. Молодої Академії. Я не раз була присутня при розмовах у нашій хаті з акад. Кримським, акад. Багалієм, Воблим з Старицькою-Черняхівською, М. Грінченком та іншими нашими видатними діячами.

З найглибшим жалем і сумом, але свідомо своєї відповідальності перед історією, в ім'я правди й пам'яті тих мучеників, що загинули в справі СБУ і СУМ, а їх були тисячі й тисячі по всій уярмленій Україні, я мушу висвітлити ту злу роль, що відіграв у тих подях наш великий вчений, блискучий науковий організатор, але нещасливий для України політик, академік Михайло Грушевський.

Доля поставила його в свій час на становище президента Української Народньої Республіки, але він не шанував свого славного минулого, й пізніше, на окупованій москалями Україні став, може, і невідомо, політичною зброєю в руках ворога. Можливо, що проф. Грушевський навіть і свою діяльність на становищі голови Центральної Ради уважав за помилкову. Деякі його вислови роблять таке припущення вірогідним.

Впадає в око, що серед наших емігрантів в оцінках акад. Грушевського різні політичні середовища вживають лише одну з двох фарб: чорну, або білу. Для тих, що прославляють комуністичних зрадників — Шумських, Любченків, Скрипників і Хвильових, — Грушевський є національний герой, найвидатніший український політик, і жертва московського більшевизму, якого «заслано до Москви і вбито». А для українських самостійників-антикомуністів — він є ледве не запроданець Москви і вся його наукова діяльність уневажнюється. Але треба бути об'єктивним і, як це завжди робив С. Єфремов, відрізнати Грушевського — великого вченого й історика — від Грушевського — людини, щоб зрозуміти його тодішні вчинки. Від С. Єфремова я чула багато разів слова великої пошани до акад. Грушевського, як до вченого і найвидатнішого історика України. А поряд з цим і гострий засуд його політичної діяльності та його особистого поступовання в Академії.

Якось наприкінці 1927 року, коли за обідом кожний з нас оповідав про денні події й новини, С. Єфремов розповів нам, що керівник «Укранауки» Наркомату Освіти Озерський мав розмову з ним про те, що партія й уряд хочуть бачити на становищі президента Академії акад. Грушевського, який буде й членом ВУЦВК, що мало бути, на думку Озерського, неабиякою пошаною для Академії. Як з'ясувалося в цій розмові, посада президента Академії була обіцяна Грушевському Скрипником ще за кордоном, коли він намовляв його повернути-

ся в Україну, й лише різні обставини не дозволили ту обіцянку виконати раніше.

В перебігу цієї розмови за обідом я почула тоді від С. Єфремова багато подробиць, що мають історичну вагу. Одного разу Грушевський запитав Єфремова як ставився б він до повернення Винниченка в Україну й до його участі в советському уряді? Грушевський додав, що Винниченко в цій справі листується з ним і з урядом. На відповідь Єфремова, що він повернення Винниченка вважав би такою самою помилкою, як і повернення самого Грушевського, акад. Грушевський дуже розгнівався. С. Єфремов говорив, що не можна Грушевського вважати за зрадника, як дехто думає, бо він завжди мав ліві політичні переконання, і тому Грушевський, так само, як і Винниченко, ідейно стояв досить близько до теоретичного комунізму. У своїй концепції народництва історик Грушевський завжди ставив соціальні питання вище за національні. Це привело його до членства в українській партії есерів, навіть до її лівого крила. С. Єфремов говорив, що українські есери мали майже таку саму програму, як і російські. Тому вони тримали з ними тісний контакт і в багатьох питаннях мали спільну тактику. При цьому Єфремов згадав, як на Українському Національному Конгресі його голова Грушевський, демонструючи «дружбу» з російським народом, цілував якогось представника московського тимчасового уряду.

Ще з 1919 року очолював Грушевський зовсім малу групу українських есерів, яка за свою промосковську плятформу мала серед кіл УНР назву «радянців». «Тому, — зауважив С. Єфремов, — писання Грушевського ще з 1919 року про згоду з російським большевизмом та його постійні намагання на різних нарадах і конференціях досягти тієї згоди не були, з його погляду, жодним запродаством, а лише логічним і практичним виявом його внутрішніх переконань».

Саме ці переконання спонукали Грушевського й повернутися на окуповану москалями Україну та вирішили його дальший зв'язок з українськими комуністами, його бувшими однопартійцями.

Політичне поступовання Грушевського цілком збігалось з тими думками, що їх він висловив у журналі «Ворітеся-Поборете», ще в жовтні 1920 року: «Які б не були хиби большевицької політики в українській справі, ми не повинні спускати з ока, що все таки скоріше з ними, ніж з яким-будь російським урядом чи партією можемо сподіватися порозуміння».

«Не можна забувати, — казав С. Єфремов, що ліві есери були такими близькими по духу большевизмові, що большевики навіть прийняли їх до свого першого уряду РСФСР. Тому не треба й дивуватись ані з повернення Грушевського в Україну, ані з його по-

ступовання. Але, об'єктивно кажучи, і те його повернення, а головне, його письмове зобов'язання лояльності щодо советського уряду, не можна розцінювати інакше, як капітуляцію його, колишнього голови Української Держави, перед ворогом».

Ця капітуляція Грушевського завдала тяжкого удару визвольній українській боротьбі не лише за кордоном, а головне в окупованій москалями Україні. Зрадницьке зміновіховство з приїздом Грушевського набрало нечуваного досі поширення. Для лояльної співпраці з комуністичною Москвою, за прикладом Грушевського, почали повертатися в Україну сотні, а може й тисячі укарінців, які відмовилися від дальшої боротьби. Це дуже гальмувало працю СВУ та наражало СВУ й СУМ на різні небезпеки з боку вчорашніх борців проти, — а сьогодні лояльних співпрацівників окупанта.

Такі й подібні розмови в хатньому колі та пояснення С. Єфремова щодо біжучих подій з українського культурного й політичного життя дали мені, тоді молоденькій студентці, ключ до пізнішого зрозуміння трагедії СВУ-СУМ.

З часом становище в Академії ставало все більш напруженим, бо акад. Грушевський все частіше й частіше в різних справах звертався до комуністичного уряду і тим ще більше ізолював себе від антибольшевицького українства, воно відразу ж після повернення Грушевського було вражене й обурене змістом його інтерв'ю кореспондентові РАТАУ в серпні 1924 р., коли він звертав увагу українського громадянства на те, як московсько-комуністична влада нібито всебічно допомагає діяльності українських вчених. Цей реверанс у бік московського окупаційного режиму з боку кол. голови Центральної Ради вся Академія та багато свідомих українців сприйняли вороже.

С. Єфремова також все більше й більше турбувала й вражала поведінка Грушевського. У 1926 році Єфремов розповів, що акад. Грушевський поскаржився через П. Любченка на письменника М. Могилянского за його новелу в журналі «Червоний Шлях», де письменник в езопівській формі гостро засудив повернення з еміграції в підмосковську Україну якоїсь української видатної особи. Грушевський пізнав у тій новелі себе й аналогію на своє повернення. Внаслідок його скарги ЦК КП(б)У постановило замінити редакцію журналу «Червоний Шлях» іншими робітниками, а твори Могилянского взагалі заборонило до друку. Ця скарга Грушевського зробила дуже але вражіння не тільки на науковців, але й на ширше українське громадянство.

Те тяжке вражіння посилювала ще більше його звичка Петлюру й петлюрівців називати прилюдно «авантюристами», Юрка Тютюнника — «бандитом», а всіх тих, що продовжували боротьбу з большевицькою Москвою — «шкідливими фантастами».

В той самий час в академічному журналі «Україна», ч. 1-2, його редактор акад. М. Грушевський вмістив про самого себе статтю, де було сказано, що лише його приїзд і праця в Академії зробили ВУАН українською науковою установою, бо до його приїзду ... «серед академіків не було національно свідомих діячів». Цим єдиним реченням Грушевський дискредитував усіх українських вчених, що жертвовно працюючи творили українську культуру. Та стаття була подібною до бомби, що розірвалася в стінах Академії. Дозвіл на друкування журналу дав Єфремов. Він з властивою йому коректністю, сподівався такої самої коректності й збоку редактора Грушевського, тому й підписав дозвіл на друк журналу, не перечитуючи весь його зміст. Обурені академіки, Кримський, Перетц, Воблій, Багалій та інші поставили питання про свій вихід з Академії, якщо Грушевський не буде виключений зі складу академіків. Але на допомогу Грушевському прийшов нарком освіти УССР.

Як пригадує проф. д-р Н. Полонська-Василенко в своїй надзвичайно цінній праці «Українська Академія Наук», лише посередницькими й енергійними заходами акад. Василенка вдалося й на цей раз поладити конфлікт, як він полагав уже неодноразово конфлікти, викликані Грушевським. Але після того багато академіків перестало навіть вітатися з Грушевським.

Віра в людей С. Єфремова знову зазнала болючого удару, але навіть і після цього зловжиття його довір'ям він був проти виключення з Академії шанованого ним, як вченого, Грушевського. Як живого тепер бачу С. Єфремова у нас вдома, коли він, задуманий, з незмінною тоненькою цигаркою в руках, тихо й сумно кілька разів повторював: "Яка шкода, яка шкода ... Такий великий вчений — і така недобра людина ..."

Пригадую також, з розмов в нашій хаті, як обурився Сергій Єфремов і багато інших академіків, статтею акад. М. Грушевського п. н. «Ганебній пам'яті» в журналі «Україна» за 1926 рік. В цій статті, М. Грушевський став у національному питанні на тодішню позицію ЦК КП(б)У «боротьби на 2 фронти: з українським націоналізмом і російським шовінізмом» і писав дослівно таке: «Щоб запобігти українським націоналістичним перебільшенням, треба мати уважне око на обидва фронти: і на українські шовіністичні витівки і на імперіялістичні зазіхання великоруські, польські, чеські і всякі інші ...»

Після цієї статті, акад. Багалій, іронічно, запитував акад. Грушевського, чи не збирається той, подавати заяву про вступ в комуністичну партію. Часто згадували також, що до самого свого приїзду на Україну, М. Грушевський, співпрацював у Відні в комуністичному "Нашому стягу". Після всіх цих подій акад. Грушевський сам своєю поведінкою ізолював себе від решти академіків, а тому вже й не на-

важився домагатися, щоб його вибрали президентом Академії, хоч він, безумовно, мав на те право, як найвидатніший науковець. До речі, тут слід пригадати, що й у Львові, ще перед першою світовою війною, Грушевський через опозицію до нього науковців, також був змушений зректися очолювання Наукового Товариства ім. Шевченка.

Всякі розмови серед емігрантів про те, що проф. Грушевський повернувся в Україну для переведення там дальшої визвольної боротьби, так само, як і міркування тих, що виправдують повернення з еміграції Грушевського тим, що він, мовляв, як вчений історик мав у підмосковській Україні кращі умови для наукової праці, — є неправдиві. Бо лише в Західній Україні, в Науковому Товаристві ім. Шевченка у Львові міг би Грушевський писати правдиво свої історичні праці, не рахуючись з большевицькою цензурою.

Акад. Грушевський не тільки точно виконував підписане ним зобов'язання бути лояльним до московського уряду, а навіть і часто повторював слова Леніна, що Україна може існувати лише в спілці з Росією. І хоч у справі СВУ й СУМ акад. Грушевський ніколи не виступав прилюдно, але в приватній розмові на цю тему з науковцями він дослівно сказав: «Історія засудить Єфремова за те, що ВІН ПІДНІС РУКУ НА НАРОДНУ ВЛАДУ. Українська молодь не повинна йти до СУМ, а вчитися і працювати для української культури. Для того вона перший раз в історії має всі можливості».

Ще тоді в Україні було відомо, що Грушевський своє аж до самої своєї смерті упривілейоване становище завдячував, крім інших своїх комуністичних зв'язків, ще й Ломову, своєму родичеві, одному з большевицьких вождів. Це був старий большевик, друг Леніна, ще з часів його еміграції, член ЦК КП і першого совнаркому РСФСР, Ради Народнього Господарства ССРСР. Можливо, що саме за допомогою Ломова акад. Грушевський і сподівався грати якусь політичну роль в московському уряді УССР. Проте, хоч до того уряду Грушевський і не потрапив, але його упривілейоване становище в большевиків було широко відоме й не викликає жодних сумнівів. Наперекір фальшивим твердженням його політичних симпатиків, він ніколи не був репресований чи засланий. Як усім відомо, сама Москва місцем заслання не була ніколи. Навпаки, перебування в Москві було дозволене лише політично благонадійним особам. Репресованих людей влада засилала на Соловки, Сибір, Колиму, Магадан та до інших далеких місцевостей. А Грушевський виїхав до Москви, напевно, за порадою Ломова, сам. Він там жив у кращій частині міста, в будинку ВУАН для приїжджаючих українських вчених. Вільно ходив, приймав, кого хотів і мав дозвіл працювати в державних архівах, куди мала доступ лише дуже обмежена кількість довірених вчених. Він навіть видрукував у Москві кілька наукових праць.

В зв'язку з хворобою серця, Грушевського два роки підряд лікували в одній з найкращих санаторій СРСР для вчених у Кисловодську, де він перебував з родиною. Там, після операції чиряка, здається, на шні, Грушевський помер через деякий час в наслідок слабости хворого серця.

Хоч наукові погляди Грушевського в багатьох питаннях не задовольняли московських большевиків, хоч їх різко критикували й навіть проголошували антинародними, а Постишев намагався прилюдно пов'язати Грушевського з мітичною організацією есерів, але, не зважаючи на все це, М. Грушевський і після його смерті в 1934 році був вшанований таким урочистим державним похороном, якого удостоювалися лише большевицькі вожді.

В той час, коли Єфремов, Чехівський, Ганцов, Павлушков, Гермайзе й інші члени СВУ конали в ізоляторах і на засланні (невідомо, де і як, може, в братській могилі їх закопали) біля тіла небіжчика Грушевського в почесній варті стояли не тільки вчені, але також і комуністичні достойники. У своїй промові нарком освіти Затонський спеціально відзначив лояльне ставлення Грушевського до влади. Спеціальною постановою уряду його родині була призначена персональна пенсія. Московська окупаційна влада віддячувалася Грушевському за його більше, ніж лояльне ставлення до неї, та за його зраду визвольній боротьбі України.

Але події, що катастрофічно відбилися на СВУ, відбулися ще до смерті Грушевського. Однією з них був прилюдний виступ С. Єфремова в справі самогубства видатного науковця, члена СВУ Данила Щербаківського, що вкоротив собі життя внаслідок провокацій свого директора-комуніста, агента ГПУ. Після протесту академіків до Раднаркому УССР проти тих умов, що довели небіжчика до самогубства, С. Єфремов на Академії 8-го грудня 1927 року зробив доповідь про Щербаківського та умови його праці, й прилюдно заявив, що ця смерть «не повинна пролуhati марно».

Таке звернення до українського суспільства провідні українські комуністи-зрадники, що сиділи в уряді й ЦК КП(б)У уважали за відверту «контрреволюцію». Вислів Єфремова, що "Смерть Щербаківського, то голосний крик душі змученого громадянина", — скрипки й любченки розпізнали, як обвинувачення їх самих. І наркомат освіти УССР вирішив вжити проти С. Єфремова, а також і проти Кримського заходів, щоб їх приборкати.

Ще перед цим, зважаючи на неодноразові заяви й скарги акад. Грушевського у справах Академії до советських урядових органів, (чого не робив жодний інший академік), втручання тих органів в діяльність Академії стало вже постійним явищем. Дійшло до того, що акад. Перетц у цій справі написав до Грушевського спеціального

листа, де з'ясував йому ту велику загрозу для Академії, що її він викликав своїм постійним втяганням урядових кіл в діяльність Академії. Але, на жаль, навіть цей лист не спонукав Грушевського припинити практику своїх скарг, і ці події в самій Академії, як і ті, що були з нею пов'язані, наблизили час викриття СВУ й СУМ.

В своїх суперечках з проф. Гермайзе, що був одним з відповідальних науковців в історичних установах Грушевського й одним з нелегальних організаторів і керівників Молодої Академії, організації молодих науковців під егідою СВУ, акад. Грушевський заявив, що він поставив справу Молодої Академії перед наркоматом освіти, бо нема чого, за його висловом, «втокмачувати в голови молоді петлюрівщину». Внаслідок цього виступу Грушевського, Молоду Академію, якій Гермайзе і Єфремов надали характеру аполітичного дискусійного гуртка, народній комісаріят освіти заборонив, а члени його були зареєстровані в ГПУ. Це був перший безпосередній удар по СВУ, а особливо, по СУМ.

Після похорону Щербаківського в наркоматі освіти було зібрано до купи всі скарги Грушевського на С. Єфремова, як на віце-президента, й на Кримського, як на неодмінного секретаря Академії, й призначено комісію, на чолі з головою "Укрнауки" Озерським для півофіційної перевірки історико-філологічного відділу академії, очолюваного С. Єфремовим і Кримським. В цій комісії, між іншим, брали також участь і відомий укаїст Андрій Річицький та один із найближчих співробітників акад. Грушевського в його історичних установах проф. К. Штепа.

Про нього розповідали, нібито він був агентом ГПУ. Під час німецької окупації України в 1941-1943 роках — цей самий К. Штепа був агентом гестапо у Києві.

Перевірка скарг Грушевського в організаційних і фінансових справах Академії відразу ж набрала політичного характеру. Від загальних фінансово-організаційних справ Історико-філологічного відділу УВАН цю перевірку поширили й на працю Науково-Педагогічної Комісії та Інституту Мовознавства й Молодої Академії. Перевірили й минулу діяльність співробітників та їхні життєписи. Озерський почав викликати до себе науковців, робити їм допити й записував розмови з ними. Пізніше всі ці матеріали були використані для обвинувачення багатьох співробітників Академії, зокрема С. Єфремова й В. Дурдуківського. Про політичний бік цієї перевірки С. Єфремов довідався лише в ГПУ, коли йому показали матеріали перевірки разом з листом Скрипника до ГПУ. Озерський, з доручення наркома освіти Скрипника, розпитував співробітників Академії також і про Митрополита В. Липківського й про те, яку роль грав С. Єфремов в обороні УАПЦ.

Ці питання, звичайно, не мали нічого спільного зі справами Академії, але УАПЦ, як і всі інші Церкви, була підпорядкована відділові культів Наркомосвіти. А цей відділ, на завдання ГПУ, ще від 1924 року почав переслідувати УАПЦ й репресувати її духівництво. Тоді наркомом освіти був Шумський. А в 1931 році Скрипник, за допомогою ГПУ та службовців свого відділу культів добив остаточно Українську Автокефальну Православну Церкву. Боротьба Москви проти української національної церкви, яку вона поборювала руками тих самих українських комуністичних зрадників, почалася ще до організації СВУ. Пізніші намагання скрипників і любченків видавати УАПЦ зброєю СВУ не мають жодних підстав. Сам Митрополит Липківський проголосив аполітичність Церкви, й цієї засади дотримувався. Тому ані він особисто ані інші ієрархи й духівництво УАПЦ не були членами СВУ. Так само й провід СВУ а, зокрема, і сам Єфремов, були проти втягування ієрархів Церкви до організації і взагалі до політики. Це, звичайно, не заважало ієрархам, духівництву та більшості вірних УАПЦ ідейно й беззастережно стояти на національних підвалинах СВУ.

С. Єфремов не раз казав, що нашу УАПЦ мусимо шанувати й всіма силами берегти, бо її праця є найбільшою національною надією нашого уярмленого народу. Тому і Єфремов, і Кримський вживали свого авторитету в обороні УАПЦ з перших днів її існування. Але мені відомо й від проф. Дурдуківського, директора 1-шої Шевченківської школи, де Митрополит Липківський, ще будучи священником, викладав закон божий, що членами СВУ духівництво УАПЦ не було.

Проф. Вол. Чехівський, друг української молоді, кришталеву чесна людина, справжній християнин у найкращому розумінні цього слова, був всеукраїнським благовісником, найвидатнішим борцем за християнську Україну. Але він не був ієрархом УАПЦ, й тому його участь в СВУ не можна поширювати на ієрархів УАПЦ.

Отже випитування Озерського в справі УАПЦ доводять, що Скрипник вже тоді планував її терористичне знищення.

Першою відвертою погрозою для СВУ збоку всемогутнього тоді Скрипника була його заява академікам Єфремову й Кримському, що «конфлікти з Грушевським мають політичну підставу, бо акад. Грушевський твердо стоїть на советській платформі, чого не можна сказати про інших». З обранням, здається, в 1928 році, на академіка К. Студинського, цей майбутній голова «національних зборів» Західньої України, що «вимагали» за московської окупації у 1939 році "приєднання" її до УСССР, розвинув, разом з проф. Грушевським, ще ширшу діяльність у справах втягування партійних і урядових кіл до Академії, що за тих умов було рівнозначним з притяганням уваги тих кіл безпосередньо до СВУ й СУМ.

Однак офіційним початком акції проти СВУ й СУМ була провокативна стаття в Львівському часописі «Діло», підписана псевдонімом, де повторювалися ті числені вигадки, які були змістом скарг акад. Грушевського до московських урядових установ. Їх у «Ділі» було провокативно накопичено аж до обвинувачення С. Єфремова в тому, що він не забезпечив відповідним приміщенням для праці Катерину Грушевську, доньку акад. Грушевського, що зовсім не входило в обов'язки акад. С. Єфремова. Вкрай обурений С. Єфремов на всі ті злісні наклепи й вигадки відповів гострою статтею, здається під назвою «Лицареві під забралом — від лицаря без забрала», — підписав повним своїм ім'ям і оприлюднив її, за старим журналістичним звичаєм, але необережно, в тому самому «Ділі». Як потім з'ясувалося, ту провокативно-наклепницьку статтю, на яку відповів С. Єфремов, заініціював сам Грушевський, а написав її К. Студинський.

З того й почалася вже відкрита підготовка партійними й урядовими органами УССР судового процесу СВУ-СУМ. На пропозицію Скрипника й за розпорядженням ЦК КП(б)У й уряду УССР почалося цькування С. Єфремова на фабриках, заводах, в установах, в учбових закладах, в містах і селах України. Партійні агітатори скликали збори, де не виявляючи змісту статті С. Єфремова, в ухвалюваних резолюціях осуджували його, як ідеолога петлюрівщини, буржуазних націоналістів, куркульства тощо. Писали, що він не співпрацює в советській пресі, а друкується в буржуазному «Ділі», часописі панської Польщі іт. п. Цькування академіка Сергія Єфремова було скероване на те, щоб зменшити його надзвичайний авторитет, яким він втішався по всій Україні. Це входило в плани підготовки репресій, спрямованих проти тих українських патріотів, які не зреклися визвольної боротьби.

С. Єфремова, що його звали «сумлінням України», виступники Москви хотіли представити в очах українського народу — «наймитом буржуазії», щоб, як висловився заступник Скрипника — А. Хвиля, «розкоронувати Єфремова».

В міжчасі почали викликати на допити співробітників Академії Наук вже до ГПУ, але ще не ув'язнювали їх. Спочатку викликали науковців з різних секцій Інституту Наукової Мови Академії, потім науковців з Педагогічної Комісії ВУАН, з Історичного й Літературного Товариств, вчителів 1-шої школи ім. Шевченка, а потім і тих осіб, що стояли ближче до проводу СВУ, й тих, що були в нашій хаті. Восени 1928 року приходило до нас у нічній темряві, крадькома, чимало осіб і з хвилюванням, часом із сльозами, розповідали, що їх викликали на допити й вимагали зізнань проти Єфремова і Дурдуківського. Деяких із них допитували систематично, раз-по-раз, тижнями, щоразу пропонуючи такого то дня прийти на наступний до-

пит. Від кожного з них чекісти відбирали зобов'язання під розписку не розголошувати змісту розмов у ГПУ. На Різдво 1928 року ми дізналися від А. Ніковського, що викликали на допити до ГПУ і його та його приятелів, а також одного з найвизначніших українських поетів, (він був на одному засіданні проводу СВУ, влітку 1929 року, був кілька днів заарештований, а потім вславився своїм воззвездичуванням Сталіна й партії), та співака Київської Опери Дейнара. Ніковський сказав, що його розпитували в ГПУ саме про СВУ.

Десять наприкінці 1928 року чи на початку 1929 року прийшла вістка про арешт Юрка Тютюнника, а пізніше про його самогубство у в'язниці. У хаті в нас запанував пригнічений настрій. Було вжито всіх заходів до ще суворішої конспірації, знищено багато матеріалів. Ті з керівників СВУ і СУМ, що провадили щоденники, — Єфремов, Дурдуківський, Гермайзе, Ганцов, Павлушков, Матушевський, Бобир та інші — поховали їх якнайліпше, здебільшого, повіддавали на збереження довіреним особам, що їх вважали ще не запідозреними. Пізніше, після арешту Павлушкова, Матушевського, Бобира й інших в той самий день, чи ніч всі провідники СУМ були ув'язнені протягом однієї доби, коли чекісти провадили обшуки і в їхніх знайомих та познаходили щоденники, тоді Єфремов і Дурдуківський взяли свої щоденники назад і позамуровували їх, кожний окремо, в різних місцях власного будинку. ГПУ чи не з десятків разів обшукувало якнайретельніше нашу хату. Слідчі, сексоти й вояки ГПУ вривалися до кімнат, на горище й до підвалів будинку. Зривали підлоги, перестукували й ламали стіни, здирали зі стін шпалери, не лише в нас, але й в усіх інших мешканнях нашої хати, перекопували землю в садку, в дворі і в сараях.

Щоденники Єфремова й інших знайшли. Якихсь особливих фактів і подій, цікавих і важливих для ГПУ, в тих щоденниках не було записано, але там були висловлені ідейні й політичні настановлення авторів, як також і їхні думки про доцільність терористичної діяльності проти окупантів, думки, що їх породила велика дискусія в цій справі, що не сходила з порядку денного і в СВУ і в СУМ. Особливо в СУМ, бо запалена молодь вралася до терористичних актів, щоб, як вони казали, «терором оборонятися проти терору». Ці записи щодо дискусії в справі терору, особливо в щоденниках Бобира, Матушевського й Павлушкова, служили потім підставою для обвинувачень Єфремова і Павлушкова на слідстві й на судовому процесі.

Перші арешти в справі СВУ почалися ще в січні 1929 року в Харкові і в Дніпропетровському. А перші арешти в справі СУМ відбулися в одному з педагогічних технікумів на Полтавщині. Ці арешти насторожили всіх, хто був втаємничений у справі СВУ й СУМ. Крім втечі за кордон або переходу на нелегальне становище в

Україні — іншого виходу не було. Єфремов, Дурдуківський і Павлушков відмовилися емігрувати (хоч одна пропозиція й можливість їхньої втечі до Румунії була реальною), бо вони вважали, що своєю втечею лише погіршать становище багатьох людей. Тому свій мученицький хрест вони прийняли на себе свідомо! Ходило тепер лише про те, щоб рятувати все, що можна було ще врятувати, що не було ще відоме ГПУ. Це завдання Єфремов і Павлушков виконали ще до їх арештів та під час слідства й на судовому процесі.

Тим часом число ув'язнених збільшувалося. В лютому чи в березні 1929 року були заарештовані деякі викладачі (колишні повстанці з часів БУД) сільськогосподарчих шкіл і технікумів на Уманщині, а також студенти, — зокрема Київського Інституту Народньої Освіти. Згодом були ув'язнені в Києві кілька викладачів і кілька груп студентів кооперативного, художнього й ветеринарного інститутів.

Але ці арешти проводу СВУ й СУМ ще не зачепили. ГПУ спочатку опрацювало матеріяли, здобуті комісією Озерського, як також свідчення раніше викликаних на допити, але не ув'язнених осіб і, нарешті, свідчення ув'язнених у справі СВУ й СУМ другорядних обвинувачених. І лише після цього, маючи вже оформлені матеріяли проти С. Єфремова, Павлушкова, Чехівського, Дурдуківського та інших провідних осіб СВУ й СУМ, ГПУ ув'язнило і їх. Арешти провадилися за певним пляном. У травні 1929 року протягом однієї доби ув'язнено весь провідний склад СУМ, на чолі з М. Павлушковим, а на другий день — найближче їхнє оточення.

Наприкінці червня й на початку липня 1929 року ув'язнили педагогічну групу СВУ, вчителів і науковців на чолі з проф. В. Дурдуківським. Незадовго до свого ув'язнення В. Дурдуківський намагався покінчити своє життя в дніпрових водах, але шпигуни ГПУ, що слідували за ним, цьому перешкодили.

Наприкінці липня 1929 року було заарештовано Сергія Єфремова, Володимира Чехівського та інших провідних діячів СВУ, а потім медичну групу. На чолі її, безумовно, були б акад. Т. Яновський і проф. В. Виноградов, але вони померли ще до арештів у справі СВУ-СУМ.

Виявлення великої підпільної протимосковської діяльності СВУ-СУМ, що її вони провадили роками, так би мовити, по-сусідству й під боком ГПУ, — дуже зачепило амбіцію цього терористичного органу московського окупанта. Не маючи докладних відомостей про числений склад СВУ, але передбачаючи тисячі учасників, ГПУ запровадило масовий терор, керуючись правилом, що краще ув'язнити сто невинних, ніж пропустити одного винного.

Як виявилось пізніше, слідчі ГПУ перевіряли десятки тисяч передплатників українських журналів і видань, абонентів відкритих

бібліотек, вишукували там «українських буржуазних націоналістів», і, використавши ще й спеціальну картотеку ГПУ про «потенціальних українських контрреволюціонерів», — перевели масові арешти по всій Україні.

З кожним підозрілим ув'язнювали також і його найближче оточення. Були заарештовані й багато кореспондентів Єфремова, Чехівського, Дурдуківського, Старицької-Черняхівської та інших видатних осіб СВУ.

Якщо взяти під увагу, що лише один С. Єфремов одержував щодня зі всіх кінців України й поза нею 30-40 листів, тільки на його хатню адресу, не враховуючи листів на адресу ВУАН, то можна собі уявити число підозрілих для ГПУ осіб лише з цього джерела. Як потім з'ясувалося, ГПУ роками перевіряло кореспонденцію Єфремова та інших діячів СВУ.

За такої методи масових арештів чимало членів СВУ й СУМ лишилися на волі, а тисячі не членів організації були приєднані до справи СВУ й СУМ, а деякі з них потрапили й на судовий процес.

СЛІДСТВО

Слідство в справі СВУ-СУМ було зосереджене в київському ГПУ. Деяких в'язнів привозили для слідства із заслання, де вони відбували кару за іншим обвинуваченням. Декого привезли з заслання записно, вже після процесу, їм давали додаткові терміни ув'язнення «адміністративним» порядком.

Головних обвинувачених під час слідства тримали в льохах ГПУ обласного й залізничного, кожного окремо в келіях, де був запровадженій особливо суворий режим.

Коли я перебувала у в'язниці київського ГПУ, тоді сама чула, як на моєму коридорі й на поверсі наді мною, нещадно катували моїх товаришів, студентів художнього й кооперативного інститутів та інституту народної освіти, їм ламали ребра, відбивали внутрішні органи, обкладали льодом. Я чула їх зойки від нестерпних мук. Деякі з тих мучеників-героїв різним шляхом — перестукуванням, маленькими записочками переказували мені за що їх катують. Від них вимагали свідчень проти С. Єфремова і М. Павлушкова. Це було в квітні 1929 року, коли провід СВУ й СУМ ще не був ув'язнений.

Пізніше мені розповідали про ті нелюдські катування й інші особи, що їх не було призначено до відкритого судового процесу.

До провідників СВУ й СУМ вживали інших метод. Так, наприклад, Миколу Павлушкова кілька разів вносили вночі до гаражу, у внутрішньому дворі ГПУ, де розстрілювали в'язнів. Там заводили авто й примушували Павлушкова переживати удаваний процес його

розстрілу. Після кількох хвилин очікування кулі, йому казали, що цього разу розстріл відкладають, і після цього його або вели на допит, або радили, щоб він у камері «ще подумав».

Якщо в допитах другорядних осіб бували перерви тижнями, а то навіть і місяцями, то Єфремова, Павлушкова, Чехівського, Дурдуківського і ще декого допитували систематично й безперервно, не даючи відпочинку. Слідчі змінювалися, а ув'язнених день і ніч, до знепритомнення, тримали на допитах. ГПУ намагалося фізично й духово зламати спротив провідників СВУ й СУМ.

Ночі без сна, найвище напруження всіх розумових, духових і фізичних сил; жодної вістки з волі, жодного вільного слова; лише намовляння слідчими, вкрай виснажених нервово й змучених людей, щоб вони в усьому признавалися. День і ніч. Тиждень за тижнем, місяцями тривав такий психологічний тиск на головних підсудних. Погрози й заклики до розсудливості, шантаж і провокування, часто вже напівпритомних провідників СВУ і СУМ були, так би мовити, нормальною метою праці слідчих.

Крім того, до окремих підсудних вживалося ще й додаткових особливих заходів. Вони розповідали потім, що не раз перебували в якомусь неприродньому, незрозумілому для них стані безсилости й байдужости до всього. Професор медицини Барбар розповідав своїй дружині на побаченнях, що, за його спостереженнями, йому й багатьом іншим підсудним додавали до їжі такі краплі, які вживають у психіатричних лікарнях, щоб зламати волю хворих. Людина від тих ліків губить енергію й переходить в стан півсну — півсвідомости.

Таким чином кати ГПУ намагалися зламати спротив тих, що до них, з якихось міркувань, не застосовували брутальних фізичних тортур. До цілком хворого на серце В. Дурдуківського, щоб не дати йому передчасно вмерти, часто приїздив до в'язниці лікувати проф. Стражесько, який повертав В. Дурдуківського до життя і до нових допитів і мук.

В найтяжчому положенні були Єфремов і Павлушков. Вони не тільки відповідали особисто за очолювані ними організації, але вони багато й знали того, що, крім них, ніхто не знав. Зокрема про військові зв'язки, справу Крутька. І багато дечого іншого. Найменша необережність могла наразити під удар і Білоруську Академію Наук і кавказьких друзів СВУ й СУМ та виявити багатьох членів організації ще не виявлених, а, зокрема, академіків Кримського, Багалія, Воблого і, дуже близьких до Єфремова, акад. Вотчала, Перетця, Лободу, Корчака-Чепурківського й світового ґрунтознавця, академіка Всесоюзної Академії Наук, Глинку.

Мені невідомо, чи останні були членами СВУ, але всі вони дещо знали про внутрішні справи СВУ й жили її ідеями. Довкола Янки

Купали, В. Ігнатовського, Кримського й Глинки, як розповідав пізніше Дурдуківський, слідчі весь час концентрували свою увагу й це могло для тих осіб, як і для цілого визвольного білоруського руху, закінчитися теж трагічно. Слідство з'ясувало різні справи на підставі ще раніше добутих відомостей, а іноді вже близько підходило й до різних ще не виявлених справ, тому за кожне ім'я, за кожний факт, між слідчими і головними оскарженими, йшла боротьба не на життя, а на смерть.

Працівники ГПУ вживали всякі провокації, щоб здобути потрібні їм признання. Так, наприклад, вони фабрикували фальшиві зізнання з фальшивими підписами різних осіб, показували такі фальшивки підслідчим та намагалися їх переконати, що їхні заперечення є даремні, а тому краще їм також признатися до вини.

Так були показані Єфремову «свідчення» акад. Кримського та В. Ігнатовського, а Павлушкову — «свідчення» ніби то Матушевського та інших. Але в тих випадках, на щастя, підсудні відразу ж розпізнавали сфальшовані підписи під тими «свідченнями».

Відомий також і лист Л. Чикаленка, де він з еміграції давав С. Єфремову інструкції щодо праці СВУ. Л. Чикаленко заперечив висилання ним такого листа. Але такий лист був, про нього у нас згадували в родині ще задовго до арештів, а передав його Єфремову — Ніковський. На суді Ніковський розповідав і про якусь нараду на еміграції, хоч ті, кого він називав, що нібито були її учасниками, це категорично на еміграції заперечили.

Вже наприкінці слідства до Єфремова, Павлушкова, Дурдуківського, й, здається, до Чехівського з'явився сам начальник ГПУ УССР Балицький. В розмові — з кожним зокрема, він заявив, що в справі СВУ й СУМ ув'язнено більше як 40 000 людей, в тому числі близько 8 000 молоді. І поставив перед головними обвинуваченими дилему: або вони дадуть, як він висловився, «правдиві щирі признання, нічого не затаюючи» й будуть себе відповідно тримати на судовому процесі, й тоді ГПУ зменшить кару тим тисячам заарештованих, або ГПУ буде змушене вжити до тих тисяч найтяжчої кари, бо, мовляв, їхня провина проти «держави робітників і селян» вже доведена. Отже, заявив Балицький, доля тих людей залежить від зізнань головних підсудних. Єфремов, Павлушков і Дурдуківський пізніше розповідали мені, що кожний з них мусив рішати цю проблему сам, бо до суду вони не мали змоги між собою порозумітись.

Після цієї візити Балицького, до ув'язненої в ГПУ молоді стали вживати, поряд з фізичними тортурами, ще й так звані, «засоби дружнього впливу». Ця метода була застосована, зокрема й до мене особисто. Після того, як довгі допити брутальних слідчих Вебера й Леопольда з їх методами застрашування на мене не вплинули й не дали

бажаних для ГПУ наслідків, мене почав допитувати начальник слідчого відділу Брук, головний слідчий Єфремова, Дурдуківського і Павлушкова та, здається, також Чехівського й ще кількох підсудних у справі СВУ.

Брук зустрів мене запитанням, як зі мною поводитися попередні слідчі? І на мою відповідь, що мене лаяли й погрожували тяжкими фізичними тортурами й смертю, — він сказав: "Ідіоти". І після цього батьківським тоном жалував, що мене так зіпсувало контрреволюційне оточення та намагався заповнити існуючий, на його погляд, брак моєї політичної освіти. Цитував Леніна й Маркса, переконуючи мене в моєму обов'язкові допомогати будувати щасливе комуністичне майбутнє. Спочатку на мої стримані відповіді тим же зняряддям, бо я і в школі, і в інституті також мусіла вивчати «вождів світової революції», Брук вибухав удаваним шаленим захопленням. І, звертаючись до кількох інших слідчих, що брали участь у моєму допиті, вигукував: "І щоб це за комсомолка була, якби не та Гоголівська вулиця!" (Дідівська хата, де я жила в родині Єфремова й Дурдуківського була на вулиці Гоголя).

Але коли я стояла на тому, що й Ленін сказав, що кожний нарід має право на самостійність, аж до відокремлення, то Брук, хоч і намагався зберегти свій солодкий тон, почав потроху губити терпець, і після кількох таких розмов закінчив тим, що й попередні слідчі. Зиркнувши на мене злим оком, обізвав «дерзкою девчонкою», і наказав відвести до камери.

Пізніше я мала справу зі слідчим Соколовим і Грозним, які патетично вигукували, що я є їхнім катом, перемішуючи ці вигадки зі звичними своїми погрозами. Свою «батьківську», «дружню» методи Брук вживав також і до інших старших віком підсудних, як я пізніше чула від них, а також і від деяких студентів ІНО, інженерів і вчителів, що їх він допитував.

Взагалі «система» Брука й деяких інших слідчих в справі СВУ і СУМ була підступна психологічна брехня, нацьковування одного обвинуваченого на іншого, викликання взаємної ворожнечі хитромудрими фальшивками, гіпнотичне, місяцями триваюче вмовляння. Як я бачу, ці методи успішно застосовані до деяких простодушних обвинувачених, пережили десятиріччя, й зерна ворожнечі, посіяні на ґрунті брехні і провокацій ГПУ, приносять ще й тепер свої гіркі плоди.

На допити С. Єфремова в справах БУД Брук привозив, як експерта, Саву Чалого, колишнього повстанчого отамана, пізніше зрадника-боротьбіста, члена КП(б)У, ректора Київського Політехнічного Інституту. Він співпрацював з ГПУ, виявляв українських націоналістів — петлюрівців. Кілька разів на допитах Єфремова був присутній і сам Скрипник, а одного разу він прибув зі своїм заступни-

ком жидом — Хвилею. Як старий чекіст і колишній голова всеукраїнської ЧЕКА, Скрипник фактично керував слідством, давав ППУ вказівки, на які саме питання треба звертати особливу увагу.

На допитах Скрипник надзвичайно цікавився справами УНР, показував якість листування між відповідальними діячами емігрантського уряду, підсовував Єфремову для підпису заяву, що він осуджує Петлюру та УНР, і за те обіцяв йому своє заступництво. Вихвалював приклад лояльності М. Грушевського, що йому, мовляв, уряд не робить жодних перешкод, а, навпаки, всіляко допомагає в його науковій праці. Такі самі можливості він обіцяв і Єфремову за його підпис під пропонованою ним заявою. Але, як відомо, жодної подібної заяви С. Єфремов не підписав!

СУД

Судовому процесові СВУ й СУМ Москва та, особливо, українські комуністичні зрадники й московські запроданці, колишні боротьбісти й укапісти, надавали величезного значення. Москва зі своїми яничарами прагнула за допомогою цього судового процесу та одночасної примусової масової колективізації послабити біологічні сили української нації. Її метою було знищити ідейно провідників СВУ й СУМ, як тих, що могли очолити спротив народу.

Для Скрипника знищення приватної власності й господарства на селі було давньою мрією. Про це він писав ще в 1920 році у своїй брошурі «Комуни на Україні». Скрипник з Любченком дбали про те, щоб судовий процес став труною визвольного руху в Україні.

Отже на завдання режисерів процесу, суд мусів «довести» на підставі самих підсудних, що:

1) Національно-визвольний рух СВУ-СУМ є, рухом "наймитів буржуазії" й що СВУ хотіла, «продати Україну панській Польщі».

2) Уряд УНР ще з 1917 року був «контрреволюційним і реставратором капіталізму, що він мав на меті лише експлуатацію робітників і селян».

3) Петлюра й петлюрівці були і є «запроданці капіталізму, агенти й шпигуни чужоземних держав».

В зв'язку з такими головними для Москви й українських комуністів завданнями процесу, Політбюро ЦК КП(б)У рядом заходів намагався створити вражіння, що підсудних українських "буржуазних наймитів" і «контрреволюціонерів» судять свої ж справжні «революціонери» — українські комуністи. Тому відповідно був підібраний і склад суддів та прокурорів, що їх на пропозицію наркома юстиції, кол. боротьбіста Порайка, було затверджено спеціальною Постановою ВУЦВІК-у, за підписом його голови Петровського.

Згідно з цією постановою головою суду призначено бувшого боротьбіста А. Приходька, а членами бувшого працівника при уряді УНР, а потім укапіста, Одиця, робітників — Коробенка й Муху, селянку Корженко та бувшого українського есера-укапіста — проф. Соколянського.

У складі прокуратури були: бувші укапісти Михайлик (жид) і Якимішин, обидва з Галичини, комуністи — Ахматов (жид), Бистрюков (москаль). Вони мали грати ролю представників національних меншин в Україні. Громадським обвинувачем був Панас Лjubченко, бувший боротьбіст і чекіст, що з доручення ЦК КП(б)У очолював прокуратуру на процесі. Академік М. Кравчук мав мужність, посилаючись на свою хворобу, відмовитися від своєї ролі т. зв. «громадського обвинувача», через це він згодом був засланий.

Але навіть і така старанна підготовка й обсадження прокурорських і суддівських місць певними особами не дала окупантові і його запродавцям бажаних наслідків. Навпаки, на самому процесі й після нього виникли явища, цілком протилежні сподіванням Москви!

Допити підсудних перед величезною, переповненою людьми аудиторією Харківської опери відтворили у слухачів героїку українських визвольних змагань, пригадали їм хвилюючі часи боїв Української Національної Армії проти большевицької Москви, проти її запродавців і спільників — українських комуністів, отих самих зрадників скрипників, порайків і лубченків, які ТУТ, на процесі, намагалися грати ролю обвинувачів і суддів цілої тієї славної доби української визвольної боротьби, та нового її етапу, вже в умовах окупації, керованого БУД, СВУ і СУМ.

Під час допитів підсудних присутні на суді, та всі радіослухачі процесу, трансльованого по Україні, пригадували національних провідників, звияжців і чинних осіб визвольного руху останніх десятиріч: Симона Петлюру, Юрка Тютюнника, Омеляновича-Павленка, Василя Тютюнника, Євгена Коновальця, Андрія Мельника й інших полум'яних українських патріотів, що їх життя злилося з боротьбою нації в єдине ціле. Відповіді підсудних часто перетворювались на політичні дискусії з прокурорами. Лава підсудних ставала тоді трибуною, з якої лунали ідейні принципи і гасла боротьби з окупантом. Коли на процесі зачитували уривки з щоденника Сфремова, про те, що «... лад, який постав, у кращому разі від Миколи різниться тим, що нема Миколи II, а на те місце став Микола III, Ленін, з червоною аракеєвщиною ...», — то слухачі, стримуючи дихання, слухали ту характеристику комуністичної влади по радіо не лише в Україні, але й у цілому СССР.

Багато, дуже багато відповідей давали підсудні на питання прокуратури, спрямовані не їй, а через її голову, ВСІЙ Україні і для

всього світу. Бо на процесі були численні представники чужоземної преси, а перебіг судових засідань завжди передавали по радіо.

Насамперед треба відзначити заяви кількох підсудних на самому процесі про те, що їхні свідчення на слідстві були сфальшовані й підроблені. Крім того підсудний Кривенюк прилюдно заявив, що він ніколи не був членом СВУ. І так воно було й справді, бо дехто з підсудних був лише учасником процесу. Натомість деякі дійові члени СВУ, тому що вони були відомі лише проводові СВУ й СУМ, не були виявлені.

Особливу увагу на процесі було присвячено акції СВУ, що її прокурор Ахматов визначив, як «замах на душу советської молоді». Коли в перебігу висвітлення усєї справи прокуратура доводила необхідність клясового підходу в справі приймання молоді до учбових закладів, тоді В. Дурдуківський заявив, що «СВУ цілком проти клясового підходу під час приймання учнів до профшкіл і студентів до ВИШ-ів. На мою думку тут не походження, не клясова приналежність повині відігравати ролю, а виключно певні здібности й нахили, та наукова відповідна підготовка».

В дискусії з Ахматовим про виховання студентів Єфремов сказав, що СВУ боролася за виховання «студента-українця, прихильника незалежної України». Цим він, посередньо, звернувся, до всього українського педагогічного світу, до всіх українських професорів, учителів і студентів, що були на волі.

В. Дурдуківський у своїх свідченнях доводив антикомуністичну суть СВУ. Він казав: «СВУ — проти комуністичного дитячого руху, тому вона (СВУ) взагалі проти комунізму, не вірить у нього, виступає проти нього...»

Величезні успіхи педагогічної праці очолюваної В. Дурдуківським київської 1-шої школи ім. Шевченка викликали подив навіть у членів суду. На запитання члена суду Соколянського, «який саме чинник був найважливіший, що він у Вашій школі дав такі блискучі наслідки?» — директор тієї школи В. Дурдуківський, відповів не те, що хотілося б почути судові, — тобто не вихваляння московсько-комуністичної системи освіти, що вона нібито уможливила найліпші досягнення в школах, натомість сказав, що «це було об'єднання товариства навколо ідеї національного, чи, як його тепер трактують, націоналістичного виховання молоді».

Крім А. Ніковського, підсудні рішуче заперечували кожную спробу суду й прокуратури плямувати провідників СВУ й СУМ «наймитами буржуазії» й відверто звертали увагу на московський імперіялізм.

Так, учитель Заліський у своїх зізнаннях казав, що «на мою думку, слід було б насипати великі гори на північних кордонах Ук-

раїни, й ними боронити Україну від політичних і культурних впливів Москви».

Письменник Івченко, критикуючи московську національну політику, казав, що «комуністичний устрій, як дика сила, руйнує культурне життя, що треба відкидати советську українізацію, бо література мусить бути національною не лише за формою, але і змістом». Івченко висловився за боротьбу проти гегемонії московської культури, за ідею незалежності України, бо лише в самостійній Україні може розвиватися національна культура.

Всі зусилля прокурора Михайлика та, особливо, «громадського обвинувача» П. Любченка були спрямовані на те, щоб обов'язково добитися від головних підсудних підтвердження, що УНР і Петлюра, є «запроданцями буржуазії», й що СВУ й СУМ хотіли «продати Україну панській Польщі».

Це було однією з головних причин переведення відкритого судового процесу. Від відповідей підсудних на ці питання залежала особиста кар'єра прокурорів. Щоб здобути потрібні заяви від підсудних, на суді були присутні для психологічного впливу слідчі головних провідників СВУ й СУМ, на чолі з гіпнотизером, на мою думку, Бруком, які сиділи в перших рядах партеру, й в перервах мусіли безпосередньо «впливати» на підсудних.

Але наперекір усім цим заходам, Україна і увесь світ почули слова цілком інші, ніж ті, що на них так очікувала Москва.

Підсудний Товкач заявив, що «Спілка Визволення України, — організація широких українських мас для повалення Радвлади».

Л. Старицька-Черняхівська заявила, що «СВУ боролася не лише за Самостійну, але і за Соборну Україну». Підсудний Голоскевич теж висловився цілком відверто: «До радянської окупації я поставився вороже. Я вважав радянську владу за московських окупантів».

Проф. Чехівський говорив на судовому допиті про організацію національних сил і підкреслював, що «сили ці мусимо створити на місцях, не оглядаючись на еміграцію за кордоном».

Панас Любченко обдарував проф. Чехівського своєю особливою увагою, намагаючись його християнські переконання виставити, як знаряддя клясової боротьби. Але проф. Чехівський втягнув Любченка до дискусії й блискуче розбив усі його теоретичні твердження. Він переказав правдиву суть християнської релігії і пов'язав її з національною вагою Церкви та з релігією людини, визволеної від національного і соціального поневолення.

Брат проф. Чехівського, кол. старшина Української Армії, а потім священник УАПЦ, на питання прокурора — для чого заснована УАПЦ? — відповів: «Щоб релігійно визволити український народ, з під панування московської Церкви».

Цілими годинами тривав на суді двобій між С. Єфремовим і Любченком у справі вигаданого «запроданства України Польщі» та «продажності УНР». Допит підсудних Панасом Любченком мусить увійти до історії судових процесів, як найганебніший випадок поводження прокуратури з підсудними. Любченко знищався і ображав безборонних, оточених вартою ГПУ в'язнів, що над ними вже навис присуд смерті. Проте, не зважаючи на всі старання Москви й вислужника Любченка здобути перемогу, вони разом з усіма зрадниками з КП(б)У цей бій програли.

Урочиста заява Сергія Єфремова, що пролунала через радіо — до цілої України і всього світу, — не лише знищила фальшиву московсько-комуністичну тезу щодо «продажу України», але прозвучала, як оповіщення СВУ українському народові про революційну концепцію власних сил.

«Ні, — заявив Єфремов, — СВУ боролася за демократичну республіку, а не за буржуазію, і сам я вірю в сили українських мас, а не в інтервенцію».

Про Петлюру Єфремов заявив коротко, але на увесь світ: «... Петлюра боровся за вільну незалежну самостійну Україну».

Особливе враження на всіх, як дороговказ для національних антикомуністичних рухів усіх народів в цілому СРСР, як заперечення комуністичної ідеології в одному реченні, пролунало з лави підсудних гасло СВУ: «Нація над класами, держава над партіями».

Голову СУМ Миколу Павлушкова також допитували цілими годинами протягом двох днів, 18 і 19 березня 1930 року. Допитували його голова суду головний прокурор Михайлик, член суду Соколянський і Панас Любченко. Короткі відповіді Павлушкова освітлювали, як блискавки, темну підмосковську ніч.

На запитання прокурора, чи дійсно він, Павлушков, хотів звільнити «Радянську Україну», — Павлушков зауважив прокуророві, що не «Радянську Україну», але, «з-під радянської влади Україну».

На різні провокаційні запити Любченка Павлушков відповідав, що вони «... розглядали сучасну Україну, як колонію Росії». На питання Любченка, кого він вважає за окупанта, Павлушков відповів — «Радвладу», а на питання, — ким вона створена, — сказав — «Радянською Росією». Коли ж Любченко, полемізуючи з Павлушковим, посилався на так зв. «советську демократію» та на виборність рад, то Павлушков влучно йому відповів, що «Ради — це фікція, а в дійсності існують призначені виконкоми».

Аналізуючи різні причини поразки визвольної боротьби 1917-1921 років, Павлушков прийшов до висновку, що для забезпечення української перемоги після повалення московського поліційного режиму в Україні потрібна буде на короткий час диктатура. Намагаю-

чись тлумачити ту диктатуру, як спрямовану проти українського народу, Любченко провокативно запитав Павлушкова, — «проти кого диктатура?» — І несподівано дістав коротку, але нищівну відповідь: «Проти півночі».

Не оминув Павлушков і перший московський штучний голод в Україні, особливо в південній, за часів «воєнного комунізму» і, на питання голови суду, як СУМ використав політично цей голод, — Павлушков так його схарактеризував: «Говорилося, що той голод був штучним заходом большевиків для знищення населення, штучним наслідком спеціальної політики комуністичної влади...».

Трагічний 1933 рік цілком ствердив правдивість тієї оцінки Павлушковим штучного московського голоду запровадженого в Україні і в 1921/22 роках.

Жадібно ловила молодь по всій Україні ті свідчення на суді провідника СУМ, і не один з тих слухачів, як це засвідчено й на еміграції, вже після процесу почав у своєму оточенні організовувати нові клітини СУМ.

Відповіді Павлушкова на суді виявляють і його особисті риси. Він знав, що загине, але, як і інші провідники СВУ, не боявся вмерти за Україну, й тому де лише міг, всю провину приймав виключно на себе. Так наприклад, не маючи можливості заперечувати, що СУМ міг боротися за допомогою й терору, бо про це докладно було написано в щоденниках Матушевського, Бобиря і його власному, які потрапили в руки ГПУ, на допиті він заявив, що про терористичні настрої знала лише провідна п'ятірка і, лише вона відповідає за це, а не членство СУМ. «Тільки ми відповідаємо за це», — сказав Павлушков.

Коли Любченко хотів ще більш обтяжити Єфремова й Дурдуківського, висунувши проти них додаткове обвинувачення, що вони виховали такого Павлушкова, то Павлушков, наперекір порадам свого оборонця, заявив, що він своє національне виховання в родині Єфремова й Дурдуківського лише оформив, — «... бо вже до того я мав свої погляди». Пізніше Павлушков ще додав, що: «Від матері я почув про колоніальний визиск радянської України. Мати мені розповідала, що таке Україна, яке її становище».

Цілковита невдача московського ГПУ та його скрипників і любчиків у їхньому прагненні показати провідників УНР, СВУ й СУМ «агентами буржуазного імперіалізму» й «запроданцями капіталу» затривожила Москву й ЦК КП(б)У ще під час перебігу судового процесу. Тому прокуратура була зобов'язана ще раз у своїх промовах якнайбільше знеславлювати й осуджувати провід СВУ й УНР саме на ідеологічному ґрунті, і з позицій московсько-комуністичних. І тому головний прокурор Михайлик майже всю свою промову присвятив

критиці ідейних заłoженъ УНР і СВУ, Петлюри й діяльности урядів УНР ще з 1917 року.

Але промова так званого «громадського обвинувача» Панаса Любченка, своєю брутальністю та ненавистю до українських патріотів-самостійників перевершила всі рекорди, й була значно гіршою за промови державних прокурорів. Промова цього запроданця Москви була насичена такими гістеричними вигуками про УНР і СВУ, як "уряд плазування перед світовим капіталом», «уряд ганебної торгівлі Україною», «шакали й охвістія» тощо. Наприкінці своєї промови цей чекіст назвав підсудних українських патріотів — «скаженими псами», й вимагав розстрілу майже всіх підсудних, хоч і за московським законом визначення міри покарання не належить до компетенції громадського обвинувача.

Зливою образ, провокативних наклепів і очорнювання московське ГПУ й прокуратура намагались знеславити героїв нації, і затуманити в очах світу свою неспроможність перемогти їх ідейно. Організатори і виконавці процесу були переможені групою вкрай виснажених і замучених підсудних в'язнів, що їх вони, розлючені, обливали зливою своєї безсилої лайки.

Нарешті було дане останнє слово підсудним. Тридцять років минуло відтоді, але спогад про той момент і сьогодні є такий свіжий і незабутній, наче вогнем випечений у моїй душі. Мене було допущено до судової залі лише на прокурорські промови, промови захисників, останні слова підсудних і на вирок.

Я вже знала від моїх рідних, Єфремова, Дурдуківського і Павлушкова про візиту до них Балицького, і про ту страшну проблему, що її кожний з них мусів розв'язати в своєму останньому слові. Лише я тоді збагнула трагізм їхнього становища, цілком захований від усіх інших.

Восково біле обличчя акад. Сергія Єфремова з темними проваллями очей, скорботно стиснуті, раніше такі веселі й добрі уста, напружено піднесена, посивіла в ув'язненні голова, виявляли і той його душевний стан, з яким він підвівся, щоб із невимовною мукою виголошувати своє останнє слово. І тоді «провину» за цілу справу «СВУ» і за всіх підсудних на процесі Єфремов узяв на себе, і просив лише його самого покарати, бо лише віра в його особистий авторитет привела всіх оскаржених на лаву підсудних.

І В. Дурдуківський, як і Єфремов, також у своєму останньому слові приймав на себе всю відповідальність за виховану ним українську молодь, і просив її не карати. І його голос не раз уривався від того відчаю, що його викликала необхідність виконувати умови Балицького, щоб рятувати життя десяткам тисяч в'язнів в справі СВУ.

Микола Павлушков у своєму слові заявив, що всю відповідальність за СУМ він свідомо приймає на себе. А щоб заховати від ока ГПУ ще невиявлену частину діяльності СУМ, Павлушков з притиском підкреслив, що в справі СУМ вже «все з'ясоване, все доведене, все викрите ...» У своїй промові він турбувався більше за свого друга Б. Матушевського, ніж за себе: «Провина Бориса на дев'ять десятих лежить на мені, і за ці дев'ять десятих не він, а я повинен відповідати». Ці слова найкраще характеризують Миколу Павлушкова і як провідника, і як людину.

Решта головних підсудних в тій чи іншій мірі також просили не за себе, а за інших. Вони в страшній внутрішній боротьбі мусли рішуче стримувати своє гаряче бажання бодай в останньому слові сміливо й цілком відверто та прилюдно висловити свої переконання й прагнення в справі визвольної боротьби українського народу. Вони мусли про те мовчати тому, що доля десятків тисяч оскаржених у справі СВУ і СУМ в'язнів, як твердо попередив їх начальник ГПУ Балицький, — залежала від того, як будуть себе поводити на суді провідники СВУ й СУМ.

Тому вони в розпачі мусли не лише всю «вину» приймати на себе, а ще й висловлювати деякі слова каяття. Проте московсько-комуністична преса вірно оцінила ті останні слова підсудних, — як заклик до дальшої боротьби за самостійну Україну. Агенство Ратау повідомило, що Павлушков використав своє останнє слово для повторного висловлення своїх поглядів, і заявив «нахабно» про те, що СУМ уважав: «Україну за колонію, поневолену й здушену московським імперіялізмом». У такому ж дусі писали московські «Правда» й «Ізвестія» й про останнє слово С. Єфремова.

Судовий вирок і дальші події повністю виявили страх московського окупанта та його запроданців перед ідейною силою й боротьбою СВУ та СУМ. Тому чотирьох осіб: С. Єфремова, М. Павлушкова, В. Чехівського й А. Ніковського було засуджено до розстрілу, із заміною, «зважаючи на могутність держави робітників і селян», — на 10 років ув'язнення з суворою ізоляцією, що тоді було найвищою карою ув'язнення.

Проф. В. Дурдуківського, акад. Слабченка, проф. Ганцова — кожного на 8 років ув'язнення. Решту на різні терміни ув'язнення. Майже всі підсудні процесу СВУ й СУМ пізніше загинули від рук московського окупанта.

Нижче подаю уривки зі статті М. Скрипника про акад. С. Єфремова, СВУ й СУМ, що була надрукована в збірникові Українського Інституту Марксизму-Ленінізму, том I, стор. 413.

ЩО ТАКЕ СВУ

(Скорочена стаття М. Скрипника).

«Організатором «СВУ» був відомий український письменник і політичний діяч, член Всеукраїнської Академії Наук, С. О. Єфремов. Вже наприкінці 90 років Єфремов був одним з найвидатніших керівників «Київської Української Громади», підпільної організації, що вона тоді об'єднувала найрізноманітніші українські групи: від революційних аж до найпоміркованіших ліберальних поміщиків.

В революції 1905 року Єфремов — керівник радикальної, а потім радикально-демократичної партії ліберального відкритого антисоціалістичного характеру. Після поразки революції 1905 р. Єфремов був фактичним керівником єдиної друкованої в царській Росії української газети «Рада», і далі організатором і керівником «Товариства українських поступовців».

Після повалення царату, Єфремов переіменовує свою організацію на «партію соціалістів-федералістів», посідає пост товариша голови українського урядничого центру, «Української Центральної Ради», а в 1919 р., після повалення націоналістичного петлюрівського уряду, є центральною постаттю у керівництві внутрішнього контрреволюційного руху на Україні.

Стоячи на чолі контрреволюційної організації «БУД» (Братство Української Державности), Єфремов в 1920-1921 рр. являє собою центральний штаб, звідки йдуть вказівки багаточисленним бандам і бандитським ватагам. По ліквідації бандитизму, Єфремов скористався з амністії і відтоді працював у Всеукраїнській Академії Наук, як її член, а далі як її віце-президент.

В 1924 р. «Братство Української Державности» завмерло, розпалось, втративши ґрунт і співчуття серед широких верств української буржуазної інтелігенції, яка на той час змінила свої віхи під впливом розгортання відбудованого господарського і культурного процесу. Але вже через два роки, в 1926 році, Єфремов організовує «СВУ».

Спираючись на вплив Єфремова, як віце-президента ВУАН, «СВУ» тримає в своїх руках цілу низку наукових установ ВУАН, Науково-педагогічне товариство, Інститут наукової мови, Всенародню бібліотеку, Медичне товариство тощо. СВУ організовує, разом з тим, цілу низку філіялів-груп по багатьох містах України: в Одесі, Харкові, Дніпропетровську, Полтаві, Чернігові, Вінниці, охоплюючи переважно, стару буржуазну українську інтелігенцію.

«СВУ» мала в своїх лавах досить значне число професорів і викладачів різних ВИШ-ів у Києві та інших містах, провадячи вперту, хоч і приховану роботу виховання контрреволюційних кадрів з числа студентів буржуазного куркульського походження.

Молоді контрреволюційні сили були об'єднані у додатковій організації «СУМ» (Спілка Української Молоді), що її члени повинні були бути за масових агітаторів «СВУ» серед студентства і куркульського селянства. Разом з тим «СУМ» мала бути й бойовою групою контрреволюційної організації. «СУМ», за вказівками Єфремова та інших, опрацювала й підготовляла терористичні замаху на низку комуністичних робітників.

«СВУ» розвивала свою діяльність упродовж чотирьох років, охопивши своїм впливом багато десятків осіб, з числа яких 45 тих, що безпосередньо брали участь у керівництві контрреволюційної організації, було притягнуто до судової відповідальности.

Процес остаточно розбив і добив всілякі дрібнобуржуазні ілюзії на будь-яку можливість самостійности України, навіть самого існування України інакше, як за радянської влади, під керівництвом пролетаріяту. Гнилість і безґрунтовність, фальшивий і продажний характер націоналістичних гасел «самостійности» України поза радянською владою і викриття цього перед найширшими масами — такий перший і зонайзначніший підсумок харківського процесу»*.

Але, як відомо, суд і прокуратура не зуміли перешкодити підсудним використати судову залю для пропаганди ідей СВУ і СУМ. За це голова суду Приходько, та прокурори Михайлик і Ахматов дістали від ЦК КП(б)У догани й були переведені на нижчі посади. Лише Панас Любченко своїм брутальним знуцанням з безборонних підсудних заробив ласку Москви й підвищення по службі.

СВУ Й СУМ ПІСЛЯ СУДОВОГО ПРОЦЕСУ

Після судового процесу справа СВУ-СУМ не тільки не завмерла, а навпаки, набула такої ваги, що нею зайнявся Кремль, зокрема сам Сталін.

Жодна підпільна організація за тих умов не могла дати визвольній боротьбі свого народу більше, як дали підсумки на самому процесі СВУ. Цей процес зірвав машкару з так званої «ленінської національної політики» не лише в очах українців та інших поневолених Росією народів СССР, але і в очах всього світу.

Процес показав, що українська нація не визнає московської жовтвеної контрреволюції та бореться далі в умовинах терористичного московсько-большевицького колоніялізму.

В зв'язку з процесом, світова преса писала місяцями про СВУ й СУМ, про Україну взагалі, й про її боротьбу з Москвою, — більше, як за весь час перед процесом. В обуреній з процесу СВУ-СУМ Західній

* Український інститут марксизму-ленінізму. Том I, стор. 413.

Україні почали занепадати совето-москвофільські настрої, а КПЗУ (Комуністична Партія Західної України), так старанно в свій час розбудована Скрипником, лишилася майже без членства.

Ідеї СВУ-СУМ, проголошені на процесі у виступах підсудних, та почуті українським народом через радіо, — запалили сотні тисяч українців до активної національної боротьби.

Примусова колективізація, запроваджувана окупантом за допомогою народобвничих акцій в Україні, змусила діяти членів СВУ-СУМ. Вони очолювали протиколгоспні селянські повстанчі загони, були ініціаторами різних акцій і заворушень у військових частинах.

Приклади членів СВУ Шопина, Бендика, М'ясоїдова та сумівців Карайди, Крутька, Гризла й інших, не були винятком у ті часи. Колишній повстанець, член БУД, член СВУ — Рябченко та сумівці — Мостовенко й Кравець, молодші командири 21 територіального Чернігівського полку, з кількома його відділами підняли таке велике селянське повстання в Городянському районі, що його зломлено було військами ГПУ щойно через кілька тижнів. Після здавлення цього повстання на Чернігівщині була виявлена військова група СУМ — «Вільне Козацтво».

Сумівець Хорошко очолював повстання на Херсонщині восени 1930 року, а одним з організаторів повстання на Кубані був член СУМ. Ціла низка повстань під проводом сумівців (вихованців Товкача), вибухла на Полтавщині.

Сільська інтелігенція, зокрема вчителі й студенти агрономічних шкіл на Київщині поширили в 1930 році, відразу ж після судового процесу, кілька тисяч летючок за підписом СВУ, із закликом до вояків червоної армії приєднуватись до народнього повстання, як також дві, спеціальних відозви до молоді за підписом СУМ.

В зв'язку, мабуть, із таким станом в Україні, де за умов тодішнього одчайдушного спротиву селян колективізації загрожувала вибухнути всенародня протибольшевицька й протимосковська революція, із харківської в'язниці, де перебували засуджені члени СВУ, Сергія Єфремова було раптово відокремлено від інших й перевезено до Москви. Але за кілька тижнів його знову привезли до Харкова, де за наступних побачень з О.Ф. Дурдуківською та зі мною, він розповів що в Москві, в Головному Управлінні ГПУ С. Єфремова було розміщено в мешканні з кількох кімнат, чудово умебльованих, з килимами, картинами на стінах, книжковими шафами, українською машинкою до писання і навіть з дзвінком, щоб викликати людину до послуг.

Ніщо, крім замкнених зовнішніх дверей, не нагадувало про ув'язнення. Їжу можна було одержувати за власним вибором, з доброго ресторану, на стіл клали щоденні часописи. Деякий час ніхто не турбував С. Єфремова, а потім його почали відвідувати різні високої

рангі урядовці ГПУ в цивільному, які заводили з ним «дружню розмову», на теми літератури, мистецтва, історії. Розпитували про його стан здоров'я, цікавились, чи не має він якихось особливих бажань, що їх вони радо б виконали.

В розмові зненацька торкалися питань, що зраджували їх цікавість відносно білоруського визвольного руху, зокрема, щодо Янка Купала та Білоруської Академії Наук. Відповіді Єфремова їх явно не задовольняли, але настирливіше вони не допитували.

Нарешті, відвідав С. Єфремова й сам нарком внутрішніх справ СРСР Ягода. Звертався до нього «Сергій Олександрович», жартував, натякав, що С. Єфремов матиме незабаром нагоду викласти свої думки перед ще однією високою особою і що лише від нього самого залежатиме його повернення до нормального життя та до можливості далі працювати для українського народу. Конкретніших вимог не ставив, лише знову підкреслив, що Єфремов мусить знову добре подумати щодо всього свого минулого та сам вирішати своє майбутнє.

За кілька днів після цих таємничих заяв Ягоди, одного пізнього вечора Єфремова, в супроводі кількох осіб, повезли до Кремля, де він був прийнятий Сталіном. Крім Сталіна були присутні Косіор, тодішній секретар ЦК КП(б)У, і Л. Каганович. Попросивши Єфремова сісти, Сталін, проходжуючись кімнатою, теж запитав його про здоров'я та за поводження з ним у Москві, але не чекаючи на відповідь, перейшов до справи.

Сталін почав розмову з гноблення України царатом, бажання Петлюри запрягти Україну в нове чужоземне ярмо, й перейшов до твердження, що лише разом із Росією Україна може забезпечити собі всебічний розвиток і самостійність. І що та помилка, якої допустились Єфремов і СВУ, може бути цілком виправлена тепер, і саме тепер.

Бо тепер провадиться усупільнення сільського господарства та індустріялізація, що приведе Україну до вищого рівня життя й розквіту культури, до чого Єфремов мусить прикласти також свої знання й здібности. Уряд готовий дати Єфремову всі можливості працювати науково. Отже від самого Єфремова залежить змінити своє становище й залишитися, покищо, цілком вільним у Москві. Його кандидатура буде рекомендована до Всесоюзної Академії Наук.

Косіор додав, що український уряд також піде назустріч усім бажань Єфремова щодо нього самого і його близьких.

Побачення було завершено Кагановичем. Він заявив, що відповідь від Єфремова вони очікують за кілька днів. Але відповідь Єфремова була готова відразу, хоч висловити її він зміг лише пізніше на конкретні пропозиції Косіора в будинку ЦК ВКП(б).

Єфремова було запрошено підписати вже готову заяву до голови ВУЦВК Г. Петровського та голови Раднаркому УССР, де, в стилі промови П. Любченка на суді, найгостріше засуджувалася визвольна боротьба УНР, Петлюра. А політична діяльність Єфремова була названа помилковою. Наприкінці заяви був заклик до українського народу сприяти колективізації та індустріалізації України, бути відданими справі Леніна-Сталіна і обов'язковий панегірик самому «найкращому другу українського народу» Сталінові.

Але Сергія Єфремова не можна було купити за вигідне життя в Москві ціною зради мети всього його життя. Всі пропозиції він рішуче відкинув і після двох зустрічей з менш значними московськими «олімпійцями», що проходили в усе холоднішій атмосфері, Єфремова відвезли назад, до його в'язничної камери в Харкові.

В міжчасі події розвивалися далі. Спеціальною постановою ЦК Комсомолу УССР була розгорнута величезна кампанія паплюження ідей СВУ й СУМ, що мусіла протидіяти загрозливому поширюванню їх серед українського суспільства, особливо під час колективізації. Уповноважені парткомів знову провадили збори й конференції на фабриках, заводах, у вищих школах, у містах і селах з метою очорнювання ідей СВУ й СУМ.

Ця московсько-комуністична акція є найліпшим доказом ваги визвольних ідей і боротьби СВУ, як і тієї загрози, що її в них вбачав для себе окупант. Під тиском ворожого режиму, багато найкращих патріотів-українців, членів СВУ, особливо вчителів і молоді сумівці, переїхали на Кубань, Донбас, і там розгорнули підпільну працю.

О. Болотенко в своїй книжці «Козацтво і Україна» вірно писав: «Багато юнаків у Донбасі й на Кубані та Чорноморщині були в організації СВУ, що тут чи не найліпше вони законспірувалися після процесу, аж до приходу німців».

У 1935 році в Києві, Харкові й Прилуках були розповсюджені кілька відозв за підписом СВУ й СУМ. Три з них були надруковані друкарським засобом, отже десь у державних друкарнях. СВУ й СУМ заманіфестували, що вони живуть і діють.

У серпні 1942 року в Києві на підпільному з'їзді українських самостійників приймали участь члени СВУ й СУМ, що були в організації ще з 1927-28 рр. СВУ й СУМ ніколи не були виявлені до кінця.

Американський дослідник національних рухів на Сході Європи, Джон Армстронг, писав про спротив українців обом окупантам під час 2-ої світової війни. При цій нагоді він згадав і сумівця Шерстюка та інших бувших сумівців з Павлограду, вихованців Шопина, які організовували національну боротьбу в своєму місті під час німецької окупації. Багато фактів визвольної боротьби членів СВУ-

СУМ в УПА та в інших формаціях спротиву ще чекають на своє висвітлення.

Український народ не забув провідників СВУ-СУМ і через двадцять років після судового процесу, у 1942 році, на письмовому столі голови міста Києва, проф. Д. Багазія, лежали сотки прохань різних установ Києва, Харкова, Полтави, Кременчука, Павлограду, Кривого Рогу, Дніпропетровська, Донбасу, Чернігова, Одеси, Херсону, Сміли, Черкас, Золотоноші та з інших міст і сільських громад, які просили клопотати перед німецьким військовим командуванням про виміну Єфремова, Павлушкова, Чехівського, Дурдуківського та інших діячів СВУ й СУМ на полонених комуністів.

Цей спонтанний рух наочно засвідчив, на кого орієнтувався український народ, коли він зміг виявити власну волю. Спілка Визволення України справді була ніби фактичним, підпільним Урядом УНР. Це визначення найкраще відповідає тій функції, що її СВУ виконувала в окупованій Україні.

Московсько-большевицький окупант вважав С. Єфремова, М. Павлушкова, В. Чехівського, В. Дурдуківського, Ганцова, Л. Старицьку-Черняхівську, Гермайзе та інших провідників СВУ й СУМ своїми найнебезпечнішими ворогами. Про те свідчить і судовий процес над ними і їхня доля на московській Голготі.

Сергій Єфремов скінчив своє життя напівсліпим не в звичайній в'язниці чи засланні, але в спеціальному політичному ізоляторі, в камері під водою у Володимирі на Клязьмі. Так був катований Москвою цей Великий Син України.

Неоціниму вагу для України академіка Сергія Єфремова добре визначив покійний президент Міжнародної Вільної Академії Наук, проф. Олександр Шульгин, який писав: «Якщо Симон Петлюра є символом державности, то Єфремов є сумлінням нашого народу ...»

Миколу Павлушкова, Володимира Чехівського, Гермайзе, Ганцова, Слабченка, Барбара та Удовенка тримали в спеціальному Саватівському ізоляторі на Соловках, що був в'язницею у в'язниці. Там М. Павлушкову й В. Чехівському у 1937 році додали ще кожному по десять років. Додаткову кару призначили пізніше й ще декому із засуджених на процесі СВУ й СУМ.

Всі ті роки були роками безперервних терпінь. Кожний день забирав сили й останні надії. Підтримували їх зрідка дозволені листи від родин і велика дружба в'язнів між собою. Знаю від Павлушкова, що в ізоляторі він особливо був дружній з Ганцовим, Гермайзе і Барбаром.

Ще в Харкові, на побаченні, казав мені Микола Павлушков, що він має твердий намір пізніше спробувати втекти. Останню вістку від нього ми мали в 1937 році. Чи вбили його пострілом у тім'я в оргії

вбивств за так званої «ежовщини», чи при спробі втекти, чи закатували в якийсь інший спосіб, — довідатись не вдалося. Але мені відомо, що всі в'язні з Саватіївського ізолятора загинули чи в Його казематах, чи, як дехто з них, а, зокрема, Гермайзе і Голоскевич, у пізнішому засланні, в тих нестерпних умовах, що для них створили московсько-большевицькі народовбивці. І не знати, де їх поховали, які у вільній Україні були б святощами нації. Випущених «на волю» В. Дурдуківського та Л. Старицьку-Черняхівську згодом знову заарештували й розстріляли.

Кінець судового процесу, зокрема останні слова підсудних, відбувалися на Страсті Христові. Цей збіг обставин є глибоким символом того шляху на Голготу, якими пройшли герої СБУ й СУМ, якими йде Україна.

Але за страстями Господніми приходить Воскресіння.

Тому закінчую свої спогади словами нашого національного героя — Симона Петлюри, що Його ім'я є бойовим прапором СБУ й СУМ та всієї соборної України. Закінчую тими Його словами, що Він їх написав у своєму заповіті, незадовго до трагічної смерті від руки нашого відвічного підлого ворога Москви:

«Як будете в Церкві й слухатимете 12 Евангелій про страсті Христові, як будуть обносити Святу Плащаницю довкола Церкви, як співатимуть радісне «Христос Воскрес!»! — згадайте про мучеників України.

Згадайте про всіх, кого знищила Москва, згадайте й про тих, хто зі зброєю в руках боронив рідну землю від московських наїздників і своїх юд-запроданців.

Воскресне Матір Україна, скине з себе московсько-большевицьке ярмо ...»

ПРАВДА І ПРОВОКАЦІЯ (ДО 40-РІЧЧЯ СУДУ НАД СВУ-СУМ)

Процес довів, що ще 40 років тому українська національна еліта, її ідейна безкомпромісовість до ворога й національний спротив окупантові були альфою і омеґою їхнього життя, виступила проти окупанта.

Судовий процес СВУ-СУМ розвіяв міт про так звану «справедливу» розв'язку національного питання у в'язниці народів Московської імперії і показав світові наявну облудність «ленінської національної політики». Після процесу над СВУ великий у Західній Україні потяг до совето- і москвофільства став занепадати, а комунофільські партії майже зникли.

Політичне значення процесу поширилося за межі України й мало вплив на всі поневолені Москвою народи.

Вже самим складом суддів і прокурорів та їх поведінкою на суді в березні-квітні 1930 року, судовий процес показав зрадницьку роллю так званих націонал-комуністів і їх спільників змінюхівців. Харківський процес в 1930 році знівечив намагання Москви і її аґентури українських нац. комуністів довести, що український антикомуністичний визвольний рух є нібито «наймитом західньої буржуазії» і продавав інтереси українського народу «західнім імперіалістам».

СВУ-СУМ, вперше в новій історії України, здійснили принцип національного солідаризму, що є неодмінною передумовою, не лише успіху в національній визвольній боротьбі, але й керівною лінією національно-державного будівництва в майбутньому у вільній Україні. Цей принцип просто геніяльно висловлений в одному реченні, в одній універсальній для всіх часів істині, і не лише для української, але для інших поневолених націй:

«Нація над клясами! — Держава над партіями!»

Як Сергій Сфремов свідчив на суді, СВУ не виробляла партійної програми, лише мала загальну плятформу, щоб дати змогу поєднання всіх національних сил, що стояли на антикомуністичних, самостійницьких визвольних позиціях. Отже, СВУ не була партією, чи лише підпільною організацією, а всеукраїнським визвольним рухом.

Саме через процес СВУ український народ дізнався про ідеї СВУ і, як показала історія, ті ідеї були поштовхом і ідейною підставою до дальшої боротьби вже після процесу. В цьому й полягає не лише історичне, але й революційно-визвольне значення судового процесу СВУ-СУМ.

Не будемо тут знову переповідати всі ідейні настанови і працю СВУ-СУМ в галузях національної культури, науки, української еко-

номіки, кооперації, в підпіллі серед військових, серед інтелігенції, українського селянства і робітництва, в боротьбі за душу української молоді у вищих і середніх школах. Підкреслюємо лише факт, що СВУ-СУМ діяли не тільки до, але й після судового процесу в Харкові. Під час колективізації, члени СВУ-СУМ очолювали збройний спротив селянства і то не лише в Україні, а навіть в Казахстані й інших теренах примусового поселення українців. Одну з клітин СВУ в Харківському Університеті викрили лише в 1931 році. В 1934 році були знову розповсюджені летючки СУМ і, як нам відомо, ще до 2-гої світової війни діяло членство СВУ-СУМ, про що, на одній з нарад українського активу в Києві, в 1942 році, інформували самі підпільники. Діяльність ця провадилася в різних місцевостях СРСР, а під час німецької окупації України деякі підпільники були серед воєнків УПА.

Так було в Україні. А на чужині?

На чужині є такі, що намагаються представити справу СВУ-СУМ в цілком іншому, фальшивому світлі. Дехто із-за своїх вузьких партійних міркувань, часто з паталогічною ненавистю до відновленої на чужині СВУ, намагається сфальшувати події, викривити правдиві обличчя провідних постатей СВУ-СУМ в Україні, всупереч існуючих фактів розповсюджувати «теорію» нібито СВУ-СУМ «вигадало» ГПУ, щоби мати привід знищити національну українську інтелігенцію і т.п.

Хто є ці люди? — Поодинокі особи, а навіть політичні середовища, що свої змінюючі погляди виправдують «реалітетом» існування УССР і для яких скрипники і любченки є українськими патріотами.

Серед цих фальшивників окреме місце займає Кость Туркало, що за його власним твердженням ніколи не був членом СВУ, але був учасником судового процесу СВУ-СУМ в Харкові в 1930 році. В своїх писаннях про СВУ-СУМ Кость Туркало переступив межу, що відділяє фальшування від свідомої провокації. Справу СВУ-СУМ фальшують 20 років, фальшують історію національного спротиву й боротьби з окупантом тих часів.

Як же провадить К. Туркало свою систематичну кампанію провокацій проти СВУ-СУМ на Батьківщині і її провідників?

Ще в 1952-53 рр. примістив К. Туркало в журналі «Нові Дні» в Канаді свої спогади про Харківський судовий процес, під назвою «45».

Сл. пам. письменниці Людмила Коваленко, дружина видатного українського письменника Івченка, що був підсудним на процесі СВУ-СУМ, так оцінює «спогади» К. Туркала. В своїй статті, також в «Нових Днях» у вересні 1953 р., під назвою «Чи правду написав інж. К. Туркало про підсудних СВУ?» Л. Коваленко пише:

«Инж. К. Т. Туркало у своїх «спогадах з судового процесу СВУ» наплутав дуже багато. І це зрозуміло. Спогади можна писати тільки про те, що людина чула й бачила... Але, на жаль, К. Туркало «згадує» те, чого він не знав, і береться за завдання, для якого не має жодного матеріалу: він хоче дати психологічні характеристики людей, з якими до процесу або зовсім не зустрічався, або зустрічався дуже мало й тільки в офіційних справах. Обіцявши в підзаголовку дати спогади з судового процесу, К. Туркало фактично пише не те, що було в залі суду чи в льохах ГПУ, а те, що він чув з переказів, — головним чином уже на еміграції. У таких умовах у ці «спогади» К. Туркала вкрадається багато поверхових, необґрунтованих тверджень, чуток і просто пліток невірних деталей та інформацій. Якось воно виглядає так, що К. Туркало конче хоче зробити з підсудних СВУ якихось нездалих, дурних, підлих або божевільних людей. Якщо вже не міг зробити з М. Івченка сексота, так призвів його до божевільні. І цього разу вже не на підставі якихось чуток, а виразно всупереч точним фактам, які в нього були, і які я зараз можу підтвердити посвідкою про смерть, виданою з ЗАГС-у... К. Туркало не цікавиться фактами, які могли б викликати у читача симпатію чи пошану до підсудних СВУ. Натомість, він вставляє в свої «спогади» такі факти, які не мали жодного відношення до процесу, але які виставляють учасників процесу в неприємному чи смішному світлі ... Спогади К. Туркала — річ заплутана, неперевірена, де всуміш напхано те, що автор знає, разом з тим, що він почув із десятих уст; де людина, якій пощастило вирватися двічі від ГПУ і НКВД — судить і картає товаришів недолі, які від того ГПУ чи НКВД загинули, очевидно, виходячи з того принципу, що «живий собака краще мертвого лева». Не думаю, щоб К. Туркало спеціально хотів очорнити підсудних СВУ. Але він це зробив, не маючи на те фактів і часто всупереч фактам».

Це свідоцтво сл. пам. Л. Коваленко-Івченко, що К. Туркало у своїх спогадах «45» не лише «наплутав багато», але навіть подав дещо «всупереч фактам», що йому були добре відомі від самої п. Коваленко, напр. про письменника Івченка, отже свідомо подає неправду, характеризує зміст і стиль «спогадів» К. Туркала про СВУ.

Таким чином, поминаючи навіть інші факти, про які я буду писати далі, К. Туркало виявив себе на підставі свідчень п. Коваленко-Івченко, свідомим наклепником. Зрозуміло, що «спогади» К. Туркала «45» викликали цілу зливу листів з протестами до редакції «Нових Днів». Багато українців, особливо з Наддніпрянщини, кваліфікували писання К. Туркала, як провокацію, спрямовану проти закатованих найкращих наших українських патріотів, що він її зробив в інтересах Москви. В цих листах вимагав навіть дехто, покликати

К. Туркала до суду в США, за наклепи, брехню і провокаційне очорнювання національної провідної верстви тих часів в Україні, що боролася з окупантом і загинула від його рук.

Впадає в око самохарактеристика К. Туркала в його спогадах «45»: «Інж. Туркало був мовчазний і малоговіркий. Це в якійсь мірі відбулося й на тому, що й на передсудовому слідстві і на самому судовому процесі дав він не так багато, як того може хотілося дістати творцям процесу... Маючи вдачу твердої і зовні суворої людини, він на суді тримався рівно, спокійно, не виходячи за межі формальних вимог судового процесу». І перед цим: «Хоч з освіти він і не був філолог, але як настала більшовицька українізація, йому судилося за вибором громадськості, стати на чолі й цієї роботи».

Звичайно, що К. Туркала не вибирала жодна громадськість стати на чолі українізації. К. Туркало, взагалі не стояв на чолі жодної політично-культурної праці в ті часи в Україні. Він був лише одним з багатьох мовних редакторів в технічному відділі Інституту Наукової Мови ВУАН і короткий час заміщав проф. Дорошкевича в лекторському бюро, що був там керівником. За власним зізнанням К. Туркала, не мав він в галузі філології, зокрема української мови жодної фахової освіти і, як відомо, жодних кваліфікацій в цій галузі. Українську мову він псував і засмічував російськими варваризмами, як це він робить і зараз у своїх писаннях.

Ту позитивну характеристику, що нею себе обдарував Кость Туркало сам, треба лише доповнити тим, що він, за його власним признанням, на передсудовому слідстві писав неправду, хоч його там, за його теж власним твердженням, і не мучили. Під слідством він не був «малоговіркий і суворий», навпаки багато понаписував неправди про співробітників Інституту Наукової Мови при ВУАН, про своїх колег по праці і про сл. пам. Л. Старицьку-Черняхівську, в хаті якої він часто бував. Для цього К. Туркала й було «заарештовано».

Особливо цікаво, що К. Туркало на передсудовому слідстві в справі СВУ мав упривеліговане становище, порівнюючи з іншими підсудними, і довір'я з боку слідчих, як ніхто із них. Цих фактів К. Туркало не може заперечити, бо сам про це написав у своїх «чергових» спогадах до 30-річчя процесу СВУ, в «Українському Самостійнику» чч. 44 і 45, в 1961 році, під назвою «Перед процесом СВУ». Там пише він, що сидів у камері, яка нагадувала кімнату в готелі, а не в'язничну камеру.

В цих спогадах К. Туркало пише про вигаданий ним, «перший арешт» проф. В. Дурдуківського ще в 1928 році, і багато іншої неправди, що дає мені право розглядати його писання, як провокацію, а його, як провокатора. За це окреслення я беру на себе повну відповідальність. Вигаданого ним арешту В. Дурдуківського ніколи не

було! Але цей мітичний арешт К. Туркала вигадав для того, щоб підсунути В. Дурдуківському зраду СБУ й цим очорнити його, як провідну особу СБУ в Україні.

Подробиці про провокаційні виступи К. Туркала проти СБУ зацікавлені знайдуть у моїй статті-відповіді «45 — 1», в журналі «Місія України» ч. 2, 1960.

Щоб пригадати провокативну писанину К. Туркала в справі СБУ-СУМ, мушу навести частину моєї відповіді на його інсинуації, що була надрукована в журналі «Український Самостійник» за листопад 1961 р., в листі до редакції:

«В матеріалі К. Туркала «Перед процесом СБУ», що був розміщений в чч. 44 і 45 Вашого цінного журналу, автор неправильно подає дані арештів провідних осіб з СБУ й СУМ та неправильно наświetлює деякі обставини та факти зі слідства в цій справі.

В інтересах правди прошу Вас вмістити таке:

1) Фактична підготовка до розгрому СБУ й СУМ в Україні й збирання матеріалів обвинувачення української еліти на майбутньому процесі в Харкові, почалися ще в 1928 р., а не першими арештами тих, що пізніше стали підсудними. Ще з весни 1928 р. ГПУ почало викликати на допити і «розмови» (але без арештів) співробітників Всеукраїнської Академії Наук, зокрема з Інституту Української Науквої Мови, членів Науково-Педагогічного Товариства, окремих професорів і студентів різних учбових закладів, деяких письменників, артистів та інших осіб.

Не зважаючи на те, що з усіх, що їх викликали, брали підписку зобов'язання не розголошувати таємниці їх виклику і їх попереджувано, що за порушення цього зобов'язання їх буде суворо покарано, багато з них користало з першої можливості попередити С. О. Єфремова і В. Ф. Дурдуківського про небезпеку. Крадькома, в темряві приходили вони до нашого дому і розповідали Сергію Олександровичу й Володимирі Федоровичу про зміст їх допитів у ГПУ. Серед тих, що приходили, були: керівник Інституту Наукової Мови Г. Холодний, поет і літературознавець П. Филипович, проф. М. Калинович, деякі вчителі та інші. Всі вони розповідали, що головною темою їх допитів була діяльність С. Єфремова, В. Дурдуківського, проф. О. Черняхівського, В. Чехівського, проф. Гермайзе та інших керівних діячів СБУ.

На Різдво 1928 р. викликало ГПУ й А. Ніковського, який в той самий вечір повідомив нас (у моїй присутності), що в розмові з ним, з уст уповноваженого ГПУ, вперше впала назва СБУ. Отже про Спільку Визволення України ГПУ дізналося ще задовго до початку арештів у цій справі. Але воно робило все можливе, щоб особи, яких намічено заарештувати, передчасно не були попереджені, тому й залякувало й брало письмові зобов'язання мовчати.

В. Ф. Дурдуківський не був заарештований в 1928 р. Я, що жила весь час з В. Ф. Дурдуківським в одному мешканні і в спільній родині, знаю це точно. Одночасно з викликами до ГПУ різних осіб, за розпорядженням наркома освіти М. Скрипника, під головуванням Озерського, голови Укрнауки при Наркоматі освіти, і за активною участю комуніста Андрія Річицького й проф. К. Штепи, була призначена комісія наркомату для перевірки діяльності Історично-філологічного відділу УВАН, яким керували академіки А. Кримський і С. Єфремов. Матеріяли цієї перевірки, до яких входили й свідчення різних співробітників УВАН щодо діяльності Єфремова, Дурдуківського, Гермайзе, Ганцова, Холодного та інших, стали пізніше частиною підстав для обвинувачення на слідстві.

Крім того, КП(б)У, під безпосереднім керівництвом члена політбюро М. Скрипника і члена ЦК КП(б)У П. Любченка, майже одночасно по всій Україні zorganizувала по підприємствах, установах, учбових закладах, містах і селах збори та мітинги, на яких С. О. Єфремова було тавровано, як «наймита буржуазії й ідеолога петлюрівщини та куркульства».

Щойно зібравши відповідні матеріали шляхом попередніх викликів до ГПУ, на підставі матеріалів не тільки в Києві, а і в Харкові, Дніпропетровську та на Полтавщині, ГПУ перейшло до арештів у справі СВУ, — але на початку не керівних членів.

2) Арешти в справі СВУ почалися не з М. Павлушкова, як пише К. Туркало, а ще в січні 1929 р., в Харкові й Дніпропетровську, в справі СУМ — в педагогічному технікумі в Лубнах чи в околицях Лубен, точно вже не пам'ятаю. Це були перші заарештовані, що їх офіційно обвинувачено в приналежності до СВУ-СУМ. Брат Сергія Єфремова, проф. Петро Єфремов, який мешкав у Дніпропетровську, був заарештований пізніше.

Заарештовували цілими групами. Керівну групу СУМ на чолі з М. Павлушковым заарештовано 18 травня 1929 р., майже через чотири місяці після перших арештів. Більшість педагогічної групи на чолі з В. Дурдуківським було заарештовано не в червні, як пише К. Туркало, а 3-го липня. Отже проф д-р Н. Полонська-Василенко писала цілком правильно, що В. Дурдуківський був заарештований раніше за С. Єфремова.

Сергія Олександровича і цілу групу видатних українських вчених та діячів заарештовано 23 липня, а не 11 червня, як подає К. Туркало. Д. М. Старицьку Черняхівську було заарештовано не за два місяці перед судовим процесом у грудні 1929, чи в січні 1930 р., як пише К. Туркало, а незабаром по звільненні її дочки Рони після її першого арешту, десь у жовтні 1929 р. Проф. Н. Полонська-Василенко і в цьому випадку писала правильно.

У квітні 1929 р. ще до арешту М. Павлушкова, Д. Бобира та інших керівних членів СУМ, були заарештовані деякі лектори, значна кількість студентів кооперативного, ветеринарного, художнього інститутів та Інституту Народної Освіти, а також деякі курсанти військової школи ім. Каменєва. Деякі з тих заарештованих перестукуванням і записками передавали мені, теж заарештованій, що їх мучать фізично, вимагаючи свідчень зокрема проти М. Павлушкова, С. Єфремова і В. Дурдуківського, і обвинувачують у приналежності до СВУ і СУМ. Отже ГПУ вело офіційне слідство в справі СВУ-СУМ ще перед арештами майбутніх підсудних.

Все це свідчить про те, що справу СВУ й СУМ розсліджувано від периферії до центру, а не навпаки, як це намагається всупереч фактам «доказати» К. Туркало. Треба також відзначити, що серед маси заарештованих у справі СВУ й СУМ була велика кількість і не членів цих організацій — тоді як багато справжніх її членів залишилися на волі. Так само й на судовий процес в Харкові потрапило кілька осіб, які в організації СВУ не були, до них належить і К. Туркало.

3) Не може бути жодних сумнівів в тому, що Москва перевіряла хід слідства у справі СВУ СУМ й давала загальні вказівки ГПУ УСССР. Але слідством керували безпосередньо нач. ГПУ Балицький і нач. слідчої групи Брук. Політичною стороною цілої справи керував М. Скрипник, кол. член колегії ВЧК і Наркомюст УСССР, член полібюро КП(б)У і нарком освіти, він кілька разів був присутній на допитах С. Єфремова, сам допитував і в присутності С. Єфремова давав вказівки Брукові, на що саме звернути увагу.

Хоч тих, що були призначені до відкритого судового процесу не били, але, всупереч твердженням К. Туркала, керівних осіб з СВУ й СУМ мучили безсонням. Слідчі змінювались, а підсудні мусіли далі відповідати на питання, доки не впадали в непритомність. Так допитували С. Єфремова, В. Чехівського, М. Павлушкова, В. Дурдуківського і декого з інших заарештованих. Щоб повернути до життя після цих допитів В. Дурдуківського, що був хворий на серце, мусіли кілька разів викликати до нього проф. Стражеска, відомого київського фахівця серцевих хворіб. М. Павлушкова, щоб зламати психічно, раптово брали вночі на розстріл, який в останню хвилину «відкладали».

За спостереженням лікаря науковця Барбара, до їжі заарештованих у справі СВУ СУМ додавали якісь речовини, що ламали волю до опору, притупляючи свідомість й викликаючи в допитуваних півсонний стан. До кожного обвинуваченого ГПУ підходило з іншими методами, індивідуально. А К. Туркало не зазнав під час ув'язнення жодних тортур, як про це сам пише.

«...Ілюстрацією того, як К. Туркало переплутує навіть найясніші моменти у процесі СВУ, є його твердження, що Ю. Трез-

винський був ніби «помилуваний» разом з подружжям Черняхівських. Насправді ж Ю. Трезвинський, що він сам і його родина до й після процесу СВУ мешкали в нашому будинку в Києві на Гоголівській 27, був засуджений на 3 роки умовно й звільнений зі судової залі.

4) З уст С. Єфремова, В. Дурдуківського, М. Павлушкова, О. Гребенецького, В. Страшкевича, Ю. Трезвинського знаю, що вони вимагали після закінчення слідства, щоб їх ознайомили з усіма матеріялами справи. Але слідчі їх висміяли й категорично в цьому відмовили. Навіть не дозволили ознайомитись з тією частиною матеріялів, що торкалась персонально кожного з них. Адвокати Ратнер, Пухтинський і Віденський оскаржили цю відмову перед прокуратурою; але ця скарга залишилась без наслідків.

Тому дуже дивно і неймовірно чути твердження К. Туркала, що ГПУ дало йому можливість ознайомитися не тільки з його власними показаннями, а навіть зі всією справою, де були, крім протоколів з допитів підсудних, також матеріяли стеження шпиків ГПУ за окремими особами, доноси й різні інші речі, які мусіли бути для обвинувачених таємними. Ці матеріяли могли ж розшифрувати й «помічників» ГПУ з числа співробітників і знайомих обвинувачених.

5) В слідчому корпусі в'язниці в Харкові побутові умови підсудних перед процесом справді покращали. Вони отримували нормальні обіди, сніданки й вечері з їдальні ГПУ, були приміщені в чистих камерах, де ліжка мали матраци, простирала, ковдри і подушки. В камерах стояли також стіл і стілець. Але в С. Єфремова, В. Дурдуківського, М. Павлушкова, О. Гребенецького, Ю. Трезвинського, а також у багатьох інших не було ані килимів, ані доріжок на підлозі, ані «білих обрусиків» на столиках, ані квітів, як це було в камері К. Туркала.

Так само викликає здивування оповідання К. Туркала про те, що з підслідчого корпусу харківської в'язниці його возили до дентиста в місто? Бо лікування підслідчих провадилося в середині в'язниці й в'язничними лікарями. Як виняток, в окремих випадках, як це було з В. Дурдуківським, коли на тому залежало ГПУ, лікарів-фахівців привозили до хворого з попередженням хоронити таємницю візити під загрозою покарання.

6) Цілком фальшиво є підстава, на якій К. Туркало робить висновок скільки сторінок «списав» кожний з підсудних на слідстві. Він виводить їх з тих порядкових чисел, що ними були позначені окремі витяги із зізнань підсудних в обвинувальному висновку у справі СВУ й СУМ. Він вважає, що кожне таке число є сторінкою зізнань того чи іншого підсудного. Наприклад, зізнання на сторінці 500 означає для нього, що до цієї сторінки підсудний написав 499 сторінок.

Насправді ж числа стосувалися загальної кількості сторінок у кожному томі і в розділі всього слідчого матеріалу, де були зібрані не тільки зізнання підсудних, а й протоколи допитів численних осіб, що взагалі не були заарештовані; зокрема протоколи допитів двох академіків, багатьох співробітників УВАН, Білоруської Академії Наук, знайомих обвинувачених осіб і навіть кербудів тих будинків, де жили заарештовані у справі СВУ-СУМ.

Тому всі «обрахунки» К. Туркала нічого не варті. Вони лише доводять, що свою «прихильну» увагу, яку раніше приділяв Єфремову, Чехівському, Іваниці та іншим він переніс на Павлушкова. Мушу зауважити, що Павлушков та інші члени СУМ щодо кількості сторінок зізнань стоять далеко позаду в порівнанні з деякими у цвіті літ заарештованими членами т. зв. «Інараку», що вони, за твердженням К. Туркала, так твердо трималися на слідстві.

Щодо М. Павлушкова особисто, то К. Туркало промовчав у всіх своїх писаннях той факт, що за винятком С. Єфремова, жоден з обвинувачених на процесі не виступав проти московсько-комуністичного окупанта так гостро, як М. Павлушков у своєму словесному двобої з прокурором Любченком. Взагалі К. Туркало намагається представити справу так, що в Україні не було ніякої підпільної боротьби з російською комуністичною владою, а провадилась лише культурно-господарська праця в межах можливостей, що їх давав сам окупант.

К. Туркало особисто (як це він пише сам) задовольнявся культурною працею в межах, дозволених окупантом. Але яким правом він це саме твердить про інших? Твердить тепер, — бо в «спогадах» п. з. «45» («Нові Дні», чч. 34-40, 1952-1953) він характеризував справу СВУ, як винюхану з допомогою прислужливих елементів, таємною працею опозиційних мас іншого політичного ґатунку. Тут він зробив виразний натяк на змінюхівців 20-их рр. і на національну опозицію в КП(б)У.

Але чим довше К. Туркало перебуває на еміграції, тим більше він заплутує свої періодично повторювані «спогади», пишучи, що СВУ діяла легально, на культурній ниві, то взагалі, що СВУ й СУМ не було...

Та ось в 40-ліття судової розправи Москви над елітою української культури, на сторінках тих самих «Нових Днів» за жовтень, листопад і грудень 1969 року з'явилися знову, мабуть вже вп'яте, «спогади» К. Туркала про процес над СВУ й СУМ під назвою «Спілка Визволення України».

Якщо сім років тому К. Туркало у своїх перших «спогадах» оглядався на задні колеса й лише натяками принижував тих, що були на лаві підсудних, виставляючи їх боягузами, то в теперішній «версії» він скинув зі себе машкару й «сміливо» твердить, що ніяких

підпільних СВУ й СУМ в Україні взагалі не було, а всі обвинувачені в цій справі були жертвами провокації ГПУ, яке їх прилгало до названих організацій з метою винищити українську інтелігенцію.

Названі «спогади» К. Туркала в 40-ліття судового процесу над СВУ й СУМ є такого явно-провокаційного змісту, що навіть «налякали» редактора «Нових Днів» П. Волиняка, який з метою свого власного маскування, перед їх друкуванням написав: «Друкуємо статтю Костя Туркала, одного із підсудних на процесі СВУ. Вона може викликати в деяких читачів сумніви, у деяких навіть несмак». Але тому, що «смак» у К. Туркала й П. Волиняка один і той самий, тобто червоний, «спогади» друкувалися в трьох числах журналу. Це є доказом, що московська агентура вже так розпаношилася в українському самостійницькому середовищі, що почувасться, як у себе вдома.

Чим же «обґрунтовує» К. Туркало свої теперішні «спогади»? Виявляється, що за «докази» своїх провокаційних тверджень він бере «Стенографічний звіт» з процесу СВУ з передмовою Любченка, том I-ий. Інших «томів» взагалі не з'явилось. Пишу «стенографічний» в лапках, бо цей «звіт» перейшов «редакцію» ГПУ та виправлений в інтересах московських окупантів і їхніх вислужників любченків.

В цьому «стенографічному звіті» повно такого, чого не говорили підсудні, а те, що говорили, пропущене або перекручене. Чи ж це новина для т.зв. советського правосуддя? З цього не треба й дивуватись, бо інакше навіть той єдиний I-ший том не був би взагалі надрукований. Це відомо й Туркалові, який сам стверджує, що «в офіційному звіті є невеличкі пропуски, але вони не мають суттєвого значення щодо самої справи СВУ». Але К. Туркало поставив собі за мету «довести», що СВУ й СУМ не існували. Майже всіх підсудних, зокрема С. Єфремова і М. Павлушкова він малює боягузами, які в усьому пішли на руку бажанням слідчих. Як «доказ» своїх тверджень, К. Туркало заявив, що буде «аналізувати» судовий процес СВУ. Дослівно: «Аналізу провадитимемо, поклавши перед собою офіційний більшовицького таки видання, стенографічний звіт того судового процесу».

Але, навіть в цьому «звіті» немає жодного рядка про те, що СВУ й СУМ не існували? Навпаки, Єфремов, Дурдівський, Стариська-Черняхівська, Павлушков і інші підсудні не заперечували існування СВУ-СУМ. Лише одиноки з них, здається Івченко і Маргуліс заявили, що вони не були членами цих організацій, що було правдою. Сам К. Туркало на суді теж не заперечував існування СВУ. Тому, що в «стенографічному» звіті К. Туркало не знайшов підтвердження своєї тези про неіснування СВУ-СУМ, він свою так звану «аналізу» підмінює своїми власними твердженнями: «...На чолі тієї організації

московсько-більшевицька влада визначила (підкреслення наше) колишнього заступника голови Центральної Ради, академіка Сергія Олександровича Єфремова. Разом із С. Єфремовим його помічниками в створенні СВУ поставлено...», далі йде перелік чолових осіб з числа підсудних. Або, також від себе: «Павлушков розповів про різні проекти, що їх ніби (підкреслення наше) обмірковували на засіданнях СУМ». Звідки К. Туркало знає які проекти насправді обмірковувались, а які ні? Аджеж, він, за власним твердженням, членом СВУ ніколи не був. Звичайно, що він нічого того не знає, але для того, щоб поставити все можливе під сумнів, він і додав те слівце «ніби». Таких прикладів є багато.

Тому що в «стенографічному звіті» зі свідчень підсудних СВУ й СУМ існували, К. Туркало шукає «доказів» для своїх тверджень за допомогою дивної «логіки». Весь розвиток подій, за його інтерпретацією, весь «логічний» хід думок і висновків побудований на перекрученнях, неправді і дійсно нечуваній провокації, що відносяться вже не тільки до СВУ й СУМ, але до історії України тих часів під владою московського окупанта.

К. Туркало проголошує, що СВУ взагалі не треба було організувати, бо: «Чи ж можна припустити, щоб у 1925 і 1926 роках, під час розпаду гарячкової, ніким, можна сказати, не стримуваної й не контрольованої роботи української інтелігенції на всіх фронтах — науковому, культурному, церковному, кооперативному й навіть економічному — така розумна людина, як С. О. Єфремов, могла прийти до думки в такій ситуації та за таких обставин закладати якусь нову політичну організацію?»

Ось тут і вилізла провокаційне шило К. Туркала! В цілій історії УРСР не було ні одного року без терористичних репресій окупанта, що було здійснюване т. зв. українськими комуністами. Були лише роки більшого, чи меншого їх застосування, роки більшого, чи меншого тиску й терору, індивідуального, чи групового, чи масового переслідування.

В 1925-26-27 роках почалися арешти серед кооператорів цукрової промисловості України. А вже в 1928 р. українська цукрова кооперация, як самостійна господарча одиниця була зліквідована й поєднана в державній установі всеоюзного (московського) Цукротресту. Про це пише на іншому місці й сам Туркало.

З 1926 року, реагуючи на скарги проф. М. Грушевського на С. О. Єфремова і А. Кримського, почалися урядові й партійні обслідування ВУАН та персональні перевірки окремих академіків і вчених. Про це К. Туркало добре знає, бо сам був співробітником ВУАН-у, але про це він мовчить. Про ці події писала проф д-р Полонська-Василенко в її «Нарисі Історії Української Академії Наук».

Масовий терор проти Української Автокефальної Церкви почався також з 1925-1926 років. Проф. д-р Н. Полонська-Василенко в своїй праці «Історичні підвалини УАПЦ» пише: «... З 1926 року посилився терор. Храми УАПЦ обкладалися непосильними податками, єпископів, священників, активних діячів арештували, засиляли до таборів, розстрілювали».

Один з діячів УАПЦ, який вмер вже на чужині, протоієрей Митрофан Явдась в своїй книжці-пам'ятнику замученим «Українська Автокефальна Православна Церква» також пише, що масовий терор проти Української Церкви почався з 1926 року. Серед репресованого в 1926-27 роках духовництва були архієпископи УАПЦ Олександр Яременко, Степан Орлик, Юрій Жевченко, священники Гузенко, Колодубровський, Шевчина, Федецький, Пронко, протодиякон Потієнко і багато інших. Всіх їх було заарештовано, деякого розстріляно разом з їх оточенням і багатьма вірними. Видатного діяча української визвольної боротьби Володимира Доленка, разом з його харківською групою було заарештовано й заслано також в 1926 році.

В 1924 році через переслідування ГПУ покінчив самогубством Микола Міхновський. Ще перед початком арештів в справі СВУ-СУМ був заарештований вперше в 1927 р. наш відомий письменник і літературознавець В. Чапленко. Через переслідування агентами ГПУ в 1927 р. покінчив самогубством відомий науковець Данило Щербаківський. Не маємо можливості перечислити всіх репресованих в 1925-1927 рр. українських діячів з кооперації, УАПЦ й інших, бо їх були тисячі.

Навіть деяких підсудних на процесі СВУ, як напр. Заліського й проф. Щепотьєва було привезено на суд вже з заслання. Їх було заарештовано ще до арештів у справі СВУ-СУМ.

Але К. Туркало має «сміливість» декламувати про «нестримувану, неконтрольовану» можливість праці на всіх ділянках національного життя в ці роки?

Іншим перекручуванням правди К. Туркалом є його закид С. Єфремову, що нібито він сказав на суді, що БУД у 1924 р. майже розпався й тому, С. Єфремов вирішив організувати нову організацію СВУ. К. Туркало пише, що БУД був ще за кордоном, а тому й не міг розпасти? Але на суді Єфремов говорив про БУД в Україні, а не про його закордонну частину. Один з керівників закордонного БУД-у, що до 1929 року через спеціальних кур'єрів мав зв'язки з СВУ, проф. Павло Зайців в статті «Про наш хребет, або про нашу передісторію» в «Меті» в 1958 р. стверджує слова Єфремова: «...Проіснував БУД (в Україні) чотири роки (десь до середини 1924 року)», а в іншому місці цієї статті зазначає, що за кордоном БУД існував аж до II-гої світової війни і, що листи закордонних членів БУД-у «у тому числі і

мої ...писані і вислані мною зв'язковим З. Вислав я їх конспіративною дорогою з Варшави через наших агентів, які переходили нелегально кордон».

Отже, це свідчить про те, що «неіснуюча» за Туркалом СВУ, аж до арештів в 1929 році утримувала зв'язок з БУД-ом за кородоном.

Але для чого К. Туркалові твердити, що БУД в Україні «не розпався». Коли б БУД в Україні не розпався, то не треба було б Єфремову творити нову політичну організацію. Бо в БУД-і були ті самі люди, що пішли до СВУ, й СВУ ставила перед собою ті самі завдання, що й БУД. Так пише К. Туркало.

Ось тут і криється його підступний замір. Він добре знає, що завданням БУД-у в Україні до 1924 року, була організація повстань і політична координація праці повстанських загонів. За часів НЕП-у (Нової Економічної Політики) повстання вже не мали вигляду на успіх, тому виникли нові завдання боротьби. Для цієї боротьби потрібні були інші люди — інтелектуалісти й інша організація. Треба було переставитись на ідейно-політичну боротьбу. Тому, всупереч твердженням К. Туркала, серед членів СВУ, крім Єфремова, Ганцова, Дурдуківського, Страшкевича, Товкача і деяких інших, не було членів БУД-у.

Так виглядає «аналіза» К. Туркала чи «існувала» СВУ?

Є факти й докази, що СВУ існувала не лише до, але й після процесу в Харкові.

Наведу тут з багатьох, лише кілька свідчень авторитетних осіб.

Теперішній президент УНР в екзилі, п. М. Лівницький, який від свого батька, тодішнього президента Андрія Лівницького знає багато політичних таємниць, пише в «Меті», пресовому органі УНДС, за липень-серпень 1955 року:

«Зовсім же диким видаються думки, згідно з якими СВУ ніби, взагалі, не існувала, а була «вигадана» органами ГПУ, щоб мати можливість розправитися з українською інтелігенцією. На чужині й досі є люди, які знають, що члени СВУ Ганцов і Черняхівський приїздили у 20-их роках за кордон для нав'язання контакту з провідниками української еміграції з доручення цілком реальної й діючої організації на батьківщині — СВУ.

Є також люди, які знають, що в Києві, після відступу військ УНР за межі України, залишилися члени Братства Української Державности з цілком реальним завданням продовжувати боротьбу на Батьківщині. Можна дивуватися, як під режимом большевицького терору, БУД, а потім СВУ змогли протриматися протягом десяти років, розвиваючи велику і всебічну діяльність... За цей час багато написано про СВУ, проте ще й досі не виявлено у всій повноті величезну національно-визвольну роль та просто епохальне значіння

існування і дії цієї організації... Харківський процес обернувся проти большевиків, бо через нього ідеї і гасла СВУ стали широко відомі всьому українському суспільству, яке керувалося ними після ліквідації провідної бази СВУ».

В «Нових Днях» ред. П. Волиняк у слові від редакції до статті К. Туркала пише, що він сам, на засланні, на Балт.-Біломорському каналі зустрів десятків людей, які признавались, що були членами СВУ. Дослівно: «...Ніхто з них не відмовлявся від приналежності до СВУ, хоч це були приватні розмови, то небезпеки жодної не було і люди в таких випадках говорили правду».

В слові п. Волиняка до К. Туркала в «Нових Днях» за грудень 1969, є його свідчення, що однією із знаних ним осіб-членів СВУ на засланні була якраз одна співробітниця Інституту Наукової Мови при Академії Наук, де працював сам К. Туркало. Цебто, в тій установі, про яку К. Туркало твердить, що там жодного члена СВУ не було.

Коментарі, якто кажуть, зайві.

С. Підгайний, в спогадах «Українська інтелігенція на Соловках» розповідає про зустріч з людиною, якій студент Л-ко, як своєму найближчому приятелю розповів, що він отримав смертну кару з заміною на 10 років за те, що застрілив голову Райвиконкому, який припадково потрапив на збори клітини СВУ. В'язень Соловків, С. Підгайний в тій самій книжці пише, що в Кременчузі було заарештовано третину робітників махоркової фабрики за приналежність до СВУ.

Відомий гуморист Степан Підкова в «Збірнику СВУ» ч. 1 пише: «Підпільна студентська організація Харківського Університету, що вже діяла два роки в системі СВУ, доручила мені за всяку ціну дістатися на процес і скласти потім звіт». І далі: «За рік і наша організація, як одна з клітин СВУ була викрита. Ніччю з 10 на 11 травня 1931 року в Харкові на Товкачовці в «Студгородку» вив'язалася стрільянина — це боролися викриті підпільники проти кількох сотень переодягнених під студентів агентів ГПУ».

Чи ж можна повірити, що всі підсудні на процесі, всі 45 осіб, всі люди в концтаборах, всі члени СВУ з України, що є тепер тут, президент УНР в екзилі М. Лівіцький, один з керівників БУД-у за кордоном П. Зайців, всі разом говорять неправду, а лише єдиний К. Туркало, що його ГПУ після кожного арешту милостиво випускало на волю, той, хто ніколи на жодному висланні не був, лише він «все знає» і лише він «говорить правду»?!

Кость Туркало знає, що його брехливі «спогади» викликають обурення в українському суспільстві, а тому й намагається «виправити» і «захистити» свою неправду фальшивою «концепцією», що нібито, в разі, коли б СВУ існувала насправді, то большевицька влада

«мала рацію», «бо кожна влада пильнує, щоб її вороги не скинули». З цього він виводить «тезу», що коли доводять, що СВУ і СУМ існували, тим ці люди ллють воду «на большевицький млин»?

Твердження, що СВУ-СУМ існували, пише К. Туркало: «...виправдовують большевиків в народобивствах».

Коли б повірити К. Туркалові, що СВУ й СУМ не існували, це означало б, що Україна з 1924 р., цебто з кінця повстанчих часів, аж до 1942 року, цебто до часів УПА, не ставила жодного спротиву Москві. І як та дурна отара овець була з усім згідна і задоволена з московського насильства і комуністичної диктатури.

В чийх інтересах К. Туркало так настирливо пропагує шкідливу для української визвольної боротьби «концепцію», яка заперечує всеукраїнський рух національного спротиву окупантові й фальшує нашу історію?

Це є в інтересах сучасної політики КПСС і КПУ в Києві, які твердять, що український народ ніби завжди був з «комуністичною партією» й з «російським братнім народом».

Існування СВУ і СУМ стоїть на перешкоді цій пропаганді.

Характеристичним є те, що К. Туркало часом заперечує сам себе у своїх писаннях. Ще в статті «До 30-річчя судового процесу» писав він, як я вже зазначила, що СВУ була «виноухана» за допомогою певних вислужницьких елементів іншого політичного гатунку (націонал-комуністами й зміновіховцями), а вже в статті «До 40-річчя судового процесу» К. Туркало протягає цілком іншу «версію», що СВУ взагалі не існувала?

З цього факту можна собі уявити й «вірогідність» інших його тверджень.

За лаштунками судового процесу

Історія СВУ й СУМ на Україні була б фальшиво висвітлена і для багатьох незрозуміла, коли б ми ту історію відірвали від різних подій поза лаштунками того судового процесу й від тих політичних умовин, в яких цей процес відбувався.

В своїй статті до 40-річчя процесу СВУ К. Туркало замовчує факт, що процес відбувався в часі колективізації. В часі тотального пограбування селянства й ліквідації «куркуля як кляси», тобто фізичного винищення основ української нації й підготовки до голодомору в 1931-33 роках.

В зв'язку з цим Москва передбачала спротив в Україні аж до повстанчої боротьби включно. Саме тому ВКП(б) у Москві вирішила, а КП(б)У в Києві одержала наказ, щоб в ході підготовки до колективізації знищити фізично всіх ворогів.

Викриття СВУ й СУМ виявило, що це був керівний центр організованого спротиву окупаційній політиці Москви, майже в усіх галузях національного життя на Україні, який треба було знищити в першу чергу. І не лише знищити, але й політичне скомпромітувати як рух, нібито «наймитів буржуазії», як рух, що хотів «реставрації капіталізму», як рух «ідеологів куркульства й хуторянства, якому треба відтяти голову».

Так писала про СВУ й СУМ комуністична преса перед судом, під час і ще довго після судового процесу. Саме з метою політичної компромітації українського самостійництва і був організований відкритий судовий процес.

Але С. Єфремов і інші підсудні заперечили твердження обвинувачів. Тому, для організаторів процесу він став політичною поразкою й моральною та політичною перемогою підсудних. Але за лаштунками судового процесу відбувалися події, з якими головні підсудні, особливо С. Єфремов, М. Павлушков, В. Дурдуківський і В. Чехівський мусли числитись. Саме ці події й визначили поведінку і тактику згаданих керівників СВУ і СУМ, як на передсудовому слідстві так і на самому суді.

Події ті полягали в тому, що за заявою нач. ГПУ УССР Балицького в справі СВУ-СУМ було арештовано до 40 000 осіб, в т. ч. до 8 000 молоді. Балицький вимагав від керівників СВУ-СУМ ще на передсудовому слідстві «чистосердечного каяття» головних підсудних, підпису на заявах про засудження української визвольної боротьби 1917-21 рр. та визнання себе «наймитами буржуазії». За таке «признання» він обіцяв полегшити долю заарештованих, що були поза судовим процесом. Це й зумовлювало поведінку згаданих осіб на процесі. Вони боролися за полегшення долі всіх інших заарештованих в справі СВУ-СУМ, що не були на процесі. Поруч з обвинувальними матеріалами, що їх слідчі позбирали ще перед арештами головних підсудних, вже після арештів С. Єфремова й В. Дурдуківського ГПУ знайшло їхні щоденники, також щоденники, нотатки й інші матеріали Черняхівського, Чехівського, Гермайзе, Гандова і багатьох інших. Щоденники Павлушкова, Матушевського й Бобиря, які були на схові в довірених осіб, були знайдені під час арештів цих осіб, що було цілком непередбаченим, бо вони не були членами ані СВУ, ані СУМ.

Тому що все це опинилося в руках ГПУ, це унеможливило заперечення різних пунктів обвинувачення. К. Туркало про це знає, але він намагається неминучим в такій ситуації зізнанням, підшити інші мотиви й пояснити їх «надією на помилування».

Як інакше можна схарактеризувати таке підступне перекручування фактів, як не провокацією?!

К. Туркало, що сам був присутнім на суді, чудово знає, що ані С. Єфремов, ані М. Павлушков жодного помилювання для себе не просили. Навпаки. В своїх останніх словах на суді і С. Єфремов і М. Павлушков всю «провину» брали на себе.

Є люди тут, на чужині, які були свідками промов С. Єфремова і М. Павлушкова і є вони свідками брехливих тверджень К. Туркала.

Вимушена ситуацією тактика керівників СВУ-СУМ, зокрема С. Єфремова і М. Павлушкова полягала на тому, щоб визнати лише те, що вже було викрите з допомогою інших осіб, і здебільшого ще до арештів головних підсудних і того, що стало відомо з нотаток і щоденників, які потрапили до рук ГПУ, каятися в тих межах, що могло б, за заявою Балицького, допомогти десяткам тисяч інших заарештованих і, разом з тим, приховати те, що ще не було викрите. А не викритого було багато. Не були викриті в справі СВУ кілька академіків ВУАН, в т.ч. акад. Кримський, Багалій, Корчак-Чепурківський, Воблій, акад. Глинка з Всесоюзної Академії Наук, кілька академіків з Білоруської Академії Наук, багато науковців, кооператорів, військових і інших осіб. Не були також викриті всі осередки СВУ-СУМ.

Миколу Павлушкова засудили до розстрілу, із заміною на 10 років ув'язнення з суворою ізоляцією, вищою тоді, після розстрілу, мірою покарання. Вже сам вирок є доказом того, що М. Павлушкова визнано за непримиренного ворога, а не того, що «найбільше йшов» на зустріч бажанням ГПУ, як це з провокаційною метою поширює К. Туркало.

Після кількох років ув'язнення в Ярославському політизоляторі, де тримали також терористку Дору Каплан, що робила замах на Леніна, його переведено на Соловки знову ж таки до політичного ізолятора, який містився в кол. Савватієвському монастирі і був в'язницею у в'язниці.

В 1937 р., на 8-му році ув'язнення, йому, як особливо небезпечному, додали ще 10 років... Після цього з ним урвався зв'язок і є підстави твердити, що в 1937-1938 рр. його розстріляно.

Щодо С. Єфремова, то тверджу, з повною відповідальністю за свої слова, що він мав змогу врятуватись, і не був би взагалі заарештованим, коли б, приблизно за рік до арешту, прийняв пропозицію Панаса Любченка, щодо співпраці з КП(б)У й «урядом» УССР та був би негайно звільнений з-під арешту, коли б прийняв умови М. Скрипника на передсудовому слідстві.

Або коли б, викликаний на особисту розмову зі Сталіном, погодився б виконати його вимогу, про що оповів нам (мені і покійній О. Дурдуківській на побаченні), то вже після вироку міг би повернутися на працю академіка в ВУАН. Але для цього С. Єфремов мусів

би підписати заготовлену для нього заяву про засудження визвольної боротьби українського народу та схвалення народобивної політики Москви в Україні. Але Сергій Єфремов на це не пішов і загинув в страшних умовах підводної в'язниці, позбавлений права писати, тяжко хворий і півсліпий.

Своєю мученицькою смертю він виправдав своє історичне ім'я, як «сумління України»!

Покійна письменниця Л. Коваленко-Івченко про «спогади» К. Туркала в «Нових Днях» за вересень 1953 року писала: "... На еміграції К. Туркало постарався подати спотворений, викривлений, невірний образ, доповнюючи своїми «спогадами» те, чого не спромоглося зробити ГПУ-НКВД».

Називаючи СВУ «фабрикацією» ГПУ, К. Туркало докоряє С. Єфремову: чому він на суді не заперечив існування СВУ. Але раніше він писав, що С. Єфремов «прийшов на готове».

Коли б С. Єфремов, за рецептою К. Туркала, всупереч фактам, заперечив існування СВУ, заявивши таке на процесі, то це й було б фальшуванням історії визвольної боротьби українського народу.

Хоч К. Туркало визнає, що С. Єфремов майже всі інші обвинувачення на суді відкинув.

Він заперечив обвинувачення в ідеологічному шкідництві в українській науці; в «терористичному лікуванні» лікарями з СВУ їхніх пацієнтів — високих комуністичних функціонерів; в «продажі України панській Польщі»; він боронив Петлюру від провокаційних нападок прокуратури й обстоював самостійницькі прагнення українського народу.

Сергій Єфремов твердо заявив, що Петлюра боровся не за продаж України панській Польщі, а за самостійну Україну, хоч і не всі заходи Петлюри схвалював. С. Єфремов також заявив на суді, це є в стенографічному звіті, що: «СВУ боролася за демократичну республіку, а не за буржуазію і сам я вірю в силу українських мас, а не в інтервенцію».

Відносно СУМ, то Єфремов зазначив на суді, що він складу СУМ не знав і це була правда. Не міг він знати прізвища тисячів української молоді. Не знав він також і про конкретну дискусію в СУМ щодо терору.

М. Павлушков, як і вся центральна п'ятірка свідомо не інформували керівництво СВУ про деякі справи.

Через це й виникли деякі розходження в певних питаннях між Єфремовим і Павлушковим. Тож цілком зрозуміло чому С. Єфремов у своїх відповідях прокуратурі вживав окреслення «здається», це було виявом його обережності що до інших обвинувачених. Хоч Туркало не був членом СВУ й нічого не знав про внутрішнє життя

цієї організації, все ж для розуміння тогочасної ситуації йому треба було б мати лише трохи людського співчуття до людей, які опинилися на лаві підсудних, а не злої ворожості до них, що її він затаював 40 років, а тепер виливає помиї на голови мучеників у своїх «аналітичних» творах.

В який спосіб К. Туркало «аналізує» «стенографічний звіт» судового процесу в справі допитів М. Павлушкова, показують наступні факти:

М. Павлушков, на запит П. Любченка, чи дійсно він хотів звільнити Радянську Україну, відповів: «Не Радянську Україну, але а-під радянської влади Україну».

На інший запит Любченка Павлушков відповів, що вони «розглядали сучасну Україну, як колонію Росії».

ЗВЕРНЕННЯ ДО НОВООБРАНОВОГО ПРЕЗИДЕНТА США

Нижче поміщуємо з незначним скороченням звернення Почесного Голови СВУ — п-ні Наталі Павлушкової до новообраного Президента США Джана Ф. Кеннеді. До цього звернення також долучено Резолюції схвалені під час відзначення 30 річчя судового процесу над СВУ й СУМ-ом, що відбувся в Нью-Йорку й Чикаго, і які вислано представництвам різних народів в Об'єднаних Націях.

До Високоповажаного Пана Джона Ф. Кеннеді — Президента Сполучених Штатів Америки, Білий Дім, Вашингтон Д. С.

Високодостойний Пане Президенте!

Моє звернення до Вас — це голос знищених Москвою за ідеї СВУ сотень тисяч українців, що впали в боротьбі не лише за визволення українського народу, але в боротьбі з загальним ворогом людства — московським імперіялізмом-комунізмом, об'єктивно, — за свободу всього вільного світу, в тому числі й США.

Українці, як і всі народи світу з великим занепокоєнням і турботою спостерігають зріст агресивності московського імперіялізму в його комуністичній формі, який через слабкий опротив Заходу неминуче приведе до Третньої світової війни, що може закінчитись знищенням всього людства і його культурних надбань.

Сучасне світове становище вимагає невідкладних і рішучих об'єднаних дій всього протикомуністичного світу, зокрема США, і в першу чергу аналізи тих помилок, яких допустився некомуністичний світ щодо московсько-комуністичної колоніальної імперії СССР у минулому. Бо саме ці минулі помилки сприяли комуністичній Москві вирости в світову небезпеку, а повторення тих помилок, що

ми їх спостерігаємо під теперішню пору, доведе в наш атомовий вік до світової катастрофи.

Тому я дозволю собі, Високоповажаний Пане Президенте, звернути Вашу увагу на таку політику США й інших держав, яка ще в 1917-21 роках урядувала московський комунізм, як державну силу від загибелі, з 1921 по 1940 рр., — зміцнила становище комуністичної Москви, а з 1940 року і до наших днів продовжує систематично підсилювати агресора Москву за рахунок послаблення самих себе.

Однією з найбільших помилок, що їх допустився демократичний Захід, зокрема США, було і є ігнорування національно-державних аспірацій народів, примусово влучених в СССР.

Відомі 14 пунктів кол. президента США Вудро Вільсона, його засади державної суверенності поневолених націй, були вжиті на практиці після Першої світової війни лише до кількох країн: до Польщі, Чехо-Словаччини, Югославії, Малярщини і Балтійських держав.

Щодо інших народів, поневолених ще царським російським колоніялізмом, українського, білоруського, туркестанського, грузинського й інших, тодішній Державний Секретар США Лянсинг, став на шлях ігнорації їх національних прагнень, але по стороні збереження цілості колоніяльної російської імперії.

В додаток до того, коли в 1917 році постали національно-суверенні демократичні держави: Українська Народна Республіка, Грузія, Білоруська Республіка й інші, тодішній уряд США не тільки не підтримав боротьби за свободу українського й інших поневолених Росією народів, але ціла, так звана «Антанта» на чолі зі США, підтримали реакційних генералів царської Росії Денікіна, Врангеля, Юденіча й інших, які душили національно-визвольні рухи на теренах колишньої Росії і боролися за реставрацію й цілість колоніяльного панування Російської Імперії.

Як противагу політиці «Антанти», в той самий час Ленін, навпаки, висунув демагогічно-тактичне гасло російського більшевизму «самостійности націй, аж до відокремлення» і тим почав завойовувати, на жаль, прихильність поневолених Росією націй.

Українська Народна Республіка, що боролася осамітнена з московським більшевизмом, як з окупантом України, була теж подолана. Таким чином ще тоді Захід врятував комуністичну Москву від загибелі та підготував ґрунт для пізнішого створення новітньої тюрми народів — СССР.

Національно-державні прагнення українського народу під час Другої світової війни яскраво виявилися в організації й боротьбі Української Повстанської Армії (УПА). УПА, як вияв волі українського народу, є майже самотнім прикладом в новітній історії — армії

без держави, що билася на два фронти з московським і німецьким окупантами України.

Щоб подолати УПА, вже по закінченні Другої світової війни, уряд СРСР, був змушений укласти спеціальну умову з комуністичними урядами своїх сателітів Польщею й Чехо-Словаччиною.

Організатор і перший командир УПА, Т. Бульба-Боровець, сьогодні є головою Головної Управи Співки Визволення України.

З цих фактів, що свідчать про незламну волю українського народу до відновлення своєї національної й державної незалежності, Західні держави, зокрема США, не зробили належних висновків. Але ці висновки зробили знову диктатори з Московського Кремля, спочатку Сталін, а пізніше Хрущов. Щоб задовольнити національно-державні прагнення українського народу, хоча б на зовні, уряд СРСР настояв прийняти Українську СРР, як нібито окрему суверенну державу, до Об'єднаних Націй, дозволив українській державній комуністичний прапор, комуністичний український гімн, організацію міністерства зовнішніх справ і інші атрибути самостійності. А в той самий час США почали провадити хибну політику, заступаючи погляд, що справа визволення неросійських народів, є лише внутрішньою справою СРСР, а речник політики США у питанні Східньої Європи, у вигляді приватних кіл так званого Американського Комітету Визволення, висунув проросійську і наскрізь помилкову теорію "непередрішенства", щодо самостійності неросійських народів, окупованих червоною Росією. Ця політика "непередрішенства" АКВ зайшла так далеко, що навіть резолюції Конгресу США про "Тиждень поневолених народів" було виключено з його радіопередач за залізну заслону, а передано уривки зі своїми коментарями, які цілковито викривили визвольний зміст декларації.

З московської преси відомо, що якраз ця декларація про поневолені нації, викликала страшну лють Москви, а зокрема Хрущова, бо з самого початку існування советського режиму й по сьогодні, вже більше як 40 років, комуністично-московська влада проводить непримиренну боротьбу з буржуазним націоналізмом поневолених Росією народів, і на першому місці стоїть боротьба з українським націоналізмом.

Диктатори з Москви бояться визвольних рухів поневолених ними націй більше від атомової бомби, бо перемога цих рухів означає розпад московської колоніальної імперії й падіння комуністичного режиму без атомової війни.

Тому "непередрішенська" політика західніх держав, особливо США, що дякуючи своїй могутності стоїть на чолі некомуністичного світу, щодо національних прагнень поневолених Москвою націй і в першу чергу української (найбільшої, після російської нації на Сході

Європи і в цілому слов'янському світі) лише підтримує нашого спільного ворога Росію і тому є шкідливою для національних інтересів самих США.

Другою найважливішою помилкою, якої допустився некомуністичний світ, а найбільше США, з погляду правдивих знавців Сходу Європи, є політика співіснування з ССРСР.

Згідно засади колишнього прем'єр-міністра Англії Ллойд-Джорджа, що "торгувати можна і з людоїдами" — західні держави, за час між Першою і Другою світовими війнами, торгівельними кредитами, поставками матеріалів та надсилкою різних фахівців до ССРСР допомогли комуністичній Росії відбудувати промисловість і енергетичне господарство. Тим самим вони допомогли диктаторам у Кремлі створити базу для потужної військової промисловості, що в своєму дальшому розвитку сьогодні стала засобом для підбою вільного світу та загрожує існуванню самих США.

І, незважаючи на те, що Москва порушила в той або інший спосіб майже всі нею підписані міжнародні умови та договори, ще й сьогодні США розглядають ССРСР, як нормальну державу?

Внаслідок цього політика співіснування з боку США, Англії й інших країн, ще більше посилилась за гаслом "торгівля є найкращим шляхом порозуміння між народами". Це самовбивче підсилювання військової потужності агресора провадиться з боку західних демократичних держав безупинно і у величезних розмірах.

Західні демократи, і США в першу чергу, не враховують того, що ця наскрізь помилкова політика, наближає війну.

Таку помилку вже зробив під час Другої світової війни бувший президент США Рузвельт, який так далеко пішов на зустріч бажанням Сталіна, що просто подарував ССРСР пів Європи, дав Москві вільну руку в Азії і склав з нею нещасливі для цілого світу умови в Ялті, Тегерані й Подсдамі. Ця помилка президента Рузвельта привела сьогодні світ до межі нової війни.

Трагедія нашого часу полягає в тому, що, на жаль незважаючи на ці вже з'ясовані помилки минулого, ця небезпечна політика і зараз має тенденції до ще більшого поширення, зокрема в США.

Московське комуністичне розуміння "співіснування", за багатеразовими висловами Хрущова, спрямоване на ідейне і матеріальне роззброєння Заходу у холодній війні не військовими засобами.

"Співіснування треба правильно розуміти — це продовження боротьби двох соціальних систем, боротьби мирними засобами. Без війни. Ми вважаємо, що це є боротьба економічна, політична й ідеологічна, але не військова", — так дослівно заявив Хрущов через два тижні після розмови з президентом США Д. Айзенгавером у Кемп Дейвід.

В одній із своїх промов у Варшаві Хрущов заявив: «Звичайно, що для нас ясно, що ми не можемо вічно співіснувати. Один із нас (комунізм чи капіталізм) мусить піти до могили. Ми не хочемо до могили. Вони (Західні Держави) теж не хочуть до могили. Що мусимо робити? Ми мусимо їх до могили штовхнути.»

Отже, користаючи з співіснування, Москва поволі цей демократичний світ до могили й штовхає. Співіснування дає Москві можливість через інфільтрацію демократичного суспільства вести підривною роботу проти кожної суверенної демократичної держави з середини. Співіснування дає червоному Китаєві можливість безкарно загарбати Тибет і винищувати тибетанців, але заперечує право Заходів рятувати Мадярщину й мадярський народ від московських танків і багнетів. Сьогодні червона Москва, шляхом співіснування, без війни, вже зайняла свої вихідні позиції на Кубі біля самої брами США. На засадах співіснування на наших очах робляться Москвою енергійні кроки щодо опанування з середини країн південної Америки, африканських, Індії, Ляосу й інших. Відкрито підготовляється загарбання Західнього Берліну й «визволення» Формози.

У боротьбі з демократією й свободою, комуністична Москва скрізь шукає собі союзників, особливо в національних визвольних рухах тих країн, що вона їх має на меті опанувати, рівночасно жорстоко придушуючи такі ж самі національно-визвольні рухи у вже опанованих Росією країнах, що вона їх включила до складу «республік» ССРСР, чи своїх сателітів.

США роблять навпаки — ігнорують національні прагнення поневолених Москвою націй, своїх природних союзників?

Логічний висновок з усього цього такий, що за весь час існування комуністичної Росії, як новітньої колоніальної імперії й до сьогодні, цілу політику Заходу, в в тому числі й США, можна окреслити, як політику втрачених можливостей, як політику, що нібито має на меті забезпечити мир, але насправді, через запровадження в життя помилкових політичних концепцій, лише приспішує Третю світову війну. Є незаперечним фактом, що вже більше, як 40 років, Москва знаходиться в безупинному наступі, а Західній світ у відступі. Тому немає найменшого сумніву в тому, що за таких умовин Москва, користуючи зі співіснування і з помилкової політики «стримування» (автором якої є Дж. Кенан), переступить межі, мовчазно встановленого розподілу світу на сфери впливу.

Таке може трапитися в Берліні, також на Кубі, в Ляосі, по відношенню до Формози або африканських країн, чи десь в іншому неспокойному пункті земної кулі. І некомуністичному світові доведеться тоді або скапітулювати перед Москвою, а це значить, що увесь він стане колонією червоної Росії, або західнім демократіям на чолі

із США треба буде вести оборонну війну за власне існування в дуже несприятливих обставинах, що вони їх самі створили, своєю помилковою політикою щодо СССР.

Якогось третього шляху вже тоді не буде! Але цей третій шлях є ще відкритий сьогодні. Третя можливість ще не є втрачена. Ще є 5 хвилин перед 12-ою! І поки ця 12-та година ще не пробила, США мають можливість спинити назавжди дальший наступ червоно-московського імперіялізму!

Ключем цієї справи є перебудова Сходу Європи, без війни, шляхом внутрішніх національно-соціяльних революцій у сфері панування комуністичної Росії. Національно-визвольні рухи народів, поневолених Росією, не лише в сателітах, але і у першу чергу в середині самого СССР, дають цю неповторну можливість уникнути війни й побудувати світ на справедливих національних і соціяльних підвалинах. Створення умовин для революційної праці національно-визвольних рухів народів, що їх силою тримає в обіймах Москва, унеможливить ведення нею тотальної війни.

І є можливість створити ці умовини, не наражаючи борців за свободу на зайві репресії й передчасне пролиття крові.

Високодостойний Пане Президенте!

Доля поставила США на чолі сил, що змагаються за свободу.

На чолі США американський народ поставив Вас. Тому дальший розвиток світових подій в значній мірі лежить у Ваших і в інших обранців американського народу, в Конгресі і в Сенаті, руках.

В зв'язку зі всім вище сказаним, дозволю собі звернути Вашу увагу на декілька пропозицій, що будуть корисними й можуть стати вирішальними в боротьбі за свободу цілого людства, а саме:

1) Декларація Конгресу визвольної політики США, не в теорії, а на практиці. Всебічна підтримка організацій протикомуністичних національно-визвольних рухів народів СССР і буде виявом тієї визвольної політики.

2) Проти активної діяльності комуністичних п'ятих колон, що ними диригують з московського Кремля, в кожній вільній країні, а зокрема в США мусить бути дана належна відповідь з боку протикомуністичних держав. Бити Москву її ж зброєю, це є шлях перемоги вільного світу. Треба Москву змусити до оборони, але для цього Захід мусить сам перейти від оборони до наступу!

Жодна комуністична держава, в тому й СССР і Китай, не спроможна розбудувати тяжку промисловість, цю базу воєнної індустрії власними силами. Економіка СССР не може витримати реалізації обіцяної нею економічної допомоги своїм сателітам і іншим країнам в Азії й Африці. Але торговельна політика Заходу, зокрема США, рятують Москву від компромітації і банкрутства. Векселі Хру-

що, що їх він видав різним урядам, допомагають йому оплачувати США, Англія, Канада й інші некомуністичні держави. Ця допомога московській колоніальній імперії з боку Заходу, постачанням всіляких матеріалів, прислужилася вже до того, що червоний Китай незабаром вийде на міжнародню арену як атомови сила, а інші московські сателіти, разом взяті, вже сьогодні створюють значний мілітарно-індустріальний комбінат, що з матеріалів Заходу продукує засоби масового знищення, призначені для вжитку в Третій світовій війні проти того ж Заходу.

3) Припинення цієї самовбивчої торговельної політики з боку США й інших, всіх без винятку демократичних держав, є одним з важливих засобів переходу Заходу в наступ. Жодної торгівлі з агресорами! Тотальне ембарго на постачання товарами й сирівцями всіх без винятку країн, що знаходяться під контролею Москви!

Конференції по роззброєнню, з одночасним постачанням військового значення матеріалів, є одним з трагічних парадоксів політики співіснування.

Але найголовніше за все, Захід мусить нарешті зрозуміти, що гола техніка, навіть велика перевага в техніці атомової зброї, не може вирішити проблеми поразки чи перемоги в зударі між ідеями свободи й тоталітаризму. Цю перемогу вирішать лише ідейні настанови тих людей, в чиїх руках ця зброя перебуватиме.

Тому Хрущов за основу своєї «мирної» політики бере величезну, у світових масштабах ним запроваджену, безкомпромісову боротьбу за людські душі. А Захід, цю найважливішу для нього, вирішальну зброю, майже цілковито занедбав. Наприклад, пропаганда «правди про комунізм», що її провадять США по радіо, у часописах тощо, є такого невдалого змісту, що вона в цілому приносить більше шкоди для самих США, і є лише доброю допомогою для Москви.

Навіть в США до сьогодні не створено жодної поважної проти-комуністичної ідеології, як системи, що не лише роззбріла б псевдонаукові підстави комунізму, але дала б людству нові перспективи життя, суспільні, національні й соціальні, хоч про невідкладну потребу такої ідеології говорять і пишуть на Заході беззастанно.

Дотепер демократичний світ навіть не зробив жодної поважної спроби вибити з рук комуністичної Москви її найсильнішу зброю — комуністичну ідеологію. Принципи й схему ідеології, що побудована на висновках новітньої науки, розробила Спілка Визволення України, яка охоче буде співпрацювати з відповідними колами США в справі дальшої розробки і поширення цієї ідеології особливо в тій частині світу, що є під пануванням комуністичної диктатури.

Поширення цих конкретних протикомуністичних ідей потрібне й на Заході, що стане на перешкоді комуністичному прониканню й

підривної діяльності комуністичних п'ятих колон в демократичних державах.

Високодостойний Пане Президенте!

Ключ для розв'язання сучасної світової проблеми лежить в державній і політичній перебудові Сходу Європи, й ціла ця перебудова залежить від правильного вирішення українського питання. Україна, з її 42 мільйонами населення і з її індустріальним потенціалом, що дорівнює промисловим спроможностям Польщі, Чехо-Словаччини, Румунії і Югославії разом узяті, є однією з найбагатших стратегічною сировиною країн світу. Україна з її безупинною боротьбою проти російського колоніалізму й комунізму є Ахіллесовою п'ятою цілого СРСР. Від падіння окупаційного московського режиму на Україні і встановлення її державної суверенності, залежить сила чи слабкість російської колоніальної імперії, однаково чи червоної, чи білої.

Через це боротьба українського народу за відновлення своєї державності є проблемою світовою!

Немає жодного сумніву в тому, що коли б українці на чолі з Гетьманом Мазепою, разом зі шведами, були перемогли російського царя Петра I-го в битві під Полтавою, ще на початку 18-го сторіччя, чи коли б Українська Народня Республіка в 1918-1921 рр., перемогла б в тодішній війні большевицьку Москву, то комуністична Росія сьогодні не загрожувала б цілому світові.

Ми просимо Вас, Пане Президенте, підтримати в Об'єднаних Націях справу про «ліквідацію колоніалізму» в світі, постановивши Україну в центрі цієї проблеми. Тим більше, що вимоги українського народу, щодо своєї національно-державної суверенності, спираються і на пар. III Атлантийської Хартії, цієї правної підстави організації Об'єднаних Націй, у якому сказано:

«...Вони (держави, що підписали Хартію в тому й СРСР, — прим. Н. П.) висловлюють бажання бачити поновленими в суверенних правах і в державній автономії нації, які були подолані силою».

Тому, що у 1920 році Російська Федеративна Соціалістична Республіка в офіційній війні подолала силою й окупувала Українську Народню Республіку, згаданий III-ій параграф Атлантийської Хартії, цілком і повністю, відноситься й до України.

На підставі цього параграфу Росія мусить вивести з території України свої війська і свій окупаційний апарат.

Наталія Павлушкова

ПРОФ. Д-Р НАТАЛЯ Д. ПОЛОНСЬКА-ВАСИЛЕНКО
(до 80-річчя з дня народження)

Мені здається, що однією з основних передумов для розвитку нашого сучасного і майбутнього національно-суспільного життя є відродження шевченківської людини. Людини сильного духу, що розглядає свою діяльність у відповідній галузі, як апостольську працю за перемогу правди і науки. Людини, що душа її палає вогнем Прометейя, людини, що її засадою є Тарасове: "Борітеся, поборете!".

Від таких сильних людей, що осяяні тим вільним творчим духом, який не обмежується лише проблемами скороминучих обставин часу і життя і залежить перебіг нашого сучасного і перспектив нашого майбутнього. Як в галузі національно-державницькій, так і в галузі культури, мистецтва і науки...

В нашій новітній національній історії ми мали таких людей в особах Івана Франка, Симона Петлюри, Сергія Єфремова, Євгена Коновальця, Євгена Чикаленка, Лесі Українки, проф. Дмитра Дорошенка, проф. Олександра Шульгина і інших видатних представників нашого народу.

До цієї когорти славних належить і наша сучасниця, професор, доктор історичних наук, Наталя Дмитрівна Полонська-Василенко.

Наталя Дмитрівна є науковець з Божої ласки, є історик з покликання. Вона вважає рупійною силою людського, а в тому числі і національного життя, науку, бо критичний розум вивчає історію минулого, щоб торувати суспільству кращий шлях до майбутнього.

Життя і праця Наталі Дмитрівни Полонської-Василенко і, як людини, і як науковця, є блискучим прикладом вияву і розквіту, в певні роки, інтелектуального нашого духово-історичного центру — Києва.

Можна, навіть, сказати, що життєпис Наталі Дмитрівни є характерним фрагментом і органічною частиною життя київської еліти, з його періодами героїчних піднесень і тяжких пригноблень, з зростом його трагічної величі і з кінцем гірким, мусовим залишенням рідного ґрунту, якщо не у напрямку до північних казематів і концентраків, то на еміґраційне поневіряння.

Народжена у м. Харкові 31.1. ст. ст. 1884 року, Н.Д.Полонська-Василенко, ще п'ятирічною дитиною переїздить до Києва і відтоді все життя її відбувається на його теренах. В 1901 р. закінчує вона Київську Фундуклівську гімназію і слідом за тим Київські Вищі Жіночі Курси. В Києві, в 1909 р. починає вона свою наукову діяльність дослідженням архіву кн. Куракіних і П. Чічеріна і опрацюванням трьох своїх перших наукових статей-розвідок під наз.: "Джерела походження і склад "Руської Правди", "Сільське і міське

населення старої Русі", "Степняки". Всі ці три праці були оприлюднені в історичному збірнику під редакцією проф. М.В. Довнар-Запольського в 1910 році. Тими темами: аналізою джерельних матеріалів найвизначнішого правничого документу України-Русі за часів Ярослава Мудрого, дослідженням історико-економічним і статистичним складу населення України-Русі тих часів і висвітленням історичних особливостей українського степу, що грав таку велику роль в історії нашої за княжих часів, викристалізовуються вже майбутні напрямки інтересів і розвитку наукової діяльності історика Н.Д. Полонської-Василенко.

В ті саме роки виходить в світ ще одна наукова стаття Наталі Дмитрівни, що була перед тим темою її доповіді на 15 Археологічному з'їзді в В. Новгороді, під назвою "Археологічні розкопки в Білогіродці". Матеріали до цієї статті і до цієї доповіді Наталя Дмитрівна здобула, працюючи в 1909 році в Київському Музеї, коли брала участь у розкопках в Білогіродці під керівництвом видатного українського археолога В. Хвойки.

В 1913 році одержала Н.Д. Полонська-Василенко диплом 1-го ступня Київського університету св. Володимира.

До 1915 року Наталя Дмитрівна була асистентом Катедри історії Росії та Методики історії, в єдиному в царській імперії на Україні вищому учбовому закладі для жінок, на Вищих Жіночих Курсах в Києві.

Одночасно, починаючи з 1910 р. провадила Наталя Дмитрівна педагогічну працю і в жіночих гімназіях, викладаючи історію. Але, в 1916 р., після складення 1915 р. магістерських іспитів, стала вона приват-доцентом Київського університету. Почала читати лекції по археології і отримала доручення керувати музеєм археології при тому ж університеті. В той самий час стала Наталя Дмитрівна професором і Вищих Жіночих Курсів, Народнього університету і науковим співробітником Інститутів Географії і Археології.

Саме це співробітництво мало надзвичайний вплив на розвиток і напрямок дальшої наукової праці професора Полонської-Василенко, як історика. Наталя Дмитрівна не хотіла йти легкою дорогою і обмежитися лише популяризацією історії на шляхах педагогічної праці. Вона обрала багато тяжчий, але творчий шлях історика-науковця-археолога, історика-дослідника, що на підставі вивчення і систематизації археологічних матеріалів і архівної документації висвітлює і аналізує наше минуле, створюючи нові історичні схеми і концепції.

Коротко перед 1-ою світовою війною, Наталя Дмитрівна складає великий "Культурно-історичний Атлас", що можна без перебільшення окреслити, як малу історичну енциклопедію різних народів на

теренах тодішньої російської імперії, побудовану на показі зразків культурних надбань і побутових речей тих народів від часу палеоліту до середини минулого століття. Серед більше як 1000 знімків з одягу, зброї, церковної утвари, килимів, начиння й інших речей вжитку, зразків архітектури тощо, дуже велику увагу приділено пам'яткам української культури.

Тому цей "Атлас", виданий під редакцією проф. М. Довнар-Запольського в 1914 році і розрахований до вжитку в середніх школах, був міністерством освіти царського уряду до шкільних бібліотек не допущений. Мимо того, ця праця проф. д-р Н.Д. Полонської-Василенко мала великий успіх і, в швидкому часі стала майже бібліографічною рідкістю. Наступні роки продовжує Наталя Дмитрівна свою працю в вищих учбових закладах м. Києва і посилено працює в архівах. Вишукує і досліджує історичні документи для своїх майбутніх наукових праць.

Після приходу до влади большевицького уряду були зліквідовані ним університети, Вищі Жіночі Курси і Інститут Географії. Наталя Дмитрівна залишилась працювати професором археології і вченим секретарем Інституту Археології.

Пропозиції уряду зайняти професорські катедри в Пермі, а потім в Баку, Наталя Дмитрівна відкинула, не бажаючи виїздити за межі України.

В 1925 році Н.Д. Полонська-Василенко стає науковим співробітником Всеукраїнської Академії Наук. Свою працю в ВУАН Н.Д. Полонська-Василенко почала під керівництвом видатного академіка Д. Багалія, пізніше була старшим співробітником і вченим секретарем в Комісії Соціально-економічної історії України, також під головуванням акад. Д. Багалія. Керівником цієї Комісії був видатний історик, проф. д-р О. Оглоблин.

Крім того була Наталя Дмитрівна науковим співробітником Комісії для складання Біографічного словника діячів України. Головою цієї Комісії був акад. Сергій Єфремов.

І, як пише сама Наталя Дмитрівна в статті "Сергій Олександрович Єфремов" ("Свобода" від 15.3.1960 р.): "Таким чином, з 1925 року я була весь час зв'язана з С.О. Єфремовим науковою працею".

Але той зв'язок з С.О. Єфремовим не був лише обумовлений спільною науковою працею. Їх обох пов'язували щирі дружні відносини, що інколи, в умовах підсоветських набували, навіть конспіративного характеру.

Так, наприклад, в мешканні Наталі Дмитрівни відбувалися нелегальні збори т.зв. "Старої Громади" за участю Сергія Єфремова.

Ще за царських часів, "Стара Громада" була центром національного і громадського життя цілої України. Її членами були проф.

В. Антонович, П. Житецький, М. Старицький, Б. Грінченко, М. Лисенко, Є. Чикаленко, О. Кониський і інші найвидатніші діячі з різних галузів національного, культурного і наукового життя тодішнього часу в Україні.

Всеукраїнська діяльність "Старої Громади" ще чекає на свого історика. Бо без знання цієї історії не можна зрозуміти і, не згадуючи її, не можна висвітлити політичне, громадське і культурне життя України кінця 19-го і початку 20 сторіччя.

Вже у 20 роках Наталя Дмитрівна належала до кіл тієї інтелектуальної еліти нашого народу. Еліти, що шевченківську засаду — "Борітеся — Поборете" втілювала в своїй науковій праці і в житті громадському і особистому.

Коли українська комуністична аґентура Москви організувала в Києві в 1924 р. відомий процес "Центра Дій", на чолі обвинувачених був поставлений чоловік Наталі Дмитрівни, визначний вчений акад. М.П. Василенко. Нехтуючи безпосередньою небезпекою для себе особисто, Наталя Дмитрівна гаряче кинулася на захист чоловіка. З допомогою і підтримкою Сергія О. Єфремова і Аґатангела Кримського й інших академіків ВУАН негайно і завзято стала вона провадити боротьбу за звільнення обвинувачених, організувала їх зв'язок із зовнішнім світом під час і після процесу, енергійно змагалася за звільнення вже засуджених.

Коли я була заарештована в справі СВУ-СУМ, то під час мого перебування в слідчому корпусі в'язниці, Наталя Дмитрівна зігнорувала, також, власну загроженість і зорганізувала зв'язок поміж мною і С.О. Єфремовим, що тоді ще був на волі. Той зв'язок ніколи не був викритий ГПУ.

Вже кілька цих фактів характеризують Наталю Дмитрівну, як людину-борця, як людину-носія справжнього шевченківського духу, що пориває до бою не лише в площині боротьби наукових ідей, а і як людина активної дії в боротьбі зі злом.

За підсоветських умов життя Наталі Дмитрівни було тяжке. Але і в задушливій атмосфері постійних академічних "чисток", доносів, під вічною загрозою арешту, вона завжди залишається вірною своєму покликанню науковця, працює за всяких обставин згідно своїх наукових переконань. Ціле життя її є боротьбою за своє право вільної наукової творчості. За царських часів мусіла вона боротися за те, щоб цензура дозволила їй друкувати матеріали з історії України. За часів московсько-більшевицької окупації провадила вона ще тяжчу, вічну боротьбу за слово правди в історичній науці про нашу батьківщину.

Проф. д-р Н.Д. Полонська-Василенко є творцем до 200 наукових праць з історії України. Велика кількість з них, побудована на

джерельних матеріалах, висвітлює історію Запоріжжя, козацьку боротьбу за волю, за українську державність. Ці теми для своїх історичних досліджень обирає Наталя Дмитрівна не випадково. Бо, ці праці мають не лише історично-наукове, але і велике державницьке значення для України.

Темою дисертації на ступінь доктора історичних наук, який був їй визнаний в 1940 році, в Інституті історії Академії наук СРСР, що в Советському Союзі єдиний міг надавати цю наукову ступінь, була двотомова праця під назвою "Заселення Південної України в середині 18 сторіччя".

Ця найцінніша наукова праця була видана вже на еміграції в 1955 р., Українською Вільною Академією Наук в США в "Annals", т. 4-5, англійською мовою. Українською мовою була видана ця праця в 1960 році УВУ в Мюнхені. Базувалася вона, як і інші наукові твори проф. д-р Н.Д. Полонської-Василенко на багатому джерельному матеріалі, що був нею вишуканий ретельною працею в архівах цілого ряду міст України, як то: Київ, Харків, Одеса, Катеринослав, Симферополь, Феодосія і навіть в архівах Москви.

Хоч таке дослідження було, власне, під силу лише цілому колективу науковців, проф. д-р Н.Д. Полонська-Василенко проробила його сама. Цією працею принесла Наталя Дмитрівна нашій нації неоціниму прислугу. Всупереч твердженням російських істориків і російського уряду, вона науково доказала, що цей край не є ніякою "Новоросією", але з давніх давен належить до етнографічної України і в 18-му сторіччі був також заселений переважно українцями.

Велика кількість джерельних, архівних матеріалів, що ними послуговувалась і на них спиралася в своїх наукових працях проф. д-р Н.Д. Полонської-Василенко, загинули безслідно під час 2-ої світової війни. Ці матеріали були великими скарбами для нашої історії. Непроминувим чином і заслугою перед нашою наукою проф. д-р Н.Д. Полонська-Василенко є те, що вона своєчасно знайшла і врятувала їх для нашої науки, використанням їх, систематизацією, науковою аналізою і оцінкою їх ваги для нашої національної і соціально-економічної історії.

Наукові твори проф. д-р Н.Д. Полонської-Василенко опрацьовані на підставі тих понищених, вже неіснуючих зараз матеріалів, є величезним внеском в скарбницю нашої історичної науки і кроком вперед у боротьбі за державність нашого народу, за врятування його неповторної національної культури.

В газетній статті неможливо дати перелік наукових праць історика Н.Д. Полонської-Василенко. Але коли згадаємо лише деякі з назв, то побачимо всю широчінь її діяльності, як науковця "Київсько-Межигірська фабрика" (про історію славетної порцелянової фаб-

рики біля Києва), "До історії повстання на Запоріжжі 1768 року", "Історія Української Церкви" — курс лекцій читаний в Богословській Академії в Мюнхені. Монографія "Історичні підвалини української автокефалії", "Московська теорія 3-го Риму в 18 і 19 столітті" (про джерела московського імперіялізму), "Київ часів Володимира і Ярослава", "Україна та Західна Європа в 10-14 сторіччі" й інші.

Особливо вдячна мусить бути наша українська наука і наше суспільство за випущену Наталею Дмитрівною на еміграції двотомову працю "Українська Академія Наук" нарис історії. Бо те, про що пише проф. д-р Н.Д. Полонська-Василенко, відбувалося в її безпосередньому оточенні, в колі добре знаних нею науковців, в перебігу поточного життя Академії, де вона сама працювала і є живим свідомством сучасниці і учасниці подій, свідомством сприйнятим вправним аналітичним розумом і зафіксованим блискучою пам'яттю науковця.

Ця праця наочно розкриває брехню Москви і її української агентури про нібито розквіт і можливості української науки в УССР. Правдиво і не оглядаючись на особи й авторитети, окреслює специфіку тодішніх умов в Академічній дійсності і є незамінною для вивчення історії розвитку української науки в підсоветських умовах. Бо, проф. д-р Н.Д. Полонська-Василенко подає історичні факти в усій їх голій недвозначності і розповідає про історичні події в ВУАН так, як вони відбулися насправді.

Разом з працею Наталі Дмитрівни про репресованих і замучених українських вчених в УССР, що вийшла недавно в 173 томі "Записок Наукового Товариства ім. Т.Шевченка", ці твори можна схарактеризувати двома словами: "Врятована Правда", з підзаголовком "Мартирологія Української Науки і її носіїв — українських вчених в УССР".

До цієї категорії праць проф. д-р Н.Д. Полонської-Василенко можна віднести і її талановиті мемуари, праці-спогади про видатних українських діячів, що з ними вона зустрічалася в своєму, багатому на славетні знайомства в колах української еліти, житті.

Серед тих спогадів поважне місце займають і характеристики діячів СВУ на батьківщині, яких вона добре особисто знала і з якими співпрацювала на полі науки і громадському. Як талановитий мемуарист, вміє Наталя Дмитрівна влучним словом, коротким прикладом, згадкою про якусь певну подію, підкреслити своєрідність кожної людини про яку вона пише, показати її читачеві такою, якою вона була насправді в житті.

Ця здібність до влучної характеристики і точної формулювання думок, блискуча аналіза історичних явищ і подій, сполучена з живим темпераментним способом викладання є також характерною ознакою Наталі Дмитрівни як педагога — професора вищих шкіл і завжди дуже цінувалася студентами-слухачами її лекцій.

Не зважаючи на своє підірване здоров'я, в несприятливих, часто пригнічуючих обставинах емігрантського існування в старшому віці на чужині, проф. д-р Н.Д. Полонська-Василенко не покладає рук, як зробила би пересічна людина в її тяжкому стані, не переходить до пасивного існування. Її розум науковця відшліфований роками праці, стає ще багатограннішим, ще гострішим.

Вже чекає на друк, на видання, її монументальна праця, що її могла дати проф. д-р Полонська-Василенко, лише як підсумок своїх великих знань і досвіду, як вкоронування своєї дозрілої наукової думки: "Історія України", доведена нею до наших часів.

Українська історична наука і, не лише українська, високо оцінила наукову діяльність проф. д-р Н.Д. Полонської-Василенко. Ще на батьківщині була вона членом численних центральних науково-історичних товариств і установ.

На чужині, крім інших наукових постів, обрана Наталя Дмитрівна членом УВАН, Наукового Товариства ім. Шевченка і є навіть членом Міжнародної Академії Наук в Парижі.

Великий вчений і видатна громадянка — проф. д-р Н.Д. Полонська-Василенко весь час, мимо всіх перешкод і труднощів, зв'язаних з тяжким станом здоров'я і матеріальними труднощами, продовжує активну працю і в наукових установах, щедро віддаючи свої сили і знання на користь суспільства, як напр., в НТШ, в "Енциклопедії Українознавства" й інше.

Найтяжчу втрату пережила Наталя Дмитрівна 17.1.1961 року, коли вмер її другий чоловік, проф. Олександр Михайлович Моргун, один з найвидатніших діячів українського відродження на Полтавщині. Він був дослідником кооперативного руху в Україні, людиною великої ерудиції і культури. Отримав подвійну вищу освіту в Академії Мистецтв в Петербурзі і в Гайдельбрезі (Німеччина), був великим знавцем українського народного мистецтва і за рівнем свого інтелекту і красою своєї душі був до кінця свого життя справжнім і щирим доповненням і духовою підтримкою своєї дружини.

Знаю, як невимовно тяжко переживала і переживає це горе. Лише глибоке почуття відповідальності перед рідною наукою і віддана любов до неї наснажує її до дальшої праці. Творчий запал, правдивий науковий підхід до всіх явищ нашого суспільного життя і прекрасна пам'ять є невід'ємними прикметами проф. д-р Н.Д. Полонської-Василенко і далі. Наукове перо є найгострішою зброєю Наталі Дмитрівни в боротьбі за досягнення дальших фортець української історичної науки, в ідейній боротьбі проти загального ворога і поневолювача — большевицької Росії.

Мимоволі пригадую характерний випадок з Сергієм Єфремовим. Під час одного з численних обшуків в його мешканні на початку 20

років, коли чекісти вимагали від нього віддати заховану зброю, Сергій Олександрович взяв з письмового стола своє перо і протягнув їм із словами: "Ось моя зброя".

Таку саму відповідь на подібне питання могла б дати і проф. д-р Наталя Дмитрівна Полонська-Василенко.

80 років з дня народження і 55 років наукової праці, праці інтенсивної, виняткової на полі української історичної науки, роки безупинної боротьби за історичну правду в цій науці, викликають почуття глибокої поваги і подиву.

Шевченківська людина-науковець проф. д-р Н.Д. Полонська-Василенко ніколи не капітулювала в своїй боротьбі з ворожими ідеями викривлювачів історичної правди, боролася і бореться далі за шевченківською засадою і — "поборює!"

І коли бачиш її невеличку, тоненьку жваву постать з духово просвітленим прозорим обличчям і великими ясними блакитними очима, то саме цей різкий контраст поміж витонченою, позначеною стражданням тендітністю її зовнішності і силою її духовотворчості сприймається як символ перемоги духа над матерією, його примат над нею.

І голова сама схиляється, щоб віддати найбільшу шану Дорогій Ювілянтці. Хорони її Боже для нашої науки на довгі роки!

Наталя Павлушкова

ПОСТРІЛИ ВОРОГА В МИНУЛЕ УКРАЇНИ

*Хто вистрілить у минуле з пістолі,
у того вистрілить майбутнє з гармат.*

Расул Гамзатов

Супротивники Спілки Визволення України добвають добнею без перестанку і міри в своєму напрямку і читач уже так задерев'янів, що рідко відповідає на те знеславлення нашого українського минулого. Ми є свідками нового чергового наступу на СВУ з великою застратою людських сил і матеріальних засобів — маю на увазі технічно досконале, дороге видання книги «Набої для розстрілу» Г. Снегірьова.

Кілька моїх розсипаних зауважень.

Г. Снегірьов кепкує з приписуваних ним слабкостей підсудних на процесі СВУ, які нібито самі подавали набої для свого власного знищення. Окремі зізнання були безумовно вимушені після тортур на часто цілодобових допитах від нервово цілком виснажених відсутністю сна і численними іншими рафінованими заходами впливу ГПУ. Дехто з оскаржених вже не посідав відпорности. За логікою те-

перішніх обвинувачувачів СВУ виходить, що і сам Снегірьов у своєму, потім безумовно також вимушеному, каятті сам винний, а не його кати, яким він «подавав набої» своїм розкаюванням. Так прийшла Божа кара на нього за його власний глум над мучениками СВУ. Це мусіли б прокоментувати видавці «Набоїв», прислужливо приславних їм через руки «російського брата» з Української ССР.

Ми там були ... Його розп'яли.

А ми дивились обдалі

Та обережливо мовчали

І в глибині душі ховали

Свої незважені жалі ...

М. Старицький

С. О. Єфремов і не коляборував з комуністами і не каявся перед ними. Приблизно за рік або півтора до арешту С. О. Єфремов відвідав у моєму супроводі в Київському оперовому театрі виставу за участю відомих артистів Садовського і Саксаганського. Під час перерви між двома актами до С. О. Єфремова, що лишився сидіти на своєму місці в партері, підсів несподівано його давній знайомий Панас Любченко. Він почав з компліментів до С. О. Єфремова як талановитого журналіста і вмовляв його, крім його наукової й адміністративної діяльності в ВУАН, працювати в сучасній советській пресі.

С. О. Єфремов відповів, що він усе своє життя боровся за вільне журналістичне слово у вільній Україні й у сучасних умовах працювати в комуністичній пресі не може. Ця подія була прелюдією до пізнішого запеклого цькування С. О. Єфремова на заводах, в установах, в пресі України, де обвинувачувано його в усіх смертельних гріхах проти комуністичної влади й українського народу, ще задовго до його арешту і процесу СВУ, роблячи тим психологічну «пристрілку» до того процесу. Навіть уже після процесу СВУ, вже як засуджений в'язень С. О. Єфремов був раптово вивезений окремо від інших співзасуджених до Москви, приміщений там у розкішних умовах та однієї ночі поставлений перед ласкаві очі самого Сталіна, який, привітно розмовляючи, пропонував йому прощення, всі вигоди життя, дозвіл на наукову працю в Академії Наук у Москві та перебування в ній за згоду діяльної участі в укріпленні комуністичної влади в Україні. Отримавши так само, як і раніше П. Любченко, чесну негативну відповідь, розлючений Сталін звелів високим, супроводжуючим його чином ГПУ відвезти С. О. Єфремова негайно, але не до комфортабельного мешкання в Москві, де він перед тим чекав на ще невідоме йому побачення з Сталіним, а до його холодногорського каземату в Харкові.

Нагадаємо, що процес СВУ було влаштовано за безпосередньою допомогою і участю наркома освіти УССР М. Скрипника, що особи-

сто брав участь у допитах С. О Сфремова в ГПУ, давав вказівки слідчим і розпалював вогні ще для його автодафе. Так було в Україні.

На еміграції друг Г. Снегірьова лауреат Сталінської, перейменованої згодом на Державну, премії В. Некрасов, що став пізніше російським дисидентом і співпрацівником журналу «Континент», під час свого виступу на Боднею в Австралії, відповідаючи на запитання про Снегірьова і СВУ в Україні, безапеляційно заявив, що «він жив тоді в Україні і не вірить, що в ті часи український нарід потребував таку організацію та ще якийсь спротив за визволення чи щось таке і що вона штучно створена органами ГПУ, щоб зліквідувати українську інтелігенцію». Отже, тому що «благоденствующий», на думку В. Некрасова, український народ тоді жодного визволення з московських лабет не потребував, то й СВУ існувати не могла. Можливо, що тоді 18-19-річному В. Некрасову жилося на українських хлібах не погано. Але цього не можна узагальнювати, говорити про весь український народ, що стояв перед катастрофою колективізації і безприкладного винищення. До рук свого щирого приятеля В. Некрасова саме і передав Г. Снегірьов свій, первісно написаний російською мовою, твір про СВУ під назвою «Мама, моя мама !..», що як цілком співзвучний з поглядами і настроями противників «розчлененія великої Росії» і «визволення України», був спішно оприлюднений у «Континенті». І лише пізніше безпосередньо отриманий із прислужливих у цьому випадку рук «старшого брата» переклад того твору на українську мову з багатьма поправками, випусками і пригладжуванням під смак українського читача був підхоплений певними колами противників СВУ, пристрасно розрекламований і оприлюднений уже під іншими назвами — «Ненько моя, ненько» і «Набої для розстрілів» в українській пресі. Про «щирю дружбу Г. Снегірьова і В. Некрасова» можна сказати українськими прислів'ями: «Об що потрешся, того й наберешся» або «Чим горщик накіпить, тим і смердить» та «Скажи мені, хто твій товариш, — тоді я скажу, хто ти». Обдива вони «патріоти», але якоїсь невиразної «родни» (батьківщини) і чиеїсь, невідомо докладно чиеї, «отчїзни» (вітчизни-вітчини). Г. Снегірьов наче навіть двох, як висловлюється він у російському варіанті своєї праці, та не єдиної матері України.

Покликування на свідчення померлих.

Логіка каже, що випитувані Г. Снегірьовим Ф. Матушевський і В. Ганцов у жодному разі не могли щиро і відверто розмовляти з ним. Незнаний їм досі Г. Снегірьов був для них політично й ідеологічно цілком чужою людиною з привілейованого табору етабльованих, промосковських письменників в Україні. Людиною з протилежного боку життя. І хоча він знаходився наче зараз у тимчасовій

опалі, проте мав доступ до зачинених для звичайних громадян архівів. До них, за його власними словами в «Мамі, моїй мамі», мав доступ не кожний. Себто, Г. Снегір'юв користав таки і далі з довір'я органів безпеки. Заскочені раптовим нападом Г. Снегір'юва на їх наболіле минуле, стероризовані протягом цілого життя особи (Ф. Матушевський і В. Ганцов) були безумовно зденероввані і занепокоєні його випитуваннями, не були певні в правдивих мотивах його зацікавлення і, щоб не наразити себе на еventуальні поновні репресії (згадаймо пізнішу загадкову, трагічну смерть Ф. Матушевського десь на вулицях Києва), трималися дуже обережно й остерігалися кожного зайвого слова і спогаду, начебто були на справжньому допиті. Тому ціна тих зустрічей для вияснення історичної правди дуже і дуже сумнівна.

Для уточнення: Ф. Матушевський не міг щось сказати за чи проти СВУ, бо він був лише в Спілці Української Молоді.

Тут впадає лише в око, що ті дві одиноких особи з минулого СВУ-СУМ, з якими Г. Снегір'юву пощастило зустрітись, явно викликали в нього симпатію. Можливо, що коли б Г. Снегір'юв до свого розпорядження мав би не лише «великодушно» дозволені йому в цьому випадкові владою для використання пропагандивного зачинені архівні матеріали, а міг би він, так само як із Ганцовим і Матушевським, зустрінутись в житті і з іншими діячами СВУ-СУМ, наприклад, із С. О. Єфремовим, В. Ф. Дурдуківським, Андрієм Ніковським чи Миколою Павлушковим, то не посмів би глузливо обзивати старших уже осіб, видатного журналіста, в'язня за Україну ще в царських тюрмах, віце-президента ВУАН «Серьогою», науковця і талановитого педагога, директора 1-ої Української гімназії ім Т. Шевченка в Києві, що його звали «український Песталоцці» — «Володькою», талановитого публіциста і колишнього міністра УНР «Андрюхою» — всі вирази в стилі московської блатної босячні — і кепкувати з «Николая», якому дістається чи не найбільше. Йому присвячений окремих розділ «Прищавий хлопчик Коля».

Відомо, що великий чи маленький зріст особи і її зовнішня краса та привабливість не конче є також ознакою її позитивних внутрішніх духових якостей. Але навмисне неправдиве, принижуюче змалювання зовнішності насправді високого на зріст і зовсім не «прищавого» Миколи Павлушкова, про що свідчать також уміщені в «Набоях» фотографії з нього, та окреслення його як «нахлібника» С. О. Єфремов та «покидька» ясно має на меті вже в цей дешевий, простяцький спосіб сплюгавити його особу і викликати до нього упредження, відразу, нехить читача. Так не могли окреслювати М. Павлушкова ані Ф. Матушевський ані В. Ганцов, які по-перше, приятелювали з ним і під час ув'язнення й, крім того, самі були невеликого росту, та, по-друге, знали М. Павлушкова як улюбленого члена

спільної родини С. О. Сфремова і В. Ф. Дурдуківського, який жив із ними в одному мешканні, спільним життям. Між іншим сказавши, В. Гандов під час його ув'язнення в Соловецькому ізоляторі також був дуже щиро заприязнений із М. Павлушковым.

Відмічаємо ці, по суті незначні дрібниці, бо вони вже самі по собі характеризують вороже, тенденційне наświetлення автором описуваних ним діячів СВУ-СУМ. Тим самим виразно видно і загальну «вірогідність» його «лірико-публіцистичної розвідки», «вилівань» і характеристик.

«Українська земля» ч. 11/1984, с. 14-18.

ПРО СОН

Що таке сон? Моя тітка селянка говорила, що сон — то роздуми, міркування людини під час сну про пережите? Наприклад, в'язні ві сні часто тікають і не можуть утекти! Наслідки перетерпілого. «Куди ніч, — туди й сон!», — говорила тітка, не надаючи значення про бачене ві сні.

Н.П.Павлушкова записала олівцем на поганому жовтому папері свій "сон з 16 на 17 жовтня. Те, що я запам'ятала вранці. Було багато більше":

... Лікарня. Багато, багато чекає людей на лавах по боках коридору. Раптом тягнуть величезну свиню повз мене, де я сиджу. Хочуть її різати. Свиня верещить. Пручається. Я тікаю звідти. Наткнулася на велике поросся, яке також мусять різати. Я далі, і Ви також разом зі мною. І коли я хочу завернути вбік, переді мною стоїть величезний бик. Я назад по сходах, заворотах. Всюди вестибюлі, гардероби і багато різних магазинчиків, де продаються всілякі речі до писання, до одягу, до їжі. Доходжу до якоїсь шафи з ласощами. Щось їм. Раптом бачу за шафою жінку без голови, яка їсть без перестанку, жадно. Потім п'є так само жадно вино.

А потім у неї з закривавленого горла вибухає вогонь. Вона горить із середини. Я кричу людям, а вони сміються, не вірять. Жінка падає і корчиться в муках. Я кричу, щоб допомогли. Сама не знаю, що робити. Нарешті люди кидаються до неї. Володя біжить до лікаря. Я раптом бачу в своїх руках пів людської голови, навкіс відсіченої. Недалеко сидить людина, чия голова в мене в руках. Спокійно на щось чекає. Несподівано склався великий рух. Я йду до автобуса. Голова в мене в руках. Прошу зупинитися. Врешті десь на смітнику спиняємося. Я біжу назад, щоб віднести голову. Не знаю дороги. Всюди руїна. Десь високо над руїною півгола жінка. Питаю дороги. Вона нахиляється, насміхається. Їй дуже смішно. Але відповідає ввічливо, що вона, на жаль, ніколи цього місця не лишала і тому не

може мені нічого сказати. Але гадає, що потрібна дорога мусить бути направо. Я бачу, що то є скульптура жінки, а не жива людини. Наче Венера. Біжу далі. Знаходжу лікарню. Віддаю голову тієї людини. Шукаю мамусю. Десь у неї прошусь переночувати. Де вона? Палиться під колосальна, розпечена від жару. Прошу не палити. Ніяк не можу чогось допитатися у матусі.... Десь лечу. І раптом височенна стіна, яку її не обминути ні перелізти. Якись будови... Виставка не то сукоць не то графіки... Картини. Освітлення. Небезпечне. Хтось мусить мене зарізати.

ЛІТЕРАТУРНІ СТОРІНКИ

На вимогу Н.П. Павлушкової у в'язниці їй дали 1929 р. томик віршів Л. Українки, зошит і хемічний олівець. Ув'язнена шукала заспокоєння у творах Великої поетеси і дещо виписала під заголовком

МОЯ ВТІХА — ЛЕСЯ

З пропащих років
... Я знаю. Так це хворії примари —
Не час мені вмирати, не пора.
Та налягли на серце чорні хмари
Лихого пречуття, душа моя вмира!

Також інші вірші або уривки з них («До товариша», «Сльози — перли», «Мій шлях», «Сон літньої ночі», «То була тиха ніч») відповідали сумному настрою пригніченої тюрмою та слідчими молододі українки. У тому ж зошиті Наталя записала три своїх вірші. Вони нагадували написане, зрозуміло, Л. Українкою або Г. Чупринкою, якого розстріляло, вбило ЧК.

* * *

Ох, як мені важко,
Як тоскно мені...
Як! Ой сумні ці довгі дні!
На серденьку боляче, тяжко...
Уголос, без тями,
Щоб зойк мій порушив би брами
І став би на той бік лунати...
Хотіла б зомліти від страшної муки.
Не бачить, не чути

Завмерти, забути...
Зламати в жалю свої руки.
(Н.П.: У в'язниці 1929 р.)

* * *

У мене в камері квіти...
В присмерках тихо пов'яли вони...
Помста з ненавистю — одчаю діти,
Замість квіток, розквітають в мені!
Квіти ції запашніі
Сили мені надають
Навіть крізь ґрати міцніі
Бачити в просторінь путь.
Біль та самотність у мене збудили
Ще глибшу, палкішу любов
До рідних духом, до України,
До тих, чия в мені кров...
Любов та ненависть сплелися,
В тісних обіймах квітуть...
Єдність — в чуттях. Одиночка — куліси.
А за кулісами — спогадів муть!
(В'язниця, 1929 рік.)

ПІСЛЯ ПРОЦЕСУ СВУ

За що зруйноване моє життя?!..
За що розбиті кришталеві мрії?
Нема, не треба і не буде забуття
За знищені шляхи, за стоптані надії.
У кривавій завірюсі,
У смертельному жаху
Серце льодом-болею коле,
Щастя кидає з даху
в буйнім русі...
Свисто-співи, дикі тони,
Плачуть з сміхом передзвони.
Гідля трощиться і гнеться,
Все весняне — градом б'ється...
Всі тополи никнуть далі долі,
Чорні, голі... В полі...

Н.П. 13.III.1930 р.

НІЧ ПІД ІВАНА КУПАЛА

(Несправджені надії)
В теплу, темну купальську ніч
Розквітає в хащах таємниче
Полум'яна чудесна квітка...
Квітка-Щастя, із золота виткана,
Тільки раз розквітає вона на рік,
Коли сміх біля вогнищ і крик
Й над водою танцюють русалки,
Розсипаючи сміху скалки,
Під закоханих мавок співи,
Під звірячий скрегіт зубів
В колі дивних лісових примар,
оповита відьомськими чарами...
Розкриває вогненні свої пелюстки,
Пломеніючи крізь промережане листя
Квітка-Щастя і Квітка-Згуба —
Пишна, вабна, п'янка і люба.
Є багато на світі країн...
Серед інших, що також в руїнах —
Найскорботніша від усіх
Наша Рідна, наша Єдина...
Зграбували Твої лани,
Змордували Твоїх синів,
Забрудили у дочок коси
У кривавих, затруених росах.
Назнущались з Твоєї душі,
І знеможене тіло здушивши,
Прибирали у шлюбні шати
Непритомну ошукану Матір.
Потягнули на глум безсилу,
Прелукаво сватів просили
І справляли гучне весілля
З нареченою взятою силою...
Застогнали ліси в огні,
Потонули мавки в багні
І зневажена Квітка-Щастя
Спалахнула і... згасла.
У час той.
Але діти не всі загинули,
Але Матір сини не кинули
І з чужої гіркої гостини

До своєї повернуть хатини.
Згоїть час переламані крила
До борні соколи полинуть,
І в останній рішучій розплаті
Знов звільнять і свій дім і Матір.
І синів Твоїх тепла кров
Зробить ґрунт ще родючішим новий,
І зростатиме хлібне зерно,
Де розплодились хащі тернові.
Мавки знов оживуть у лісах —
Людських мрій невмируща краса
І розквітне полум'яно знову
Квітка папороті чудова,
І у теплу купальську ніч
Знов засяє в країні навічно
Переможним гарячим блиском
Щастя впіймана блискавка.

АЛЯРМ

(Повітряний напад 1944 р.)

Над землею рівноплинна
Лине пісня густодзвінна
І органна ...
Урочистий і суворий
Унісон смертельних хорів
Невблаганний...
Сила суне невмолима
Місяць в небі мутно блима,
Ніби плаче.
І пливе, як Божа кара
Бомбоносців темна хмара,
Сонна наче.
У нічній предсмертній тиші
Серце земне ледве дише.
— Жити! Жити!
Розпластатись, причаїтись,
В скелі, в надра глибше вритись
— Пережити!
Аа — аах, Аа — аах
Захлинається від жаху
Зойк алярму.
«Все, що дише, що існує,

Знай, — тут пекло запанує
незабаром!»
О, скоріш, скоріш зірватись,
Одягнутись, заховатись
Від удару!
Руки плутають одержу...
— Чуєш? Чуєш? — Ось гурчать вже!
(Серце — «тьох»!)
Світло геть! Згасить но світло!
На руках, в візочках діти...
В бункер, в льох!
Чуйно ловить людське вухо
Все, що ледь торкнеться слуха,
Кожен звук.
І шалено жити хочуть,
І чекають, і тріпочуть
Серце й руки.
— Богу дяка, — відлетіли!
... Але що це?! — Нова хвиля,
Нові муки ...
... Іздалека, зверху, стиха
Знов гудіння чути лиха
Скрито-злісне.
Наче стримана погроза
Рветься тяжкий рокіт в простір,
Душить, тисне.
Швидкокрила пружна згряє
Танок пекла в небі грає
(Слухай! Слухай!),
Як бренть струна зловісна
І несеться з гострим свистом
Смерти дух.
Чи торкне крилом колючим,
Чи сьогодні тільки змучить
Страхом?
Чи запалить, чи потопить.
Чи камінні зсуне стопи
З крахом.
Мимохить струсне байдуже.
Пилом, димом горло здушить,
Наче в кліщах.
І розчавить... Як комаху,
Раптом, без жалю, без жаху

Знищать?!
Але ти, дитинко, не тремти, не плач,
Засвічу ліхтарик і побачим
Вихід краще!
І втічем з тобою від нещастя!
Смерті сина мама не віддасть
У пащу!
Серце мами б'ється швидко у грудях
Не тому, що підганяє його страх ...
— Ні, о, ні!
Слізки мама витре в сина на очах
Тільки зсуне свій наплечник на плечах,
— Ти ж, засни!..
Хвилі пристрасні рокочуть вперто
Над палаючим зраним містом.
То додолу пада скрегіт мертво,
То змивається, як стогін, з свистом.
Водопад громів
І землетрус, і одчай.
Стеле смерть барвисті килими
І кудись тікати кожен хоче,
І не вірить, що життя вогню
Йому вже більше не засвітить,
Що останній зойк його летить
В останній вирій...

Насильна репатріація відскаженіла. В українських емігрантів з'явилися нові, чисто людські, побутові турботи — харчування, мешкання. Навіть дістати брусок мила стало проблемою. Н.П.Павлушкову мучила невідома доля її хрещеної матері О.Ф.Дурдуківської. На безліч листів вона отримувала відповіді.

Д. Дорошенко їй зокрема писав:

Високоповажна Пані Наталю!

На великий мій жаль, нічого не можу Вам сказати про Анісію Федоровну, хоч і дуже цікавлюся, — де вона і що з нею. Діло в тому, що я сам ні з ким із пражан не листуюся, а ті люди, що звідти часом попадають сюди, нічого не могли мені сказати про долю Анісії Федоровни, бо і не знають її.

Ми з Нат. Мих. збираємося виїздити до Канади і вже маємо дозвіл, але ще не дістали всіх потрібних паперів.

Нат. Мих. просить передати Вам привіт.

Щиро Вас поважуючий

Д. Дорошенко

Високоповажна

Пані Наталю!

На великий мій жаль, нічого не можу Вам сказати про Анісію Федоровну, хоч і дуже цікавлюся, — де вона і що з нею. Діло в тому, що я сам ні з ким із пражан не листуюся, а ті люди, що звідти часом попадають сюди, нічого не могли мені сказати про долю Анісії Федоровни, бо і не знають її.

Ми з Нат. Мих. збираємося виїздити до Канади і вже маємо дозвіл, але ще не дістали всіх потрібних паперів.

Нат. Мих. просить передати Вам привіт.

Щиро Вас поважуючий

Д. Дорошенко

Дружина Д. Дорошенка, в минулому жінка чарівної краси, також відгукнулася. Подаємо їй листівку з 24.IV.68 р., щоб показати, в яких злиднях жили українські аристократи з походження і духа, що їх комуністична пропаганда називала запроданцями, прислужниками капіталізму...

24. IV. 63.

Христос Воскресе!
Ворога нашій Номінасто!
В тім скільки скочили вартуна
з лікарні до просяса. І
туди мислять піти в дурі
тилькотою операци і чі
не до кінця здорова. І
та перше стітати вногу.
Дуже дякую, що звесили
про мене і за чого вилася
ну, щоб не жалко всіх розді
іх. Обійти, щоб дурі
сумки. Слава, стітати
самітній і не до дозволена
В ще не асаду, щоб то
решто дуже вночі, ти, бо
красіві білі стітати, щоб
порозуміти. Вілчю Вас.
Христос Воскресе. Н. Доросенко.

Тоді в мене не висловити
іхні мілого. От ратимуть
про себе дібави.
ми Ви робити і
еда у Вас і думати.
Я зовсім чинивості.
неможливо стітати
красіві своїм іх.
В іхно операци
тім катити, на час.
Ду в іхні.
Мені чинивості
Вілчю Вас іхні. Куду
пот мені з за вілчю
мисли в іхні. Вілчю
Вас іхні. Н. Доросенко

Адресу місця перебування О.Ф. Дурдуківської роздобув і прислав Н.П. Павлушківій голова Українського Червоного Хреста на чужині (князь у Російській імперії) Є.В.Бачинський, який перед тим був послом УНР у Швейцарії. Він відіслав повітряною поштою листа Н.П. до її хрещеної. «Там тепер усі, хто одержує листи з-за кордону та ще й писані українською мовою, стають на підозріння чеської НКВД!», — писав 1.І. 1950 р. Є. Бачинський Н. Павлушківій.

11 червня 1950 р.: «В Чехії заборонено всім писати за кордон. Як виняток можна вислати пару речень із поздоровленнями, але для того треба особисто піти на поліцію і там написати й там дати, щоб вислали!..»

«Колись у царській в'язниці було більше свободи, "заключённому", як тепер "вільним" горожанам під опікою "батька Сталіна". Хто зна, може і до гіршого, дасть Бог, доживемо! Я кажу "дасть Бог", бо вважаю, що мусимо випити цю чашу до дна, бо тяжко грішили... Особливо ми? Українці, котрі поміж себе сваримося, як "дияволи". Так не можна висловлюватися про псів, котрі далеко шляхетніші поміж себе, ніж ми, люди!..

«Надійтеся на Бога і моліться. А там усе, як Його воля!»

ІЗ ЛИСТА О.Ф. ДУРДУКІВСЬКОЇ

Невдовзі (26.І.50 р.) О.Ф. написала своїй хрещениці листа й переслала його Є. Бачинському, а він 7.2. — Н. Павлушковій.

«Велику радість зробив мені Твій лист, а коли прочитала його — великий смуток огорнув душу мою. Бачу, що ти хвора. Що з тобою, дитино моя?

... Пишеш, Лялю: "Молю Бога". Чи молиш тільки в листі, словами, чи молиш Всемогутнього Господа всім серцем, всією душою? Молися, дитино й вір, що Господь близько коло нас. Він почує нас. Тільки молися Йому милосердному, з глибокою вірою і надією, що Господь зробить, дасть тобі, дасть тобі те, що Ти просиш Його!

... Уже другий місяць я хвора. Погано з серцем. Кінець життю підходить. Не маю надії побачитися з Вами й з усіма моїми рідними, любими. Серцем і думками своїми я була й буваю з Вами всіма, мої милі, рідні, болюче дорогі. Та такі далекі, далекі від мене...

... Якщо Бог судить Вам побачитися з ними, перекажіть, що я всіх любила, за всіх душею боліла, за всіх Бога молила... Перед тим, як я захворіла, Ти, Лялю, з своєю мамою часто приходила до мене. На жаль, тільки ві сні. Ти мені сказала, що Галочка (рідна сестра В.К.Лотоцького, — Ю.С.) шитвом заробляє. То були для мене щасливі часи. Коли хтось із рідних хоч приснитися...

... І так я зосталася одна. Серед чужих людей, без язика, як серед піщаної пустелі. А на початку зими збожеволіла й померла моя квартирна господиня. Новий хазяїн ставився до мене надзвичайно добре. Не взяв з мене й копійки за те, що жила в нього. Ще й перевіз мене на нову квартиру за свій рахунок. Тут я прожила 7 місяців. А далі у мене не було чим платити за неї. 20 місяців прожила в борг. Горі мені було... Одчай наліг на душу. Ніхто мене не знає. І я нікого не знаю. Нікому пожалітися на своє горе безпросвітне. Єдиний Господь милосердний був зі мною. Йому Всемогучому молюся. Для вас і для себе захисту просила. І почув Господь мій плач: почали добрі люди мені допомагати, піклуватися мною... Подумай сама: кому я потрібна? Всім чужа, стара, слабка, нікчемна... Господь — наді мною безпритульною. І тепер люди допомагають мені, купують, дістають дорогі ліки... Тільки милосердний, всемогутній Бог може одплатить їм за все, що вони роблять для мене. Я ж тільки Господа за них молюся.

... Пишу все це для того, щоб ви побачили й відчули промисл Божий над нами. Щоб Ви припали до Господа, молили, благали помочі для себе. Побачите, що Господь допоможе, і жити Вам стане легше.

... Живіть дружно, любовно... Доки жива — буду молитися за всіх Вас, мої далекі, рідні, дорогі. Храни Вас Бог!

Міцно, міцно обіймаю й цілую Тебе, моя дорога Льюлю, і всіх Вас!
Ваша О.Ф. Д.».

О.Ф. ДУРДУКІВСЬКА ПОМЕРЛА 25.XII.1950 р.

— повідомляла Н.П.Павлушкову 10.V.1959 р. З. Кущинська. Вона писала: «О.Ф. була в церкві. Як верталася додому, падав дощ із снігом. В неї промокли руки й вона змерзла — захворіла 10.12.1950 р. Дістала гарячку. Зразу ж прийшла лікарка. Сказала, що хвора має запалення легенів і погіршення серцевої діяльності. Хотіла влаштувати хвору в лікарні, але О.Ф. просила лишити дома. Лікарка приходила кожен день, а то й двічі на день. Але хвора була в безнадійному стані. Був і консилиум. Не допомогло. Священик, духовник О.Ф. помаслособорував і причастив. Доглядали її знайомі, чергуючи. 25.12.1950 р. О.Ф. померла спокійно о 5-ій годині вечора. Одна пані читала молитви. Ми помили спочилу, одягли, а священик відслужив панахиду. Похорон відбувся 2 січня 1951 року на православному цвинтарі. Співав хор. Приход замовив хреста і місце — ч. 947.

... В 1960 р. треба буде оплатити могилу на 10 років.

... Всі фотографії О.Ф. просила покласти в труну, що і було зроблено. О.Ф. стало згадувала Лялю.

З. Кущинська.»

* * *

Наприкінці 80-х років у час літнього семестру Українського Вільного Університету для українських студентів з усього світу читав лекції професор Пряшівського університету (Словаччина), член Національної Академії Наук професор М. Мушинка. Розповідаючи про свої наміри й турботи, він мені сказав, що мав намір здійснити перевезення останків О.Ф. Дурдуківської з Праги до українського цвинтаря біля Нью-Йорку. Але бажаючи допомогти йому в цьому не знайшлося. Крім того, бракувало грошей, відносно великої для емігрантів суми.

Н.П. писала мені: «Шлю копію листа п. М. Мушинки з приводу його наміру ексгумації труни О.Ф.Дурдуківської. Цим я також дуже затривожена і не можу ніяк прийняти певного рішення. Після поховання пройшло вже майже 39 років. На мою думку, папери в труні мусили за цей час зазнати такого ж тління, як і останки земні моєї хрещеної. Як я можу рішитися турбувати дорогі мені кісточки?.. Крім того, намір перевозити тілесні останки хрещеної цілкови-то нереальні, бо потребують і коштів і турбот не лише однієї особи.

Думка проф. М. Мушинки, що митрополит Мстислав цим займеться — хибна. Він того не зробить, а буде лише зневага до пам'яті моєї хрещеної і друга життя С.О.Єфремова. Яка Ваша думка?»

Я поділяв думку Н.П. і написав їй про те...

ІЗ ЛИСТІВ Н. П. ПАВЛУШКОВОЇ

Про що могли емігранти листуватися? Не маючи сили, не маючи впливу на події, вони висловлювали свої думки, наміри. А серед цього, звичайно, ввічливі речення:

УКРАЇНСЬКА АВТОКЕФАЛЬНА ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКВА		UKRAINISCHE AUTOKEPHALE ORTHODOXE KIRCHNE
Ukrainian Autocephalic Orthodox Church - Eglise Ukrainienne Orthodoxe Autocephale		
А БИСКОП АНАТОЛІЙ Павлушко : Західноукраїнський E Bischof Anatholij Dublanskyj		Новий Ульм, 30. листопада 1984 Pfinninger Str. 10 7810 Neu-Ulm Bundesrepublik Deutschland Tel. 0731 -- 73142
Високоповажана Памі Каталія Павлушкова, Галацар.		
Високоповажана Памі!		
Сиро дякую Вам за листа й написаний Вами журнал "Українська Земля" ч. 11. Журнал цікавий і в його одразу по одержанні порекатив. Особливо цікаві Вама стаття й стаття Ір. Семенка. Я це нещодавно 2 грудня відпрі вліч в Новому Ульмі і помолвся за Ваше зпорів'я й за упокої дуа поданих Вами собі, в тому ж і за покійного нашого чоловіка бл.вн. Володимиря.		
Нехай охороняє Вас Господь!		
З любов'ю у Христі <i>+ Анатолій</i> / Анатолій / Архидієєск		

«Знаю, що моя постійна мовчанка непростима. Але також сподіваюся на Вашу великодушність щодо мене. Дуже, дуже дякую за журнали, газети і книжки. Відішлю трохи пізніше, бо для того мушу піти на пошту. А я весь час хворію, а до того зараз іще й застудилася. Кашель не дає дихати. Ліки не допомагають.

... "Тарас Бульба" — гарне видання. Може помиляюся, мені декотрі тексти здаються зретаговані в бік старшєбратства. Може читаючи цю книгу ще підлітком, не була тим так заскочена?» (14.3.95).

Н.П. згадувала літературне життя за свого юнацтва, запитувала, чи я не родич футуриста М. Семенка. І цитувала по пам'яті «досить влучний шарж на нього»:

Семенка читати стану

тану

ану

ну!

Позіхаю

хаю

аю

сплю

«Вважаю себе не гідної уваги в можливих "Тичках", бо потрапила в коло політики цілком випадковим вибриком долі! ... Ходити ледь можу. Повзаю до лікарів, витрачаю багато сил і часу на лікування, хоч знаю, що від старості ліку нема. Але шукаю полегшення. Не маю енергії. Лежу, як ота шевченківська «гнила колода»...

«Боляче, що немає нікого рідного, близького, хто закрит би мені очі... Пробачте за такі невеселі думки... Щиро Ваша Наталя Павлушкова. (З листа до дня мого народження, 27.IV.94.)

1.1.1990 р.:

«Дуже дякую за Ваше уважне привітання! Про все подумали: і за допомогу грішми і за солодощі, і за фото з могилки Тараса Боровця!

... Дуже гнітить, переживаю те, що пишуть в советській пресі про СВУ і головне за Миколу. То все неймовірно дике, болюче, страшне. Знаю, що слідчі оперували фальшивими, підробленими зізнаннями, щоб нацьковувати в'язнів і посіяти недовіру, ворожнечу і викликати тим взаємні обвинувачення.

... Знаю також, як гаряче любив, просто обожнював Микола свого дядька — Сергія Олександровича Єфремова. Те, що друкують, як Миколіні свідчення, такі дикі, такі страшенно невідповідні до тих взаємовідносин, до характеру і поведінки мого брата, що я божеволію від тих відомостей і не можу просто йняти їм віри.

... Миколу дуже мучили. Провокували. Він почував себе відповідальним за долю товаришів-в'язнів. Лікар Барбар говорив своїй жінці на побаченнях, що їм у їжу клали спеціальні ліки для психічного ослаблення, втрати волі і виклику байдужості. Це і подібне про минуле тортурують мене неймовірно день і ніч. Рани душевні, ніколи не загоєні, кривавляться і болять, наче зовсім свіжі...

... Вибачте, що турбую Вас ще й на свята моїми журбами. Але це вже переплескується понад мої сили.»

В журналі «Українська земля» було передруковане фото з «Набоїв» (с. 470) — Г. Снегірьов і В. Некрасов.

Н.П.Павлушкова написала:

«Эх, какие удалые!

Снегірьов має типове, гарне українське обличчя. Але вираз його "хвацький", наче Остап Бендер з «12 стільців». Некрасов — тип російський, виглядає мурмилою»...

ПОБУТОВІ ТУРБОТИ І ЗДОРОВ'Я

«Вже два місяці, як я вийшла з лікарні. Мушу в хаті сама якимось давати собі раду. Ходити до міста купувати не маю сил. Допомогають чужі люди.

Мала цілий ланцюг різних невдач і непередбачених витрат — телевизор, машина для прання, водогін, каналізація — попсувалося, потребують ремонту. За все мушу платити.

Життя робиться все тяжчим для мене, і на душі багато гіркості і болю. Тепер маю ще ускладнення з господарем хати: вимагає від мене оплати великого ремонту. За законом, це належить до його, а не моїх обов'язків. І вже мова, щоб я шукала інше помешкання... То правда, що обслуга великої хати вище моїх сил і фінансових спроможностей. Але шукання іншої квартири і переїзд є для мене незносною фізичною проблемою. І я не знаю, як я це все подолаю і переживу. Тепер журять мене книжки, журнали, що їх збирав мій незабутній чоловік — після моєї смерті їх викинуть німці як непотріб на смітник».

Про «Шахи в Україні» Н.П.Павлушкова висловила думку й хотіла почути мою, бо має намір відіслати її як рецензію до щоденника "Свобода" в Нью-Йорку, де вона — о диво! — й була надрукована...

У 1978 р. була надрукована моя рецензія в кількох українських часописах («Вільна думка», 47/5.77, Австралія), «Гомін України» 19/3.5.78, «Визвольний шлях» 4/361 1978, Лондон, «Українська земля» 8-9/1982 р. Нью-Йорк) на книгу «спогадів про хресну дорогу розкуркулених "Заметений шлях" Кузьми Коздоби, що її видав Інститут літератури ім. М. Ореста, Мюнхен-Аделаїда - 1974 р.). Закликаючи видавати подібні спогади про нищення українського народу комуністами, я, між іншим, піддав критиці мову написаного.

«Ваша стаття про "Заметеними шляхами" К. Коздоби, — писала мені у квітні 1983 р. Н.П.Павлушкова, — добра і цікава. Між іншим, мовне виправлення робив Михайло Орест. Може після його смерті переробляв іще хтось інший?»

ЯКБИ НЕ «ЗАХІДНЯКИ» НАША ЦЕРКВА СТОЯЛА Б ПУСТКОЮ

19.І.1983 р.:

«Дякую за листа і особливо за надіслану чудову платівку! На такий дарунок від Вас я ніяк не очікувала, бо просила лише адресу, щоб можна було її купити чи виписати. Вибачте, що я Вас знову, не хочучи, наразила на зайві для Вас витрати. Дякую ще раз сердечно!

... Оце пишете: «Біда з підкреслюванням "Західньої"! Дійсно жаль, що цей невидимий кордон існує не лише на словах, а й у житті.

... Ось я вперше за два роки насмілилася поїхати до православної церкви у Франкфурті на Різдво. Раніше там служив о. Луговенко. Співала, керуючи хором із православних східняків, включно зі мною, паніматка Луговенко. Було там і кілька з Галичини. Але тоді, у тій церкві я почувалася вдома. Тепер там, крім священника, мене і ще двох старих східняків, були самі галичани. І стояли і співали, і співи були інакше зафарбовані, бо наші повмирили, повідходили, а західні українці активніші, національно свідоміші і тримаються купи, як смола. Але я там почувалася самотньою і чужою. Проте, якби не ті «західняки», то стояла би церква, побудована «східняками», — пустою.

... Те, що мій аматорський вірш нагадав Вам твори Г.Чупринки, — для мене великий комплімент».

У час творення Української Головної Визвольної Ради до її членів було подано прізвище І.П. Багряного. Але цю кандидатуру відкинено, бо, мовляв, він залишився в Охтирці перед советським наступом і неминучим здобуттям її червоними, хоч під німецькою окупацією видавав там газету. Комуністи таких вішали негайно. Нашому письменникові-редакторові нічого не трапилося... Його прихильники звернулися до української преси подати факти з життя І.Багряного для збірника, що вони його готують. Ми впевнені, що подане вгорі вони обійдуть мовчанкою. Також замовчуватимуть і спогад Н.П.Павлушкової про вождя «революційних демократів»:

31.3.84 р.

«Читаючи нашу пресу, просто впадаєш у розпач від того самопевненого невігластва, що там панує. І думаєш: що ж воно таке, що сюди, у вільний світ, попали оспівувати ворогів, ті, які нас розпінали. Самі наші мучителі всілися на керівні позиції наших медій.

... Я вчилася в КХІ — Київський Художній Інститут — одночасно з Багряним, лише на різних факультетах. Він — на малярському, я — на архітектурному, з якого я, у зв'язку з моїм арештом,

звичайно, вилетіла. Тепер Багряного виставляють усі борцем антирежимним. А я пам'ятаю його як лютого комсомольця. В ячейці його всі боялися. Його «Скельку», пакошний твір, тепер перевидають, мабуть підрізавши і попричесувавши добре, і твердять, що він не антирелігійний. Але треба ж знати, коли він був написаний і для чого?

Тепер всю його біографію перекарчують на вигідний їм лад. І навіть батько його вже не Лозов'ягин, а Лозов'яга... Багрянний, звичайно, перебутий етап. Але це характерно.

... Так само з Снегірьовим.

Коли ця історія лише починалася, плакав Некрасов, що Снегірьов пише напівсліпий, ледь живий, каліка. А коли він загинув в ув'язненні, писали, що всі його хвороби — наслідок катувань... Але ж його лікували у відкритій лікарні. Наші гинули в казематах, без лікарської допомоги. Його відвідувала жінка і навіть знайомі! А як сиділи наші, яких він опльовував!.. А сам відразу «покаявся»...

... Важливі самі по собі не Хвильові, Багряні, а інтерпретування їх. Братія перебрала сталінську методу — поступово отруюють свідомість суспільства до того, що люди звикають до брехні...

ПАМ'ЯТІ В.А.ДОЛЕНКА

Мій збірник «Пам'яті В.А.Доленка» викликав понад 15 позитивних відгуків — від преси революційних демократів до ОУН та католиків. Д-р М.С.Чарторийський у журналі «Біблос» (2/IV-VI 1979 р. США) зробив висновок: "Збірник цей — велика історична вартість". Див. надруковані рецензії в «Тичках», т. 3, стор. 60-82.

6.8.77 р. Н.П. Павлушкова писала мені:

«Не знаю, як Вам і дякувати за Ваш такий дорогий дарунок — книжку "Пам'яті В.А.Доленка". Як я отримала її, то позабула за всі свої численні господарські обов'язки і не могла відірватися, аж поки швидким темпом все не прочитала. Тепер мушу ще раз прочитати повільніше й уважніше. Можу Вам щиро гратулювати за цю солідну, повну такої, синівської просто, любови до світлої пам'яті В.Доленка, такої правдивої, об'єктивної праці.

... Це моя також епоха, наші всі такі болючі, спільні нашим сучасникам і землякам події, переживання, переломи, вписані співучастливо, щиро, документально. Дякую Вам за цю працю. Це не лише пам'ятник "нерукотворний" світлої пам'яті В. Доленка. Це пам'ятник епохи.

... Час свій ви не змарнували, а зробили добру історичну працю в ширшому масштабі.

... Читала і майже плакала, що мій дорогий Володимир Карлович не міг порадіти з цієї праці.♦

15.8.77 р.:

«Ще раз перечитала Вашу книжку. Це страшний удар по керівних діячах ДЦ УНР. Бачу, що стільки "обтічності", як у В.А.Доленка у Вас нема. Але в політичному житті ця якість і є надзвичайно рідкісною у позитивному сенсі в небагатьох осіб. Тому власне — «катюзі по заслугі» — маю на увазі ДЦ УНР.

... Хочу зробити маленьку технічну заввагу. Тепер усюди — шалена кількість скорочених назв організацій, установ. Для пересічного читача це часто ліс темний. Добре було б у наступному виданні, яке надіюся буде, подати розшифрування тих численних скорочень для необізнаних. ▶

(Моя мета зробити це в першому виданні і подати іменний показник, на жаль, не була здійснена, — Ю.С.).

... За себе, пане Юрію, можете бути перед Богом і перед Україною горді, що могли, створили для неї і в пам'ять Ваших замучених предків.

Я, на жаль, дуже, дуже мало зробила... ▶

Н.П.Павлушкова була дуже точною й чесною у вислові думок та свідчень. Так наприкінці 1987 р. її «вперто умовляли подати про розстріл С.О.Єфремова в 37 р. Я безліч разів говорила, що не можу твердити того, чого докладно не знаю. Знаю, що в 37 році припинився зовсім зв'язок із ним. В останніх листах все було густо-прегусто перекреслено, крім звернення й останніх слів привіту з підписом. З допомогою родича-хеміка вдалося дещо розшифрувати, що С.Єфремов тяжко хворий, півсліпий (на 61-му році життя!), позбавлений денного світла, паперу й олівця, які отримував для писання листа лише в два місяці раз. Камера знаходилася під водою річки Клязьма. Як кінчилося його мучинецьке життя, ми жодних відомостей не маємо. То була остання вістка.

... Я не згодна від мого імені твердити, що він був розстріляний, а лише, що загинув у Володимирівській тюрмі, в ізоляторі 1937 р. Вповідомленні про «розстріл» (хоче це також дуже можливо!) не мусить бути згадано, що ця відомість від мене! Я не хочу стати брехухою! ▶

23.X.1985 р.

«В советських журналах поміж рядками, наприклад, в журналі "Україна" за 31 серпня 1985 р. було цікаво прочитати про листи Зєрова і їх зміст. Гади мерзенні! А те, що вони його згноїли десь чи застрелили, — ані слова! Лише пишуть дату смерті — в 1942 році. Знаю точно, що він був перед війною на праці в Ленінграді разом з Андрієм Ніковським. Їх звільнили з заслання. А. Ніковський надіслав листівку з цією новиною О.Ф.Дурдуківській — «мамусі», як і він її називав. Я ту листівку сама читала. Хотів провідати нас у Києві. Жив у доньки в Ленінграді.

... Крім того, Борис Матушевський був у нас перед війною і розповідав мені, що в Ленінграді він бачив в бібліотеці Академії Наук і Зерова і Ніковського та розмовляв з ними.

... Бачите, такого-сякого "дурнуватого і зрадливого Миколу Павлушкова" порахували більш небезпечним ворогом народу, як тих високопартійних — колишнього міністра, колишнього емігранта, відомого журналіста і літературознавця Ніковського та знаменитого професора М. Зерова. М. Павлушкова не випустили, а додали ще десятку й згноїли чи убили десь... Але гадаю, що і Ніковського і Зерова мабуть, коли німці наступали на Ленінград, так само як співака Донця, Л.М. Старицьку-Черняхівську убили як «непевний елемент».

3.X.85.

«Чи вже видужала пані Ірена? Це було якесь ушкодження, що вона так довго мучилася з своєю ногою. Сподіваюся, що це вже минуло.

... Пані Ірена була така люба до мене під час моїх відвідин. Я їй дуже вдячна за її сердечне тепло».

29.XII.87.

«Вітайте від мене щиро Вашу пані Ірену. Як добре, що Ви її і її рідних маєте. Не так самотньо, як самому!»

26.5.1974:

«Я відвідувала Наталю Дмитрівну (Полонську-Василенко) в Дорнштаті. Вона називала свій притулок «старушатником».

... Доки я рухаюся, я хочу зберегти свою незалежність, хоча б житлову. Крім того, я вже, здається, Вам писала, що маю твердий намір лягти в могилу поруч мого чоловіка. І взагалі, доки ще житиму, ніколи не залишу його самого, одинокого серед німців лежати без опіки, хоча би за місцем останнього покою. Я там буваю щодня і там мені найлегше на душі.»

13.9.85:

«Якби Ви знали, як я журюся за Володимиром Карловичем, як мені бракує його! З роками ця біль не зменшується ані на краплю...»

Коні «революційного» Хвильового багряного кольору. Тому, мабуть і І.П. і зве себе Багряним.»

* * *

Комуністичні видавці «праць» про СВУ подали навіть, що Микола Павлушков став співпрацівником ГПУ.

Н.П. не раз писала про дату смерті свого брата. Але не називала, бо боялася, що «наші кадри з КП і комсомолу» на еміграції, які мусіли бути в Україні інформаторами, могли б тут приписати їй зв'язок із їхніми органами.

11.04.90 р. в листі з поздоровленням до Великдня:

«Мені дуже болить, що розповсюджують тепер про Миколу. Я в те не вірю. І ніколи не повірю! Але сприймаю це, як відому методу КГБ компромітації чимсь їм невидічних осіб. Так тепер практикується в НДР. Підроблювати папери, то є фах цих «органів». Це практикувалося ще на допитах піделідчих СВУ, нацьковуючи спільників фальшиво зробленими зізнаннями.

... Особливий акцент на М.П.Павлушкова, на мою думку, викликаний відродженням СУМ в Україні, наміром підсікти його початки дискредитацією першого творця СУМ, щоб породити непевність і розчарування. Щодо іншого, то, знаючи тодішні умови, особливо жорстокий тиск на Миколу, спеціально вживані тортутри, вжиток наркотиків через харчування. Вони гальмували свідомість в'язнів і паралізували їхню волю до опору.

... Дату смерті Миколи називають 03.11.37 р. — він був розстріляний на Соловках. За тими ж даними одночасно був покінчиний і В.Чехівський й інші члени СВУ, які були тоді на Соловках. Інші були постріляні з вибухом другої світової війни і лежать десь у Биковні чи в самому Києві або Дарниці в різних масових могилах.

... Але як узгіднити твердження про інформаторську діяльність Миколи з його суворим трактуванням в ув'язненні і смерть, перед іншими, від кулі? Наклеп на Миколу розрахований на задавнену справу і його беззахисність. Дуже, дуже гірко мені!»

Н.П. бачила в мені однодумця і тому хвалила, перехвалювала через край. 27.10.88 р. вона писала:

«Ви даремно заперечуєте високу оцінку Ваших якостей і вагу в нашому еміграційному житті. Ваша політична позиція, Ваші переконання і їхні практичні наслідки у Вашій журналістичній діяльності є майже єдиним проблеском на тлі або політичного закокучення або підступного таємно комуністичного завуальованого советського колябарства в нашому скитальчому суспільстві. Я горда за Вашу цілісність національну і за Ваші успіхи!».

Були, звичайно, між мною і Н.П. невеликі конфлікти.

Найбільше осередків СЗСУ- Селянської Партії було в США. За кільканадцять років її члени побудували прекрасні будинки, і кожен член родини мав своє авто. Колишні селяни збайдужіли до своєї організації. Це й спробували використати наші супротивники. В «Українських вістях» УРДП з'явилися статті провідників про номінального голову Селянської Партії і ставили на перше місце голову ЦК СЗСУ-СП, хоч перший, за статутом, обирається з'їздом, а голова ЦК — місцевими клітинами. Мабуть, мітячи на найвищу посаду за підтримкою УРДП, голова ЦК З. Туркало написав для «Української землі» статтю "Читаючи «Набої до розстрілу»", повторюючи точку

погляду «націонал»-комуністів. Поряд неї (ч. 13/1986) було надруковане «Звернення до керівних діячів СЗСУ-СП та УРДП» редакційної колегії журналу Української Соціалістичної Партії «Вільна Україна» (США). Там названо В.Надніпрянця «якимсь».

Зиновій Туркало — син К.Т.Туркала, який сидів на лаві підсудних процесу СБУ. Прокурор назвав його єдиною радянською людиною серед суджених. Певно, людина радянської системи не могла нічого доброго сказати про її ворогів, яку вони намагалися знищити. Зиновій повторював сказане його батьком К.Т. Підтвердилася правдивість вислову: «Навіть гниле яблуко не далеко відкочується від струхлявілої яблуні!».

У листі до Великдня 1987 р. Н.П. Павлушкова писала мені: «Приміщення вислову зневаги й лайки на мого поважаного і любого дружини життя і здивувало й образило. Який політичний сенс для нас мало це розігрівання вже застарілих нападів на В. Надніпрянця саме тепер у Вашій «Українській землі»? Невже треба було цей, вияв вашої демократичної толеранції гідкий, чужий плювок у гріб мого чоловіка презентувати саме Вам? За рахунок приниження чесного українського антикомуніста робити «реверанс» прибічникам хвильових і снегирьових та Ко проти того, хто підніс свій голос на діаспорі проти перекручувачів нашої історії, проти вигадок зграї підфарбованих під українських демократів недавніх підсобних української національності катів нашої духової та фізичної субстанції.»

На моє прохання-пропозицію написати для «Української землі» статтю про дискусійну тему Н.П. погодилася, але нічого не змогла внаслідок переселення в нову квартиру та стали хворобу зробити.

Оце тут, мабуть, уперше згадано про цю неприємну для мене дискусію. З часом про неї забули...

УКРАЇНСЬКИЙ ПРАПОР ЗА НІМЦІВ ПЕРШИМ ВИВІСИВ СИН ПІДСУДНОГО НА ПРОЦЕСІ СБУ

20.03.93:

«Ваша стаття збудила і в мені спогади про перші часи німецької окупації. Ми жили сухарями, які зберегли на даху. До нас приходив іноді пити чай (воду) з сухарями син Юрія Костьовича Трезвинського, також засудженого на процесі СБУ. Він отримав умовний вирок і працював на селі в будинку для безпритульних. Син його жив у нашому будинку і шукав у нас прислонення. Я була тоді хвора черевним тифом і лежала в колишньому кабінеті С.О. Єфремова. А за столом вечорами при олійній лампаді сиділа О.Ф.Дурдуківська, Володимир і Юрко Трезвинські пили «чай» з сухарями й розмовляли.

... Коли в Київ прийшли німці, Юрко витяг з материнського схову жовто-блакитний прапор, виліз на Софіївську вершину і виві-

сив там того прапора. Німці його через кілька днів стягли. Я добре запам'ятала, що Юрко Трезвинський першим у Києві за німецької окупації підніс наш прапор. Його батько перед вибухом війни помер від рака горла, а мати пізніше забрала сина на село до себе».

... Як здоров'я пані Ірени? Чи ще стабільне чи ще теж щось дошкуляє? Бажаю Вам обом «тримайтеся!» кожен й обое удвох! Тільки той, хто загубить свою пару, може оцінити щастя, що є й було в спільноті. Горе самотності! Тому бережіть один одного! З подякою, з щирим, сердечним привітом до вас обох! Ваша Наталя Павлушкова».

23.4.92 р.

«Вкладаю до листа повідомлення про пам'ятник на Батьківщині Єфремових і відгук на ту подію в "Літературній Україні", дуже, по мойму, образливий, бо як безтактовно і неправдиво називати братів Єфремових "блудними" синами! Як невірно, відповідно сенсові євангельської притчі! Вони бо не з власної волі, не для розваг і розпусти пішли з Батьківщини. Вони офірували усім своїм життям Україні! А тепер вони "блудні"!»

У відповідь я написав Наталії Петрівні, що «Літературна Україна» назвала Єфремових "блудними синами", але репортер Михайло Насенко про встановлення меморіальної дошки там же («ЛЮ» ч. 5/6.2.92 р.) писав:

«Сергій і Петро Єфремови були, звичайно, синами свого батька; блудними їх намагалося зробити ГПУ. Вони були запроторені 1930 року до тюрми і там замордовані».

Різдво 1990 р.

«Зворушили Ви мене Вашими шоколядками серед пакунку старих газет. Згадався мені боляче С.О.Єфремов, який завжди підкидав мені солодощі "від зайця", коли я була малою. Та й пізніше! А як малий, так і старий зворушується увагою!»

13.11.92 р.

«Згадую ті часи в Києві, коли ми жили "чаєм" (просто окріп) і сухарями. Стояли в чергах за хлібом кожного ранку. І я і мій чоловік. І сушили той хліб на даху під сонцем. Хліб, що його нам видавали німці, був повний остюків — ними були повні зуби і горло! А потім я ходила з наплечником пішки кілометрів 200 по хліб та інші продукти на село міняти одяг й інші речі на їство».

Комуністичні воротила спершу говорили про потребу дослідити причини голоду 1933 р., покарати винних!... А тепер заорюють могилы, гробки померлих з голоду, щоб згладити, замести сліди злочину своєї влади. А на знищених у тюрмах, за межами України вони щоб згодом сказати, що ніякого голоду не було, намітають комуністичний бруд, брехню, щоб твердити, що комунізм — то свобода, щастя людства!... Цим же методом користуються проти СУМ-СВУ!...

СВУ НА ЧУЖИНІ

На чужині ОУН (революційна) створила з своїх членів Спільку Визволення України, назвала її почесним членом Н.П. Павлушкову й видала у Мюнхені 1953 р. "Збірник 1 СВУ" - 64 сторінки. Майже

через десять років (Мюнхен-1964, Шляйсгаймерштрассе 71) Панас Васильович Кизимов, член Головної команди Української Національної Гвартії Т.Д. Боровця-Бульби, видав "СВУ-СУМ. Збірник 2".

Внаслідок непопулярності опікуна СВУ (ОУНр) серед демократично наставлених українських емігрантів СВУ не набула належного поширення. Та все ж у багатьох скупченнях українців було відзначено роковини ганебного харківського процесу.

Зліва направо: В.К.Лобуцький, чоловік Н.П.Павлушкової, Т.Д.Боровець-Бульба, П.І.Кизимов.

УВУ: "60 РОКІВ ІДЕЇ СВУ-СУМ"

Тижневик "Шлях перемоги" (44. 3.XI.1985 р., Мюнхен) подав простору інформацію про доповіді в Українському Вільному Університеті на тему "60 років ідеї СВУ-СУМ":

"Н.П.Павлушкова говорила про ситуацію в Україні в двадцятих роках і творення СВУ-СУМ".

"Проф. д-р Ю. Бойко, тоді ще студент, був заарештований у час масових арештів членів СВУ-СУМ".

"Ред. Ю. Семенко: Оцінка процесу представниками супротивних партій та ворожі публікації про СВУ-СУМ".

Часопис подає далі про виступи д-ра В. Косика, професора УВУ в Мюнхені й Українського Католицького Університету в Римі. Він говорив про зміновіховство національних діячів і вплив його в Україні та реакцію західноукраїнської преси на харківський процес.

Мгр. О. Коваль проаналізував "Стенографічний звіт із процесу та 40 років СУМ на еміграції".

Проф. д-р Г. Васькович яскраво насітлив, — підкреслює звітодавець, "псевдонаукове твердження про СВУ-СУМ у Енциклопедії Українознавства, яке видає у Парижі В. Кубійович.

Завданням сучасних істориків є вглибитися в події, які виринули з проголошення Української Самостійної Соборної Держави 1918 року, не трапляючи з очей безнастанну працю ворога над фальсифікацією історії України, яка, на жаль, також проявляється з метою розкладу нашого суспільства у закордонних джерелах.

Вперше це фото 1925 р. Федора, Сергія і Петра Єфремових (надіслане Ю. Семенком) з архіву Н. Павлушкової, помістив Микола Чабан у своїй статті "Дума про трьох братів", "Прапор юності" (Дніпропетровськ), 21 серпня 1993 року.

Фотографії зроблені в час прогулянки над річкою Ельб. Листопад 1962 року.

Н.П.Павлушкова. Останнє фото, яке я зробив проти бажання Н.П. в 1993 р., вгорі ліворуч — портрет В.К.Лобуцького, її чоловіка.

Авгсбург, 4.XI.1962

Величшовна і Дорога Теті Тамарі!

Спасибі Вам за лист від 18 жовтня. Від
описаних Вами неприємностей стало і мені
неприємно. Ви з Павлом Володимиром ласте
прид собою багатоголову гідру; добре, що бодомі
не вицупалася Ваша енергія рубати ці
голови.

Я хотів би навідатися до Ваших країв
між 13-го і 20-го листопада.

Моя голова, півна кілограмова ^{вага} лоботрав-
ли, пошмає відморозити. Доклад: я вже приклад
створа десертів німецьких віршів.

Грошу перекладач Теті Тамарі Володимирівні вислови
лого сердечного співчуття і привітер її
каміраці побажань для Вас і Ваш. Мої
потомки величшовні Теті Тамарі!

Ваш
М. Зеров

1965). В його перекладі вийшли чотири збірки творів німецьких
поетів, «Антологія французької поезії» (Мюнхен — 1954) та анто-
логія європейської поезії «Море і мушля» (Мюнхен — 1959).
Давній, іще з Києва, знайомий Н.П.Павлушкової і її чоловіка.
М. Зеров писав на поштових листівках вірші Наталі Петрівні. На
жаль, я їх не сфотографував і вони зникли в портфелях відвідувачів
з недавньої УССР.

Радіючи, що "не вичерпалася Ваша енергія" рубати багатоголо-
ву гідру, М. Орест мав на увазі "націонал"-комуністів, які паралізува-
ли діяльність українських національних демократів на чужині за
УНР!

Михайло Орест — рідний брат істо-
рика української літератури, критика
(«Нове українське письменство», Київ —
1923, «До джерел», Київ — 1926, Львів
— 1943) Миколи Зе-
рова, що разом із М.
Рильським, П. Филип-
повичем, Ю. Кленом
творив групу поетів
неоклясиків. В'язень
комуністичних конц-
таборів. Дата, місце і
обставини смерті не-
відомі. Михайло
Орест — також в'я-
зень комуністичних
концтаборів. Автор
п'ятьох книг поезій
(«Луни літ» Львів —
1944, «Доля і душа»,
Авгсбург — 1946,
«Держава слова» та
«Гість і господар» ви-
дані 1952 р. у Філя-
дельфії, «Пізнi вру-
на», Мюнхен —

СЕЛЯНСТВО В БОЛЬШЕВИЦЬКОМУ ПІДПІЛЛІ. УКРАЇНСЬКА МУЖИЧА ПАРТІЯ - СВУ.

(Із збірника "Пам'яті В.А.Доленка",
Мюнхен · 1975, стор. 27-31. Скорочено.)

«Винувальний висновок у справі контрреволюційної організації "Спілки Визволення України". За винуваченням С. Єфремова, В. Чехівського та інших...» на сторінці 110 подає:

Ліквідована органами Державного Політичного Управління так звана «Мужича партія», що була філією «СВУ», керувала діяльністю УАПЦ в Харківській окрузі, впливала на ВПЦР і успішність поширення своїх політичних ідей ставила в залежність від своїх зв'язків в УАПЦ.

З поданого нижче документа — довідуємося:

1. Існувала «Мужича партія»; 2. Ця партія була вже органами ДПУ ліквідована; 3. Впливи на діяльність УАПЦ з боку цієї партії вже помітні були 1924 року; 4. Виразно сформульовано, чого домогалася ця Мужича партія через церкву і, нарешті, 5. З приводу Мужичої партії згадують Доленка, Щербаненка, Лещенка.

Винувачений В. Чехівський свідчить:

В наступні роки 1925—26, буваючи в Харкові, придивляючись до виступів Доленка, Щербаненка і Лещенка в церковних справах від імені Церковної Ради, аналізуючи ті виступи, я переконався, що група Доленка має позацерковну політичну організацію ...

... Церковна політика УМП зводилась до захоплення керівного проводу в церкві, її вимоги

такі: 1. Добір членів органів церковних, діячів у духівництві: спрямування справи в націоналістичний бік через діячів церкви; 2. Використування церковної організації і церковних зв'язків для піднесення впливу політичної організації УМП; 3. Вплив на добір членів центральних церковних органів і на напрям діяльності тих органів, на-

В. Ф. Сеник виступає на 3-му з'їзді СЗСУ-СП, Нью-Йорк, IV.1953 р.

приклад, навіяння ВПЦР 1924—1926 р. націоналістичного напрямку і опозиційного нельояльного погляду» ...

(Том 35, арк. 209—209а).

Свідок Потієнко свідчить:

«В Харківській окрузі громада цілком впливала на УАПЦ і цей вплив виходив від осіб з яскраво позначеною політичною лінією» ...

(Том 6, арк. 13).

Київські члени СВУ, маючи стосунки з селянством, використовували ці випадки на користь УАПЦ.

Про це винувачений С. Єфремов свідчить:

... «На Полтаву організаційний вплив був з двох боків — з Києва і з Харкова. Ще 1923 р. я був у Полтаві й пробував зорганізувати тут громаду тодішньої організації «БУД'у», говорячи, головним чином, про це з давнім своїм товаришем Товкачем, який, між іншим, дав мені тоді вказівки про Харківську організацію, а також і про її ватажка Доленка».

Отже:

1. Харківська організація, очолювана Доленком В., існувала вже 1923 р. 2. Ця харківська організація поширювала свою діяльність і на інші українські області, вишукуючи вірних людей, створювала філії СВУ. Такі свідчення Єфремова С. ще в категоричнішій формі стверджує і К. Товкач:

... «IV. Організаційний вплив на Полтаву, як про це говорить Єфремов, і стверджую це я, був з двох боків: з Харкова і з Києва і збігався він на моїй особі. В Харкові організаційну роботу провадила група на чолі з Доленком, а в Києві — Єфремов. Обидва вони в Полтаві знали тільки мене. Першенство належить Харкову, бо зустріч моя з Доленком сталася раніше, ніж із Єфремовим» ...

(Том 40, арк. 73,74).

I, нарешті, прокуратура республіки, ще раз від себе згадує, про Українську Мужичу Партію:

Крім своєї керівної роботи в «організації і зв'язку з центром СВУ в Києві К. Товкач піддержував зв'язки з контрреволюційною організацією «Українською Мужичою Партією», ліквідованою органами ДПУ 1927 року в Харкові, зокрема з керівником її Доленком.

(Том 40, арк. 79).

Процес СВУ лише побіжно зачепив Українську Мужичу Партію. Він лише трохи відкрив заслону над її підпільною діяльністю. Цього було досить, щоб до процесу притягти провід партії і наскільки викриється і її кістяк. Та проведу Української Мужичої партії не було «під рукою». Він був репресований ще 1926—27 рр.: Доленко В. відбував 5 років в Соловецькому таборі та в Забайкаллі на слюдяних копальнях. Щербаненка Б. П. та Лещенка В. І. було засуд-

жено по справі Мужичої партії на 3 роки кожного. Жиліна Н. Я., Дражевського А. М. та Стороженка А. Ю. — на три роки заслання на північ за межі України. Поки В. Доленка привезли до Харкова, процес СВУ вже закінчився, проте йому й його товаришам мало це допомогло. Доленку «додали» ще 10 років, Щербаненку Б. П. — 8 років й Лещенку В. І. — 6 років. Жилін Н. Я., Дражевський А. М., Стороженко Я. Ю. одержали додаткові строки заслання. Близько 70-ти чоловік, належних до Української Мужичої Партії з різних областей України, було заслано на Урал і Середню Азію.

Українська Мужича Партія, а слідом за нею і СВУ провадили «контрреволюційну» роботу переважно на кооперативному, культурно-освітньому фронтах та в громадах вірних УАПЦ. Існувала широко розгалужена сітка зв'язків безпосередньо з селянами. Ці зв'язки сягали аж до Поділля.

Мужича партія — це лише уточнена, наближена вже самою назвою до своєї ідеології, сфери діяльності, свого персонального складу, — фактично була заснована під назвою «Шістка» ще 1920 року, тобто в ті часи, коли розгортався партизанський рух, коли національні політичні організації пішли в заплля.

І «Шістка» і «Мужича партія», і «Комітет спротиву» на Роменщині (1920—24 рр.) в складі організаторів селянських спілок 1917 р. на теренах трьох повітів на Полтавщині (Роменський, Лохвицький і Гадяцький) в складі організаторів партизанських загонів у тих таки повітах, дії яких були спрямовані проти гетьманщини, а потім денікінщини, на чолі якого стояв автор цих рядків і ще з півдесятка посивілих в активній боротьбі з большевиками аж до цього часу, — всі ці люди створюють тяглість Української Мужичої Партії — СЗСУ-Селянської Партії від Української Національної Революції до наших днів.

СВУ ОХОПИЛА ВСЮ УКРАЇНУ

На 2-му з'їзді Союзу Земель Соборної України, що відбувався 23-26 березня 1950 року в Новому Ульмі на Дунаї, В. Доленко зокрема сказав:

Хто ми? Яка наша генеза? — запитує доповідач і відповідає, що нас різно сприймають і різно тлумачать. Поміляються ті, хто думає про нас, як про еміграційний новотвір. Ми такими не є. Ми маємо за собою тридцятирічну активну безперервну громадську і політичну діяльність, в основі якої лежав девіз «Діяти! За всіх умов діяти!».

В. А. Доленко говорить, що теперішні діячі СЗСУ брали участь 1917 р. в створенні на Слобожанщині філії Української Радикально-Демократичної Партії, а згодом — в організації політичного центру в Харкові під назвою «Шістка», в якому об'єдналися радикальні демократи, соціал-демократи, соціал-революціонери (течіїсти), що не сприйняли большевицької окупації, поставилися до неї активно вороже. 1923 р. «Шістка» була перетворена в Українську Мужичу (Селянську) Партію з демократичною програмою, яку в «Правді» (18.6. 1927 р.) піддав критиці советський історик проф. М. Покровський. В квітні 1926 р. в Харкові відбулася конференція членів комітету Селянської Партії з С. О. Єфремовим, на якій було ухвалено перенести політичний центр до старої столиці України Києва і розпочати політичну діяльність загальнонаціонального масштабу.

«До речі, так постала Спілка Визволення України, яка замінила собою Братство Української Державности. Дехто ладен думати, що СВУ — це большевицький блеф, придуманий для знищення українських національних кадрів. Таке тлумачення історичних подій характерне для наших політичних Пульхерій Іванівних і Афанасіїв Івановичів, — підкреслив В. А. Доленко. — СВУ з червня 1926 р. по вересень 1929 р. охопив усю так звану петлюрівську, республіканську інтелігенцію по всій Великій Україні, а також і селянство, що за часів НЕП-у сильно економічно укріпилося, а за час з 1917 р., тобто за час Української Національної Революції і війни, а потім і окупації здорово виросло в своїй національній і політичній свідомості. Може бути правдою, що большевики, перелякавшись цього великого національного руху, який виник у всіх ділянках — в освіті, мистецтві, кооперації, церкві і побудований великою свідомістю й активністю селянства і селянської молоді, що організувалася в СУМ для боротьби — вирішили дати цьому національному рухові бій, для чого підміну-

вали провокаційно політичний рух, очолений СВУ, військовим сектором, ніби керованим емісарями з-за кордону».

Збірник "Пам'яті В.А.Доленка", Мюнхен-1975, стор. 248-249.

"СПРАВА СВУ — НЕВІДОМІ ДОКУМЕНТИ І ФАКТИ"

В 1995 р. видано книгу "Справа СВУ — невідомі документи і факти" (Київ). Подаємо деякі свідчення з неї:

"...Установлено, що арестованні в Жашковському районі кооператори Плахута, Макаренко, Кобылянський і др[угие] піддерживали тесну зв'язь з керівником кооперативної п'ятёрки «СВУ» Болозовичем, висланим за контрреволюційну діяльність. Установлено, що приїжджавшими в Жашковський район інструкторами устраивались зборання кулаков під видом вечеринок, на котрих проводилась шовіністическая агітація.

По агентурним даним, Болозович і Юнкевич (висланий вместе с последнім) давали завдання Макаренко організовувати «Крестоюзы».

Из арестованих по цьому делу сер'єзного внимания заслуживает Плахута, зв'язаний з керівниками ліквідованої раніє «Української Мужичьей Партії» - Доленко, Лещенко, Жилиним, Дражевским і Стороженко" (стор. 145).

"Полтавська організація піддерживала тесну зв'язь з підполем української контрреволюції в Харькове. В 1923 г. Товкач зв'язав С.Ефремова з бывшим членом УПСР Доленко і в последствии піддерживал тесну зв'язь з ним і остальними керівниками ліквідованої в 1927 году в Харькове «Української Мужичьей Партії» — Лещенко, Щербаненко.

Следствием установлено, что в Полтавском округе проводилась широкая работа по созданию контрреволюционной группировки под видом автокефальной церкви. Организационная работа по созданию автокефальной периферии проводилась членами Киевского центра «СВУ» Чеховским, Липковским, епископом Жевченко и священником Тараном" (стор. 148-149).

"Товкач К.И. (бывш[ий] кооператор). По даним Киевского следствия, член «БУД»а и «СВУ». Проводил активную работу по линии кооперации и автокефалии. В 1923 году зв'язав С.Ефремова з Доленко (руководитель «Української Мужичьей Партії»). В последствии был тесно зв'язан з керівниками «УМП» — Доленко, Лещенко, Щербаненко. Товкач признал свое участие в «БУД»е и зв'язь з «УМП» (стор. 216).

СПІЛКА ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ НА ХАРКІВСЬКОМУ СУДІ

Подаємо розділ "Спілка Визволення України" з книжки Миколи Ковалевського "УКРАЇНА ПІД ЧЕРВОНИМ ЯРМОМ" (документи і факти). Варшава — Львів 1936, Видавництво "Схід".

Від 9 березня до 19 квітня 1930 року Найвищий суд Української Радянської Соціалістичної Республіки розглядав справу 45-ти членів української самостійницької організації Спілки Визволення України (СВУ). Судовий процес відбувся у великій залі державної опери в Харкові. Радянська влада вжила всіх заходів, щоб використати цей процес для політичної агітації. Хід самого процесу був трансмітований через радіо, делегації різних комуністичних організацій переповнювали залю, а в просторах фойе і коридорах театру влаштовано виставку різних документів, що мали ілюструвати український національний рух і діяльність українських урядів, очевидно, в бажаному для комуністів освітленні.

Склад суду, що його затвердив Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет спеціальною ухвалою на внесок народного комісара юстиції Порайка, був такий: голова суду — Антін Приходько (колишній член Української партії соціалістів-революціонерів лівого крила, потім комуніст), члени суду: Коробенко (робітник київського "Арсеналу", що в 1917 році був осередком комуністичного руху і де розпочалося повстання проти Української Народньої Республіки), Гаврило Одинець (селянин, брав діяльну участь в українському політичному житті вже 1905 року, належав до Української партії соціалістів-революціонерів, до 1919 року був при уряді Української Народньої Республіки і лише після останньої поразки українських військ повернувся з Кам'янца до Києва та вступив до комуністичної партії; після того вибрали його до Центрального Комітету "незаможних селян", за останніх років став довіреною особою голови ВУЦВК Петровського. Перед революцією перебував у близьких особистих відносинах з проф. Єфремовим та іншими обвинуваченими в цьому процесі); професор Соколянський, делегат науково-технічної секції Всеукраїнської Ради Професійних Спілок, професор Вовк, робітник Муха і селянка Корженкова.

Як державні обвинувачі в процесі виступали заступник народного комісара юстиції та старший помічник Генерального прокурора УРСР Павло Михайлик (жид з Галичини), заступник прокурора Найвищого суду Ахматов (жид з походження, правдиве прізвище — Ахманицький), прокурор народного комісаріату юстиції Якимішин (емі-

грант з Галичини), прокурор окружного суду в Києві Биструков (росіянин з походження). Як громадські обвинувачі виступали: від науково-технічної секції Всеукраїнської ради професійних спілок Панас Любченко (до 1918 р. соціаліст-революціонер, боротьбіст, потім комуніст), від Харківського сільськогосподарського інституту професор Соколянський, від організації радянських письменників на Україні письменник Слісаренко. Мав також виступати від Української Академії Наук професор математики Кравчук, що походив з Галичини, але перед самим початком процесу він надіслав до суду заяву, що з причини тяжкої хвороби не має змоги брати участі в процесі.

Як оборонці виступали члени колегії оборонців: Ратнер, Виноградський, Вількомирський, Іделевич, Обухівський, Рівлін, Юровицький, Шац, Вознесенська (всі жидівського походження), Пухтинський, професор Гродзинський, Ковалівська, Потапов, майже всі з Києва.

На лаві підсудних були:

1. **Професор Сергій Єфремов**, 53 роки, визначний вчений, історик літератури, один із найближчих учнів професора Володимира Антоновича, — брав участь в громадському українському житті вже з кінця 19-го сторіччя, з 1904 року редагував єдиний тоді в Росії український щоденник "Рада", ідеолог і теоретик української партії радикальних демократів, що її в 1917 р. перейменовано на партію соціалістів-федералістів, був головою центрального комітету цієї партії, товаришем голови Центральної Ради, одним із організаторів Української Академії Наук за уряду Скоропадського, був її віце-президентом.

У 1927 р. на розпорядження радянського уряду його видалили з Академії Наук за те, що не хотів погодитися на запроєктовані Народнім Комісаріятom Освіти реформи Академії в комуністичному напрямку.

2. **Володимир Чехівський**, 54 роки, визначний член Української соціал-демократичної партії, член її ЦК, колишній прем'єр уряду УНР після упадку Скоропадського. Швидко після того він розчарувався в політичній діяльності, а тому, що походив із священичої родини та мав вищу теологічну освіту, виключно перейнявся релігійними справами, хоч і не вирікався соціалістичних переконань. З цього приводу радянська прокуратура іронічно зазначала, ніби він хотів поєднати Христа з Марксом. Він брав діяльну участь в організації української автокефальної церкви. Йому пропонували єпископську катедру в Києві, але він на це заявив: "У моїй душі борються святий і гайдамака. Гайдамака переміг і тому не можу бути єпископом". Виступав як благовісник у київському Софійському соборі. За його високі здібності і діяльність у цій галузі Всеукраїнська Церковна Рада надала йому титул всеукраїнського благовісника.

3. Володимир Дурдуківський, 55 років, відомий педагог, директор 1-ої київської української гімназії ім. Шевченка, переформованої за радянської влади в першу київську трудову школу ім. Шевченка. Колишній член партії УСФ, свояк Єфремова.

4. Йосиф Гермайзе, 37 років, професор київського ІНО, один із передових членів УПСД, завідувач кабінету марксизму при Академії Наук.

5. Андрій Ніковський, 44 роки, письменник, колишній член ЦК УПСФ, колишній міністер закордонних справ в уряді УНР на еміграції у 1921-1922 р. Близький співробітник Єфремова.

6. Людмила Старицька-Черняхівська, 60 років, відома письменниця й перекладач. Вже наприкінці минулого сторіччя брала живу діяльність в українському громадському житті, член УПСФ.

7. Олександр Черняхівський, 60 років, її чоловік, професор Київського медичного інституту, визначний український громадський діяч, член УПСФ.

8. Олександр Гребенецький, 55 років, викладав у київській 1-ій трудовій школі, співробітник Академії Наук, член УПСФ.

9. Всеволод Ганцов, 37 років, професор-філолог, співробітник Академії Наук, член УПСФ.

10. Микола Павлушков, 26 років, студент київського ІНО, племінник Єфремова.

11. Борис Матушевський, 22 роки, студент київського ІНО, син відомого українського політичного і громадського діяча Федора Матушевського.

12. Юрій Трезвинський, 49 років, вчитель київської 1-ої трудової школи, член УПСФ.

13. Ніна Токарівська, 41, вчителька 1-ої трудшколи. Колишній член УПСД.

14. Андрій Заліський, 44 р., учитель 1-ої трудшколи. Колишній член УПСФ. Року 1928 його виселили за межі України "за контрреволюцію".

15. Григорій Іваниця, 38 років, професор-філолог, викладав у київському ІНО, науковий співробітник ВУАН, кол. член УПСД.

16. Василь Дога, 44 р., професор київського ІНО, науковий співробітник ВУАН, кол. член УПСД.

17. Константан Шило, 50 р., завідувач редакторського відділу київської філії Держвидаву, науковий співробітник ВУАН, кол. член УПСД.

18. Зіновій Маргуліс, 50 років, член колегії оборонців, науковий співробітник ВУАН, кол. член УПСФ (жид з походження).

19. Михайло Івченко, 47 років, визначний письменник, належав до соціалістів-революціонерів.

20. **Григорій Голоскевич**, 45 років, науковий співробітник ВУАН, редактор "Словника живої мови". Колишній член Центральної Ради, член УПСФ.
21. **Григорій Холодний**, 44 роки, науковий співробітник ВУАН, лектор київського ІНО, керманіч інституту української наукової мови. Колишній член УПСФ.
22. **Микола Криженюк**, 59 років, біолог, науковий співробітник ВУАН, редактор ІУНМ. Кол. член УСДРП.
23. **Володимир Страшкевич**, 54 роки, науковий співробітник ВУАН, редактор ІУНМ. Кол. член УСДРП.
24. **Вадим Шарко**, 47 років, професор математики, науковий співробітник ВУАН, редактор ІУНМ.
25. **Віктор Дубровський**, 50 років, науковий співробітник ВУАН, редактор ІУНМ, завідувач видавничого відділу Цукротресту.
26. **Константин Туркало**, 37 років, інженер-хімік, редактор ІУНМ. Кол. член Центральної Ради, член УПСФ.
27. **Володимир Підгаєцький**, 41 р., науковий співробітник ВУАН, професор Київського медичного інституту. Колишній член Центральної Ради, член УСДРП.
28. **Микола Кудрицький**, 46 років, науковий співробітник ВУАН, лектор Київського медичного інституту. Кол. член УСДРП.
29. **Аркадій Барбар**, 50 років, науковий співробітник ВУАН, лектор мед. інституту в Києві. Кол. член УСДРП.
30. **Володимир Удовенко**, 49 років, науковий співробітник ВУАН, проф. мед. інституту у Києві.
31. **Авксентій Болозович**, 43 роки, кооператор, лектор Київського кооперативного інституту, кол. член українських соціалістів-революціонерів (року 1928 виселений за межі УРСР).
32. **Максим Ботвиновський**, 50 років, кооператор, член правління Молочарспілки, член УПСР.
33. **Микола Чехівський**, 53 роки, священник Української Автокефальної церкви.
34. **Петро Єфремов**, 46 років, професор Дніпропетровського ІНО. Кол. член УПСФ, брат С. Єфремова.
35. **Микола Білий**, 32 роки, вчитель.
36. **Любов Біднова**, 48 років, учителька.
37. **Константин Товкач**, 47 років, член полтавської колегії оборонців. Кол. член УПСФ.
38. **Володимир Щепотьєв**, 50 років, професор полтавського ІНО, кол. член УПСФ (1928 р. виселений поза межі України).
39. **Петро Близнюк**, 49 років, кооператор.
40. **Микола Лагута**, 34 роки, викладач ІНО в Миколаєві, кол. член УПСР.

41. Йосиф Карпович, 43 роки, викладач школи в Чернігові, кол. член УПСФ.

42. Валентин Атамановський, 37 років, директор вінницької філії всенародньої бібліотеки України.

43. Михайло Слабченко, 47 років, член ВУАН, професор одеського ІНО. Кол. член УСДРП.

44. Тарас Слабченко, 25 років, учитель в одеській школі.

45. Кирило Панченко-Чаленко, 42 роки, педагог в Одесі.

Як організовано спілку визволення України?

Головний обвинувачений професор Єфремов під час слідства, що його вели агенти ГПУ, зізнав, що *"українська інтелігенція не могла не бути в конфлікті з тими, що стояли на ґрунті жовтня й творили пролетарську державу. Конфлікт цей, починаючи з перших днів революції, був завжди дуже гострий, але поразка була на нашому боці. Але ми не хотіли визнати себе за переможених, не вважали боротьбу за скінчену. Отже вирішили працювати, організуючи і підготовляючи маси, щоб слушного часу вибороти наші права"*.

На суді Єфремов зазначив, що в 1919 році, з огляду на непевне становище української держави, засновано у Києві так зване Братство Українських Державників, скорочено — БУД. Це була конспіративна організація, що мала на меті боротися за українську державність. Року 1920 БУД утворював український уряд, коли українське і польське війська зайняли Київ. Коли радянський уряд знову почав панувати на Україні, БУД продовжував свою підготовчу, до широкої акції, працю. Діяльність БУД-у тривала до року 1924, коли з приводу багатьох несприятливих умов її припинено. Єфремов, разом з найближчими приятелями, почав тоді вживати заходів заснувати нову організацію. Єфремов так говорив про це:

"Коли вже збройна боротьба поміж урядом УНР і радянською владою власне закінчилася, коли БУД власне вже розпався, то у мене й людей, які стояли близько коло мене, склалося таке питання, чи треба цілком складати зброю у боротьбі за незалежну Україну, чи боротьба може бути".

З цього приводу дискутовано довгий час і Єфремов з найближчими йому українськими діячами вирішив, що треба боротися й надалі, але в інших уже формах, утворивши організацію, що мала б за завдання підготовляти кадри для майбутнього визволення України. Єфремов переконався тоді, що для цієї праці треба також прияти й Ніковського, який перебував тоді у Берліні, і він вернувся до Києва. Впродовж 1924-1925 років тривала підготовча праця і влітку року 1926, незабаром після вбивства Головного Отамана С. Петлюри,

постала нова організація під назвою Спілка Визволення України, організація цілком конспіративна, яка об'єднала всі національні елементи.

У червні 1925 року відбулися організаційні збори СВУ, на яких були присутні Єфремов, Дурдуківський, Чехівський, Гермайзе, Ніковський, Гребенецький і Старицька-Черняхівська. Всі вони являли собою провідників організації, поділивши поміж собою функції таким способом: Єфремов — голова, його заступник — Чехівський, скарбник — Дурдуківський. Надалі розпочали творити конспіративні п'ятки в установах і організаціях, кожний з членів п'ятки в свою чергу утворював конспіративну п'ятку, отже, поміж проводом організації і її низами була низка законспірованих і нікому невідомих п'яток. Єфремов заклав осередок Спілки в Академії Наук, Гребенецький — в Інституті Наукової Мови. Дурдуківський і Гермайзе працювали у шкільних і педагогічних колах, утворюючи секції: вчителів, родичів шкільної молоді і самої шкільної молоді. З останньої вийшла Спілка Української Молоді. Чехівський кермував працею в автокефальній церкві і кооперативних організаціях. Ніковський і Старицька-Черняхівська провадили працю серед письменників і артистів і закладали п'ятки в радянських видавництвах, в тому числі й у "Держвидав". Декілька видавництв, як наприклад "Слово" та "Книгоспілку", вони опанували цілком. Крім того закладено п'ятки в інститутах народньої освіти, кооперативному імені Чубаря, сільсько-господарському, політехнічному, зоотехнічному. Утворено також агрономічну групу, що працювала в Наркомземі в Харкові, медичну, інженерно-технічну. Філії Спілки утворено в Харкові, Одесі, Дніпропетровському, Чернігові, Полтаві, Миколаєві, Херсоні і Вінниці.

Другий обвинувачений Ніковський зізнав, що перед своїм поворотом в Україну він відбув низку конференцій з провідниками української еміграції, від яких одержав певні завдання щодо утворення української самостійницької організації й початку акції проти Рад. Про ці інструкції, як зізнав Ніковський, знав і Головний Отаман. Ніковський був у контакті не тільки з дітьми і керманічами УНР, але й з групою колишнього гетьмана Скоропадського, від якої також одержав низку інструкцій. На запит прокурора Ніковський відповів, що був емісаром УНР в Україні. Після приїзду до Києва, Єфремову й іншим провідникам СВУ заявив, що треба сконсолідувати сили української інтелігенції і бути готовими на випадок, якщо трапляться події, сприятливі для відбудовання України.

За зізнанням Єфремова і Ніковського, вони обидва керували зв'язками з українською еміграцією.

ПРОГРАМА Й ІДЕОЛОГІЯ СПІЛКИ ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ

Головне завдання Спілки Визволення України, як це виникає з зізнань усіх обвинувачених, було визволити Україну з-під радянської влади, відірвати її від Росії та утворити з неї незалежну республіку. Це мала бути демократична республіка на чолі з президентом, з радою міністрів, відповідальною перед народним представництвом, і з гарантією всіх громадянських свобод. Як зазначив Ніковський, після проголошення незалежності був би утворений нормальний тип європейської демократичної республіки. Із зізнань обвинувачених видно, що СВУ бажало відбудувати Українську Народню Республіку, вніести деякі корективи до конституцій, які ухвалювали Центральна Рада і Трудовий Конгрес. Передбачалося також утворити військову диктатуру, на перехідний час по упадку радянського устрою, а згодом був би зреалізований парляментарний устрій.

Щодо аграрного питання, то Спілка мала на увазі відновити приватну власність на землю — земля мала належати до тих, хто її обробляє, тобто, до селян, але земля до них повинна була перейти, як зазначив Єфремов, за грошовим викупом її у великих землевласників. Приватну власність привернули б також у промислі і в торгівлі і лише підприємства державного значення залишалися б удержавлені. Щодо релігійних справ, Єфремов зазначив, що релігія — це особиста справа кожного, але автокефальна церква, поки вона виконувала б якесь культурне завдання, могла мати деяку перевагу, деяку опіку держави. Таким способом Спілка вважала за доцільне забезпечити домінуюче становище українській автокефальній церкві. До речі, треба зазначити, що скільки Спілка була конспіративна організація, то писаної її програми не було і про неї свідчили лише зізнання підсудних.

Ідеологічно СВУ стояла на засаді національного визволення й відкидала засади комуністичного інтернаціоналізму та класової боротьби. Головне гасло для всіх, як зазначив під час процесу Єфремов, було — держава понад партіями, нарід понад класами, але були визнані засади демократії. Єфремов у своїх зізнаннях додав, що він проти радянського устрою тому, що цей устрій не забезпечує людяності громадянських свобод.

Тактика спілки визволення України

Із зізнань Єфремова, Ніковського та інших обвинувачених виникало, що за головні засоби для досягнення своєї мети СВУ вважало: а) провадити мобілізацію всіх патріотично настроєних елементів на Україні, б) опанувати через своїх людей найважливіші радянські

організації та установи і вишукувати прихильників в радянському апараті на Україні; в) підготувати кадри, які слушного часу могли б керувати революційною акцією і повстанням; г) розповсюджувати національну ідеологію серед широких шарів людності, а для цього проникати до радянських видавництв і редакцій, до літературних і артистичних угруповань, утворити хори, драматичні гуртки, освітні осередки, тощо, д) інформувати громадянство про політичні події через нелегальне пресове й інформаційне бюро, зорганізоване у Харкові під проводом Миколи Чехівського; е) провадити агітацію серед селян і робітників на ґрунті господарських і апровізаційних труднощів, а також і викликувати такі труднощі з допомогою своїх людей у кооперативних і господарських організаціях.

Як зізнав Ніковський, члени Спілки надіялися на можливість комплікацій у міжнародній ситуації советів і на утворення єдиного фронту європейських держав проти СРСР. Якщо наступила б інтервенція цих держав, Спілка також розпочала б збройну акцію проти Рад.

Цікаво, що, як виходило з зізнання Єфремова, СВУ вважало за можливе еволюцію радянської влади в Україні в напрямку демократизації, а також і те, що радянська влада, не маючи змоги виконати своїх обіцянок працюючим масам, примушена буде капітулювати, а владу від неї перейме організована демократія. Єфремов зазначив, що збройне повстання не було єдиним способом боротьби і що малося на увазі також і інші способи визволити Україну з-під влади рад. Щодо терору, як способу боротьби, то на суді не здобуто досить даних, які дозволяли б допускати, що Спілка його застосовувала, хоч прокуратура і вживала заходів зафіксувати це у зізнаннях обвинувачених.

Студент Павлушков зізнав: "Спілка Української Молоді" принципово стояла за застосування терору, при чому частина членів уважала за доцільне застосовувати терор лише до найвищих осіб з радянського уряду, а решта гадала, що це треба робити і щодо представників місцевої влади. Єфремов нібито казав Павлушкову, що, не будучи прихильником терористичних актів, вважає за можливе при радянських умовах застосувати їх, при чім виключно щодо найчільніших представників радянської влади, бо тільки тоді терор буде мати позитивні наслідки. Сам Єфремов на суді зазначив, що Спілка Визволення України не тільки не застосовувала терору, але навіть не мала для цього засобів.

Взагалі терор був скоріше темою для теоретичних дискусій членів і поза ці межі не виходив. На практиці, як зізнав Єфремов, Спілка Визволення України не застосовувала ніякого акту терору і не забила ні одного комуніста...

В практиці Спілки Визволення України звертає увагу та особлива подробиця, що її члени, маскуючи свої правдиві політичні переконання, часто прикидалися прихильниками комунізму, щоб таким способом полегшити собі доступ до різних радянських установ і законспірувати своєю протирадянською діяльністю. Так, наприклад, один з головних обвинувачених, Гермайзе, ще з року 1922 робив вигляд, що розчарувався в національному українському русі і став "зміновіховцем", тобто, визнав радянську платформу. Обвинувачений Павлушков це цілком підтвердив, додавши, що Спілка взагалі рекомендувала своїм членам стосувати таку тактику. Згадував про це у своїй промові прокурор Ахматов, говорячи про обвинуваченого Іваницю, який провадив подвійну гру, з одного боку вміщаючи в радянських часописах комуністичні статті і перебуваючи на становищі члена міськради, а з другого — будучи одним з найдіяльніших членів Спілки.

Спілка визволення України та українська еміграція

Спілка Визволення України постала, як відомо, під впливом відомостей, що їх отримав Єфремов з-за кордону, зокрема під впливом двох фактів: 1924 року вернувся до Києва Ніковський, який, покликаючись на інструкції, одержані від провідників української еміграції і Головного Отамана, заявив Єфремову, що наступив час розпочати боротьбу за визволення і незалежність. Другий факт, що мав велике значення, це було вбивство Петлюри у травні 1926 року. Ця подія викликала величезне враження в Києві і була гаслом розпочинати акцію. Контакт з українською політичною еміграцією утримувався з допомогою наукових закордонних відряджень декого з київських учених. Отже використано подорожі за кордон Ганцова і Черняхівського, які за кордоном з доручення Єфремова бачилися з провідниками української еміграції. Таким способом Спілка Визволення України, підтримуючи постійний зв'язок із закордоном, діставала інформації про міжнародне становище Радянського Союзу, доставляючи з свого боку інформації про життя на Україні.

Обвинувачений Дурдуківський зізнав, між іншим, що центральна група Спілки вживала всіх заходів, щоб перебувати у постійному зв'язку з українською еміграцією.

Обвинувачений Черняхівський наприкінці 1926 року відбув подорож за кордон, щоб поінформувати провідників української еміграції про постанову Спілки Визволення України, а також про настрої і плани еміграції у зв'язку з убивством Петлюри. Черняхівський конферував з Дорошенком, Прокоповичем, Лотоцьким та інши-

ми провідниками еміграції. Головне завдання цієї подорожі, як зазначив Дурдуківський, було довідатись, в якому стані перебуває український уряд після вбивства Петлюри і як ставляться до нього великі держави. Черняхівського поінформовано, що місце по Петлюри зайняв Андрій Ливицький, якого кандидатуру підтримала частина еміграції. Після повороту з-за кордону Черняхівський поінформував членів Спілки про свої враження, після чого розпочалась велика дискусія про ролі і значення еміграції. Старицька-Черняхівська не надавала значення праці політичної еміграції та уряду УНР, зазначаючи, що краще ліквідувати українську державність, що залишилась за кордоном у формі уряду УНР, і замінити її на реальний провід, що утворився у Києві у формі всеукраїнської Спілки Визволення України. Але проти цього категорично висловились майже всі члени президії СВУ. За зізнанням Дурдуківського, Єфремов, Ніковський і Чехівський рішуче були проти цього, зазначаючи дослівно, що *"існування уряду УНР на еміграції — це до певної міри угрунтування нашого права на Україну, наш дорогий, не платний, політичний вексель до Європи й до большевиків, — є це великий козир, великий плюс, якого вже не може придбати собі СВУ і який слушного часу відіграє рішуче ролі у справі визволення"*.

Взагалі треба підкреслити, що майже всі обвинувачені, як це вони самі ствердили у своїх зізнаннях, визнавали прапор УНР, хоч серед них були прихильники й інших політичних орієнтацій. Так, наприклад, голова Спілки Української Молоді Павлушков зазначив, що хоч він особисто і був прихильником гетьманату, але мусив провадити свою працю на платформі УНР, бо загал молоді і студентів був цілком відданий цій концепції і перебував під впливом ідеології Петлюри, якого вважав національним героєм. Культ Петлюри був так поширений серед молоді, що, як зазначив другий обвинувачений студент, Матушевський, дехто з студентів підроблював посвідчення ніби з підписом Петлюри, щоб таким способом піднести свій авторитет серед молоді. Павлушков зізнавав також, що культ Петлюри розповсюджувано також і по інших трудових школах. Після вбивства Петлюри в травні 1926 року, в Софійському соборі в Києві, влаштовано таємну панахиду: зібрався тоді великий натовп, серед якого студенти розкидали проклямації, присвячені пам'яті Петлюри. Єфремов і Чехівський зізнали, що крім відправи у церкві, Спілка влаштувала майже по всіх містах і в багатьох сільських місцевостях нелегальні доповіді про Петлюру. Поширювали також поезії, присвячені Петлюрі, що їх написало кількох визначніших сучасних поетів. Популярність Петлюри і вплив ідеології УНР були такі великі, що всяку працю, спрямовану проти рад, можна було провадити лише під цими гаслами.

Характеристичне з цього приводу дав зізнання обвинувачений Ніковський. За його словами, він ще 1924 року зірвав стосунки з Петлюрою і виїхав до Берліну, де нав'язав відносини зі групою колишнього гетьмана Скоропадського. Водночас він обіцяв Шульгинові та іншим представникам УНР, що в разі повороту на Україну, він не буде виступати проти Петлюри і УНР. Повернувши до Києва, Ніковський інформував Єфремова та інших про політичну ситуацію за кордоном, при чому гостро критикував Петлюру й уряд УНР. Проте Єфремов і інші зазначили Ніковському, що якщо він хоче мати успіх у своїй політичній і громадській справі, то не повинен критикувати Петлюру, якого всюди в Україні вважають національним героєм. Після цього Ніковський, як сам він це зізнав, змінив свою тактику.

Діяльність спілки визволення України серед молоді

Одним із важливіших відтинків праці Спілки Визволення України був шкільний відтинок. Шкільна група організації під проводом педагога й директора трудової школи ім. Шевченка, професора Дурдуківського, розгорнула широку діяльність в напрямку національного виховання дітей й молоді. Цей бік діяльності Спілки Визволення України мав у процесі одно з найважливіших місць. Прокуратура кваліфікувала це, як боротьбу націоналістів за душу молоді й дітей. Дурдуківський зізнав, що його школа з давніх давен провадила ідеологічну працю, виховуючи молодь в напрямку, далекому від комунізму й радянської влади, хоч назовні школа мала вигляд звичайної радянської школи. Другий обвинувачений, директор школи ім. Коцюбинського в Чернігові, проф. Холодний, говорив про свою школу, що вона була радянська лише зовнішньо і лише формально: серед учителів були всі вороги комуністичної влади, люди, що дивилися на Захід, звідки мусило прийти визволення. Така школа, безумовно, виховувала дітей в націоналістичному дусі.

Інший обвинувачений, Шило, зізнавав, що, не відкидаючи загальних засад радянської системи навчання і новітніх методів викладання науки, все ж ведено навчання так, щоб запізнати з ідеологічним змістом концепції УНР. Для цього шкільна група СВУ вживала заходів через своїх людей, що перебували по різних школах України, заповняти школи дітьми з національно-освідомлених родин, особливо з тих, які поділяли концепцію УНР. Коли ж справу приймання дітей до школи передано не керівникам школи, а спеціальним комісіям, що їх делегували комуністичні організації, обвинувачені видали розпорядження утворити по школах рівнобіжні відділи клас, при чому

до одних відділів збирали дітей національно-освідомлених, з українських родин, а до інших дітей непевних з національного погляду. Таким способом ізолювалось українську молодь, що перебувала під впливом національної ідеології, від дітей, що належали до комсомольців чи піонерів. Спілка Визволення України відкидала засаду клясового виховання дітей. Із слів обвинуваченого Гребенецького виходить, що завданням шкільної групи було використати легальні форми радянської школи, щоб під їхнім плащиком виховувати дітей в дусі ідеології Спілки Визволення України. Обвинувачена Токарівська зізнавала, що шкільна група ставила собі за мету виховувати національно-освідомлених дітей та оберігати національну школу від інтернаціональних впливів.

Цікаво, що Спілка Визволення України у своїх методах боротьби за національний характер молоді, пристосовувалась до радянських умовин. Дурдуківський зізнавав, що шкільна група виробила цілу систему поборювання комуністичних організацій серед дітей і молоді. Комуністичний рух треба було трактувати як неминуче зло, вживаючи при цьому всіх заходів, щоб цей рух якнайменше шкодив вихованню дітей і цілій школі. Для цього передусім треба підпорядкувати своїм впливам провідників комсомольських осередків у школі. Керівник школи й учителі повинні якнайчастіше доводити керівникові комсомольського осередку, що він замало вихований, що не має досить знання і досвіду, що мусить вчитися. Таким способом найвпливовіший комсомолец підпаде під учительський вплив. Крім того слід до кожного комсомольського осередку делегувати національно-вихованих учнів, а то й учителя, щоб слідкувати за кожним кроком комсомольців, паралізувати їхні пляни і впливи на дітей. Дурдуківський завжди висловлювався, щоб не ізолювати цілком комуністичних організацій від шкільного життя, а навпаки, весь час непомітно провадити наступ національної молоді на комуністичні організації і таким способом "утопити" комуністичний рух серед молоді, серед українсько-національного оточення. Оскільки радянська влада вимагала, щоб діти брали участь у шкільних комуністичних організаціях, Дурдуківський вживав заходів, щоб ці організації існували лише на папері, лише формально. Шкільна група СВУ поширила працю на цілий ряд міст; її осередки були в Полтаві, Дніпропетровську, Одесі і т.п.

Обвинувачений Павлушков оповідав про історію утворення Спілки Української Молоді. Єфремов був проти того, щоб приймати до Спілки Визволення України молодь, бо вона мусить мати свою окрему організацію, де вироблювали б політичну і національну ідеологію молоді. 1923 року під впливом Дурдуківського утворено легальне літературне товариство з молоді, що закінчила трудову школу. В

цьому товаристві читали доповіді з історії української літератури і пробуджували серед молоді зацікавлення до давньої української літератури. По двох роках засновано так зване "Товариство єдності і згоди", яке щомісяця збиралось обговорювати найцікавіші питання для молоді. Провадилась також дискусія і на політичні теми, а сама організація існувала нелегально. 1925 року через конспіративні причини "ТЄЗ", зліквідовано і того самого року під впливом Єфремова і Дурдуківського, утворено Спільку Української Молоді (СУМ), також цілком конспіративно, тобто, засновано першу п'ятку, що мусила виконувати функції центрального комітету й утворити дальші п'ятки. Програма СУМ була та сама, що і програма Спільки Визволення України. Кожний член СУМ мусив присягати, що він залишиться в організації на ціле своє життя, в разі ж виходу його з організації або зради — супроти нього мусила бути застосована кара смерті. Щодо плянів участі молоді у протирадянській акції, то за зізнанням Павлушкова були застосовані три варіанти. Перший — Спілька Української Молоді в повному своєму складі у слухний час виступає, як батальйон, як кадр повстанської армії. За другим варіантом, члени СУМ діляться на декілька груп і вливаються до різних повстанчих відділів, де й виконують функції або провідників тих відділів, або їхніх політичних комісарів. Третій варіант передбачав, що СУМ, який складається з студентів різних шкіл, на випадок повстання організує по цих школах бойові відділи, а його члени ставатимуть їх провідниками. Кожний член організації мусив детально пізнати терен своєї школи і її дільниці, щоб скористатися з цього на випадок повстання, а також мусив збирати відомості про розташування і кількість місцевих радянських військових формацій.

Як зізнав Павлушков, СУМ вважав за можливе у своїй боротьбі з Радами стосувати терор супроти комуністів і представників радвлади. Із слів обвинуваченого Матушевського виходить, що СУМ — це була бойова, і терористична організація, при чому було два погляди, як вести терор: перший — це стосувати його лише до чільних представників партії та уряду, а другий — застосовувати його і до місцевих представників радвлади. На закуп зброї збирали гроші. Щодо самого пляну акції, то, як зізнав Павлушков, серед молоді були також два погляди. Одні вважали, що протирадянське повстання може відіграти допомогову роль в разі війни чи приходу на Україну армії УНР, а другі, що організоване повстання не закінчиться визволенням України і поваленням радянської влади, а прислужиться до збройної інтервенції європейських держав. Політичні настрої і ідеологія СУМ не були однакові. Павлушков, наприклад, був прихильником фашистівського устрою та гетьманату, як режиму твердої диктатури, але багато членів СУМ стояла на плятформі концепції УНР.

Діяльність членів СУМ не обмежувалася лише школою, — вони часто виїжджали на село, щоб і там утворювати націоналістичні осередки серед молоді, читаючи нелегально реферати і впливаючи на селянську молодь. Організаційно СУМ належав до СВУ і був тільки секцією молоді.

Боротьбі за національний характер української культури

Спілка Визволення України звертала особливу увагу на оборону українського культурного життя перед комуністичними впливами. З цього приводу утворено цілу низку осередків майже в усіх наукових і культурних установах. На чолі цієї акції стала широко відома в Україні Людмила Старицька-Черняхівська, помешкання якої в Києві було ніби літературним саленом, де обмірковували найцікавіші питання культурної праці. Головну увагу спрямовано на Академію Наук, а тому, що Єфремов до 1926 року був її віце-президентом, то праця незабаром прийняла широкі розміри. Як зазначив прокурор Ахматов у своїй промові, СВУ перетворило Академію Наук з осередка наукової думки України на огнище націоналістичної акції. Більшість членів і співробітників Академії вважали УРСР за фікцію, створену для Європи, і вживало всіх засобів, щоб повалити радянський уряд. Щоб виховувати молодих учених у національному дусі, зорганізовано напівлегальне товариство під назвою «Молода Академія», завданням якого було зберігати молодих учених і аспірантів від інтернаціоналістичних впливів та прив'язувати їх до націоналістичної ідеології. Така сама праця велася в медичній секції Академії і в науково-педагогічному товаристві. Там головну роль відіграв професор Іваниця, автор численних підручників для шкіл. Не зважаючи на радянську цензуру, в цих підручниках залишались націоналістичні тенденції, які впливали на тисячі учнів по школах. СВУ надавало велике значення пропагандивній акції серед українських письменників, її письменницька група з Сергієм Єфремовим на чолі розвинула широку працю у письменницьких, видавничих і артистичних колах. Головну увагу звернула на критику радянської національної політики. Обвинувачений Івченко зізнавав між іншим, що радянська національна політика, яка вела українізацію тільки формально, відвертала українських письменників від рад і комунізму. Велику опозицію серед письменників викликало також комуністичне гасло, що література мусить бути національна тільки формою, а змістом — інтернаціональна.

СВУ пропагувало серед письменників 4 засади, яких вони мусили дотримуватись у своїх творах, а саме: 1. підкреслювати на-

ціональну проблему в душі концепції УНР, 2. критикувати і ганьбити так зване будівництво соціалізму і підкреслювати негативи комунізму, 3. яскраво відбивати деморалізацію і розклад у громадському і родинному житті, що їх викликає комунізм, 4. зменшувати роллю пролетаріату в політичному і громадському житті, водночас підкреслювати роллю одиниці. Івченко зізнав також, що революція перешкоджала його творчості і в цьому полягала його трагедія. На його думку, радянська влада і цілий комуністичний устрій — це дика сила, яка руйнує культурне життя. Навпаки, ідея незалежності України відіграла позитивну ролі і мала принести організацію держави та гармонію громадського устрою. Література мусить бути національна не тільки формою, а й змістом, отже треба відкидати радянську українізацію і борювати інтернаціоналізм в українській літературі, дальшим кроком мусило бути знаменне гасло орієнтації української літератури на Західню Європу і боротьба проти гегемонії російської культури. Івченко, як він зізнавав, цинив українського селянина і яскраво малював його боротьбу проти колективізації сільського господарства. Характеристичне, що Івченко та й інші письменники віддавали свої твори перед друком на перегляд Єфремову та потім виправляли їх за його вказівками. Таким способом, як зазначив іронічно прокурор Ахматов, СВУ поруч з радянською цензурою запровадило власну, завданням якої було очищати письменство від усяких рис комунізму і послідовно опановувати його націоналістичними ідеалами. Не зайве також зазначити, що видавництва, які підпадали під вплив СВУ, охоче видавали твори європейської літератури в українському перекладі. Наприклад, видавництво «Слово» видало «Пана Тадеуша» Міцкевича в українському перекладі відомого поета Максима Рильського.

Українська автокефальна церква у визвольному русі

Самостійницька акція, що її вела СВУ, захопила також і релігійне життя. Зроблено висновок, що церква повинна відіграти велику культурну ролі в українському житті, як це бувало не раз за давніх часів. Отже утворено особливу церковну групу СВУ з Володимиром Чехівським на чолі.

Як відомо, по революції 1917 р. на Україні розпочався інтенсивний церковний рух, що поставив собі за завдання елімінувати церковне і релігійне життя з-під юрисдикції московського патріярха і відродити самостійність київської митрополії. Перші кроки у справі організації української автокефальної церкви відбулися в першій половині 1917 року. Тоді саме утворилась у Києві досить численна

група православного духовенства на чолі з пан-отцем Василем Липківським, що поставила собі за мету реорганізувати церкву відповідно до давніх традицій київської митрополії і до сучасної політичної ситуації.

Передбачалося дві можливості: перша, що відроджувана українська церква проковтне весь дотогочасний церковний апарат, який мусив би з усією церковною ієрархією ввійти до української церкви, визволившись, очевидно, з-під російських впливів. Проте, ця можливість відпала через фанатичний опір вищого духовенства на Україні, здебільшого російського походження, яке стояло за дальшу єдність з московським патріархом і боролось проти змагань української церкви позбутися цієї єдності. Отже залишалась друга можливість, а саме — ігнорувати російське духовенство і створити автокефальну українську церкву, як організацію зовсім нову, з старими історичними національними традиціями. Так постав у Києві організаційний комітет — Головна Церковна Рада, яка в 1918 році опрацювала проект церковного статуту. На підставі цього статуту з допомогою уряду УНР утворено Синод, до складу якого ввійшло кількох єпископів старої російської церкви, в тому числі і православний митрополит Польщі Денис. Громадянська війна, що охопила майже всю Україну, стала на перешкоді дальшій організації і розвитку української автокефальної церкви. Року 1920, після окупації України більшовиками, українська автокефальна церква опинилась у новій політичній ситуації.

Впроваджене на Україні радянське законодавство оголосило всі релігійні установи як цілком приватні. Отже перед УАПЦ стояв лише один шлях: використати тільки обмежені можливості свого існування, як приватної організації, що не лише не має ніякої допомоги від держави, а навпаки — завжди нею переслідується. Проте, не зважаючи на це все, вплив УАПЦ на людиність чимраз поширювався. Цьому сприяло те, що чималі групи інтелігенції, яку радянська влада вилімінувала з громадського і політичного життя, стали брати масову участь у релігійному житті, тим самим підносячи рівень і культурне значення УАПЦ.

Головним і законодавчим органом УАПЦ були загальні збори делегатів усіх парохій і духовенства, тобто, всеукраїнський собор, що відбувався двічі на рік — 1. жовтня на свято Покрови і 6. грудня в день святого Миколи. Центральним виконавчим органом була Всеукраїнська Церковна Рада, що відігравала ролі Синоду з всеукраїнським митрополитом на чолі. При єпископатах також існували Церковні Ради. Найнижчі осередки — це були парофіяльні ради з місцевими священиками на чолі. У Києві при митрополиті існувала вища школа теології, при кожному єпископі було кілька благовісників.

Після 1922 року розпочалася доба жвавішої церковної діяльності. Її великі осередки постали у Харкові, Полтаві, Одесі, Дніпропетровську, Чернігові, Херсоні, Миколаєві, Умані, Вінниці, Кам'янці і по інших містах. Єпископи часто виїжджали на периферію, щоб підтримувати живий зв'язок з масами вірних. У Києві зорганізовано спеціальну комісію для перекладів релігійних книг українською мовою з грецької та старослов'янської, при чім у праці тій брали участь деякі члени Академії Наук. І духовенство і ввесь церковний апарат зберігали у своїй праці деяку конспірацію. На зборах і конференціях ніколи не писано протоколів, внутрішня кореспонденція була завжди законспірована. Робилось це все з огляду на різні підступи й провокації УПУ. При кожній парафії, як це виявилось на процесі, існували різномодні культурні й добродійні організації, хори, добродійні товариства, братства, господарські організації, угруповання християнської молоді. Всі ці організації вели живу діяльність, улаштовували реферати на актуальні теми, організували школи для дітей, зрозуміло, нелегальні. На підставі зібраного матеріалу прокуратура підкреслювала під час процесу, що УАПЦ була окремою державою в державі, мала свої статuti, закони, засади, що були, річ зрозуміла, цілком суперечні ідеям комунізму.

Керманичем церковної секції СВУ був, як уже зазначено, Володимир Чехівський. Із зізнань обвинувачених виходило, що вже року 1920 члени тодішнього БУД-у доручили Чехівському кермувати церковною акцією. На доручення також цієї організації Чехівський, що мав великі впливи на духовенство, провів Липківського на становище всеукраїнського митрополита. Як казав обвинувачений Товкач, митрополит Липківський був такий популярний на Україні, що на нього дивилися не лише як на представника вищої церковної влади, а й як на людину, що стоїть на чолі українського руху. Та не вважаючи на це, митрополит Липківський відкидав усякі спроби втягнути його до політичної акції з огляду на своє становище у церковній ієрархії.

Хід процесу взагалі виявив велике значення УАПЦ в національному житті. Обвинувачений Микола Чехівський на запит прокурора, чому він вступив до УАПЦ і став там священиком, відповів, що він зробив це, щоб служити українському народові, піднести його національну свідомість, щоб таким чином „хоч не ми, так наші діти і внуки побачили Україну, як вільну і незалежну».

Радянська влада використала викриття СВУ і ведені у зв'язку з цим арешти, щоб знищити УАПЦ. Заарештовано також визначних її представників з митрополитом Липківським на чолі, а решті запропоновано прийняти постанову про самоліквідацію церкви. Характеристично, що прокуратура двічі зверталась до Чехівського з за-

питом, чи він вважає за доцільне ліквідацію церкви з приводу контр-революційної діяльності духовенства. Перший раз Чехівський дав негативну відповідь, а потім, вдруге, зазначив, що УАПЦ в політичному житті була знаряддям і складовою частиною СВУ. Можна припускати, що ця відповідь, яку Чехівський дав на другий день після першої, була наслідком закулісових впливів на Чехівського.

Чехівський зізнав також, що СВУ поставив собі за мету скупчувати і єднати, з допомогою церкви, незадоволену з радянського устрою і національне освідмлену людність. Цілі парафії склалися, як казав він, здебільшого з ворожих комунізму елементів. Націоналістичні групи українського громадянства, зазнавши поразки в політичній боротьбі, приєдналися до церкви. Обвинувачений Микола Чехівський зізнав, що церковна група СВУ мала за завдання використати селянські маси, як активний чинник самостійницької акції на випадок вибуху війни і повстання проти совєтів.

Духовенство використовувало всілякі можливості, як зізнав Чехівський, щоб поширити агітацію проти ССРСР. Коли радянська влада збирала податки, то священники казали незадоволеним з цього приводу селянам: «Рада — це ж ваша влада, ви самі її хотіли, не допомагаючи УНР. Чого ж тепер нарікаєте на податки, на реквізицію збіжжя, тощо? Мовчки віддавайте все, будете їсти саму картоплю, а комуністи — хліб та булки».

Під час процесу прокуратура намагалася довести, що: 1. церкву засновано з політичною метою, 2. завданням її було поширювати антирадянську і антиросійську агітацію, 3. вона мала підготувати збройне повстання проти ССРСР. 4. вона об'єднувала українські активні елементи, головно колишніх військовиків, та висвячувала їх на священників у місцевостях, що мають стратегічне значення, 5. підготовляла кадри молоді для національної праці.

Підставою для цього були зізнання обвинувачених у передпроцесовому слідстві, що його провадило ГПУ. Наприклад, Єфремов казав там, що пропаганда, яку провадила УАПЦ, мала на меті не лише дискредитувати радянську владу, а й готувати практичне повстання. Із слів обвинуваченого Товкача виходило, що УАПЦ, у складі якої було багато петлюрівських старшин, повинна була виконати головну підготовчу працю до повстання серед селянства. Професор Холодний зазначив, що УАПЦ мала взяти на себе керівництво цілим повстанським рухом, в якому головну роль виконували б священники, колишні петлюрівські старшини.

Проте під час судового процесу деякі обвинувачені ослабили вагу своїх попередніх зізнань. Так, Микола Чехівський на запит прокурора на суді, для чого взагалі засновано УАПЦ, відповів: щоб визволити український люд з релігійного погляду з-під панування російської

слов'янської церкви. Володимир Чехівський на суді також відкидав тезу, ніби УАПЦ готувала повстання. Цікаво, що під час допиту Чехівського прокуратура вела з ним широку дискусію на суто релігійні теми.

Так, наприклад, Любченко, посилаючись на християнську засаду, яка наказує молитися за всіх і навіть за ворогів, запитав Чехівського, чи молився він на підставі цієї засади і за царя Миколу II, на що Чехівський відповів: так, молився. В іншому місці Любченко цитував довгі уступи з Маркса і Леніна про релігію, щоб довести, ніби релігія служить буржуазії і капіталістам, допомагаючи їм визискувати пролетаріят. Отже на думку прокурора і УАПЦ була також знаряддям капіталістів і буржуазії і хотіла реставрувати капіталізм на Україні. Чехівський у своїй дуже цікавій відповіді погоджувався, що релігія в капіталістичних країнах може служити за знаряддя буржуазії, але на Україні УАПЦ була осередком релігії визволеної людини. На це знову реплікував прокурор, зазначаючи, що комуністична ідеологія не визнає абстрактного розуміння «людини», вона визнає в даному випадку лише клясовий підхід, за яким людність ділиться на б ни, то з його погляду релігія нівелює різницю між пролетаріятом і буржуазією і тим самим допомагає буржуазії визискувати пролетаріят.

Діяльність УАПЦ була немов би кульмінаційним пунктом у процесі. Цілком зрозуміло, бо радянському урядові треба було за всяку ціну скомпромітувати УАПЦ, впливи якої ставали надто небезпечні для нього. Щоб досягнути це, вжито чимало різних провокативних заходів.

СВУ і національна проблема

Радянська національна політика викликала гострий спротив в українському громадянстві і на Україні велася боротьба двох течій: національної і комуністичної. Варто пригадати з цього приводу опозицію Шумського і Максимовича, виступи Хвильового тощо. СВУ поставило собі за завдання боронити культурне українське життя перед комуністичними впливами. Головне гасло у цій самообороні було, що український народ мусить бути господарем у своїй державі і користуватися своїми національними правами, коли тим часом радянська національна політика хоче об'єднати Україну не лише в політичному, а й культурному розумінні з так званою радянською культурою, за маскою якої приховалася російська культура.

Щоб ослабити український національний рух, радянський уряд висунув цілу програму опіки над національними меншинами України. Засновано цілі автономні республіки, національні райони і ради.

Щоб задовольнити нібито потреби меншин, видано декрет про рівноправність української мови з мовами інших «меншин», але насправді цим зрівняно в Україні російську мову з українською. Водночас жидівська колонізація на Україні, разом з посиленням переселення українців до Сибіру і Далекого Сходу, ще більше зміцнювали націоналістичні настрої. Наприклад, Матушевський зізнав, що жиди виступали в Україні як репрезентанти концепції єдиної неподільної Росії. Із слів Павлушкова виходить, що Єфремов теж вважав жидів за прихильників інтересів Росії, замаскованої тепер під назвою СРСР, а тому й за ворогів української незалежності. Єфремов і інші члени СВУ песимістично дивилися на дальший розвиток українсько-жидівських відносин. Спричинилось до цього не тільки те, що Головного Отамана забив жид Шварцбарт, але й ціла тодішня радянська політика супроти жидів та перебування більшої частини жидів в Україні. Це все, як зізнавав Павлушков, може допровадити до нового небувалого та ще нечуваного жидівського погрому. Водночас Єфремов і інші обвинувачені підкреслювали, що вони не антисеміти, що антисемітські тенденції цілком чужі українському громадянству і що вони тільки звертають увагу на факти, які дратують національне почуття українців.

Національна радянська політика викликала також значну реакцію на Україні і щодо росіян. Обвинувачений Заліський зізнав між іншим, що на його думку слід було б насипати великі гори на північних кордонах України і ними боронити Україну від політичних і культурних впливів Москви. Такі протиросійські настрої можна знайти у зізнаннях і інших обвинувачених. Отже на підставі цього всього можна прийти до висновку, що радянська національна політика в Україні викликала там сильні протиросійські настрої. Якщо взяти під увагу всю радянську політику, що має на меті завести цілковиту централізацію «та штучно гальмувати чи навіть знищити національний елемент» в Україні, то зрозуміло, що вона мусила викликати загострення національних взаємин, що саме так яскраво відбилось у судовому процесі.

СВУ і Польща

Прокуратура в цьому процесі вживала всіх заходів, щоб доказати також, що СВУ і разом з СВУ весь самостійницький рух на Україні перебував на службі «панської» Польщі. Прокурор Михайлик у своїй промові висловився, що СВУ покладало надії не лише на повстання, але й на допомогу інших держав. Звернено увагу головно на Польщу і на Німеччину, очікуючи, що одна або друга названа держава допоможе Україні в разі вибуху повстання проти радянської

влади. Але нарешті перемогла орієнтація на Польщу, яка ніби була прихильна до самої ідеї незалежності УНР. А крім того від Польщі, як сусідньої держави, скоріше можна було очікувати реальної військової допомоги. Прокурор Михайлик хотів навіть доказати, що СВУ по суті змалога теж Любченко, доказуючи, що СВУ було проти радянського пляну індустріалізації України і за залишенням попереднього аграрного характеру країни. А це робилося ніби для Польщі, якої промисловість потребувала України не лише як консумента польських виробів, але і як джерела сировини. СВУ, як твердила прокуратура, хотіло продати Україну польському фашизмові, який мав стати справжнім її господарем.

Особливо докладно зупинялася прокуратура на відносинах між урядом УНР на еміграції і Польщею, а також на договорі Петлюри з Польщею. Ця частина процесу робила враження, що суд розглядає не справу СВУ, а справу українських урядів за роки 1917-1921. І це тим цікавіше, що з усіх обвинувачених тільки Ніковський і трохи Чехівський брали участь у тих урядах. Очевидно радянська влада мала плян використати цей процес у протипольським напрямку. Відносинам СВУ з Польщею присвячено окреме засідання суду за зачиненими дверима. Тому зрозуміло, що важко говорити про зібраний у цій справі матеріял. На суді встановлено, що за весь час своєї діяльності Єфремов вислав через польський консулят у Києві тільки одного листа до своїх політичних друзів на еміграції. На підставі цього прокуратура твердила, що польський уряд, особливо військова влада, підтримували тісні зв'язки з СВУ. Другою підставою для цього був витяг із щоденника Єфремова, де було сказано: «Якщо взяти під увагу, що Оскілко допомагав Пілсудському і був за федерацією України з Польщею, то вбивство його, як і вбивство Петлюри, має симптоматичний характер». Третя підстава для цього це було вже зацитоване твердження про залишення України на користь Польщі, як аграрної країни.

Дуже цікаво, що Єфремов і інші обвинувачені не приховували свого ставовища до Польщі, зазначаючи, що вони зовсім не прагнули до підпорядкування України Польщі і не хотіли робити з неї польської колонії. На запит прокурора, чи визнає Єфремов, що Петлюра і його прихильники боролися не за незалежну Україну, а за підпорядкування її Польщі, Єфремов відповів, що на його думку Петлюра боровся за визволення України, хоч і не всі методи, які застосовував Петлюра, були добрі. Не маючи досить матеріялу, щоб довести свою тезу, ніби СВУ — це була польська аґентура, прокуратура стала брати докази ще з 1919 року. Тоді засновано, як вже ми зазначили, БУД — Братство Українських Державників. Любченко

твердив, що до цієї організації, головою якої був Єфремов, належали і поляки з України, а саме Стремповський і Юзефський. З цього робив висновок, що як БУД, так і СВУ тримали тісний зв'язок з Польщею. Щоб ще зміцнити цю свою тезу, прокуратура використала зізнання Ніковського про організацію так званого рейду Тютюнника і про участь в ньому польського штабу. Характеристично, коли Єфремов і інші обвинувачені гідно відкидали закиди прокуратури, що СВУ служило польським інтересам, Ніковський у своїх зізнаннях часто йшов назустріч бажанням прокуратури. Звертає на себе увагу той факт, що радянська влада мала в своєму розпорядженні чималу кількість політичних документів, а також приватних листів визначних українських емігрантів. Прокуратура, наприклад, цитувала листи президента Лівницького до Головного Отамана Петлюри з 1920 року про ситуацію, яка склалася в Польщі у зв'язку з наступом радянського війська і наближенням його до Варшави. З усіх цих антипольських виступів прокуратури можна зробити висновок, що їй залежало витворити враження, ніби український самостійницький рух — це польська інтрига, розрахована на ослаблення Росії, і що він не користується популярністю на Україні.

Присуд

17 квітня 1930 року закінчились судові докази і промови сторін; суд вийшов на нараду, щоб вирішити присуд. Ця нарада тяглася дві доби і лише вечором 19 квітня оголошено присуд. 13 обвинувачених — Єфремова, Володимира Чехівського, Дурдуківського, Гермайзе, Ніковського, Старицьку-Черняхівську, Гребенецького, Черняхівського, Ганцова, Павлушкова, Барбара, Удовенка і Підгаєцького засудили на кару смерті, але «з уваги на політичну і господарську могутність радянської республіки та з уваги на каяття обвинувачених» суд визнав за можливе не застосовувати до них цієї кари, а замінити її на в'язницю від 8 до 10 років і на позбавлення громадських прав після виходу на волю, від 2 до 5 років. Решту обвинувачених засудили на кару в'язниці від 2 до 5 років, при чому 9 обвинувачених мали умовний присуд. 11 обвинувачених засуджено також на депортацію з України, — коли відбудуть свою кару.

Цей присуд можна розглядати подвійно. Якщо мати на увазі щоденну судову практику радянських суддів, які засуджують на смерть за найменший спротив владі, то безумовно цей присуд м'який. Це можна пояснити тим, як казав оборонець Ратнер, що харківський процес притягнув увагу цілого світу, отже не доцільно було б засуджувати на смерть чільних українських учених, бо це занадто демаскувало б радянську національну політику.

Якщо ж дивитися на цей присуд з погляду правових норм цивілізованих народів, то безумовно слід його віднести до дуже суворих, і до дуже неузасаднених. Адже для більшості обвинувачених, людей старшого віку, призначена їм кара в'язниці рівнозначна з досмертною в'язницею.

Політичне значення цього процесу лежить у тому, що він впродовж 6-ти тижнів, виявляв, як радянська влада поборює національний розвиток України. Тому цей процес зробив велике враження на українське населення, як на радянській Україні, так і за кордоном. Особливе значення мав цей процес для формування політичних настроїв серед української людності в Польщі. Під його впливом помітні гострі зміни у підході українців: він став протирадянський і протиросійський. Як доказ на це, можуть послужити численні резолюції протесту, прийняті по різних місцевостях на Волині, Поліссі і Галичині та оголошені в українській пресі.

Соловей Д.

ГОЛГОТА УКРАЇНИ

(Уривки)

Комуністи і в Україні й на чужині, як і дехто з націоналістів, щоб вип'ятити себе, замовчують боротьбу українських національно-демократичних партій проти ВКПб та її агентури в Україні.

Подаємо уривки з праці Д. Соловоя «Голгота України» (два видання, друге в Дрогобичі 1993 р.), які свідчать про боротьбу організації, зокрема на чолі з В.Доленком, що стали основою СВУ.

"Шістка". Ця українська політична організація створена на Слобожанщині. Чільний учасник її — Ортодокс — в листі за 15. VII. 1948 р. пише:

"У 1920 році, побачивши, що ми програли війну й революцію, заснували ми в Харкові з бувших есефів, есерів і есдеків запальну організацію "Шістка"... "Ми протиставили себе боротьбістам, які влилися в той час в КП(б)У, і тим безпартійним, які стали на советську платформу в 1921 р." У листі з 16. VII 1951 р. він додає: "Діяльність... "Шістки" виявилася на всіх ділянках громадського й політичного життя, включаючи й військову. Ще в кінці 1920 р. ... я пов'язався з військовою організацією — Слобожанською філією "Козачої Ради". Та видно, що з провалом "Козачої Ради" в 1920 р. зв'язки з військовими колами на цьому й обірвалися. Ця "Шістка" проіснувала до 1923 року, коли була, як сказано в листі за 15. VII. 1949 р. переорганізована в Українську Мужичу (Селянську) Партію.

"Мужича Партія". Про існування десь в 1925-1926 роках у Харкові Мужичої Партії говорили мені два мої приятелі-харків'яни — Юр. Міщенко та В. Кривецький.

Більш світла дають нам у цій справі два листи Ортодокса, чоловічого діяча тієї партії, який перебуває тепер на еміграції. З них ми вже знаємо, що Мужича Партія постала в 1923 р. внаслідок реорганізації "Шістки". Мала вона свою "політичну програму, про що свідчать такі місця в листі за 16.VII. 1951 р.:

Партія мала цілком виразну демократичну програму. Вона багато разів обговорювалася на Проводі і потім була остаточно прийнята. До загальнодемократичного остову програми, що його виробив і прийняв провід, редактор програми В. І. Лещенко (загинув року 1942) орієнтував її, головним чином, на одну із програм якоїсь чеської партії. Йому імпонували Масарик і Чехія взагалі. 18 червня 1927 р., коли ми сиділи у в'язниці на Холодній Горі, проф. М. Покровський видрукував у "Правді" в підвалі на двох сторінках розгромну статтю проти Мужичої Партії та її програми, не називаючи прізвищ, членів її Проводу та не згадуючи, звичайно, що вони в той момент сиділи вже у тюрмі».

Члени проводу цієї Мужичої Партії не ставили собі за завдання організувати збройну боротьбу з окупантом, або застосовувати саботажі чи терористичні акції. Вони, керуючися гаслом "Діяти за всяких умов" і "Робити малі справи, розраховані на велику мету", старалися розгортати активність на всіх ділянках українського культурного й економічного життя, щоб позитивною працею посилювати й закріплювати українські культурні й економічні здобутки.

З цієї метою члени Мужичої Партії намагалися, наприклад, закріпитися в Кооперативному видавництві "Рух", а по змозі й оволодіти командними постами в ньому. Тут дійшло у них в 1925 р. до відвертої боротьби з групою, що стояла на ґрунті цілковитого примирення й співробітництва з совладодою і яка виступила з відповідною декларацією в пресі, (ту заяву підписало 66 осіб з української інтелігенції). На багатьох інших загальних зборах членів "Руху" 17.1. 1926 прибічникам Мужичої Партії пощастило перемогти „платформистів», або "66". Прибувши організованою масою, вони не пропустили ні до управи, ні до ради, ні до Ревізійної комісії "Руху" жодного з тих, що стояв "на радянській платформі", а скрізь обрали своїх. Проте Головкооперком (урядова установа) незабаром скасував ці вибори.

Осередки Мужичої Партії були в усіх харківських республіканських кооперативних центрах: у Сільському Господарі, у Вукопеліці, в Українкустарспіліці, а пізніше і в Українбанку. Це давало змогу організації брати діяльну участь у всіх кооперативних з'їздах і нелегально виставляти своїх кандидатів та обстоювати певні по-

зиці. Одного разу своєю упертістю вона довела присутнього на зборах Затонського до сказу, і він закричав на всю залу: "Я бачу, тут повно петлюрівців, але ми ні перед чим не зупинемося і випечемо цю язву гарячим залізом!"

Спочатку на кооперативній дільниці українського життя роботу провадила Слобожанська Кооперативна Рада, яка складалася з харків'ян (Лебеденко, член проводу "Шістки", а потім Мужичої Партії з 1920 по 1.1. 1924 р., Андрій Головка, Дражевський, Кривецький та чимало інших). Пізніше ж, коли до Харкова прибули полтавчани (Шульга, Левченко та інші), а потім ще й кияни (Коліух, Височанський, Єфімов, Бутко, Крижановський, Хотовицький і ін.), Слобожанська Кооперативна Рада була перетворена у Всеукраїнську Кооперативну Раду.

Найважливішим пунктом діяльності цієї Ради була боротьба за відновлення Українського Кооперативного Банку — Українбанку, що його знищили большевики, окупувавши Україну й „реорганізувавши» українську кооперацію. Москва довго не хотіла допустити створення Українбанку, а натомість хотіла організувати по всій Україні філії Всекобанку (Всеросійського Кооперативного Банку). Діячі ж Всеукраїнської Кооперативної Ради через членів КП(б)У — Кудрю, Полоцького та інших, що мали тоді підтримку у Раковського й Гринька, тісно пов'язаного з Раковським, — відстояли українську позицію. Українбанк був створений. І в цьому змаганні не останню роль відіграли ті, що вважали себе за членів Мужичої Партії.

Через мережу Всеукраїнської Кооперативної Ради провід Мужичої Партії був пов'язаний з найдальшими осередками по всій Україні.

По освітній лінії "Шістка", а потім Мужича Партія мали свої осередки в Харківській гімназії ім. Б. Грінченка, на Педагогічних курсах ім. Гр. Сковороди, в Харківській будівельній школі, а пізніше в школі ім. М. Коцюбинського та ім. Лесі Українки. Коли переміг "НЕП" і українізація, то із 18-ти тодішніх харківських українських шкіл всього в 2-ох чи 3-ох школах завідувачі школами і більшість учителів не належали до організації. Були осередки в Губнарівстві і в Наркомосвіті, в останньому на чолі осередку стояв галичанин Озарків, який відав в організації освітнім сектором.

Були осередки Мужичої Партії в суді і в адвокатурі. Під виглядом земельної судової практики існували, наприклад, організації адвокатури в Харкові, Вовчі, Змієві, Ізюмі, Павлограді, Костянтинограді, Полтаві, Охтирці, Ромні, Переяславі, Києві, Шепетівці, Барі, Мелітополі.

З самого початку свого існування Мужича партія взяла активну участь і в розбудові діяльності УАПЦ. Ціла низка чоловіків її діячів — Гаращенко, Ільченко, Руденко, Лебеденко і ін. — брала участь у

зборах УАПЦ в Києві, у парафіяльних радах Харкова, Мерефи. Часто-густо вони ставали не тільки членами парафіяльних і крайових рад, а й чергувалися в обранні на голів рад. Року 1926 головою Крайової Слобожанської Ради УАПЦ став, наприклад, В. Доленко, член проводу Мужичої партії.

Вже на початку 1923 р. була заснована Вища Церковна Рада, що діяла нелегально. Про неї Митрополит Василь Липківський згадує у своїй Історії Української Церкви, називаючи її "Ідеологічною Комісією" і наводить прізвища її учасників. До Вищої Церковної Ради входили чолові церковні діячі Києва, а з харків'ян, крім Архієпископа Олександра Яреценка та Єпископа Йосипа Оксіюка, входили: Лебеденко, Лещенко, Потреба, Доленко, а пізніше й Щербаненко, що замінив Потребу. Із громадсько-церковних діячів до неї входили: І. Гаращенко, Ільченко тощо.

Ця активність членів організації не залишилася не зазначеною. Почалися репресії ГПУ. Року 1926 було заарештовано Харківського Архієпископа Олександра Яреценка (колишнього члена УКП), голову ВПЦР Потієнка, Митрополита Липківського, а потім, у середині 1926 р., і голову Крайової Слобожанської Ради УАПЦ — Доленка. Проте сама Мужича Партія, як підпільна політична організація, тоді не була ще виявлена. Виявлено її в 1927 р. 7 лютого 1927 р. ГПУ заарештувало всіх членів проводу (Щербаненка, Лещенка, Жиліна, Дражевського і ін.). В одному Харкові було заарештовано до 70 осіб членів і багато по інших округах.

Протримавши цілий рік переважно в одиночках в Харківській холодногорській в'язниці під слідством, ГПУ кількох вивезло на Соловки, позасилало до різних міст північної Московщини, інших повіт-пускало, але згодом знов позаарештовувало і позасилало на Урал, до Казахстану та до каторжних шахт Сибіру.

Наслідки розгрому Мужичої Партії такі: багато загинуло в лабетах ГПУ та на засланні — Андрій Головка, Ів. Кулініч, Дражевський, Жилін, Щербаненко, Власенко, Кривецький.

Як бачимо, Мужича Партія в умовах звичайного демократичного ладу цілком вільно існувала б собі і діяла, легально обстоюючи певні позиції державного будівництва, але в умовах московського большевицького тоталітарного режиму вона перетворилася на таємну нелегальну організацію, члени якої зазнали найтяжчих репресій, як найбільші злочинці, родини їхні осиротіли, а діяльність організації, що йшла в розріз з окупаційною політикою московського большевизму — придушена.

Спілка Визволення України — СВУ. Коли й як була створена ця організація? Цитований вже передніше Ортодокс у листі за 16. VII. 1951 пише: "У 1925 р. стало ясно, що майже весь актив організації

(Мужичої Партії) завдяки його діяльності був виявлений органами ГПУ через так зване "наружнє наблюдєніє" (зовнішнє спостереженнє). Тоді ж на зборах проводу їхньої організації було вирішено перенести політичний центр до Києва, розпочати політичну діяльність загальнонаціонального масштабу, зірвати реєстрацію і піддержати УНР Центр у його діяльності за кордоном, а разом з тим виявити, хто є ще не висвітлений (органами ГПУ), щоб ці кадри законспірувати і перейти до більш конспіративної діяльності. Для цього треба було вступити в переговори з киянами, де громадське життя, внаслідок програної національної війни і провалу цілого ряду активних організацій, було далеко в гірших умовах, аніж у столичному тоді Харкові, а все ж у кінці 1925 р. почало поживляватися.

В наслідок поданої вище ухвали Проводу Мужичої Партії в квітні 1926 р. на Сумській 33 відбулася нарада Щербаненка і В. Доленка з С. О. Єфремовим про перенесення центру політичної діяльності до Києва. Після Щербаненкової інформації про нашу постанову, Сергій Олександрович погодився з нашою пропозицією і обіцяв розпочати роботу в Києві в цьому напрямку.

Отож виходить, що в наслідок нарад з харків'янами, які, передбачаючи швидке розкриття і знищення своєї організації органами ГПУ, домагалися, щоб у Києві була розпочата ширша українська політична акція. С. Єфремов у 1926 р. розпочав переорганізовувати завмерле ще в 1920 р. Братство Української Державности на СВУ. Під час слідства у справі СВУ про це свідчив також Чехівський і підтвердив сам Єфремов. В. Доленко в листі з 15.VII. 1949 р. пише: "У 1930 р. Лещенка, Щербаненка й мене привезли до Москви і дали нові строки (заслання) за Союз Визволення України. Мені — 10, Щербаненкові — 8, Лещенкові — 6. Усі інші, скомпромітовані нашою попередньою справою (приналежні до Мужичої Партії), одержали так само нові строки від 5 до 3-х років. Мені було пред'явлено свідчення В. М. Чехівського, в якому значилося: "На мою думку, Єфремов переорганізував БУД в СВУ після наради з В. Доленком у Харкові".

Яку мету ставила собі Спілка Визволення України? В. Доленко, згадуючи про розмови, які передували створенню СВУ, пише: "При нашій розмові з Єфремовим було підкреслено, що ми мусимо повести широку й активну національно-політичну діяльність, уникаючи всього, що давало б привід большевикам закидати агентурницький характер діяльності, уникаючи будь-якого зв'язку з чужинцями і взагалі з закордоном». А. П. Феденко, в лекціях, що були видані року 1934 в Подєбрадах, пише: "На процесі без усякої підстави твердилося, що до СВУ належала також і деякі українські діячі на еміграції: радикал-демократи, соціал-демократи, гетьманці".

СВУ, хоча й була таємною політичною організацією, але не була

політичною партією у звичайному розумінні цих слів. Вона не мала ясно окресленої соціально-політичної програми. Це підтверджує і той факт, що до цієї організації належали люди, що перед тим добре були відомі українському громадянству як люди різних політичних напрямків та світоглядів або й просто як аполітичні громадські діячі на культурному українському фронті. З одного боку, тут був акад. Серг. Сфремов і Ант. Ніковський, видатні українські літературознавці й разом з тим теоретики політичної групи, яка під час Другої великої української національної, соціальної й політичної революції (1917 р.) назвала себе "ес-ефами" — соціалістами-федералістами, але яку, беручи до уваги велику її (групи) поміркованість у розв'язанні соціально-політичних питань, вірніше було б назвати національно-демократичною групою центру. З другого боку, сюди входили акад. Мих. Слабченко, проф. Йосип Гермайзе, обидва талановиті історики (праці першого створили цілу епоху в розробленні української історії XVIII й XIX стол.) й обидва виразні соціалісти. З третього ж боку — сюди входили люди, що були перед тим добре відомі як аполітичні культурні робітники: А. Заліський, вчитель фізики в середній школі; проф. Полтавського ІНО Володимир Щепотьєв, людина незвичайно скромна, тиха, закохана у своїй праці літературознавця й цілком аполітична, з симпатіями в бік ес-ефів. І т. д.

Отож, за всіма даними, завданням СВУ було, як видно: гуртувати навкруги себе культурні сили, виховувати нові українські громадські кадри й провадити акцію розвинення й закріплення в українському громадському житті й українській громадській свідомості елементів української державності.

Ніякої збройної боротьби, повстань, диверсій тощо ця організація собі не ставила. Проте в умовах окупації України і ця скромна мета й діяльність СВУ (то їх з погляду основних засад демократії треба розглядати як цілком законні, як невід'ємне право громадян кожної недеспотичної держави) в умовах колоніального становища УСРР були вже виявом спротиву супроти режиму московських окупантів, встановленого збройною большевицькою рукою. А московські окупанти визнавали й визнають тільки беззастережну й цілковиту підпорядкованість,

В наслідок цієї провокативної акції, ГПУ-НКВД заплутало й вилучило з українського громадського й культурно-наукового життя цвіт тодішньої української інтелігенції, і не тільки тих 45, що їх було притягнуто до прилюдного процесу СВУ, а й масу інших, що на тому прилюдному процесі СВУ не виступали, але разом з тим були тоді заарештовані і зникли. Одних цей орган пролетарської диктатури повільно замучив потім у своїх катівнях та концентраційних таборах, інших сразу ж постріляли.

Що ж стосується селянських жертв під час цієї акції, то зараз їх важко навіть приблизно облічити: це були тисячі, а може й десятків тисяч.

Спілка Української Молоді — СУМ. Поряд із СВУ, чи навіть підпорядкована їй, існувала Спілка Української Молоді. Організовано її було, мабуть, одноразово із СВУ.

Очоловав СУМ студент Микола Павлушков, засуджений по процесі СВУ на 8 років, після відбуття яких йому ще прибавили...

Євген ПАСТЕРНАК в документальній праці "Україна під большевиками" (Торонто, в-во "Євшан Зілля", 1979) також досить докладно говорить про спротив українців комунізму, про установи чи організації, які стали предтечею СВУ:

«В-во «Рух» у Харкові розвинуло з початком 20-х років дуже сильну видавничу діяльність. Коли у цьому видавництві видано було «Соняшну машину» В. Винниченка, то КПУ вирішила в той чи інший спосіб зупинити ту діяльність. ГПУ наказало всім особам з групи «66» вступити в члени кооперативи «Рух» і перепроводжувати тут наказану згори партійну лінію. На Загальних зборах кооперативи «Рух» виступив В. Доленко зі заявою, що члени «Руху» до партійних справ не мішаються. На наступних Загальних зборах головував М. Шраг і партійні чинники запропонували вибрати головою «Руху» члена партії, Макаревича, що був також членом правління Українбанку. Прихильники Доленка, за його порадою, вирішили не противитися виборам головою кооперативи партійного «комісара». Все ж цей комісар силою своєї влади негайно зупинив виплату гонорару В. Винниченкові за «Соняшну машину». Але остаточно КПБУ не сподобалося так довго «бавитися» з українцями, і цілу групу "66" ліквідовано, а видавництво «Рух» розв'язано.

Політичною групою, яка, проте, ніколи не оформилася, але діяла на терені Харкова, була група В. А. Доленка, яка щойно в часі Другої Світової війни оформилася під назвою "Організованої Української Громадськості" (назва «Союз Земель Соборної України» і «Мужичка Партія» були засвоєні тією самою групою вже на еміграції).

Говорячи про Українську Автокефальну Православну Церкву, що була по суті СВУ в церковній галузі, Є. Пастернак називає активних у проведенні Всеукраїнського Православного Церковного Собору та опрацюванні "Діань ВПЦС":

До цього часу є відомих три видання "Діань": перше було споряджено в Україні, мабуть негайно після закінчення Собору. Це видання тепер є надзвичайною бібліографічною рідкістю, тому що большевики пізніше знищили всі примірники цього видання, які дісталися в їхні руки. Друге видання вийшло в Дармштадті, в Німеччині, в

1946 році, заходами проф. В. В. Дубровського на доручення В. А. Доленка. Третє видання в 1965 році в Новому Ульмі, накладом Українського Православного Братства ім. Василя Липинського.

«НОВІ ДНІ» і СВУ

УРДІ мала три пресових органи: «Українські вісті», що їх утримувала чи фінансувала вся демократично наставлена українська еміграція, «Український Прометей» та журнал «Нові дні». Після перенесення «УВ» до США і спроби підпалити своє видавництво з метою отримання страховки, що закінчилося арештом бажаючих швидко розбагатіти, журнал «Нові дні» був поважним, добре редагованим органом. Іще працюючи в «УВ» (Новий Ульм на Дунаї, Німеччина), я надрукував в «Нових днях» (квітень 1953 р.) спогад про приятеля І.П.Багряного М.С.Пронченка, мого односельця, в'язня комуністичних концтаборів, розстріляного нацистським гестапо. Також пізніше у мене збереглися добрі стосунки з редакцією «Нових днів». Там було надруковане відіслане мною листування чемпіона з шахів СРСР й України (1937 р.) Ф. Богатирчука з кількаразовим чемпіоном Чехо-Словаччини та Німеччини гросмайстером Л. Пахманом, а також спогади О. Коваленка, учасника й співорганізатора повстання на панцернику «Потьомкін». Приватні листи редактор «Нових днів» М. Дальний писав лагідно, спокійна, ввічливо аргументуючи свої переконання. А в надрукованому він демонстрував вірність своїй партії.

В справі СВУ я відіслав йому листа («Українська земля» 14/1987, стор. 37, 38 і 39):

Вішпане Редакторе М. Дальний!

У редагованому Вами журналі «Нові дні» (грудень 1986 - січень 1987 р.) Ви висловили фальшиві твердження й образливі обвинувачення. Тому прошу опублікувати мої, нижче наведені, рядки.

Оскаржую вирок

Чи є якийсь сенс «заперечувати існування підпільної антирадянської терористичної СВУ» покликуванням на тих, хто до неї не був причетний і не міг до неї належати, бо перебував на чужині або в ідеологічно протилежному таборі, не поділяючи національно-демократичних її позицій і народоправства УНР?

Наводите слова Г. Снегірьова, що в його книжці «правда, сама тільки правда!». Отже, правда, що його мати написала листа «до ЦК комсомолу... який викрив криваву змову і дав до рук ДПУ найважливіший матеріал» (стор. 88). З'ясуйте, чому і навіщо робити донос на неіснуюче?

Ви проти СВУ і тому, зрозуміло, її діячів обходите мовчанкою, говорячи, що «більшість сучасної нашої еміграції прийняла несвідомо більшовицьку інтерпретацію подій». Тут ідеться не про інтерпретацію вигаданого, а документацию антибільшовіками їхньої боротьби проти комуністів в УСССР.

Пишете неправду про мене, «який в журнальчику *“Українська земля”* написав найогидніший і найбезвідповідальніший пасквіль проти замученого автора *“Набоїв”* і проти видавців його літературної спадщини». В мене була мова про двох видавців.

1. Г. Костюк. КП тоді посилала на курорт лише своїх найвідданіших. Це був триклятий 1933 рік. То гірше банкету в час чуми. Серед банкетуючих був тодішній і теперішній ворог СВУ. Це ж правда! Правда ніколи не може бути образливою або пасквілем!

2. В. Гришко, який у Комуністичному Інституті журналістики, крім інших предметів, вивчав і застосування засобів дезінформації, що видно в його вмілому замітанні слідів свого петлистого життєвого шляху, мусів би в передмові з'ясувати, чому ця «найважливіша з усіх дисидентських книг» обкладає дисидентів 1921-1934 рр. лайкою з лексику комуністичних тюремників?! У «Набоях» С. Єфремов — «помічник у найчорнішому, ганебному, нелюдському» (148). Акад. А. Кримський і письменниця Старицька-Черняхівська не вмирали, а конали! (227, сказано, як про тварин). Г. Голоскевич — істеричний брехун (98), також інші — істерики (93), негідники (129), зрадники (181) і т. д. Як назвати байдужість, якщо не поблажливість, видавців «Набоїв» до цієї термінології катів?

Наше повторення заклику Г. Снегірьова — сумніваємося, чи він автор усього написаного в «Набоях» — «перестати брехати» вказує на пошану до нього. Спроба «Нових днів» бути суддею у власній справі і безпідставний, безапеляційний вирок засудження інакшесдумаючих також ілюструє «шанобу» до правди і до тих, хто за неї вмирає.

Юр. Семенко, 12. 2. 87

Вельмишановний пане Ю. Семенко!

Копію Вашого «оскарження» отримав. Невжеж Вам справді так тяжко бути серйозним (я вже не кажу — об'єктивним), навіть коли пишете про дуже серйозну книжку і справу? В своїй «рецензії», як зрештою і в «оскарженні», Ви звертаєте увагу на речі третьорядні або й просто видумані, а затуляєте очі, вуха (і серце!) на найсуттєвіше. Ви сприймаєте як щось доказане «листа до ЦК комсомолу... який викрив криваву змову і дав до ДПУ найважливіший матеріял», хоч мусіли б знати, що доказу на це немає ані в книжці Снегірьова, ані не було його в прокурорів під час процесу ... Та й як мені серйоз-

но відповідати на Ваше риторичне питання: «З'ясуйте, чому і навіщо робити донос на неіснуюче?» Та чи ж Ви з Марса впали? Скажіть, на Бога, в ім'я чого Ви це робите? Чи справді, наприклад, понад 30 українських письменників-патріотів, розстріляних в один грудневий день 1934 року «за приналежність до терористичної білогвардійської організації», були терористами та ще й білогвардійцями, бо так казав донос? А ще не забувайте, що серед тих 34 розстріляних були близькі приятелі та однодумці таких як Г. Костюк і В. Гришко та й самі вони могли потрапити легко в це число. Защо ж Ви їх ненавидите сліпо понад 50 років? Та ж не вони знищили Вашу родину ...

Я можу надрукувати Ваш критичний відгук і на книжку Г. Снегирьова і на мою доповідь-статтю, але напишіть це правдиво, щоб я не мусів спростовувати майже кожне Ваше речення.

9 березня 1987

З пошаною М. Дальний

Вельмишановний пане редакторе М. Дальний!

Цілковито і беззастережно поділяю Ваші думки — бачите, яке повне єдинонмисліє між нами! — що Ви друкували б усі, як любив висловлюватися І. Багрянний про сказане його опонентами, бздурі, коли б вони служили загуманенню суті т. зв. українського націонал-комунізму та ганебної ролі його діячів.

Наведене в «Набоях» — то не моя вигадка. Ви запевняли, що там написана лише правда, до якої належить отже і мова про донос на СВУ. А тепер твердите, що «доказу на це немає»... Де ж тоді ота правда? Це одна з багатьох «третьорядних дрібниць» Вашого заплутування. Так само «правдиво» вихвалюєте своїх почесних й заслужених, приписуючи мені ненависть до них. Подібних земляків, хоч вони й співвинні за наше загальне й своє власне, особисте нещастя, мені жаль, як отих пущенят, що жили без користі незрозумілими. Звідси їхні, комуністів, злочини в минулому — участь у проведенні колективізації, наприклад — і брак даних бути провідними тепер.

З належної пошаною до Вас Юр. Семенко, 3. 4. 87

«Набої для розстрілу» виготовлені ГПУ (ДПУ)

Будучи бездарними повторювачами старих комуністичних висловів, вони покликаються на «працю» вихованця КПСС Снегирьова, який без допомоги приналежних до партапарату не написав би блювотиною «Набоїв».

Покликаються на висловлене сином донощиці, який також напевно був співпрацівником НКВД. Інакше його не допустили б до архівів своєї установи.

Сталінський лауреат Віктор Некрасов, коли виступав в Австралії вже як дисидент, говорив, що допомагав писати Снегірьову «Літературно-публіцистичну розвідку “Набої для розстрілу”». Він був переконаний, що український народ вважав Жовтневу революцію за своє визволення. Тому КГБ дозволило йому й Гелію користуватися таємними архівами. Вони обоє, мовляв, шукали правди... За допомогою КГБ...

В Сідней (Австралія) українці не дали В. Некрасову приміщення для його виступів. Він промовляв у жидівському клубі, де господарі разом з українцями атакували його за аморальну поведінку (пияцтво і т. п.), дворушництво, фальш.

«СВОБОДА» Й СВУ

11. IX. 98 р. український щоденник США «Свобода» помістив статтю Л. Хмельковського «Подвиг Г. Снегірьова», в якій пише, що автор «Набоїв для розстрілу» «помилявся, коли писав, що СВУ вигадала Москва як привід для розправи над українською інтелігенцією, а насправді в Україні діяла добре законспірована, ретельно організована й майже готова до збройного виступу підпільна організація українських націоналістів на чолі з академіком Сергієм Єфремовим». (До речі, С. Єфремов ідеолога українського націоналізму Д. Донцова називав фашистом і тому себе, націонал-демократа, не вважав за націоналіста).

Твердження про законспіровану організацію СВУ викликало в «націонал»-комуністів лють і вони почали писати, покликуючись, звичайно, на твердження односторонців. Генеральний секретар УРДП (не плутайте з покійним генеральним секретарем КПСС!) О. Коновал («Свобода», 9. X. 98) цитує висловлювання колишнього члена УКП Б. Антоненка-Давидовича про підсудних членів СВУ. Ці «ідейно й морально збанкрутовані вожді нашої інтелігенції виступали в ролі слухняних виконавців чужої, ворожої українству волі». Сказане вже вихлошував М. Хвильовий, Г. Снегірьов!

Щоб не витратити сил, можна умовно погодитися: «Так, саме Москва вигадала СВУ» (назва статті в «Свободі»). Але навіщо ж ляяти підсудних на процесі СВУ, приречених комуністами на ліквідацію? Адже вони не співпрацювали з ворожою Москвою так, як М. Хвильовий, М. Скрипник та інші їхні односторонці! Не нищили свого народу «прозірною ЧК» та органами КПСС, не клялися у вірності Й. Сталінові та його підручникам!..

Але по суті; без «умовного погодження»:

В Україні публікують матеріали («З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ» Київ 1995, 1-2), в яких подано зокрема свідчення (стор. 388-

390) на допиті М.П.Павлушкова про комуністичний терор і його думку «про потребу зміни такого стану речей шляхом організованої боротьби з наявним ладом у країні». Тому він «наміслив спробувати організувати якесь нелегальне об'єднання» молоді. Це був СУМ. Так було створено і Спілку Визволення України.

Генеральний секретар «націонал»-комуністичної УРДП повторив у «Свободі» (США) сказане комуністами в Україні «про словесне плазування на допиті Дурдуківського», про мимрення членів СВУ. Не виключено, що після моральних і тілесних мук, медикаментів, гіпнотизування дехто заломився. Але ніхто з підсудних на процесі СВУ, ніхто з ув'язнених не вихваляв комунізм, його вождів. Безсовісний зубоскал, дурносміх-глузувальник знущається над муками, болем жертв комуністичної диктатури пролетаріату й мовчить, замовчує, як принизливо кається, давав обіцянку далі віддано служити КПСС М. Хвильовий після повернення з закордонного лікування. Негідне нормальної людини горлате самобичування надруковане в усій пресі УССР!

Цей чекіст убивав петлюрівців і застрелив себе під вигук «Хай живе комунізм!».

На допиті ЧК, прозорливістю якої захоплювався й яку вихваляв М. Хвильовий, допитувані не приховували своєї ворожнечі до комунізму. Ось що говорив, як видно з архіву, М. Чехівський 27.12.1929 р. своєму катові з НКВД:

«Загальний стан життя на Україні в уяві національних кіл був такий: стогне село і лютує, стогне й місто, чутно стогін і серед робітників, нудяться й стогнуть і інтелігенти. Гніт диктатури панує над всіма. Церкву тиснуть. Думку гнітять. На устах колодка висить. Українізація лише зверху. Україна — колонія, її експлуатують. Особистого життя нема, громадського теж. Нестатки, злидні й безробіття кругом... Хто ж це зробив? Пролетарі? Та ніяк! Бо й вони стогнуть. А зробила це компартія та її прибічники... Звідусіль такі чутки пливають. Кругом це говорять пошепки люди. Незадоволення всюди і зростає воно, бо дедалі, то все тяжче всім жити. А тут ще арешти, заслання й т. ін. Страждає мовчки народ. Голоса ніхто не піднесе. Боятся. По кутках пошепки кленуть партію, Радвладу кленуть. Ненависть і жах кругом... Ні, так далі жити не можна! Але ж і боротись нема як, бо сила в руках партії: держапарат, військо»..

СНБУ. Справа 67 098 фп. Арк. 147.

* * *

В листопаді 1917 р. партії української Центральної Ради здобули у виборах до Всеросійських установчих зборів 75% голосів.

В березні 1918 р. на всій території України було 4364 комуністів, — подавав «Ежегодник Коминтерна», Москва-1923, стор. 477. (За працею д-ра М. Стахіва «Звідки взялася советська влада в Україні», Нью-Йорк-1955, стор. 16).

12. VI. 1918 р. в Курську секретар КПР Й. Сталін створив уряд советської України на чолі з П'ятаковим.

І. П. Мазепа в своїй капітальній праці «Україна в огні і бурі революції» (т. I — 210 сторінок, II — 246, III — 223) цитує (стор. 199) тепер мало доступні «Записки о гражданской войне» т. IV, стор. 171 Антонова, який пише, що в травні 1919 р. в Київській, Чернігівській, Подільській областях «боротьбою з бандитизмом (читай: з повстанцями, — І. М.)» було зв'язано 21000 багнетів (червоноармійців) «при 20 гарматах, 140 кулеметах і 3 бронепотягах».

Про кількість хвильових і скрипників, які під командою Москви воювали проти регулярної Дійової армії УНР, нехай подадуть їхні прихильники. Їх було не багато, але шкоду українській визвольній боротьби вони завдали величезну!

«КПБУ була в ті часи неукраїнською партією не тільки за своєю ментальністю, а й за складом. У 1923 р. вона мала в своєму складі тільки 24% українців, у той час, коли в УСРР вони становили 80%», — твердить автор «Сторінок з історії КПУ» т. II, стор. 8, покликаючись на «Нариси історії КПБУ» (Харків-1928 р., стор. 273) М. М. Попова. М. Скрипник говорить про 81% українців в тодішній Україні (Статті і промови, т. II, стор. 52, Харків-1931).

В. Ленін ствердив у своєму заповіті «колишнє упривілейоване становище великоросів».

В. Ленін у 1913 р. й 1917 р. говорив «про право націй на самовизначення». Але його не треба переплутувати з питанням доцільності. Отже він був проти розпаду Російської імперії «як представник панівної нації».

Намагання «грязі Москви» — КПСС-КПУ увіковічити поневолення українського народу кривавими засобами диктатури пролетаріату, голодом, розстрілами, засланнями поборювала Спілка Визволення України.

ЗБІРНИК КП «СПРАВА “СВУ”»

Найоб'ємнішою (448 сторінки) дотепер про СВУ є праця «Справа “СВУ”» (Київ-1995). За визначенням упорядників збірника збройну боротьбу проти КП провадили «банди». Вони робили і зробили кар'єру як активні члени КП банди (без лапок!). Уже “СВУ” в лапках свідчить про їхню, упорядників цього «науково-документального видання», певну, виразно однобічну наставу. Вони ігнорують все ска-

зане на чужині про СВУ і тих осіб, які були членами СВУ. Лише один раз згадують авторів (В. Плющ, М. Ковалевський, Н. Павлушкова) української еміграції, «концепція яких не знайшла свого підтверження» (412)! — висловлюють вирок можновладні противники свідчень національно-демократичних діячів України. Як у комуністичному суді: допускають лише потрібних їм свідків!.. Упорядники збірника не гербують плітками своїх однодумців-однопартійців із КП та своїми подібної вартості міркуваннями. Вони подають висловлювання однієї паночки про згоду С. Єфремова заявити, що він творив СВУ після того, як ГПУ загрозило арештувати його кохану О.Ф.Дурдуківську. Цей саморобний аргумент-версію, вважаючи його за важливий, Ю. Шаповал наводить і в розвідці «Людина і система», Київ-1994, стор. 95.

Не шкодуючи висловів, вони мальовничо описують обурення академіка з приводу виявлення ніби М. Павлушковим місця схованок його щоденників. Так ніби ГПУ не знало, як шукати обстукуванням порожніх місць у стінах квартири? Але — переконані доктори наук, заслужені ще з комуністичних часів — ворогів, антикомуністів можна і слід нищити всіляко... Вони покликаються на авторитетного для них В. Петрова, якого нагороджено найвищим орденом за шпигунство, розкладання української еміграції.

Заслужені ще з часів будівництва комунізму доктори наук (неуки?) ані одного разу не спростували комуністичних наклепів на академіка України С.О.Єфремова, не сказали ані одного доброго слова про нього як національно-демократичного політика, діяча Української Народної Республіки... Зате своїх однопартійців, знищених диктатурою пролетаріату, називають по приятельському: Микола Олексійович (Скрипник, 169), Микита Сергійович (196, Хрущов) і т.д., говорять про «благородний процес відновлення справедливості після XX з'їзду КПСС...» Нехай вони живуть також далі в марксистсько-ленінській і т.д. брехні, бруді та будуть по-комуністичному щасливі!..

В.В.Дубровський, який фігурує в протоколах слідства СУМ (387), виступаючи (2.12.52 р.) на установчому з'їзді Демократичного Об'єднання Бувших Репресованих Українців Советами, як його голова, сказав, що визволення із неволі, полону — тяжкий і довгий шлях. Після виходу з єгипетської неволі Мойсей майже три покоління водив своїх одноплемінників пустелею — доки не вимерли народжені і виховані в рабстві.

Україну понад 70 років руйнували будівництвом комунізму. Її ще й тепер нищать ті, хто став у той час заслуженими..., нищать, позбавляючи нас нашого гідного минулого — боротьби з нелюдністю комуністичного ворога.

Дехто з комуністів у своє виправдання говорить, що серед них свого часу був популярний заклик «Геть від Москви!».

До кого був кинутий і коли той клич «Геть від Москви!»?

Вояки Дієвої армії УНР з зброєю воювали проти Москви, в червоній армії якої були оті пізніші кликуни-зазивальники. Настава українського народу протягом усієї його історії ніколи не була прихильною до Москви (Б.Хмельницькому за об'єднання з Московщиною — «бодай тебе перша куля не минула!»), що сконденсовано відображено в прислів'ї «Москалеві не вір, бо то звір!» та подібних.

* * *

Українські комуністи на Батьківщині й «націонал»-комуністи на чужині (т.зв. хвильовісти) були сповідниками й виконавцями чужих ідей. Вони нищили християнство, українство — Т. Шевченка, якого повторювачі ворожого називали «глиняною фігурою» та подібно. Ці ліквідатори селянства, яке в минулому дало козацтво, вояків Дієвої армії УНР, діячів Української Національної Революції, нічогісінько позитивного не створили для українського народу, для України.

Спробу КПСС підпорядкувати Україну за допомогою національних гасел, що їх проголошували комуністи українського роду, вони називають боротьбою за українську державність.

Комуністичні твердження М.Хвильового проти СВУ

М. Хвильовий, прихильник і вихвалювач, за його висловом, «прозірної ЧК», не стримує своєї ненависті до діячів національно-демократичних переконань, УНР й у двох статтях засуджує СВУ:

«Державна політична управа не помилилася: вона натрапила на найголовніший штаб бойової контрреволюційної організації... Візнання панів із «СВУ»... їхня цілковита ідейна капітуляція перед залізною робітничою логікою більшовицьких політичних концепцій, оголошення ефремовського захальяного щоденника з «фольклором» базарної спекулянтки-перекупки, з тупоголовими міщанськими анекдотами, з антисемітськими афоризмами запеклих погромників — все це завдає такого удару українській контрреволюції, що їй приходиться тепер не стільки верещати й шушукати скільки тяжко зітхати й чухатися» («Харківський Пролетар» 16.03.1930 р.).

А в тому ж «Харківському Пролетарі» (25.ІІІ.1930 р. продовжує:

«Процес «СВУ» остаточно розвінчав божка старої гопаківсько-шароваристої України. Він показав всю його нікчемність, допотопність, і всю його огидну безсилу ненависть до робітників і селян. Щоденник все це стверджує. Щоденник ще раз показує нам справжнє

обличчя «совісті землі української», через щоденник ми ще раз бачимо, на якому низькому інтелектуальному й моральному рівні стоять недобитки української контрреволюції».

Для особи, яка вбивала людей, мільйонорічне творіння природи, всесвіту чи Бога, підкладання хмизу до огнища, на якому вороги людства палили українців, то швидкоминула дія. Обвинувачення, висловлене М. Хвильовим в адресу катованих в антисемітизмі — нице і підле.

А взагалі сказавши, українські й жидівські вчені та політики мусіли б уже давно дати означення цього терміна. Антисеміт — це той, хто виступає проти семітів. Для порівняння: чи справедливо ляяти українця, слов'янина україножером чи слов'янинофобом за те, що він картає огидні риси, поведінку українського «націонал-комуніста чи отарний стан слов'ян? В СССР антисемітизм був найжорсткіше караною провинкою. «Володар комсомольської молоді» називає С.О.Єфремова антисемітом, щоб виконавці волі «прозрілого ЧК» немилосердно покарали противника комунізму, знищили його!

На лаві підсудних СВУ сиділи діячі УНР, проти якої українські комуністи виступали із зброєю в чужій Червоній армії Росії. Тепер вони, ці комуністи, мали нагоду показати свою силу. І вони знущалися над зв'язаними жертвами диктатури пролетаріату. Також заарештовані згодом члени КПЗУ, прибулі в Україну будувати «щасливе майбутнє», висловлювалися вороже про своїх противників. Ірчан, який був заарештований разом з О. Курбасом (29.1.1934), говорив Йосипові Гірнику, що сьогодні «судять старих дурнів» СВУ («Літературна Україна» 12/91» с. 41). Дехто з членів КП розуміли, що тепер черга за ними, «ухильниками». Так М. Куліш, автор драматичних творів-комедій, коли його виключили з КП, сказав: «Мої бандити викинули мене з нашої банди!».

Недавній президент УНР проф. М. Грушевський, не дивлячись на свої тертя й суперечки з С. Єфремовим в АН України, не висловив ані одного лихого слова в адресу колеги-науковця: «Поскільки ми маємо про справу СВУ тільки комюніке ДПУ, ми не можемо про неї нічого сказати, аж доки довідаємося про факти».

«Вечірній Київ» 29.VII. 1991 р.:

«Під заявою осуду з красномовною назвою «Плямуємо ганебну роботу академіко-бандитів» свої підписи поставили відомі письменники України, яких пізніше було репресовано. Хвиля осуду котилась так швидко, що траплялись і конфузи. Ті, що випали із списку з «технічних» причин, або ж не мали фізичної змоги осудити Єфремова вчасно разом з колективом, спішили відправити свій гнівний осуд навздогін. У листі до редакції газети «Вісті ВУЦК» голова зборів М. Хвильовий повідомляв: «Коли передруковувано було підписи

пролетарських письменників під протестом проти контрреволюційної СВУ випали прізвища Остапа Вишні і Гордія Коцюби, що були на зборах і голосували за протест», — нова в'язка дров для палення непокірних українців.

Комунисти раділи, що авторитетна Всеукраїнська Академія наук стала клітиною-осередком КПУ. Деякі новообрані члени ВУАН подали заяву з проханням прийняти їх до КП — О.В.Паладін, О.Г. Гольдман.

Ця лінія комунізації або виправдання її триває дотепер. Для її проведення і здійснення також Г. Снегірьова ГПУ допустило до своїх архівів!.. В цьому плані видано й «Справу “СВУ”»...

«ТРЕТИНА РОБІТНИКІВ КРЕМЕНЧУЦЬКОЇ МАХОРКОВОЇ ФАБРИКИ НАЛЕЖАЛИ ДО СВУ» — С. ПІДГАЙНИЙ

Мудрими, послідовними, патріотичними, беззастережно відданими Батьківщині і т.д. і т.п. були, звичайно, комунисти, — твердять колишні ретельні виконавці постанов своєї партії.

Семен Підгайний у спогадах «Із-за ґрат. “Рай” на Соловках», написаних у 1947 році, (цитуємо за «Літописом Червоної калини» ч. 1-3/1994 р., стор. 54) розповідає про своє перебування в ув'язненні на Соловках:

«За останні часи прибуло сюди з Києва й Катеринослава багато студентів. Вони розповідали, що за Єфремівську організацію (СВУ) дуже багато розстріляно; стріляли не сотнями, а тисячами, і самих освічених студентів, а ті, що прибули на Соловки, то кожен дістав по 10 років каторги». Прибувши до концтабору, я зустрів багато в'язнів — членів бойових, підпільних організацій. Десятки, коли не сотні, тисяч розстріляних і засланих тоді селян та інтелігентів свідчать про колосальний національний протибольшевицький рух українського народу. Ніхто не може заперечити того, що саме в цей час було заарештовано третину робітників Кременчуцької махоркової фабрики, що належали до «Союзу Визволення України». А це не поодинокий приклад.

Про розмах цього руху промовляє й такий приклад. Студент педагогічного технікуму Л-ко в 1928-29 роках вже вісім місяців сидить у спецкорпусі ГПУ у Харкові. Він, комсомолец, убив голову райвиконкому. Чому? За що? Хлопець пережив жакливі тортури, проте не говорить за що вбив голову райвиконкому. І тільки своєму тюремному другові розповідає, що вбив його за те, що той голова випадково натрапив на засідання місцевої організації СВУ і, зрозумівши, що то за засідання, пішов, щоб сповістити ГПУ. Студент, на долю якого випало застрелити голову, догнав його перед самим порогом будинку райвиконкому і всі, сім куль свого револьвера всадив у нього.

Л-ко так таки й не сказав, за що він убив голову райвиконкому. Зваживши на молоді літа та «незастоїтське» походження Л-ка, йому дали 10 років. Таких прикладів можна навести безліч».

С. Підгайний у час німецької окупації Харкова належав до оточення В. А. Доленка, був членом управи міста й начальником одного з його районів. «На виду носив пістолет!» — глузували знайомі. На чужині перейшов до УРДП. Належав до проводу цієї партії і приятелів І. П. Багряного.

ПОВСТАННЯ СЕЛЯН. «У ДЕЯКИХ СЕЛАХ ВИСТУПАЮТЬ ПІД ГАСЛАМИ СВУ» — НАЧАЛЬНИК ГПУ УССР В. БАЛИЦЬКИЙ

Доктори (з часу комуністичної диктатури пролетаріату) наук, які упорядкували «науково-документальне видання» «СВУ» (СВУ ці науковці беруть у лапки) не здібні зрозуміти, що наведені ними документи заперечують їхні твердження. На початку своєї праці вони цитують начальника ГПУ УССР В. А. Балицького (стор. 39-40):

У своїй доповідній записці про політичний стан селянства України у зв'язку з політикою ліквідації куркульства як класу за період з 20 січня по 12 лютого 1930 р. В. А. Балицький повідомляв, що в січні 1930 р. відбулось 37 масових виступів селян, в яких взяли участь 12 тис. чоловік, на 9 лютого 1930 р. було заарештовано 11865 чол. У відповідь на політику «розкуркулення» селянами було здійснено 40 терористичних актів.

В. А. Балицький особисто очолив «оперативний штаб» по боротьбі із спротивом селян. Зокрема, 16 березня 1930 р. він повідомляв С. В. Косіору, Г. Г. Ягоді, Т. Є. Євдокимову: «Вчора приїхав до Тульчинської округи. Вся округа охоплена хвилюваннями і повстаннями.

З 17-ти районів округи вражені 15 районів. На сьогоднішній день хвилювання відбуваються у 153 селах. Цілком вигнано Радянську владу з 50 сіл...

У деяких селах виступають під гаслами СВУ, що «Єфремова судять, а (незрозуміле) живе»...

У деяких селах — збройні виступи. Викопані окопи навколо селищ, котрі зайняті озброєними, що не пускають в село.

В окремих селах співають «Ще не вмерла Україна» й викидають гасла «Геть Радянську владу. Хай живе самостійна Україна»...

На 16 березня 1930 р. було зафіксовано масові виступи селян у 10 округах України, на 17 березня — у 8 [54], на 18 березня — у 10.

Влада за допомогою ДПУ жорстоко придушувала ці виступи. Як повідомляв у своїй доповідній записці заступник Голови ДПУ УССР К. М. Карлсон 19 березня 1930 р., «в результаті низки рішучих, оперативних і військових заходів було досягнуто такого становища:

В цій же записці знаходимо відомості про те, що ДПУ УСРР з 1 лютого до 15 березня 1930 р. на селі було заарештовано 25 тис. чоловік, ліквідовано 36 «контрреволюційних організацій», 256 «контрреволюційних куркульських і терористичних груп». При цьому розстріляно 655 осіб, 3673 чол. відправлено до концтаборів, 5580 чол. адміністративно заслано. «Виселення кулацтва, — зазначається далі в документі, — що розпочалось на Україні 20 лютого, здійснено у 29 округах і закінчується 19 березня.

На 17-е березня всього вислано куркульських сімей 17 602, всього вислано осіб 88 656...

З метою рішучої очистки прикордонних округ України від бандитських, контрреволюційних і куркульських елементів 25 березня почнеться вислання з прикордонної смуги 15 тисяч чол. зазначеної категорії».

І це лише окремі приклади.

Заучена й висловлена, відповідно з марксистсько-ленінською діалектикою, аргументація докторів наук у справі СВУ ставить їх у куток неймовірних фантазерів, фальсифікаторів, невігласів, неуків.

1. Вони твердять, що «СВУ не було!!!!!!» й одночасно називають її злочинною! Як це неіснуюче може бути злочинним?

2. Упорядники збірника наводять документи ГПУ про приналежність до СВУ В. А. Доленка (145, 148, 216), засудженого за організацію Української Мужичої Партії, про Ю. Блохіна (148), пізніше — ректор Українського Вільного Університету. Названі, ще до опублікування протоколів ГПУ, у виступах на еміграції розповідали про свою діяльність у СВУ!.. Отже ця організація існувала й діяла!

3. «Філія СВУ була створена в Одесі Ніковським» (132, колишнім міністром закордонних справ УНР). «В Дніпропетровському існувала філія “СВУ”, організована на початку 1927 р. братом С. Єфремова П. Єфремовим» (137).

4. Майже півтора роки після процесу СВУ М. Т. Рильський (9.IV.1931 р.) ствердив про свою приналежність до СВУ: «Хто мене втяг до п'ятірки СВУ? Це відомо: Ніковський. Відомий і склад цієї п'ятірки»(291). «СВУ — це була, очевидно, лише командна частина всього антирадянського і нерадянського прошарку громадянства» (299). «Я належав до того угруповання у видавництві “Книгоспілка”, яке фактично проводило в життя директиви СВУ і після суду над верхівкою СВУ» (301. М. Рильський пише СВУ без лапок!).

Фальш, неправда, демагогія відчутна у висновках «учених» докторів: «СВУ не було!!!!!»

5. Із звіту ДПУ УСРР: Повстання селян у 153 селах. «Виступають під гаслами СВУ». «Заарештовано 25000 чоловік. Розстріляно 655; 3673 відправлено до концтаборів, 5580 адміністративно заслано».

Редактор видання «Справа “СВУ”» в своєму заключному слові «Оскаржує історія» говорить про «чорну тінь “СВУ” на цвіт української інтелігенції» (409), про СВУ, якої «не було!!!!!!!» (Сім знаків оклику!). Ця «неіснуюча злочинна організація» (423) заплямувала засуджених, «які пішли в небуття і забуття з тавром “СВУ” на своєму чистому імені» (427), — вірікає представник найпередовішої в світі науки, що діяла під керівництвом мудрої КП і діє... Висновок-вирок автора заключного слова збірника «Справа “СВУ”» «Оскаржує історія», вихованця марксистсько-ленінської і т.д. партії зрозумілий: підсудні СВУ оскаржені і засуджені історією, бо вони висловлювали, не приховували своєї ворожнечі до комунізму та його діячів, починаючи з Леніна, до кривавої диктатури... Зловіща тінь і діяльність комуністів в Україні відчутна ще досі!

13 березня 1924 р. акад. С. Єфремов у своєму Щоденику записав: *«Навіть кров, насильство, якщо воно отверте й щире, можна зрозуміти, коли не простити. Але не брехню, не лицемірство, не провокацію — огидні ознаки розтлінного режиму. І він мусить загинути. На гнилизні нічого твердого не збудуєш. Але скільки ще людей отруїть, зопсує, здеморалізує оте порожно, ота гнилизна трухлява».*

* * *

«Ех, слід би всю Україну перестріляти, та, на жаль, не можна. Але, українських інтелігентів, ми всіх знищимо!», — говорив на допиті Г. Голоскевича слідчий О. Брук (415).

Також найвищий радянський воєначальник маршал Жуков мав намір вивезти всіх українців на знищення до Сибіру!..

Кожен член Спілки Визволення України, всі українці, не засліплені комунізмом, виявляли спротив знищенню їх, українського народу, України!

Здійснюваний спротив, боротьбу проти людинонависництва комуністів — діячі КП називають злочином...

Речником отих розстріляних, нищених, катованих, запланованих на ліквідацію українців засланням, голодом була Спілка Визволення України — див. доповідну записку начальника ГПУ УСРР В. Балицького своїм вождям із КПУ. Частиною СВУ був акад. С. Єфремов, Великий Українець, та його племінниця Н. П. Павлушкова. Їхні ідеї, думки, мрії можуть і мусять бути міцною основою, підставою християнської, людяної держави українського козацького народу — Української Народної Республіки!

Наведені в цьому збірнику листи Н. П. Павлушкової, фотографії, газетні статті про членів СВУ передані до архіву Української бібліотеки С. Петлюри в Парижі:

Bibliothèque Ukrainienne S. Petlura

6, rue de Palestine

75019 Paris France

Там же переховуються листи полк. М. Чеботаріва («Тички» 3, стор. 133-152, які зареєстровані у Фонді I до XV.

ЖИДІВСЬКО-ЄВРЕЙСЬКА ТЕРМІНОЛОГІЯ

Українсько-жидівські стосунки мабуть найскладніші в нашій історії. Це відбулося також у термінології. Українці звичайно вживають слово "жид" і дехто бачить у цьому підставу обвинуватити нас в антисемітизмі.

Класики української літератури Іван Франко, Михайло Коцюбинський, Олександр Олесь, який був послом "петлюрівської" Української Народної Республіки в Чехо-Словаччині, та й інші — акад. С. О. Єфремов, на чужині мій добрий знайомий, член Виконавчого комітету Соціалістичного Інтернаціоналу проф. П. В. Феденко енергійно виступали проти погромів, проти антисемітизму, але вживали слово "жид". І ми, виховані на їхніх творах, не повинні себе русифікувати, засмічувати російщиною українську мову, яку російські царі взагалі забороняли.

Правда, Леся Українка деякі свої вірші називала «Єврейськими мелодіями».

В нашій родині (мама з козаків, батько «мужик-гречкосій») не знали ворожнечі до людей іншої національності. А батько став навіть на захист жидів у час нацистської окупації. Див. «Про одну спробу врятувати жидівську родину», «Українська земля» 13/1986, стор. 50-53.

Також серед жидів існують різні погляди про назву їхнього народу в українську мові. Подам одну із цих думок.

**До редакції українських видань
Інституту для вивчення СССР**

Я довідався, що після видання моєї монографії — "Жидівська автономія на Україні" — виникли сумніви щодо уживаних мною термінів "жид" і "жидівський" замість прийнятих в Советській Україні "еврей" і "еврейський".

З приводу цих сумнівів стверджую, що термін "жид" є властивим українській мові, як теж іншим слов'янським мовам (наприклад: польська, чеська, білоруська), уживання його в згаданих мовах є природне і не має зневажливого характеру, як у мові російській. Уважаю, що в Советській Україні приписано уживати виключно слова "еврей" зі святенництва, щоб не викликати у читачів, котрі звикли до образливого сенсу слова "жид" у російській мові, запідозріння автора в антисиметизмі. Очевидно, ніхто з читачів моєї монографії не запідозрить в антисиметизмі її національно-жидівського автора.

І справді, я уживаю послідовно цієї термінології в моїх українських творах уже з 1918 р., коли я почав говорити й писати українською мовою. Так, уже моя перша більша праця в українській мові — "Листи жидівського соціал-демократа про Україну", котру я видав у Відні в 1921 році, уживає виключно терміну "жид".

Так само моя стаття про становище жидівства в ССРСР, надрукована в ч. 16 «Українського Збірника» в Інституті для вивчення ССРСР в Мюнхені, уживає термінів "жид", "жидівський" і т.д. Взагалі, я засадничо ніколи не погодився б на уживання терміну «еврей» у моїх українських працях, бо добачав би в тому святенництво і боягузтво. Єрусалим, січень 1964.

Проф. д-р Соломон Гольдельман

ПРИМІТКИ

1. *Полонська-Василенко Наталія* (*1884), дочка Д. Меншова, дружина М. Василенка, пізніше О. Моргуна, історик і археолог, родом з Харкова. Вчилася в Києві, де закінчила Вищі Жін. Курси й у 1913 р. ун-т. З 1912 р. асистент історії на Вищих Жін. Курсах. У 1916-20 рр. — приват-доц. Ун-ту св. Володимира. Викладала також в ін. високих школах Києва: Вищих Жін. Курсах А. Жекуліної, Геогр. й Археологічному ін-тах. 1927-30 рр. — проф. Художнього Ін-ту; з 1940 р. проф. Київ. Ун-ту. 1944 р. — проф. УВУ у Празі, а з 1945 — у Мюнхені (довголітній декан філос. фак.). З 1947 — проф. Правос. Богословської Академії в Мюнхені. Наук. співр. УАН (1924-43), наук. співр. Центр. Архіву Давніх Актів (1925-27, а 1942-43 — його дир.); чл. наук. т-в: Іст. ім. Нестора Літописця у Києві (з 1912), Таврійської Вченої Архівної Комісії (з 1916), Церк.-Археографічної Комісії у Львові (з 1944) та Мюнхені (з 1946), Укр. Іст.-Філол. Т-ва у Празі (з 1944), НТШ (з 1947), УВАН (з 1948) та ін. Бл. 200 наук. праць з археології, історії України, іст. Укр. Церкви; спогади про гром. і наук. діячів. Гол. праці: «Культурно-Исторический Атлас», I-III (1913-14), «Палій та Мазепа» (1949), «Теорія III Риму в Росії протягом XVIII і XIX ст.» (1952), «The Settlement of the

Southern Ukraine (1750— 1775)», «The Annales» УВАН, IV-V (1955), «Укр. Академія Наук», тт. I-II (1955, 1957), «Заселення Південної України в XVIII ст.», т. I-II, УВУ (1960), «Укр. наука в Україні за сов. доби та доля істориків», ЗНТШ, т. 173 (1962), «Дві концепції іст. України та Росії», УВУ (1964; також англ. мовою 1967), «Ukraine-Rus and Western Europe in 10th-13th Centuries» (1964), «Іст. підвалини УАПЦ» (1964), численні студії з іст. Запоріжжя та Півд. України 18 в., перевидані у зб. «Запоріжжя та його спадщина», т. I, II (1965—67), «Видатні жінки України» (1969). Бібліографію наук. праць П.-В. подано у «Наук. Записках» УВУ (1963. ч. 7).
Енциклопедія Українознавства, том VI, стор. 2198.

Мені пощастило бути довший час знайомим з видатним українським істориком. Тому я дещо про неї написав.

Мій спогад «Професор Н.Д.Полонська-Василенко» був надрукований у журналі «Визвольний шлях» 2/11.93 р. (Передруковано в «Тичках» II, стор. 218-229.) «Н.Д.Полонська-Василенко у Києві й на еміграції» надрукували «Старожитності» 13-14.1993 р. ("Тички" II, стор. 230-236).

В «Історії України» Н.Д.Полонської-Василенко (Київ-1995, «Либідь», третє видання) на ці спогади покликуються кілька разів: стор. LXIX, LXX, LXXVI, двічі — LXXXIII. Юр.С.

2. Наддніпрянець (Лобуцький) Володимир Карлович — автор низки статей на іделогічні і політичні теми. В 60-х роках виступив із теорією українського християнського соціалізму. В 1958 р. Українська Національна Гвардія Т. Д. Бульби-Боровця видала в Мюнхені його працю «Українські націонал-комуністи. Їх роля у визвольній боротьбі України 1917—1956 рр.» Перевидана 1983 р. в Нью-Йорку. В 1963 р. видано його літературно-критичний твір «На літературному базарі» — про тоді ще нового письменника, відомого під прибраним ім'ям «Багрянний» Неспроможні відповісти речево на подані ним факти і думки, керівники УРДП дотепер реагували лише лайкою.

Батько В. К. Лобуцького загинув у концтаборі на півночі Росії. Також В. Л. зазнав переслідування під сокетами. За німецької окупації був керівником правничого відділу Київської міської управи. Відобувши від тодішнього військового коменданта міста Києва відповідні папери, визволив, разом із своїм співробітником Хомотою Ключниковим, що отримав юридичну освіту у Відні і досконало володів німецькою мовою, тисячі полонених українців із Дарницького табору. За допомогою друзів у міській управі Києва рятував жидівських дітей, які переховувалися українцями, знищуючи листи з доносками на них і таємно повідомляючи загрожених («Київ у роках

1941—1943», «Вісті» Мюнхен 3-4/65-66 стор. 16-17). У наївній думці, що Берлін не знає про злочини німців в Україні, писав доповідні листи до міністерства в справах Сходу. Заарештований під час розгрому Київської міської управи в лютому 1942 р. Від смерті в катівні Гестапо урятувався чудом. Був одружений із Наталею Павлушковою.

3. *Доленко Володимир* (*1889), правник, громадський, політичний і церковний діяч у Харкові, з 1944 р. на еміграції; 1917-20 рр. брав участь в національно-визвольному русі: член Українського Національного Комітету в Харкові, голова політичної комісії Слобожанської Ради, організатор Української Радикально-Демократичної Партії, голова Слобожанської Крайової Ради УАПЦ; 1926-33 рр. в'язень советських тюрем і концтаборів. Під час другої світової війни Д. був організатором українського життя в Харкові, очолював Організовану Українську Громадськість і Харківський Громадський Комітет. На еміграції тісно співпрацює з екзильним урядом УНР; ініціатор і діяч соборноправної УАПЦ; організатор і перший голова УНДС; організатор і лідер Української Селянської Партії — Союз Соборних Земель України; з 1954 р. член УНРади, заступник гол. її Президії.

«Енциклопедія Українознавства», т. 1, стор. 559.

Заступник голови Центральної Ради УНР, згодом — віце-президент Всеукраїнської Академії наук, знищений за організацію СВУ С.Є. Єфремов кілька разів згадує у своїх "Щоденниках 1923-1929" (Київ-1997, В-во газети "Рада», стор. 841) В.А.Доленка:

"2 грудня [1926 рік]. Заарештовано у Харкові Доленка, колишнього с-ф [соціал-федераліста], енергійну і ділову людину. Причина — промова на зібранні видавництва "Рух", у якій він сміливо одповів на провокацію комуністів "ви петлюрівці". Боятися, щоб не вислали його на Соловки чи що» (Сторінка 436).

"21 березня [1927 рік]. З Харкова звістки про масові арешти. Взято, кажуть, чоловік з 60 українців, переважно кооператорів, службовців. Причина ніби та, що властям попав до рук список осіб, що допомагали висланому Доленкові, і всіх, хто був у списку, й арештовано» (Стор. 481).

В.А.Доленко говорив, що, виступаючи на зборах «Руху», він назвав В.Чубаря та інших тодішніх керівників УССР, пішаками в руках Москви, хоч вони іноді й опираються її вимогам. Вихованці КП та советського уряду, яких в той час називали "комсомольськими свистунами", в своїй (УРДП) пресі на еміграції характеризували В.А.Доленка за цей спогад самохвалом, демагогом або й іще гірше. Ці «наші кадри в КП і комсомолі» активно виступали проти релігії, горлаючи та обсвистуючи (звідси «комсомольські свистуни») богослуду-

жіння в церкві, процесії віруючих навколо церкви чи в селі в час великих свят. Згодом вони завзято агітували за колективізацію — Г. Гришко, редактор повного видання творів націонал-комуніста М. Хвильового на чужині Костюк (псевдо Подоляк. І. Багрянний називав його Подляк). Як у часи їхньої диктатури пролетаріату в Україні, так і на еміграції вони робили все можливе, щоб збещестити українських національно-демократичних діячів.

4. Ковалевський Микола (1892-1957), політичний діяч, кооператор і публіцист, родом з Чернігівщини; голова української студентської громади в Москві (1912) і Києві (1915), 1917 один з чільних членів і голова Всеукраїнської Селянської Спілки УПСР та головний редактор їх щоденника «Народна Воля», член Центральної Ради і мін. продовольчих справ з грудня 1917 до квітня 1918, за Директорії мін. земельних справ у кабінетах Остапенка, Мартоса і Мазепи (1918-20); з 1920 на еміграції, переважно в Австрії і Варшаві, помер в Інсбруку.

В останні роки перед смертю був головою Українського Допомогового Комітету в Австрії. Співпрацював в різних українських і чужих журналах, зокрема в журналі «Biuletyn Polsko-Ukraiński» і в кварталнику "Sprawy Narodowosciowe", в 1940-1944 співредактор журналу «Наше Життя» в Букарешті, з 1950 редактор аґентства «Express-Pressedienst» (Інсбрук); співробітник «ЕУ». Статті про большевицьку політику; окремі праці: «Як заложено УПСР» (ЛНВ, 1919), «Україна під червоним ярмом» (1937), «Опозиційні рухи в Україні і національна політика СССР 1920-54» (1954), «При джерелах боротьби. 1961».

Енциклопедія українознавства, стор. 1059-1060.

М. Ковалевський був співпрацівником органу СЗСУ-Селянської Партії "Український селянин". В 1955 році в цій газеті він помістив свої спогади "Українське селянство в боротьбі за визволення України" ("УС" 5-83, липень 55), розвідку «Діячі селянської України» (7-35, грудень 55), «За що боролися українські селяни?».

У вересні 1956 р. М. Ковалевський надрукував у газеті «Український селянин» розвідку «Селянські рухи і їхнє значення в боротьбі селянства за свою волю», у жовтні — «Українське селянство в Англії». Ця стаття була викладом його виступу на 2-му з'їзді (1-2.IX.56) СЗСУ-Селянської Партії в Брадфордї (Англія).

Від М. Ковальського маю листи — його погляди і про еміграційну політику українців і про колективізоване селянство України. «Але кому це потрібне?»

З біллю згадую мою останню зустріч з М. Ковалевським.

В час перерви на засіданні V сесії УНРади, в січні 1956 р., М. Ковалевський сидів сам самісінький за столом кав'ярні. Щоб створити йому товариство, я підійшов до нього і замовив горнятко кави. До нас підійшов В. А. Доленко, лідер Селянської Партії.

— Що ви так жалісливо дивитеся на мене? Погано виглядаю? — запитав М. Ковалевський.

— Так! — необмірковано брякнув я.

— Та хіба ж можна так говорити! — обурився Володимир Андрійович.

— Не тіште! Відчуваю свій кінець! — без болі кинув М. Ковалевський.

Моя поведінка, відповідь неотесаного селяка мучила мене. Ще довго мучила. Тому ще й тепер говорю про неї.

21.8.1957 р. газета «Тіролер Тагесцайтунг» в просторому некролозі писала зокрема:

"В Інсбруку вчора похований Великий багатостраждального українського народу.

Наші читачі знають його як блискучого автора передовиць, коментарів. Але він був не тільки журналістом. Дипломатичний радник у Відні. Він — прикраса не тільки журналізму, а скарб свого народу!.."

5. Дорошенко Дмитро (1882-1951), історик, публіцист, гром. і держ. діяч, із старого коз.-гетьманського роду на Чернігівщині. Вчився в ун-тах Варшавському, Петербурзькому і Київському, який закінчив 1909. Працював у Петербурзі, Києві, Катеринославі і знов у Києві як гром.-політ. діяч, журналіст і педагог-історик. Був гол. Укр. Студентської Громади в Петербурзі (1903), секретарем ред. «Українсько-го Вестника» (1906) і «України» (1907), секретарем київської і заступником гол. катеринославської «Просвіти», організатором (разом із дружиною Наталією Васильченко-Дорошенковою) сіль. «Просвіт» на Катеринославщині і ред. катеринославського часопису «Дніпрові Хвилі» (1910-14), співр. «ЛНВ» (з 1899), «Ради», «Української Жити» та ін. укр. видань. Викладав іст. в комерційних школах Катеринослава і Києва. Наук. діяльність Д. була пов'язана з Катеринославською Архівною Комісією й Укр. Наук. Т-вом у Києві, де він був секретарем і ред. видань. Був членом ТУП. Під час першої світової війни був уповноваженим Союзу Міст на терені окупованої рос. військом Галичини й Буковини, а після революції 1917 призначений крайовим комісаром (з правами ген.-губернатора) Галичини і Буковини. Був (від партії Укр. Соц.-Федералістів) чл. Укр. Центр. Ради (1917); в серпні 1917 іменованій гол. Ген. Секретаріату України, але відмовився й був обраний губ. комісаром Чернігівщини. В

травні-листопаді 1918 — мін. закордонних справ Укр. Держави. 1919 — приват-доц. Кам'янець-Подільського Ун-ту. З 1919 — на еміграції. Чільний діяч укр. гетьманського руху, Д. гол. увагу присвячував наук-акад. діяльності. В 1921-51 рр. проф. УВУ (у Відні, Празі й Мюнхені) на кафедрі іст. України. Був проф. Карлового Ун-ту в Празі (1926-36), дир. Укр. Наук. Ін-ту в Берліні (1926-31), проф. на кафедрі іст. Церкви Правос. Богословського Фак. Варшавського Ун-ту (1936-39). 1945-51 — през. УВАН. 1947-50 — проф. Колегії св. Андрея у Вінніпегу (Канада); д. чл. НТШ (з 1923) і багатьох ін. наук. т-в. укр. і чужоземних. Спадкоємець кращих традицій укр. історіографії 19-20 вв. Д. перший з укр. істориків дав наук. огляд іст. України від найдавніших часів і до наших днів не тільки як процесу іст. розвитку укр. народу, але і як процесу розвитку укр. державности. Д. опублікував бл. 1000 праць з іст. України, укр. історіографії, іст. культури, церкви, літератури, укр. культ, та політ. взаємин із Зах. Європою (гол. з Німеччиною), слов'янознавства тощо укр. й багатьма чужими мовами.

Гол. праці Д.: «Нарис іст. України», I-II (1932, 1933), «Історія України 1917-23», I-II (1930, 1932; 2 вид. 1955), «History of the Ukraine» (1939, 1941), «Огляд укр. історіографії» (1923), монографії про Костомарова, Куліша, Антоновича, «Die Ukraine und das Reich. Neun Jahrhunderte Deutsch-Ukrainischen Beziehungen» (1941, 1942), «З історії укр. політ. думки за часів світової війни» (1936), «Правос. Церква в минулому й сучасному житті укр. народу» (1940), «Слов. світ в його минулому й сучасному», I-III (1922), курс іст. України (1921, 1923, 1942, 1947) та ін.

Велика монографія Д. про гетьмана Петра Дорошенка залишилася в рукописі (надруковані лише деякі розділи). Д. належать численні огляди та рецензії в укр і чужоземних іст. журналах. Його «Мої спомини про давнє-минуле (1901-14)» (1949) і «Мої спомини про недавнє-минуле (1914-20)», I-IV (1923-1924) займають визначне місце в укр. мемуаристиці.

Література: Крупницький Б. 40-річчя літ.-наук діяльності Д. І. Дорошенка (вступна ст. до кн. Д. Правос. Церква ... 1940); Бібліографія праць проф. Д. Дорошенка за 1899-1942 роки (1942, вступна ст.); Білецький Л. Д. Дорошенко, 1949; Крупницький Б. Д. І. Дорошенко (спомини учня). Наук. Зб. УВАН у США, I. 1952; «Укр. Літопис» I, 1953 (зб. присвячений пам'яті Д. І. Дорошенка).

О. Оглоблин
«Енциклопедія Українознавства», сторінка 582-583.

6. Дорошенко Наталія (* 1888), нар. Васильченко, дружина Дмитра, драматична артистка, гром.-театральна діячка. Закінчила

київську Муз.-Драматичну Школу М. Лисенка, організовувала нар. театри в Києві, Катеринославі й околицях (зокрема серед робітництва). В 1917-1918 рр. член Театральної Ради в Києві; одна з організаторів Держ. Драматичного Театру, в якому з успіхом виступала в драматичних і героїчних ролях (зокрема видатна роль Равтенделайн у "Затопленому дзвоні" Гавптмана). З 1920 р. на еміграції, виступала як декламаторка; її працею були створені укр. драматичні студії в Празі й Варшаві.

«Енциклопедія Українознавства», сторінка 584.

7. Бачинський Євген (*1885), гром. діяч, за першої світової війни ред. місячника «La Revue Ukrainienne» в Льозанні, 1918 укр. консул у Швейцарії, діяч і з 1955 єп. Укр. Автокефальної (соборно-правної) Церкви; видавець часопису "Еклезія" в Женеві; автор спогадів та ін. праць.

«Енциклопедія Українознавства», сторінка 102.

ЗАБРАКОВАНЕ, НЕНАДРУКОВАНЕ ...

У всіх політиків світу, здається, найбільш вживаним словом є «свобода». Свободу пропагують, беруть на своє озброєння, теоретично захищають її. І ті ж самі «прихильники» свободи виявляють найменше пошани до неї. У комуністичних країнах відверто зловживають поняттям «свободи». П'ятнадцять років тому у збірнику «Документи і матеріали до сучасної ситуації в УНРаді», що його видали в Мюнхені УРДП, ОУНз та УНДО, які згодом об'єдналися в Конгресі Української Вільної Політичної Думки й від його (КУВПД) імени видали кілька брошур на захист свободи, в передмові (стор. 8) висловлювали «сумнів, чи є в нас свобода слова».

Подаємо забраковане, ненадруковане, вкинене до смітничкового кошика пресових органів трьох свободолюбних угруповань Конгресу Української Вільної Політичної Думки зауваження, відіслане їм порушеною поштою, а також до щоденника «Свобода». Справді, демократія — найкраща система державного управління для тих, хто в ній панує ... Та все ж за свободи, демократії найвиразніше видно нищих і на високих становищах ...

Гомосовєстікус

(Про пережитки, дрібні душі і сліпу кишку)

Недостріляних на еміґрації лишилось дуже мало. Найвизначніші з них д-р В. Гришко і проф. Г. Костюк — лідери УРДП, автори багатьох наукових праць. Нині проти них і сконцентрував атаку пробивний шахіст Юрко Семенко, що надів Доленків жупан і думає, що вже пан, закидаючи їм націонал-комунізм, комсомолізацію, повторний засуд СВУ і інші несотворені речі. Закиди дурні і старі, взяті з арсеналу одновимірних фанатиків. Дивним є, що цими бивнями орудує знавець, за його словами, комунізму, що пройшов советську школу життя і нічого, окрім самоїдства, не навчився. Із задрости чи може, образи, що ніхто його, ні його мужичої партії, а ні його брошури «Шахи в Україні» серйозно не бере, спесивий Голова СЗСУ-СП озброївся бузинячою сдикавкою і обливає помями заслужених людей. Оббризкав навіть сл. пам. І. П. Багряного, приписавши йому свою ваду «самозакоханості!».

Якщо б Юрко Семенко мав хоч крихту селянської чести, він би не тягнув на суд нечестивих В. І. Гришка, а подякував би красенько авторові «Українського голокосту», що вніс трагедію українського селянства на світову арену. Але до цього новоспечений лідер ще не доріс і, мабуть, не доросте.

В «Українській землі», що крутиться раз на рік, він про цю працю навіть не згадав. Натомість з блюзнірською ненавистю накинувся на автора за вступну статтю, яку В. І. Гришко написав до театральної постановки «Опера СВУ — музика ГПУ», за яку Г. Снегірьов заплатив життям. Трагедія цієї опери в тім, що «Набої для розстрілу» давали самі підсудні, зізнаючись в приналежності до підпільної організації, якої не було. Найогидніше оббрикував всіх Коля Павлушков. В ім'я правди Снегірьов не пожалів навіть своєї матері, що перша побігла з доносом до секретаря ЛКСМУ. Юрко Семенко не вірить свідкам, учасникам процесу СВУ-СУМ К. Туркалу, В. Ганцову, Ф. Матушевському: не хоче вірити навіть членові ЦК СЗСУ-СП К. Туптію. За те повірив на слово Наталії Павлушківій, дружині В. Лобуцького, яка нічого спільного з процесом СВУ не мала, підмінив дійсне бажаним і зробив Павлушкова героєм. Якби Юрко Семенко сам мав почуття національної гідности, він би не ображав це почуття в інших, не писав би цього пасквілю на земляка, друга по нещастю. Але так уже ведеться, чим більший неук, тим більше він норовить судити інших. Ерудицію нового лідера созесувців видно з його статті «Не перетворюймо українську еміґрацію на сліпу кишку

українського народу». (УЗ ч. 10). Мудрі люди кажуть що історія — це досвід людства і розум віків. А сліпа кишка твердить: «Глупота — вирішальна сила руху історії людства». Звісно, кожний судить по собі. Наводжу ще одне безтолкове речення «Советська влада сильна й на еміграції». Сказав як на лопаті вивіз. Очевидно недочитаний автор статті хотів сказати, що советські пережитки сильні й на еміграції. Якщо так, то він є взірцевий манекен советської людини, обвішаний з ніг до голови цими пережитками, з усіма ознаками хвороби що зветься «Гомосовєтїкус». Чим горщик накупів, тим і смердить. Вірус психологічної недуги знаходиться в підсвідомості людей, байдуже, визнають вони це чи ні. Позбавились цих пережитків лише одержимі борці проти диявольської системи. Цю першу активну групу з підсоветської еміграції всюди видно. Ці борці згуртовані навколо УРДП й УВ.

(«УВ» ч. 13/85. 19411 W. Warren, Detroit, Mich. 48228—3889, USA).

**«Українським Вістям» уже пора порозуміти
і припинити поширення неправди
До сорокаріччя «УВ» й останніх нападів на СЗСУ-СП**

Співпрацівник «Українських вістей» С. Телевний, звітуючи якось про літературний вечір Святослава Каравацького, навів слова мученого в советських концтаборах, що тут «нічого самостійницького не друкують» і запевнив («УВ» ч. 28 (10. 7. 83): «Сторінки нашої газети відкриті для всіх дисидентів».

Із власного досвіду кількарічної праці в редакції «УВ» знаю, що ця обіцянка — цяцянка, пусті слова.

В 1954 році, коли всі відповідальні «УВ» поїхали з Нового Ульму до Мюнхену на прибуткові місця (директор видавництва Ф. І. Пігіда — на міністерську посаду в УНРаду, відповідальний редактор В. С. Ромашко, М. Степаненко, ліцензент М. Воскобійник, Ф. Гаєнко, доцент Лиховий, коректор — до установ АКВ, а В. Бендер — на технічну працю до ББС) мені одному протягом двох місяців довелося видавати газету «УВ». Бажаючим можу прислати фотокопії листів того часу з першими трьома названими. Коли В. Ромашко прислав для друку в «УВ» свою статтю про «нешкідливість комунізму поневолених народів» і віраджував поміщувати мою, протилежну думку, я здав квиток члена УРДП. Докладніше про це — у збірнику «Пам'яті В. А. Доленка», Мюнхен — 1975, стор. 345—347.

Тепер все ж ще раз надсилаю кілька думок на відкриті для всіх сторінки Вашої газети.

Неправда — не менше небезпечна для людства, ніж атомова зброя, бо вона спрямована на руйнування божественного ества людини.

Редакція «УВ» (ч. 25/19.6. 83) повторює проголошувану вже в 1953 р. явну неправду, що «організатором голоду 1933 р. на Україні був П. Постишев. Постановою ЦК ВКПб 24 січня 1933 року Постишева послано на Україну з особливим повноваженням» (Підкреслення «УВ»). Цей кат прибув в Україну, коли голод, що розпочався ще восени 1932 р., досяг уже найвищої точки в березні — травні 1933 р.

Загально кажучи, організація голоду 1933 року, винищення хліборобів, основи українського народу, розпочалася після Жовтневої революції за активної участі комуністів українського роду, які ретельно здійснювали постулати марксизму, вивозячи селян за межі України, розкуркулюючи і т.д. і т.п. Жид Лев Копилев із боєм говорить і про свою вину в тому. Наші ж колишні комуністи, як, наприклад, В. Гришко, учасник колективізації, що була щаблем до суцільного голоду, все звалюють на постишевих ...

«УВ» (ч. 50/25.12. 83) твердять, що Українська Національна Гвардія «пізніше перетворюється на Легіон С. Петлюри». Насправді ж цей був створений у противагу і для поборення УНГ, головна й усі крайові команди якого на чолі з от. Т. Д. Бульбою виступили проти націонал-комуністичних тенденцій в УРДП.

З неправди зіткана й стаття С. Телевного «Гомосоветікус» («УВ», ч. 13/31.3. 85). Автор, який говорить про «сторінки нашої газети для всіх», поборює неправдою написане іншими. Він, наприклад, говорить неправду, ніби я вважаю себе за знавця комунізму. Приписуваний мені вислів про комсомолізацію В. Гришка належить останньому — мною подано джерело. Неправда, що Наталя Павлушкова не мала «нічого спільного з процесом СВУ». Вона була заарештована й пройшла тортури допитів перед процесом. Вона не тільки дружина В. Лобуцького, аргументи й дані цінної праці якого «Українські націонал-комуністи» викликають лють у безсилах їх заперечити, а й рідна сестра розстріляного органами комуністів М. Павлушкова, який гордо заявив на процесі СВУ, що «провадив антирадянську роботу і перетворився на запеклого ворога (большевицької) революції». Це, зрозуміло, не до смаку комсомолізованим... Тому також автор «Гомосоветікуса» затушовує істину й кілька разів повторює неправду, що «підпільної організації (СВУ) не було».

Неправда про жупан В. А. Доленка є продовженням цькування творця антикомуністичної Мужичої Партії, УАПЦ й СВУ М. Скрипником та «Українським Прометеєм» за редагування його теперішнім почесним (навік-віки?) головою УРДП.

Якщо цим рядкам не знайдеться у Вас місця, то запевнення «УВ» про відкриті сторінки для всіх дисидентів буде черговою неправдою, демагогічним ошуканством.

ПРО В'ЮНКИХ ВОРОГІВ, ЇХНІ ЗВИВЧАСТІ ПОКРУЧНІ ПОГЛЯДИ І ТВЕРДЖЕННЯ

*УРДП перетворює українську еміграцію
на сліпу кишку українського народу!*

Діяльність «наших кадрів» із КП і комсомолу, які внаслідок підтримки їх ворожими українству силами та властивого українцям простодушного всепрощентства до заблудлих земляків і простакуватого доброзичливості, потуранням крикунам патріотичних фраз пробралися в проводи діючих на чужині політичних угруповань, виразно свідчить, що вони залишилися на позиціях т. зв. націонал-комунізму, фракції в комуністичному русі. Як і в часи їхнього верховодіння в Українській ССР на становищі виконавців постанов КПСС, на еміграції вони незмінно вживають свою стару зброю. Нетерпимість до інших поглядів, ворожість до протикомуністичних вільнодумців. Постійне і неперемінливе поборення їх засобами неправди, морального й іншого терору. Замаскування свого злочинного супроти українського народу минулого (проведення колективізації, наприклад) і приписування його наслідків (голод 1933 р.) виключно Москві, а не своєму служінню їй і комунізмові насамперед, — провідний мотив усього ними написаного. Тому вони майже ніколи не говорять про людоненавистницький комунізм, а лише про сталінізм, єжовщину, російськособольшевицький терор, що є, мовляв, спотворенням великої ідеї К. Маркса.

Вихованці Комуністичного Інституту Журналістики, відповідальні працівники комуністичного апарату, бійці його ідеологічного фронту, маючи багатющі знання з питань марксизму-ленінізму, історичного й діалектичного матеріалізму, історії комуністичного руху й КПСС, у вільних умовах не видали ані однієї праці з аналізом і критикою комуністичної ідеології та її кривавих для людства результатів. Хирляві брошури з історії КПУ, переважно, зрештою, переповнені спотвореними даними і, зрозуміло, фальшивими висновками, служать виправданню діячів української національності в комуністичному русі. Вони врятували свої цінні особи, живуть у достатках і навіть у розкошах, здобули численні найпочесніші звання голів, генеральних секретарів і т. п., якими хизуються, немов советські генерали своїми орденами й медалями, а по собі, як уже видно, залишають значно менше створеного українськими політичними в'язнями в комуністичних тюрмах і концтаборах.

Теза про «наші кадри в КП і комсомолі» могла зродитися лише в голові колишнього або теперішнього комуніста. Виголошена вона виключно для виправдання свого минулого прислужника в лавах

КПСС, бо ніякого впливу на отверезіння «наших кадрів» в УССР не має. Єдина її дія — розсвареність еміграції та витрачання сил, які можна було б спільно спрямувати проти ворога. Примирення частини українських організованих закордонних націоналістів із згаданого тезою — наслідок їхньої орієнтації в минулому на ідеї німецького нацизму або теперішньої залежності від ворожих Україні сил, могутніх також на Заході. Ніхто ще, здається, не звернув уваги, що І. Багрянний висловився не про українські державні «ворчі кадри» в КП й комсомолі, а про «наші кадри», тобто кадри УРДП в КП і комсомолі? А знаємо, що всі слова в назві УРДП — варваризми, запозичені з чужих мов, за винятком першого, вжитого для свого маскування в колі українських патріотів.

Захист тези про «наші кадри в КП і комсомолі» здійснюється по-комуністичному засобами фальсифікації, цензури, брутальних неперебірливих нападів на супротивників «кадрів».

А. Амальрик у своєму есеї, що здобув широкого розголосу на Заході, «Чи проіснує Советський Союз до 1984 року?» гадає, що можлива війна ССРСР з Китаєм «викличе спалах російського націоналізму — «Ми їм покажемо!» — і одночасно дасть деякі шанси неросіянам. Він говорить, що з розпадом ССРСР «безмежно зростуть націоналістичні тенденції серед неросійських народів ССРСР, насамперед у Прибалтиці, на Кавказі і в Україні». «В ряді випадків носіями таких тенденцій, — гадає він, — можуть стати національні партійні кадри, які будуть міркувати: хай російський Іван сам дає собі раду із своїми труднощами». (А. Амальрик «Чи проіснує Радянський Союз до 1984 р.?», Париж-1971, стор. 60).

Характерно, що ОУНм, видаючи твір советського дисидента, піддав його своїй цензурі — духовому терору на догоду, очевидно, українським націонал-комуністам на чужині, з якими ці націоналісти спілкуються. Видавці українського перекладу скастрували ті роздуми А. Амальрика, які підтверджують, що «наші кадри в КП і комсомолі» можуть виступати проти Москви в інтересах самозахисту, ствердження і зміцнення свого панування, здійснення комуністичного будівництва поневоленням власного народу. Після наведеної вище цитати викинуто неприємні для апологетів «кадрів КП і комсомолу» тверезі роздумування А. Амальрика:

«Вони, національні кадри, прагнутимуть до національної окремінності ще й тому, щоб, уникнувши загального безладдя, що насуватиметься, зберегти своє привілейоване становище». (А. Амальрик «Просуществует ли Советский Союз до 1984 года?», Амстердам - 1969, Фонд Герцена. Цей фонд першим видав твір А. Амальрика і за ним зберігаються всі права, також, зрозуміло, права перекладу. А чи дав він ОУНм право на цензуру думок А. Амальрика?).

Це не поодинокий випадок цензури — насильства, завведеного ще в часи здійснення диктатури пролетаріату над одноосібними селянам, супроти думок інших. Так почесний голова УРДП у своїй брошурі «Молода Україна» (Новий-Ульм-1958) намагається показати, що на позиціях «наших кадрів» стояв і С. Петлюра, думки якого він ставить на початку як епіграф. «Українські душі уряд УССР не переборов і не перетворив по своєму образу і подобію ... Ми думаємо, що навіть оті молоді душі комсомольців, по які особливо так полкує уряд УССР, теж не опановані ним», — цитує (стор. 42) В. Гришко ще раз С. Петлюру, зазначивши, як і належить, трьома крапками випущене. На сторінці 217 ще раз наводиться ця ж цитата, але вже без трьох крапок — без вказівки про скорочення. В. Гришко піддав цензурі ті думки С. Петлюри, які цілковито перекреслюють усю концепцію «наших кадрів»: «Бо “душу” продають тільки покидьки нації, сама вона непідкупна!» Тяжко з'ясувати, які причини вимусили випустити картання С. Петлюрою «покидьків нації» — симпатії, а, може, безпосередня приналежність до них чи представництво їх? Вчитель цього цензора Ю. Шерех у публіцистиці «Думки проти течії», надрукованій у тому ж видавництві, що й «Молода Україна», піддаючи критиці Д. Донцова, засуджує його за просівання всього через сито своєї партійної цензури: «Він пропускав тільки те, що відповідало його програмі. Це знов принципово той самий підхід, що і в большевиків» (стор. 23). Отже, якщо міряти міркою незаперечного для революційних демократів авторитета Ю. Шереха, то й у В. Гришка принципово той самий підхід, що і в большевиків !.

Іншою, спільною всім комуністам прикметою є термінологія. В. Гришко пише в стилі советських газетярів про «доленківську СЗСУ» («УВ» ч. 13 (З. 85), «скрипниківський» правопис («УВ» ч. 10 (З. 85) та подібне. Притаманна всім комуністам нетерпимість до інакше думаючих, підміна ними дискусії з політичними супротивниками на прокльони, лайки, обвинувачення. Ще Ігнаціо Сільоне, письменник і керівник підпільної КП Італії, у час фашизму, говорив про цілковиту неспроможність В. Леніна і Л. Троцького й, певна річ, визнавав їхніх ідей, об'єктивно та пристойно сперечатися з опонентами, що висловлюють несприйнятливі їм думки. Не тяжко уявити, через яку січкарню пропускають пресові органи УРДП думки своїх пересічних противників, якщо їхній ідеолог-провідник без надуми маніпулює висловлюваннями великого С. Петлюри.

Кому потрібна «класова боротьба» серед нас сьогодні і завтра?

— допитливо цікавиться ідеолог УРДП В. І. Гришко в своїй брошурі «Україна сьогодні і ми» (Торонто-Нью-Йорк - 1954, стор.

98—99, 100, 102—103) і глибокомудро, як і належить такій особі відповідає:

Та коли ми ставимо питання, ми вже чуємо, як уже десь скрипить вмочене в злочу жовч перо графомана-донощика, і він ось-ось уже височить, як Панас з конопель, на сторінки відповідної преси з вигуком: Ви бороните комсомольців! Значить ви — комуністи !..

Ми навіть знаємо наперед, де з'явиться цей донос ... Це буде, напевно, також «Український селянин», бож у передовиці числа 4-го ця газета чітко і чорним по білому повторила кілька разів: «Кожен, — прошу звернути увагу — «кожен» — кожен комсомолец і комуніст є злочинець, ворог і т. д.» Отже — сказано ясніше ясного: кожен другий, а в певних колах і кожен один, сьогоднішній студент, молодий робітник і молодий фахівець у колгоспі, а тим самим — кожен другий молодий офіцер і вояк модерних рядів советського війська, а в авіації й флоті просто кожен один є злочинець і ворог. Беручи ж це у відношенні до цілоти 41 мільйона сьогоднішнього населення України й маючи на увазі, що йдеться тут не тільки про тих, що є в комсомолі на сьогоднішній день, а про всіх тих, що за 36 років советської влади в комсомолі побували, це означає проголошення ворогом щонайменше кожного 4-го сьогоднішнього українця, тобто понад 10 млн людей.

Ну, ясно ж, що раз це все «вороги народу», то й той, хто осмілиться взяти їх під свою оборону, теж буде проголошений «ворогом».

Але може ми перебільшуємо і дрібне, локальне явище безвідповідальності якоїсь однієї сумнівної «партії» на еміграції приймаємо за явище, варте уваги цілої еміграції? На жаль, ні. Йдеться про явище, яке має не тільки однопартійний характер і, навіть, не тільки подиктоване злою волею. Маємо також широко поширене емігрантське нерозуміння суті справи, яке призводить до фактичного капітулювання перед безвідповідальними наклепниками навіть і таких чинників нашої еміграції, які намагаються в цім питанні бути об'єктивними. Ось маємо перед собою навіть таку безпартійну й урівноважену газету, як «Свобода» і в ній, навіть у редакційній статті за 29 жовтня 1953 року можемо вичитати фактично те саме, що й в «Українському селянинові», тільки в інших, розумніших виразах, і лагідніших тонах. Пишучи навіть у «захист» тих людей, що їх «Український селянин» в цілому оголосив «злочинцями і ворогами», «Свобода» все ж виявляє цілковите нерозуміння суті справи.

Таку «класову боротьбу» сьогодні в «Українському селянинові» проповідується одверто зі злою волею, а в «Свободі» мимовільно і в завуальованій формі.

Ми не можемо не сказати свого слова з приводу таких тенденцій. Як недавні підсоветські українці з найбільшим досвідом

комунисти». Але слів, що їх подає В. Гришко в лапках як ніби цитату, також там нема. Вживані В. Гришком означення «злочинець», «ворог», «ворог народу» взяті з лайливого словника комсомольців і комуністів проти винищуваних в ССРСР комуністичними органами,

Передова стаття «Українського селянина» (ч. 3, червень 1953 р.), зокрема говорить:

«Кожен комуніст, відданий матеріалістичній доктрині, дбає, щоб обернути людину на тварину, позбавити її релігії, знищити підвалини родини і національної спільности, обернути добродійні суспільні відносини на постійну «класову боротьбу». ... Кожен комуніст і комсомолец прагне і діє для «світової революції», тобто для завоювання чужих територій, для підкорення інших народів, для плюндрування їх життя, для пограбування їх майна, для надлюдського визиску їх праці, для обернення їх на свою безгласну працюючу худобу. Українське селянство не хоче такої «світової революції» і взагалі будь-яких революцій й загарбницьких воєн... Кожен комуніст і комсомолец служить чужій, ворожій нашому народові окупаційній комуністичній владі, вчиняючи цим найстрашніший злочин ганебної зради своєї Нації і Батьківщини. За це в недалекому майбутньому кожен комуніст і комсомолец відповідатиме перед судом вільної України відповідно мірі своїх злочинів. Українське селянство продовжуватиме боротьбу проти них, аж доки скине з себе диктатуру та не залишить безкарними всіх терористів-поработителів українського народу».

Де тут ті обвинувачення, що ними козирає захисник ніби невинних десяти мільйонів (!) комсомольців і комуністів? Не відданий матеріалістичній доктрині — не є комуністом. Хто не прагне до «світової революції» і не діє для неї, «не служить чужій, ворожій нашому народові окупаційній комуністичній владі» — не є ані комсомольцем ані комуністом. І нема чого їм боятися суду у вільній Україні. І тому вони не потребують захисників із кадрів КП й комсомолу! Сказано «Українським селянином» нічим не відрізняється від думок С. Петлюри, зафіксованих 1925 р., напередодні його вбивства, й оприлюднених щойно 1966 року Українською бібліотекою в Парижі в брошурі «Московська воша». Автор передової «Українського селянина» не міг їх знати в 1953 р., але висловив погляди і переконання Головного отамана УНР щодо комуністів:

Отакими, підпанками комуністичної партії, наглядачами її, поставленими для догляду над Україною і є комуністи-большевики українців з роду. Як покірливі телята, вони хилять свою голову перед московськими наказами і ретельно виконують свою службу московських наймитів. Це вони ставлять ніби українську печатку на те, щоб наш хліб і цукор вивозився до Москви. Це вони і до голоду на Ук-

раїні допускають, і розстрілюють, і через большевицьке сито все пересівають. Сидять ці наглядачі в Харкові, Києві, районах та повітах. Частина їх пристала до большевиків, щоб мати добрі посади та добру платню (86—87).

У кожного народу є такі запроданці і вилюдки, тільки у нас їх дуже багато. Це московська неволя виплодила на Україні отих перекинчиків та перебіжчиків, що за «ласощі нещасні» продають нас і помагають москалям розпинати Україну (90).

«Всі оті комуністи — і чужі з Москви, і свої вилюдки, — то бур'ян поганий, силою насаджений і що бур'ян цей також силою треба вирвати і викинути геть з нашої землі» (94). «Судити ж їх будемо ми по закону нашої рідної землі, яку вони скривдили, осквернили та збезчестили» (96).

Що скаже на цю оцінку С. Петлюри українських комуністів «наш відомий з дитинства письменник» «із найбільшим досвідом підсоветського життя»? Хто тут «безвідповідальний наклепник» і «кричущий затуманювач підсоветської дійсности»?..

*Комуністичний терор — проти народу,
сталінський — проти комуністів
Ленінського терору (для націонал-комуністів) не було!*

Комуністично переконані говорять про сталінський або ежовський терор, терор Постишева, російських большевиків і т. п. В Західному Берліні навіть збудовано пам'ятник жертвам сталінського терору. Одну з притаманних особливостей комунізму (терор — наслідок «диктатури пролетаріату») приписують на рахунок однієї людини. Комунізм тим самим оббілюється, змальовується як непричетний до кривавого насильства, терору. Певна річ, між комуністами і сталінським терором наявна істотна різниця. Марксисти, ради здійснення постулатів комунізму, масово винищували всіх своїх справжніх і гаданих, потенційних супротивників, навіть цілі суспільні стани. Селянство, наприклад. Сталінський терор, що був можливий лише на основі марксистської, комуністичної ідеології, спрямував свою винищувальну силу насамперед і виключно проти комуністів, яких Й. Сталін підозрівав у нелояльності до свого панування. Відомо, що населення СССР раділо з приводу здійснення цього (сталінського) терору проти комуністів і вперше в історії СССР повністю схвалювало цю «диктатуру пролетаріату» і її вождя Й. Сталіна.

Гітлер також винищував своїх партійних товаришів-конкурентів. Згадаймо Rehm'a, начальника штурмових загонів (SA) і його компанію. Для демократів то були радісні події. Але ніхто тим розстріляним нацистам не ставить пам'ятників!.. Після захоплення

влади і в час здійснювання своєї «диктатури пролетаріату» комуністи не вирішили ані однієї з поставлених перед собою проблем. Не вирішено також національного питання. Турецька національна меншина зазнає від комуністичних органів Болгарії не менших утисків, ніж греки на тій частині свого острова Кіпр, що окупований турецьким військом напівфашистського, як твердять ліві, уряду Анкари.

Союзник А. Гітлера маршал Антонеску, слідуючи хворобливим бажанням фюрера про створення тисячолітньої Великонімецьчини, мріяв про Велику Румунію, за рахунок також південних областей України, названих у час їхньої окупації Трансністрією. Румунський народ тоді говорив: «Романія Маре — мамалига наре — Румунія Велика та немає мамалиги!». Цю ж політику продовжує і Нікола Чаушеску, вихвалюваний на Заході як вождь національного румунського комунізму за спорадичні обережні його висловлювання проти політики Москви. Національне питання цей комуніст прагне вирішити засобами одержання капіталу та здійснення власного терору. В Румунії, як відомо, проживає близько 300 тисяч німців. Кожен із них може виїхати до ФР Німеччини, якщо заплатить комуністичній адміністрації від 3 до 10 тисяч американських доларів, залежно від витрати держави на його освіту. В значно гіршому становищі перебувають представники інших національних меншин Румунії, громадяни сусідніх комуністичних країн. В Румунії проживає близько двох мільйонів угорців, що перебувають тут під жорстоким тиском насильної румунізації. В Колошварі об'єднано угорський університет з румунським, чим він власне перетворений на факультет останнього. Ліквідовано угорські дитячі садки, школи, газети, театри, двомовні написи назв вулиць, міст, пам'ятки і пам'ятники угорської старовини. Заборонено одержувати все друковане з комуністичної Угорщини.

Вихвалювані нашими «революційними демократами» ідеї «націонал-комунізму» в Югославії знайшли своє завершення там у кривавому придушенні заворушень албанців району Косово, які прагнуть до возз'єднання всіх своїх земель, що перебувають під управлінням комуністів Белграду, з (також комуністичною) Албанією.

Перелік актів терору Союзу Комуністів Югославії, як і спростування фальшивих повідомлень та тверджень «УВ», вистачив би на кілька чисел органу «революційних демократів». Для них правозахисний рух в Югославії і спрямований проти нього комуністичний терор не існує. Терором (сталінським? тітовським?) югославських націонал-комуністів знищено відповідно не менше підвладного їм населення, як в СРСР здійснювачами ідей марксизму-ленінізму. І це криваве насильство, замовчуване «революційними демократами», триває і в наш час. Ось зовсім недавно, в середині поточного, 1985-го року, Міжнародна організація амнесії в своєму звіті про правове

становище в Югославії навела багато фактів про арешти і засудження громадян за політичні погляди, трактованих як «ворожу діяльність і пропаганду», хоч свободу їх гарантує конституція. В січні на процесі в Београді засуджено інтелектуалів за критику режиму. В хорватському місті Рула ув'язнено двох католицьких священиків, у яких знайшли часописи з Лондону їхніх співвітчизників-емігрантів. Карають також захисників на процесах дисидентів «за образу політиків»... У в'язниці закінчується мандрівка поворотців з еміграції — сербського поета Мілана Младеновіча засудженого за вигадану його приналежність у Парижі до «антиюгославської організації».

І китайські комуністи, після кривавого придушення всенародного повстання тибетців у 1959 р., здійснили, подібно як Москва 1933 року в Україні, масове винищення голодом (1960) тубільного населення загарбанної країни. Також каригідне нехтування елементарних національних прав громадян СРСР, безоглядна русифікація, здійснювана російськими більшовиками («націонал-комуністами» — нацистами) з метою створення советського народу шляхом їх ліквідації, не протирічить поглядам основоположників комунізму, які твердили про недержавні народи, що не мають майбутнього.

До цих, приречених «історією» на знищення, як відомо, Ф. Енгельс зараховував усіх, за винятком поляків, «слов'янських варварів» Австрійської імперії — сербів, словаків, словенців, чехів, хорватів, українців: «Наступна світова війна змете не лише реакційні класи й династії з лиця землі, а й цілковито ці реакційні народи». «Und das ist auch ein Fortschritt» (І це також є поступом) — запевняв Ф. Енгельс у редагованому К. Марксом «органі демократії» «Neue Rheinische Zeitung». Ось де лежить першопричина голоду 1933 року в Україні!

«Революційно-демократичний рух великого історичного масштабу якому належить майбутнє», всю свою ударну силу спрямовує не проти комунізму, а на «віджилі», «скраховані» українські течії, зокрема проти СЗСУ — Селянської Партії.

Критика побічного свідчить, що лідери УРДП не бачать у комунізмові небезпеки, у всякому разі — головної загрози нашому народові і ще вільному світові. Це дає підставу зробити висновок, що вихвалювачі українських націонал-комуністів пішли на чужину не через те, що на Батьківщині будують комунізм, а тому, що його будівництво здійснюють не за їхніми фантазіями («соціалізм із людським обличчям» — шакал із лицем королеви краси світу), а за рецептами марксистів советської школи. Для українських націонал-комуністів Україна була і залишається знаряддям здійснення їхніх комуністичних ідей, з якими вони виростили, їхні протимосковські виступи та висловлювання є відображенням українських, ворожих до

Росії, настроїв нашого народу. У виданнях «революційних демократів» нема й найменшої критики комунізму.

Подібно, як «десталінізація» є методом боротьби за владу в ЦК КПСС та оживлення комунізму в нових формах для здійснення старих його цілей, так і вони вживають патріотичні фрази для створення собі популярності, завоювання і ствердження своєї влади. Якби у них переважав патріотизм, а не націонал-комунізм, то вони не вживали б неперемінливих засобів у поборенні своїх інакше думаючих земляків. І тому боротьба українців проти націонал-комуністів — спрямована проти міжнародних сил комунізму, проти всесвітнього антиукраїнства.

Семенко Ю.

ПРО ВОРОГІВ СВУ В УКРАЇНІ І НА ЕМІГРАЦІЇ

20. 7. 1985 р. в Українському Вільному Університеті в Мюнхені відбувся ювілейний симпозіум «60-річчя ідеї СВУ-СУМ».

Організацію симпозіуму здійснили керівники Крайової управи СУМ у Німеччині Роман Шупер і Зореслава Мацюк. Вступний реферат професора УВУ д-ра Г. Васьковича, у недавньому минулому активного сумівця, був повністю присвячений ідеям СВУ-СУМ та їхніх провідних діячів.

Наталія Павлушкова говорила про зв'язки СВУ-СУМ із національними демократами Білорусії та Грузії, зокрема з громадянами цих республік, які відбували військову службу в частинах совєтської армії на території України. Віце-президент УНР, бувший ректор УВУ, професор Мюнхенського Людвіг-Максиміліян університету д-р Ю. Бойко-Блохин розповів про СУМ на півдні України та про свою участь у ньому в Миколаєві. Темою виступу професора Українського Католицького Університеті в Римі д-ра В. Косика були відгуки західньоукраїнської преси і громадськості на процес СВУ в Харкові. О. Коваль інформував про відновлення СУМ на чужині, його виховну та видавничу діяльність.

Із рефератом, уривки якого подаємо нижче, про супротивників і ворогів СВУ-СУМ в Україні та на еміграції виступив Ю. Семенко, що його було відрекомендовано як колишнього співредактора газети «Українські вісті» й «Освобождение», теперішнього голову СЗСУ-Селянської Партії.

Велику викладову залю УВУ вщерть заповнили українські громадяни з Мюнхену. Серед них був президент УНР М. Лівіцький із дружиною, о. П. Дубицький, ректор УВУ В. Янів та інші визначні діячі української політики, церкви, науки поза Батьківщиною.

Спілка Визволення України є своєрідним лякусовим папірцем, що, як відомо з хемії, занурений у розчин, на наявність у ньому лугу стає блакитним, а від кислоти червоніє. Проти СВУ, її ідей і людей в Україні виступали комуністи всіх мастей, що тоді так чи інакше належали до влади імущих. Існування і діяльність СВУ на Батьківщині заперечують тут, на чужині, ті, хто, належачи до прошарку можновладців в УССР, поборювали її там усіма можливими засобами своєї влади, аж до цілковитого знищення цієї антикомуністичної організації і винищення національно-державних діячів. Українські націонал-комуністи на еміграції в поборенні СВУ спілкують з росіянами, вороже наставленими до української національно-визвольної боротьби. Їхня настава цілком зрозуміла. І не було б потреби про них говорити, якби вони не захищали своїх поглядів неправдою, спотворюючи минуле, а тим самим спрямовуючи майбутнє українства у фальшивому напрямку. А наслідки від поширення неправди можуть бути не менш жажливо-винищувальні для людства, ніж вжиття атомової зброї. На цей непевний шлях блуду стала й «Енциклопедія Українознавства», редактори якої, ховаючись за ширмою Наукового Т-ва ім. Шевченка, нехтуючи об'єктивністю, нерозважно твердять:

У літературі переважає думка, що СВУ і СУМ не існували як орг-ції, а скорше були провокаційною вигадкою ДПУ (В. Голубничий, В. Гришко, М. Ковалевський, Г. Костюк, Ю. Лаверіненко, Р. Саллівант, К. Туркало, П. Феденко), але дехто визнає існування СВУ (Н. Павлушкова, В. Плющ). Гіпотезу про те, що СВУ—СУМ як орг-ції були вигадкою ДПУ підтримує факт ін. показових процесів всесоюзного маштабу (Шахтинський процес у 1928 або т. зв. Промпартії у грудні 1930), які мали суто політ. завдання. Найправдоподібніше буде припустити, що підсудні на процесі СВУ були укр. патріотами і активно працювали для укр. нац.-культ, відродження 1920-их рр., але вони це робили більше спонтанно, не створюючи якоїсь антисов. політ. орг-ції, тим більше такої, що директиви діставала б від укр. еміграції.

«ЕУ», словникова частина, том 8, сторінка 3006.

Покликування на першого названого в дужках неповажне вже хоча б тому, що він нічого свого власного не сказав, а повторив думки однодумців. В. Гришко, Г. Костюк і К. Туркало кілька разів мінjali свої погляди про СВУ. Тому їхні змінні, слизькоязики висловлювання не можна вважати за міродайні, бо їхні твердження є взаємовиключаючими і тому не мають глузду.

«Я взагалі не знаю, чи справді були такі (СВУ-СУМ) організації». — говорив, як тепер («УВ», ч. 19/12. 5. 85) признається, В. Гришко в 1947 р. Чи може таке незнання бути вірогідним

свідченням чи достовірним свідомством неіснування СВУ? В брошурі «Молода Україна» (Новий Ульм — 1958, стор. 34—38) той же В. Гришко говорить про виниклу за співдії акад. С. Єфремова і проф. Й. Гермайзе півлегальну юнацьку організацію Товариство Єдності і Згоди: «Навколо цього ядра, очоленого Павлушковим і Матушевським, уже в травні 1925 р. почала засновуватися цілком підпільна організація молоді, головним чином студентської молоді, що в 1926 р. остаточно оформилася під назвою «Спілка Української Молоді» (СУМ)». «Як відомо, СУМ був автономною частиною ширшої «Спілки Визволення України», діячі якої — видатні діячі УНР — керували політичним розвитком цієї молодечої організації ... В основному ці свої завдання СВУ-СУМ виконували добре». Згодом, перекладач із російської мови прибулих невідомими стежками з УССР «Набоїв для розстрілу» та їх редактор той же В. Гришко повторював чуже: «Опера СВУ — музика ГПУ» ... Звичайна людина, яка не хотіла б себе соромити, ніколи не виступить із подібними взаємно заперечливими твердженнями, проголошуваними доктором філософії, ідеологом-провідником, почесним головою наймогутнішої на еміграції політичної сили (ці окреслення — з преси УРДП, а не наша «злюблена» дигадка) та ще й з апломбом і жестами В. Леніна в советських кінфільмах.

Чому він говорив про свою неприналежність до СВУ? Тим він мав намір здобути доступ до тих кіл, які були ворожі УНР й Україні в усіх її проявах й отримати підтримку в житті. Йому хотілося не тільки жити, а й вештатися, як колись, у советський час, серед «впливових». За німецької окупації, — твердять його знайомі («Місія України» 1/1971, стор. 22), — «В. Гришко близько стояв до гестапо в Полтаві».

В списку літератури до гасла «СВУ» «ЕУ» називає книжку «Stalinist Rule in the Ukraine». A study of the Decade of Mass Terror (1929— 1939) by Hryhory Kostyuk. New-York - 1960. В ній справді говориться (стор. 87, 88—89) про чисто мітичні і неіснуючі в УССР організації, до яких він зараховує і СВУ. А в «Нових днях» (ч. 418, стор. 5) той же Г. Костюк відзначає «єдину в минулому, виразно марковану уенерівською ідеологією та контактами з еміграцією Спілку Визволення України». Отже таки знову нове протиріччя, заперечення раніше висловленого — лише наявне, дійсне, а не міфічне, неіснуюче може мати контакти...

Взагалі ці "революційні демократи" характеризують СВУ залежно від своїх потреб. Вони, наприклад, визнають СВУ, «в якій кращі сини і дочки України ... героїчно в тяжких муках загинули за ідеї УНР» («УВ» з 22—29 XII 63), щоб протиставити її «еміграційній» СВУ. Цим же крутійським шляхом мандрує і їхній журнал «Нові

дні», видавець комуністичних «Набоїв для розстрілу» українців. У лютому 1984 р. він надрукував «Записки письменника» О. Кобця, який говорить (стор. 16) про «процес винищування всього свідомого українського елементу, так чи інакше причетного чи й зовсім непричетного до сприяння СВУ». Очевидна річ, причетним можна бути тільки до реального.

Ні П. В. Феденко ні М. Ковалевський ніде ніколи в своїх творах не говорили про СУМ—СВУ як «провокаційну вигадку ДПУ». Від імени ЦК УСДРП І. Мазепа та П. Феденко писали в часописі «Діло» (25 З. 30) про «весь теперішній судовий процес у Харкові... майже суцільну большевицьку провокацію за допомогою шпигунів ДПУ, методами колишніх агентів-провокаторів із царської охранки»... В наступному листі («Діло», 9. 4. 30) ті ж особи обурюються з приводу інформації, поширюваної на процесі про політичний союз соціал-демократів з монархістами-гетьманцями, «вигадану самими большевицькими агентами, що самі брали участь у творенні СВУ і очевидно цим способом інформували акад. Єфремова та інших обжалуваних».

Агенти КГБ, як знаємо з подій нашого часу, гніздилися в оточенні президентів наймогутніших західних держав, королів і канцлерів. Було б дивно, якби вони занедбали українську антикомуністичну ділянку. Певно, вони були й у СВУ. Не виключено, що слова про участь большевицьких агентів у творенні СВУ сказані для порятунку підсудних від знищення, бо за творення організації відповідальні, мовляв, не вони, а агентура ДПУ. Можливо, це є спробою збереження чистоти соціалістичних риз, що могли б потерпіти від «участі української соціал-демократії в нелегальній організації разом з монархістами». Відомо, що українським соціалістам приписують вислів: «Якщо Україна не буде соціалістичною, то не треба ніякої!». Підстави для незадоволення процесом СВУ у соціалістів, здається, були: із 45-ти підсудних 35 належали раніше до різних соціалістичних партій, а 13 із них до УСДРП («Український збірник», книга 5, стор. 93, Інституту для вивчення ССРСР, Мюнхен - 1956) — були однопартійцями П. Феденка. І ніхто з них не захищав на процесі соціалізму. Вони виступали за УНР, до уряду якого, що перебував у той час у Варшаві, УСДРП стояла в різкій опозиції. Між іншим додамо, що і полк. Є. Коновалець, розмовляючи з Є. Бачинським 24. З. 1930 р. («Коновалець та його доба», спільне видання трьох ОУН, Мюнхен — 1974, стор. 705), був «настроений проти УНР і сказав, що харківський процес робить їм незаслужену рекламу в Україні».

Беззаперечне одне, що діячі української національно-визвольної боротьби учасник Зимового походу П. Феденко і командир однієї з найкращих частин армії УНР корпусу Січових Стрільців полк. Є. Ко-

новалець не виступали проти СВУ з ворожих українству позицій, як це було і є з українськими націонал-комуністами.

І якщо з приводу полемічного вислову І. Мазепи та П. Феденка можна дискутувати, тлумачити по різному, висловлювати навіть протилежні припущення, то брати М. Ковалевського на озброєння націонал-комуністів можуть лише фальсифікатори, що не числяться з фактами й думками інших. У книзі «Україна під червоним ярмом», яку називає «ЕУ» серед літератури під гаслом «СВУ», М. Ковалевський наводить слова С. Єфремова про самоорганізацію, установчі збори ініціаторів СВУ та створення ними конспіративних п'яток:

Головний обвинувачений професор Єфремов під час слідства, що його вели агенти ГПУ, зізнав, що «українська інтелігенція не могла не бути в конфлікті з тими, що стояли на ґрунті жовтня й творили пролетарську державу. Конфлікт цей, починаючи з перших днів революції, був завжди дуже гострий, але поразка була на нашому боці. Але ми не хотіли визнати себе за переможених, не вважали боротьбу за скінчену. Отже вирішили працювати, організуючи і підготовляючи маси, щоб слушного часу вибороти наші права» ...

У червні 1925 року відбулися організаційні збори СВУ, на яких були присутні Єфремов, Дурдуківський, Чехівський, Гермайзе, Ніковський, Гребенецький і Старицька-Черняхівська. Вони поділили між собою функції: Єфремов — голова, його заступник — Чехівський, скарбник — Дурдуківський. Надалі розпочали творити конспіративні п'ятки в установах і організаціях, кожний з членів п'ятки в свою чергу утворював конспіративну п'ятку, отже, поміж проводом організації і її низами була низка законспірованих і нікому невідомих п'яток.

Єфремов заклав осередок Спілки в Академії Наук, Гребенецький — в Інституті Наукової Мови. Дурдуківський і Гермайзе працювали у шкільних і педагогічних колах, утворюючи секції: вчителів, родичів шкільної молоді і самої шкільної молоді. З останньої вийшла «Спілка Української Молоді».

Чехівський кермував працею в автокефальній церкві і кооперативних організаціях. Ніковський і Старицька-Черняхівська провадили працю серед письменників і артистів і закладали п'ятки в радянських видавництвах, в тому числі й у «Держвидавві». Декілька видавництв, як наприклад «Слово» та «Книгоспілку», вони опанували цілком. Крім того закладено п'ятки в інститутах: народньої освіти, кооперативному імені Чубаря, сільськогосподарському, політехнічному, зоотехнічному. Утворено також агрономічну групу, що працювала в Наркомземі в Харкові, медичну, інженерно-технічну. Філії Спілки утворено в Харкові, Одесі, Дніпропетровську, Чернігові, Полтаві, Миколаєві, Херсоні і Вінниці" (Повний текст статті див. далі — Ю.С.).

Бачимо, що М. Ковалевський не називає СУМ-СВУ, як йому приписує «ЕУ», «провокаційною вигадкою ДПУ», а говорить про організаційні збори СВУ та творення учасниками й однодумцями їх законспірованих п'яток.

«ЕУ» говорить, що дехто визнає існування СВУ (Н. Павлушкова, В. Плющ). До цих «дехто» можна додати багатьох членів СВУ в Україні, зокрема також В. А. Доленка, про участь якого в творенні УАПЦ згадує митрополит В. Липківський — «Історія УАПЦ», Вінніпег — 1961, стор. 96, 97, 142, 143, 144, та інші.

На другому з'їзді СЗСУ в Новому Ульмі 26. 3. 50 р. В. Доленко, якого не раз згадували на процесі СВУ в Харкові, говорив, що Спілка Визволення охопила всю республіканську інтелігенцію, а також селянство:

«В 1923 р. «Шістка» була перетворена в Українську Мужичу (Селянську) Партію з демократичною програмою, яку в «Правді» (18. 6.1927 р.) піддав критиці советський історик проф. М. Покровський. В квітні 1926 р. в Харкові відбулася конференція членів комітету Селянської Партії з С. О. Єфремовим, на якій було ухвалено перенести політичний центр до старої столиці України Києва і розпочати політичну діяльність загальнонаціонального масштабу.

«До речі, так постала Спілка Визволення України, яка замінила собою Братство Української Державности. Дехто ладен думати, що СВУ — це большевицький блеф, придуманий для знищення українських національних кадрів. Таке тлумачення історичних подій характерне для наших політичних Пульхерій Іванівних і Афанасіїв Івановичів, — підкреслив В. А. Доленко, — СВУ з червня 1926 р. по вересень 1929 р. охопила усю так звану петлюрівську республіканську інтелігенцію по всій Великій Україні, а також і селянство, що за часів НЕП-у сильно економічно укріпилося, а за час з 1917 р., тобто за час Української Національної Революції і війни, а потім і окупації здорово виросло в своїй національній політичній свідомості. Може бути правдою, що большевики, перелякавшись цього великого національного руху, який виник у всіх ділянках — в освіті, мистецтві, кооперації, церкві і побудований великою свідомістю й активністю селянства і селянської молоді, що організувалася в СУМ для боротьби, вирішили дати цьому національному рухові бій, для чого підмінували провокаційно політичний рух, очолений СВУ, військовим сектором, ніби керованим емісарами з-за кордону» («Пам'яті В. А. Доленка», Мюнхен - 1975, стор. 249).

Безсторонности ради видання Наукового Т-ва ім. Шевченка мусіло б виголошувати не фальшиві вирокі в справі СВУ, а подати повну інформацію про неї. Однобічність «ЕУ» в оцінці СВУ, тенденційне покликуння на націонал-комуністичних авторів, що висловлюють

здогади сумнівної вартости й достовірности, межує із знеславленням вільної української науки, її визначних діячів, засуджених у процесі СВУ, з національним шкідництвом.

Зливою нападів і бруду на СВУ стали останнього часу комуністичні «Набої для розстрілу» українців. Докладніше про цю книгу йде мова в органі СЗСУ-Селянської Партії журналі «Українська земля», передрукована повністю також в органі СУМ «Авангарді» (ч. 1 і 2/1985).

22 березня 1980 року, виступаючи перед представниками різних національностей у Жидівському народньому будинку в Сідней (Австралія) колишній лавреат Сталінської літературної премії, який використав командировку до Європи для запису себе тут у дисиденти, В. Некрасов, що привіз із собою «Набої для розстрілу» і надрукував їх у редагованому ним російському журналі «Континент», сказав, що знає про покайну заяву Г. Снегірьова з випадками проти нього. «Але, знаєте, КГБ може все підробити», — була його думка. На запитання одного з присутніх жидівської національності, чи не свідчить така підробка заяви, що й «лірико-публіцистична розвідка» Снегірьова про СВУ була спеціальною фабрикацією КГБ, відповіді не послідувало. Мовчанка — знак згоди?

Ця книга спрямована проти українських національно-державних діячів і на вихвалювання націонал-комуністів. Найвиразніше сказано про це в рецензії «Документальний твір про одну трагічну "оперу"», надруковану в журналі, що видав цей твір, у «Нових днях» за квітень 1985 р., стор 19:

"Всі зрежисеровані діалоги між прокурорами й підсудними звучать таким старосвітсько-хуторянським погейкуванням в порівнянні з тим, що на весь голос з офіційних трибун рекли Микола Куліш, Микола Хвильовий, Григорій Косинка, Володимир Сосюра, Олекса Влизько, Остап Вишня, Микола Скрипник, Павло Волобуєв, Ол. Шумський і довгий реєстр інших?"

Не всі з названих тут за життя перебувала в одному таборі. Зокрема, Г. Косинка був приятелем М. Палушкова. Інші діячі тієї «буреломної» доби, як М. Хвильовий, В. Сосюра, В. Гришко їздили в села пропагувати організацію колгоспів. Їхнім завданням було не поширення заклику «Геть від Москви!» чи «Любіть Україну!», а здійснення плану Москви про знищення шляхом суцільної колективізації, щабля до голоду 1933 року, куркуля як кляси — остаточне й усебічне поневолення комуністами українського хлібороба, який не тільки любив Україну, а й був у ті часи її хребтом, основою нашої нації ("Українська земля", 12/1985).

КОМУНІЗМ — ЗЛОЧИН. МИНУВШИНА "НАЦІОНАЛ"-КОМУНІЗМУ

Усі марксистичні сповідують тезу про диктатуру пролетаріату і коли якийсь комуніст тлумачить по своєму, інакше, як вона вже здійснювалася або здійснюється, то тільки тому, що бажає надати їй, у своїх інтересах, дійовості і життєздатності. Замість рішучого виступу проти всіляких намірів і проявів диктатури, комуністи засуджують, виступають лише проти скрахованих і знижених диктатур. К. Маркс і Ф. Енгельс також, відповідно до потреби, змінювали свої погляди. В 1847 році вони належали до Союзу справедливих, що проповідував гасло «Всі люди — брати». А згодом змінили назву організації на Союз комуністів із закликком «Пролетарі всіх країн, єднайтеся» та декларували «Комуністичний маніфест» з проповіддю диктатури пролетаріату. Здійснення комунізму неможливе без терору (диктатури), пропагованого «Комуністичним маніфестом». Пролетаріат стверджує своє панування, — закликає він, — за допомогою насильного повалення буржуазії. Завдання революції полягає не лише в перебранні влади комуністами, а й знищенні бюрократично-військової машинерії капіталістів. Також шляхом парламентарного опанування влади. Але основним важелем революції є насильство.

Марксистичні твердять, що їхня теорія не є догмою. Большевики діяли не догматично — шляхом можливого здійснення їхніх цілей. Ленін не заперечував існування інших шляхів до комунізму, а не тільки того, яким крокувала його партія. Головне — мета, а не методи (переходові етапи, за Леніним) її досягнення. Ті методи-засоби тимчасово, переходово можуть і не бути диктатурою пролетаріату, коли ведуть до неї. Диктатура пролетаріату (із зосередження законодавчої і виконавчої влади в одних руках — комуністів — за теоретичними міркуваннями Маркса й Енгельса) не мала в боротьбі іншого вигляду, як насильство, бо інакше комуністи програли б. Існує переконання, що поділ на большевиків і меншовиків був умовним, здійсненням із теоретичних і практичних міркувань: за можливою поразкою однієї з названих груп, друга продовжувала б діяти для досягнення спільної мети та ідеалів. Також боротьба за чи проти «демократичного централізму» в компартії провадилася лише серед проводу, була справою членів Центрального Комітету КПСС. Вони, наприклад, вирішували національне питання без урахування думок і прагнень окраїнних комуністів, не говорячи вже про народи, нації, що мали інші, власні погляди і переконання. Також розбудова промисловості відбулася на основі рішень керівництва компартії, а не трудящих,

робітників. І та розбудова здійснювалася не в інтересах трудящих, а комуністичної ідеї. Сказане свідчить про підступність, брехливість, демагогічність комуністів: говорили про найдемократичнішу в світі систему, а здійснювали криваво жорстоку диктатуру терору в усіх сферах людського життя. Комунізм — це породження капіталістичної потвори і прагнення первісної людини до панування — постійно, відповідно до умов зовнішньо змінювався. Його перемога в революції 1917 року — випадок, зумовлений першою світовою імперіалістичною війною, а не волею громадян тюрми народів. Найбезоглядніше нехтування інтересами підвладної людини досягло апогею в добу «сталінської диктатури». Що це таке? За часу перебування Сталіна на чолі КПСС та би мовити в чистому вигляді здійснювалися ідеї диктатури пролетаріату.

Після смерті Сталіна нові керівники компартії мушили негайно й різко змінювати для самопорятунку термінологію і зовні політичні концепції: замість культу особи (обожнювання генерального секретаря КП) — колективне керівництво меншими сталінами, замість вихвалюваного, пропагованого терору проти всіх і вся — розмови про дотримання советської законності, замість бюрократично-центрального регламентування — демагогічна винахідливість тих же сталінів на виробництві з метою зміцнення комуністичної системи і советської держави — власної влади.

«Провідну роль» КПСС в міжнародному комуністичному русі замінено еластичною політикою здійснення комуністичного впливу без зречення ідеї в основному — ствердження комунізму в усьому світі, прагнення до свого панування насамперед у власній сфері диктатури пролетаріату. На Заході це називали відлигою і схвалювали як лібералізацію, ставлячи іншим за приклад Тіто, Чаушеску за їхню критику тези Л. Брежнєва про «обмежену суверенність», хоч нею вони лише захищали своє панівне становище, деспотизм у власній країні, диктатуру пролетаріату, насильство, не менш жорстоке і криваве, ніж сталінське. Комуністи виступали за співіснування держав із різними політичними системами, але одночасно нещадно винищували своїх громадян за їхні антикомуністичні погляди, критику марксизму.

Комунізм — це хвороба, що постає і шириться в організмі людства внаслідок ненормальності його життя, насамперед через володарів концернів та підлеглих їм, слухняних державних діячів.

Українські «націонал»-комуністи знали все це з часів навчання у Вищій партійній школі, в Комуністичних інститутах журналістики та інших елітарних вузах. Але вони залишилися комуністами.

В Україні проживає 50 мільйонів осіб. Із них 72,2% українці, 21,1% — росіяни. Решта — національні меншини.

У травні 1919 року КПБУ нараховувала 36000 членів. З них на Донбас припадало 10000, на Харків і Катеринослав — по 5000. Донецькі робітники були переважно приїжджі з Росії. У сільських губерніях України більшість у партійних організаціях становили тоді євреї.

Велика частина відповідальних працівників була прислана на Україну з Росії. Так ЦК КПБУ розподілив тоді на місцях 316 відповідальних працівників, 50% прибулих з Великої Росії, — говорить І. Майстренко («Сторінки з історії КПУ» т. 1, с. 72), покликаючись на «Історію КПБУ в матеріалах і документах» (Харків, 1934 р., т. II, с. 417). Про національність присланих відповідальних працівників КП із Росії цитована історія замовчує.

Перед війною 1941 року українці становили 63,1% членів КПБУ, а лише 40% членів ЦК КПУ, як видно з матеріалів XV з'їзду (13-17.V.40).

В роки т. зв. Громадянської війни населення України дало для червоної армії не більше добровольців, ніж два російські міста — Москва й Петроград. Та й ці добровольці в основному були росіянами або мешканцями зрусифікованих українських міст.

Український народ не співпрацював із Москвою, «народом богосцем» у минулому, «старшим братом» в СРСР, ніколи не називаючи його інакше, як зневажливо — «москалем». Незначній прошарок українського панства, а пізніше — «націонал»-комуністів, зв'язаних комуністичною ідейною (маєтковою) пуповиною з Росією, виступали проти свого народу.

Прем'єр уряду УНР І. П. Мазепа говорить про революційні антикомуністичні повстання в Україні й підтверджує сказане даними Антонова-Овсієнка. Цей командарм червоної армії в «Записках о гражданской войне» подає, що проти українських повстанців чотирьох губерній України воювали «21000, з них фронтових і призначених для фронту до 7500 багнетів, при 20 гарматах, 140 кулеметах і 3 бронепотягах» («Україна в огні і бурі революції» т. 1, ст. 199). П. Феденко, якому І. Мазепа дякує за перегляд названої праці й за допомогу цінними вказівками та зауваженнями (1, ст. 6), у своєму збірнику свідчень про винищування Москвою українського селянства «Голод 1933 р. в Україні» також (під псевдонімом О. Зеленський) говорить про збройну боротьбу українців з московською червоною армією. В 1921 році **УКРАЇНСЬКИХ ПОВСТАНЦІВ БУЛО БІЛЬШЕ, НІЖ ЧЛЕНІВ КП** Української РРС.

«1921 року перед початком голоду, в Україні діяла як організована сила армія українських повстанців, яких сама комуністична статистика начисляла до 40000».

Офіційні советські дані про 40000 повстанців напевно занижені. В них повідомляється, що від бандитів — комуністична назва ук-

раїнських вояків — відбито велику кількість зброї, зокрема 32000 гвинтівок.

Нагадаємо: КПУ в той час нараховувала 36000 членів і кандидатів. Лише 19% з них були українцями. Отже, кількість вбитих із зброєю в руках (32 тисячі гвинтівок) українських вояків-патріотів дорівнювала членам ворожої КПУ. Але не всі повстанці були вбиті, захоплені до полону й розстріляні...

Для України перемога комуністів обернулася жахом — голодом, засланням, тюрмами. Знищено понад 10 мільйонів українців. І все ж знаходяться вихвалювачі тих, кого називають «націоналістичними» комуністами.

Комуністи першого покоління (М. Скрипник, М. Хвильовий та їхні однодумці-однолітки й частково наступники) в КП йшли з ідейних мотивів, добровільно, згідно зі своїми переконаннями про потребу знищити старий і на його руїнах побудувати новий світ. Вони злочинили в ЧК. В чому різниця між чекістом і комуністом? ЧК створена компартією, для зміцнення диктатури пролетаріату. ЧК — «каральний меч революції», за означенням її першого керівника Ф. Дзержинського — була започаткована за ініціативи В. Леніна і згодом під назвою ГПУ, НКВД, КГБ підпорядкована, підзвітна головному центрові комуністичних вождів Політбюро ЦК КПРС. Кожен, хто вступав до компартії, був зобов'язаний інформувати, повідомляти чи доносити своєму партійному начальству про все бачене й чує. Члени компартії добровільно належали до мережі донощиків, що й робило ЧК прозірною, як захоплено висловлювався про неї М. Хвильовий. Чекіст і комуніст — це два боки однієї медалі. Це вони активно провадили колективізацію, щабель до всенародного голодомору 1933 року, брали участь у винищенні, або сприяли йому, українців національно-демократичних переконань на селі та у містах. Це вони були основою апарату терористичної комуністичної системи. Двох із них — М. Хвильового та М. Скрипника — їхні однодумці роблять своїми богами. Зупинімося докладніше, хто ж вони були насправді.

Люди наступного покоління (комсомольці, кандидати в члени компартії) перед війною 1941 р. не могли обминути перебування в КП, бо поза нею не було ні праці, ні життя. Позапартійних, безпартійних оцінювали як ворогів народу і ліквідували найрізноманітнішими способами. В подібному становищі перебували також народжені пізніше. Звичайно, серед них були також комуністи типу першої генерації, покоління убивць і самовбивць. На них трималася влада КП, більшість була підвладна їм, але не однодумна.

Дехто з комуністів першої генерації зазнав репресій від побудованих за їхньої участі органів терору. Це наслідок здійснення комуністичного вчення ідеології про диктатуру. Вони потрапляли до в'яз-

ниць не за ворожі антикомуністичні переконання чи як «ухильники», а за планом НКВД (КПСС), що мусило заарештувати певну кількість підвладних громадян ССРСР.

«Найкращого комуніста» (М. Хвильовий про себе) емігранти перефарбовують на номінального!..

Вихвалювання названих уже богів «націонал»-комуністів є намаганням виправдати їхнє і своє минуле, спробою замести сліди злочинів, заподіяних супроти свого народу. Комуністи були сповідниками й виконавцями чужих ідей — знищити християнство, українство та його основу — селянство, яке в минулому дало козацтво, Дійову армію й діячів УНР. Ослячий екзальтований рев комуністичних початкуючих письменників і поетів та тих, хто себе за таких вважав, був висловом комуністичних переконань. М. Хвильовий глузував з Т. Шевченка у «Вальдшнепах», а І. Багрянний називав його «глиняною фігурою». «Націонал»-комуністам невтямки що хвильова, багряна чи інша здрібніла Україна — нежиттєздатна Україна без Т. Шевченка — як світ без Ісуса Христа. З ним, Великим Кобзарем, наша Батьківщина світлосайна, вічна.

Кожен, навіть нікчема, має право на власну думку. Але чи личить брехня емігрантам, які стають до лав поборників правди?

«Микола Хвильовий номінально був комуністом... Фактично перетворився в найзапеклішого ворога комунізму. На цей шлях став не відразу. Спочатку, як і тисячі інших блудних синів нації, служив «чужим богам», — говорить Ю. Бойко («Вибране» т. 1, ст. 111, Мюнхен-1971). Професора, доктора Ю. Бойка, що був також ректором Українського Вільного Університету, вважають не тільки за поважного історика української літератури, а й називають знавцем нашої мови. Тому безперечно слово «номінальний» він ужив правильно. Номінальний — це той, «який має яку-небудь назву, але не виконує своїх функцій, обов'язків», — тлумачить «Словник української мови» (т. V, ст. 441, Київ-1974). А «Словник іншомовних слів» (Київ-1955, ст. 501): Номінальний (латинське) — іменний, «що існує тільки за назвою, на папері, не виконуючи свого призначення, не відповідаючи за своєю суттю назві».

Якщо М. Хвильовий був номінальним комуністом, за характеристикою визначного професора вільної української науки то, виходить, він являє собою зразок, ілюстрацію нікчемності — пристосуванець, прислужник сильних, що панували, здійснювали диктатуру над його народом. Він активно провадив здійснення комуністичних ідей (суцільна колективізація) і ніде ніколи не промовив ані одного слова на засудження комунізму.

Прихильники, однодумці М. Хвильового скажуть: легко на чужині, далеко від комуністичної влади, після розвалу советської системи, вимагати безкарної тепер критики. Але ж за його життя таки були відверті вороги комунізму. Чому не їх ставлять за приклад? Член Національної Академії наук України, наприклад, написав небелицю про випадковий розстріл чекістами Г. Чупринки, антипода М. Хвильового. А хвильовіст Ю. Дивнич, який на з'їздах колгоспних письменників повчав, як слід реалістично писати, в упорядкованій ним антології «Розстріляне відродження» взагалі не згадував Г. Чупринку, розстріляного за заклик до українського відродження, нищить поета мовчанкою.

Комунізм — то злочин, засуджений народом. Тому комуніста оббілюють, називають номінальним. Навіщо ця неправда?

С. Єфремов у своїй «Історії українського письменства» т. II, сторінки 410, 411 та наступні (Видання четверте, Київ-Ляйпціг, 1919) прихильно оцінює творчість початкуючого письменника М. Хвильового. А також наводить його висловлювання: «Я закоханий в кому-ну», «І люблю я її — большевицьку Україну — ясно і буйно», «Моя люба соціалістична Україно!». В понятті большевиків соціалізм і комунізм — тотожні.

Передсмертна записка друзям:

«Арешт Ялового — це розстріл цілої Генерації. За що?

За те, що ми були найкращими комуністами?

Нічого не розумію. За Генерацію Ялового відповідаю

перш за все я, Микола Хвильовий. «Отже»,

як говорить Семенко... ясно.

Сьогодні прекрасний сонячний день.

Як я люблю життя ви й не уявляєте.

Сьогодні 13. Пам'ятаєте, як я був закоханий в це число?

Страшенно боляче. Хай живе комунізм.

Хай живе соціалістичне будівництво.

Хай живе комуністична партія.

P.S. Все, в тому числі й авторські права, передаю Любові Уманцевій. Дуже прошу товаришів допомогти їй й моїй матері.

Микола ХВИЛЬОВИЙ.

13.V.1933 р.♦

В останньому слові перед смертю самовбивець говорить, що він був найкращим комуністом. Не масово помираючі з голоду українські селяни (травень 1933 року!) були його думкою, а здравиця «Хай живе комуністична партія!».

Возвеличувачі комуністів-вбивць замовчували жертви голоду 1933 р. в Україні

Впливовий на чужині хвильовіст О. Тарнавський, президент Вільного об'єднання письменників «Слово», говорячи про «Трагічний 1933 рік» (назва його статті в журналі «Нові дні» ч. 5, 1979 р., Канада) згадав 14 мільйонів безробітних в США того року, наступ фашизму в Німеччині і ... постріл М. Хвильового у власну скроню. Мільйони українських хліборобів-трудоарів, знищених большевиками за активної допомоги членів КП України, засланих за межі батьківщини і знищених голодом жодним словом не пом'янув цей пан президент Вільного об'єднання письменників!..

Сила нашої української еміграції була у високих помислах моральності, працьовитості на добро України. Але такою вона не стала, бо їй перешкоджали «націонал»-комуністи. Вони проголошували «Геть від Москви!» і прагнули, мріяли самі нищити Україну комунізмом!

Возвеличувачі убивць (Хвильового, Скрипника) приховано вихвалювали комунізм і виправдовували своє минуле — служіння ворогові України.

Провідний член ВАПЛІТЕ Аркадій Любченко (1899-1945) був класиком української радянської літератури. Його твори («Зяма» та інші) належали до шкільних читанок УССР. В 1941 році не втік із комуністами з Харкова. Гестапо заарештувало його, і він помер у Бад Кіссенгені. Під час війни різко виступив проти комунізму. Довідку про нього, як і про Г. Чупринку, розстріляного чекістами в 1920 році, не знайти в «Розстріляному відродженні. Антологія 1917-1933» (Париж 1959, сторінок 980, Ю. Лавріненка (Дивнича).

А. Любченко — автор багатющого на фактаж «Щоденника» (Торонто - 1951). Про свого приятеля М. Хвильового він пише: «Виступали в Лохвиці. Хвильовий, Вишня, Ірчан і я. Жили в одній кімнаті. Пиля горілку...»

«Хвильовий і Маяковський — пильно один до одного принкухувалися і багато пили».

В. Чапленко, письменник, мовознавець, колишній викладач ДДУ, писав у журналі «Нові дні» (Канада): «М. Хвильовий хвастася, що застрелив на вулиці петлюрівця!..»

І в Україні комуністи замовчують свої злочини й вину

Комунізм — злочинний у своїх основах, засобах і намірах. Він усіма своїми органами перетворює підпорядкованих на безвладних, безвольних виконавців його постулятів, постанов, директив і наказів.

Комунізм, мов отруйний газ, просякає усі сфери життя. Спортсмени, вчителі, священники, журналісти, письменники і службовці ресторанів не могли легко ухилитися від виконання шпигунських обов'язків для компартії. Огидна комуністична слизь заповнювала всі пори суспільства. Підсоветські люди відчули це на власному досвіді. Комуністи примушували дітей доносити на батьків (історія з Павликом Морозовим), чоловіків слідкувати за політичними переконаннями, висловлюваннями й діяльністю своїх дружин, братів, приятелів.

Дипломати України, виступаючи серед українців діаспори, говорять про "нашу" державу, їхню державу, а не державу українського народу чи Українську державу. Не дивно, що вони згадують не комуністичний терор, терор КП, в якій їхні виховники чи батьки були активними, а про "сталінський терор чи режим!" ... ("Бюлетень" СЛУПВ 34/1998 — Привітання делегатам і учасникам III-го конгресу Світової Ліги Українських Політв'язнів у Торонто, 16-18. X. 98).

Неприємно говорити подібне землякам, які перебувають на службі України за кордоном. Але вони самі, освічені, вишколені, розумні, мусіли б зрозуміти, що слід служити нарешті своєму народові... Подібну мелодію ("музика ГПУ"?) співають і "наші кадри з КП та комсомолу", "націонал"-комуністи на чужині. Про завоювання України, Української Народної Республіки, їхньою Червоною армією, за їхньої активної участі, керованої з Москви, вони не згадують. А нищення українського селянства, основи нації, проведення колективізації, яку здійснював М. Скрипник та його послідовники, дрібнота, що опинилися на чужині, звалюють на чужих — москалів.

Другий вождь УРДП І. Майстренко, колишній редактор газети «Чорноморська комуна», органу Одеського обкому КП, так і писав у «Сучасній Україні» (Мюнхен, 26.7.1953 р.): "Організатор голоду в Україні — П.П. Постишев». І ніхто з однодумців цього "націонал"-комуніста не заперечив цієї безглуздої нісенітничі. Відомо, що П.Постишева прислали з Москви в Україну наприкінці січня 1933 року, коли від голоду вже масово вимирали українські селяни.

Україну в усіх її галузях — культурі, господарстві і т.д. нищили місцеві, українські комуністи. Український письменник Олекса Гончар у своєму щоденнику записав 10.12.91 р. ("Борисфен" 9.87.IX.98 р. стор. 6): "Важко навіть уявити молодшим поколінням масштаби вандалізму, що прокотився країною в 30-ті роки. Ось один тільки, для прикладу, сусідній з нами район. Решетилівський. Десятки сіл, і в кожному селі церква або й дві. Почищено все, хоч серед ікон були, ясна річ, шедеври. В одне таке село сьогодні приїхали кінодокументалісти, бо, виявилось, що підлога в конторі вистелена іконостасом. Зривають тепер й, реставратори оглядають те, що уціліло. Старі люди коментують, як і хто це робив... Називають прізвища.

— Не чужі — свої ж це робили! — викрикнула одна бабуся зі сльозами на очах.

А друга — спокійно — розповідає, що лавки поробили, але ніхто з людей на ті лави не сів:

— Боялись. Страшно було сідати. А той, що дзвін скидав, недовзі захворів і вмер: щось таке з ним поробилося...

Розповіді ведуть здебільшого рівними епічними голосами. Як інопланетяни..."

Польський публіцист Адам Кжевинський (співредактор варшавського тижневика "Політика") зазначає, що в 90-ті роки французька преса поняття «нацизм» аналізувала 480 разів, "сталінізм" — 7 раз, "Аушвиць" — 150 разів, "Колима" — 2 рази. "А великий голод, створений розкуркулюванням в Україні, від якого загинуло десять мільйонів людей, взагалі не згадувані, хоч державна система, що призвела до нього, скрахувала." (ВВ, 33/13.8.1998, стор. 4-8.)

Ще одне висловлювання ("Вперед", ч. 10/Х.1957 р.). Орган УРДП "Вперед" писав:

"Плюсом є те, що терором 30-х років сталінізм навіки ліквідував дрібну селянську власність. Зникнення в СРСР дрібного селянського господарства треба вважати великим прогресом, кривавим, як усюди було з прогресом. Але прогрес!"

Отже, — повторимо, — голод 1933 р., яким КПСС знищила близько десяти мільйонів українських хліборобів, — "великий прогрес, кривавий, як усюди було з прогресом. Але прогрес!". Чи можна очікувати, щоб вихвалювачі знищення селянського стану, засуджували ліквідацію української інтелігенції національно-демократичної, антикомуністичної настави (СВУ)?

Всі ці колишні донощики наводять зовнішньо переконливі аргументи на своє виправдання.

Подібне було і в нацистській Німеччині. Один визначний німецький соціаліст (Кляус фон Донані, «Ш» 5/92 с. 36-38) виправдовує співпрацю переконаних християн, чесних людей і щирих патріотів з органами нацистського терору та шпигунської служби, в тому й свого батька. Хто хоче жити й діяти за диктатури, той мусить, мовляв, носити її форму. Він дивується, що Комісія відзначення праведника світу меморіального центру «Яд Вашем» відхилила пропозицію євреїв, які були врятовані особами в тій формі, посадити на їхню честь дерево в Єрусалимі. Той порятунок здійснено за згоди начальника протишпигунської служби Великонімеччини адмірала Канаріса чи навіть начальника СС Гімmlера. Подібні випадкові рятівники не пасують до праведників світу, відзначуваних в «Яд Вашем».

Зміцнення могутності і величі жадливої потвори (Третій Райх - СРСР) не можна виправдувати добрими вчинками окремих осіб,

здійсненими супроти деяких людей. В Україні недавні можновладці захищають або замовчують вину комуністичних злочинців української національності...

Підсоветські літератори на виправдання своєї коляборації з Московою говорили, що коли б Іван Мазепа не був прислужником, то він би не став гетьманом Мазепою 1709 року. За різних нагод вони наводять слова І. Франка, викидаючи кінцевий знак запитання:

Часто бачиш, що грішить хтось явно,

Та не знаєш, чи він потаємно

Вдесятеро добра не робить?

(Див також «УРЕ», VI, с. 564, Київ-63).

Вони опускають, викидають кінцевий знак запитання і замовчують, що Великий Каменяр не завагався назвати геніального А. Міцкевича співцем зради за вихвалювання прислужництва ворогові з метою досягнення своєї мети.

І російські і китайські марксисти — "націонал"-комуністи

Російські комуністи завжди були націонал-комуністами, якщо брати за основу оцінку українських "націонал"-комуністів. Російська СДРП згодом називалася Російською КП(б) і щойно від 1924 року — ВКП(б), з 1952-го р. — КПСС. Незалежно від того як російські комуністи себе й свою партію називали, КПСС була виразником російського націоналізму. Всю історію Російської імперії КПСС і керівні в ній російські комуністи подавали з позицій великодержавників: російські генерали-завойовники — герої, провідники боротьби і рухів за незалежність від Москви — зрадники.

Переміщення населення ССРСР здійснювалося з метою посиленої русифікації. Білоруси, естонці, татари та інші, поселені на території середньоазійських республік вимушені були вживати між собою і з місцевим населенням мову «старшого брата» — ставали знаряддям русифікації.

Включення Східної Прусії, японських Курильських островів до Російської федерації, претензії цієї держави на в минулому окуповані території — акти неприхованого загарбництва з метою збільшення Росії.

24 червня 1945 року в час параду перемоги на Червоній площі в Москві Й. Сталін проголосив російський народ провідним народом ССРСР. 1 січня 1949 року орган ЦК КПСС газета «Правда» задекларувала російську мову "світовою мовою соціалізму".

Лише названа тут діяльність і постулати російських большевиків вказують, що вони завжди були націонал-комуністами.

Деспоти Тіто (в Югославії), Чаушеску (в Румунії) виступали за звільнення з-під впливу Москви. Отже й вони були націонал-комуністами. А чи від того їхній комуністичний терор супроти власного населення був менш кривавим?

КП Китаю звільнилася від влади КПСС, діяла і перемогла самостійно. Отже, вона націонал-комуністична! Але від цього не зменшилося винищення противників комунізму на їхній батьківщині. В основі «великого вчення Мао Дзетунга», геніального (і т д , як про Й. Сталіна в СРСР) вождя китайських націонал-комуністів, лежали ідеї К. Маркса:

1. Насильницька революція є повитухою при народженні соціалістичного суспільства.

2. Скільки б комуністи не здійснювали справ, вони не сміють забувати про диктатуру пролетаріату.

3. Революцію слід допровадити до завершення засобами диктатури пролетаріату.

4. Політична влада виходить із рушниці.

Якщо комуністи припиняють революційну боротьбу, вони перестають бути марксистами-ленінцями.

Марксистами-ленінцями були й українські «націонал»-комуністи. Вони не вели боротьби між Україною (українцями) і Москвою (Московщиною-Росією). То було тертя між комуністами за опанування, підпорядкування собі, ідеям марксизму-ленінізму населення на українській території. Про вплив і патріотизм українських «націонал»-комуністів свідчить знищення в час їхнього урядування в Україні УАПЦ, Всеукраїнської Академії наук, еліти української демократії — СВУ. За згоди і співучасті «націонал»-комуністів за межі України вивезено на знищення близько 2 мільйонів українських душ (за офіційними даними 500 тисяч селянських родин — "куркулів"), здійснено суцільну колективізацію, останній щабель голодомору 1933 року в Україні і голодомор, в час якого вимерла третина українського народу. Смерть М. Хвильового і М. Скрипника — то десятиміліонна частка втрач українців у 1933 році...

Найвизначнішою ознакою корисної чи шкідливої (злочинної) діяльності уряду є стан підпорядкованого йому населення.

Організація голоду 1933 року в Україні ставила за мету знищення українського селянства, що тоді було основою, хребтом нації. К. Маркс говорив про «ідіотизм» сільського життя, бо серед селянства було найменше можливості, підстав для поширення ідеології диктатури пролетаріату. Пролетаріату нема чого втрачати, — говорив він, — крім кайданів. Селянин мав власність. Втрата цієї власності — перехід хлібороба на становище кріпака, раба. Навіть на 6 га землі він повністю міг забезпечити життя своєї родини, міг бути воло-

дарем своєї долі, незалежним у вирішенні питань розвитку свого майбутнього і плеканні минулого. Щоб позбавити цієї сили і незалежності, селянина спершу загнали до СОЗу (Спільний Обробіток Землі), а згодом до колгоспу, де його перетворено на сільськогосподарського робітника-пролетаря, залежного від прадавця — КП.

Така була дійсність в Українській ССР до 1933 року, коли в ній при владі перебували українські «націонал»-комуністи, вплив яких з 1925 року «поширився на політику й одразу ж вийшов далеко за межі Радянської України», — стверджує відомий на еміграції хвилювіст Ю. Лаврінченко в антології «Розстріляне відродження» (с. 393).

М. СКРИПНИК ПОВТОРЮЄ Л. КАГАНОВИЧА

Катедра національного питання Українського інституту марксизму-ленінізму надрукувала 1929 року в Державному Видавництві України (Харків) два томи «науково теоретичних» праць М. Скрипника — «Національне питання» (т. I) та «Статті і промови» (т. II). У них М. Скрипник повторює сказане керівниками в Москві, покликається на заклик авторитетного для нього також в українському питанні Лазаря Кагановича (з 4.VI. 1926 р.) до членів Політбюро ЦК ВКПб «далі твердо переводити українізацію» (т. I, с. 229), й одночасно виступає за повне підпорядкування КП Західної України Всесоюзній КП(б) через КП(б)У (I.247 і далі).

«Ми беремо національне питання в його значенні для визвольної боротьби пролетаріату», — говорить М. Скрипник (I, 12), і картає «куркульські банди отамана Петлюри», які «разом з польськими паннами за французьке золото з англійськими гарматами і американськими танками у вогні пожеж і розстрілів намагаються протипролетарським порядком визначати роль українського народу» (I, 15). Під пролетаріатом розуміється, звичайно, КП, на визволення під керівництвом якої чекають (I, 19) перси, афганці, Естонія, Латвія, Литва та інші народи і держави. «Боротьба за самовизначення цих народів може виявитися, — говорить український «націонал»-комуніст, — тільки в формі боротьби пролетаріату (організації сил пролетаріату для комуністичного перевороту) за його класову боротьбу проти буржуазії» (I, 12). А до буржуазії належить усе протипролетарське-протикомуністичне, приречене на винищення, насамперед куркульство, якому «вдалося об'єднати українських селян і вести їх під своїм жовто-блакитним прапором» (I, 20).

Лише пролетаріат і трудяща біднота, — гучно заявляє М. Скрипник, проводячи політику нацькування хліборобів із метою їх розшарування й опанування, підпорядкуванням цілям комуністів, — є представниками дійсної волі народів та носіями його культурного

розвитку — дійсне самовизначення народів «проводиться тільки в Радянській Росії». «Жодні сили омани й ненависті, що їх проповідував дрібний буржуа Петлюра, не можуть звести тепер український народ із цього шляху», — запевняв він у «Комуністі» (3/30.VI. 20 - 1,21).

Українізація — вказівка В. Леніна

Перші вимоги про потребу проведення українізації в Україні були висловлені, за вказівками Леніна, на пленумі Політбюро Російської КП(б) 21.XI та на пленарній сесії 29.XI. 1919 року. Постановою цих нарад 2.XII. 1919 року наказує «усунути перешкоди, для розвитку української мови і культури, щоб забезпечити в усіх установах достатнє число службовців із знанням української мови».

Початком цієї наказаної українізації України став закон «українських» комуністів, схвалений щойно через чотири роки (1.VIII. 23) їхнім урядом, урядом УССР. Проведення цього закону розпочалося 1925 року. Чим з'ясувати затримку в його здійсненні протягом шести років? Опором «петлюрівсько-націоналістичних» елементів в адміністрації робітничо-селянської держави чи може браком патріотизму українських комуністів. Причина затримки українізації проста: українським комуністам було не до неї, не до комуністичної українізації. Україна палала ще в селянських протикомуністичних повстаннях. За здійснення українізації активно взявся після перемоги чекістів в Україні М. Скрипник.

Діячі Російської КП(б) незалежно від їхньої національності, навіть якщо вони не належали до кола російської культури, потребували перекладачів своїх ідей та гасел на українську мову для збільшення свого впливу і наступного здійснення диктатури пролетаріату, їм було відоме мале число комуністів українського походження, їхня мізерна вага і значення в Україні. Ленін засуджував великодержавний російський шовінізм як перешкоду для здійснення й поширення влади нової Росії, творцем і патріотом якої він був. Тому і тут він застосовував свою, по суті, завжди переможну тактику: крок назад — два вперед. Після проголошення 12.VI. 1917 року Першого універсалу він писав, що «проклятий царат перетворював великоросів на катів українського народу» («Правда», 28.VI. 1917 р.). Висловленою істиною він намагався збільшити свій вплив і силу серед українців.

Комунізм ніколи не був інтернаціональним рухом, як то твердять його вожді і рушії. Л. Троцький говорив, що ставив за свою мету захист інтересів міжнародного пролетаріату, але ніколи і ніде не завдавав шкоди своєму народові. (У дужках варто зазначити, що Л. Троцький був прихильником і здійснювачем комуністичного терору. В час повстання матросів Кронштадту за владу рад без ко-

муністів він закликав перестріляти їх, як качок на ставку). Українські ж комуністи, перебуваючи навіть на верхах, були лише виконавцями постанов РКП(б), пристосовуючи їх до умов в Україні, бо вважали, що РКП(б) стає «форпостом всесвітньої революції в боротьбі проти всесвітнього капіталу (з резолюції «незалежної» УСДП, січень 1919 р.) й одночасно «вірили в майбутню демократичну Росію. (І. Мазепа «Підстави нашого відродження», Новий Ульм - 1946, стор. 151).

Що створив М. Скрипник із своїми підручними більше, ніж уже було здобуто проти Росії в усіх її забарвленнях тими, кого комуністи висміювали як просвітян і винищували як ворогів народу. За велику свою заслугу М. Скрипник вважав поборення наміру комуністів т. зв. Донецько-Криворізької республіки відокремитися від України.

Прапори України над Кримом в 1918 році

Держава українського народу Українська Народна Республіка, що була знищена російською силою за активної співучасті українських «націонал»-комуністів, не потребувала провадити українізацію своїх областей, зокрема Донецької чи Криворізької, бо вона була соборною.

Наказом (10.VI. 1918 р.) військового міністра УНР Жуковського було створено дві ударні групи Запорізького корпусу. Одна з них звільнила до кінця квітня Донецьку область від російських більшовиків, а друга — Кримська група полк. Болбачана форсувала Перекоп і здобула 24.4. 1918 року Севастополь. Наказ військового міністра УНР був таємним і ставив за «своє завдання випередити німецьке військо в цьому напрямкові» — захопити Крим і Чорноморський флот. (Д. Дорошенко «Історія України», т. I. Доба Центральної Ради. Ужгород - 1932, ст. 380-382). Наказ був спрямований проти війська Німеччини й спростовує вигадки комуністичної пропаганди про германофільство українських національних діячів, творців УНР.

Українські комуністи напочатку отримали велике повновладдя від Російської КПб, бо вони були найвідданішими її прислужниками у безоглядному винищенні активного національно-демократичного елемента України й у становленні советської влади. Москва тримала і терпіла їх доти, доки вони були їй потрібні. Після того, як вони спільними силами переламали хребет українському народові — ліквідували УАПЦ, вчених ВУАН, СВУ, вивезли 500 тисяч селянських родин (2,5 мільйона осіб) на знищення за межі України, а решту закріпачили в колгоспах і вимордували третину їх голодом — Москва могла обійтися без своїх співзлочинців.

«Націонал»-комуністи, чекісти становили в Україні ледве чи 6% населення. Їх було мало, але зло вчинили вони велике. Советська преса систематично повідомляла («Спортивна газета» 131/1979) про спорудження пам'ятників чекістам, комуністичним активістам, забитим їхніми ворогами, українськими селянами, в час діяльності М. Скрипника. Хто були ті чекісти, комуністи? Росіяни? Євреї? Але без місцевих, українських, комуністів вони ніколи б не запанували в чужій їм Україні!

«Українська червона армія»

Прихильники «націонал»-комунізму в заслугу М. Скрипникові та його однодумцям ставлять їхній намір створити українську червону армію. В УССР існувало сім «українських» дивізій й одна школа старшин червоного козацтва. У них командування й виклади відбувалися українською мовою. Ці військові частини були національні за формою і протиукраїнські, бо комуністичні за змістом. Їх готували не для охорони північних чи східних (з Росією) кордонів України.

«Червона армія... захищає не національні інтереси, а інтереси комуністичної революційної радянської влади... Ми багнетами пробували Варшаву, багнетами ми закріпилися на Помор'ї, на кордоні Індії, — говорив М. Скрипник 1924 року на 2-ій окрпарткомференції, — Червона армія повинна виховувати підготовлених, свідомих представників комуністичної організації». Отже українська червона армія мусила бути гарматним м'ясом у захисті інтересів Москви.

М. Скрипник говорив, що після перемоги на всіх фронтах українці в червоній армії становили 64,7%, а серед політскладу (керівництва) — 23,3%. На XII з'їзді РКП(б), за його словами, серед політпрацівників (керівників) було лише 19,7% українців. Ці слова, що звучать як жаль чи нарікання, М. Скрипник виправдовує «високими» ідеалами: «Національна справа є лише частиною цілої системи (плану) думок Леніна про боротьбу за диктатуру пролетаріату» («Знання» 15-16/1924).

Український народ не потребував отієї комуністичної «українізації». Навіть найбідніший, забитий, затурканий в українському селі хлібороб говорив по-українському. «Українізація» була наміром збільшити вплив компартії серед українців, засобом підпорядкування їй й пізнішого винищення. М. Скрипник сказав про це відверто: «Передові загони робітничої класи, навчіться української мови для того, щоб вести українське селянство до соціалізму!». «Знання української мови — знаряддя розвитку української соціалістичної культури».

В Дійовій армії УНР все було українським, без «українізації». Навіть якщо генерал шведського походження Петрів говорив «суржи-

ком» із С. Петлюрою, зі своїми колегами чи підлеглими звичайними вояками, то все ж він усім своїм єством — серцем, знанням віддано і щиро служив українській Україні!

Підлабузник і сталініст

До 50-річчя Й. Сталіна «визначний український комуніст» проголосив панегірик цьому теоретикові національного питання, авторові, разом із Леніним, «Декларації прав народів», на урочистому засіданні Ради національностей ЦВК СРСР. Ця підлабузницька промова повністю надрукована в «Комуністі» (ч. 43/15. XI. 30 р.), в усіх інших советських газетах та передрукована в томі I, ст. 334-337 «праці» М. Скрипника. Лише раб може так віддано говорити про свого пана. Лицемірство, підлабузництво свідчать, що М. Скрипник хотів, прагнув стати Йосипом Сталіним в Україні... Він як і його вождь хотів потрапити у безсмертні. Неслухняних підвладних нищив. Творив культ власної особи. У кожному третьому реченні М. Скрипника «я», «ми» (в розумінні «я»), в наказовій формі «помоєму!», «на мою думку!». У «Про музкомедію», «УСРР — П'ємонт українських трудящих мас» та інших виявляє високу оцінку власної персони — перший щабель творення культу особи.

Правда, М. Скрипник ще не дійшов до цитування самого себе, але постійно покликався на «нашого вчителя і проводира В. І. Леніна», «великого проводира всесвітньої пролетарської революції т. Леніна» та «його співробітника т. Сталіна», "керівника СРСР", "одностайність у постановках і резолюціях комуністів України", «що відповідають тезам т. Сталіна» і т.д. і т.п. Подібні повторення сотні разів свідчать про «самостійність» мислення «визначного українського комуніста», як називають М. Скрипника його прихильники.

1919-1921 р. М. Скрипник — нарком внутрішніх справ (ЧК) УСРР.

1922-1927 р. — нарком юстиції (виконавець ЧК).

1927-1933 р. — нарком освіти.

М. Скрипник керував в Україні комуністичним терором в найлютіші його роки. Комуністи свій кривавий терор називають тепер сталінським, намагаючись відволікти вину нищення від основи злочину — комунізму. Але, наприклад, італійський фашизм вони не називають муссолінізмом. Теорія К. Маркса про диктатуру пролетаріату є визначальною для здійснення комуністичного терору. Духовним батьком і організатором комуністичного терору на території колишньої Російської імперії був В. Ленін. Й. Сталін і тут лише продовжував його справи. Без КП не було б і Сталіна!

**Здійснювач "сталінського" терору — Ленін:
"повісьте сотню куркулів!.."**

«11.VIII.1918 р. Ленін у телеграмі комуністам Пензи наказував: "Товариші! Повстання п'ятьох куркульських районів слід нещадно придушити. Цього вимагають інтереси революції. Це мусить стати зразком-прикладом.

1. Повісьте (так, щоб люди бачили) не менше, як сотню куркулів, багачів, кровопивців).

2. Опублікуйте їхні прізвища.

3. Реквізуйте у них усі зернові запаси.

4. Беріть заложників, — як я наказав у вчорашній телеграмі.

Робіть так, щоб люди бачили, тряслися, знали й кричали 100 верст навколо: ви душите на смерть кровопивців. Ствердьте отримання цієї телеграми і її виконання. Ваш Ленін."

Комуністи, які поширювали вигадки про С. Петлюру як антисеміта, мусіли б знати, що на звітах про погроми Червоної армії проти жидівського населення Житомира в 1920 р., Гомеля і Мінська В. Ленін написав: «До архіву!».

Погортаємо ще раз томи Повного зібрання творів В. Леніна: "Революційна диктатура пролетаріату — влада, завойована і підтримувана насильством пролетаріату над буржуазією, влада, не зв'язана ніякими законами" (1918 р., т. 37, стор. 245).

"У Нижньому явно готується білогвардійське повстання. Треба напружити всі сили, скласти трійку диктаторів, провести одразу ж масовий терор, розстріляти... Треба діяти вовсю: масові обшуки, розстріли за зберігання зброї, масове вивезення меншовиків та ненадійних" (19.08.1918 р., т. 50, стор. 142).

Українські вчені УССР з дитинства виховувалися в комуністичному дусі. Вони не мали там змоги обійти постуляти т. зв. комуністичного вчення. В його рамках вони стверджували Україну, творили її? А що вони зробили за роки суверенності України для показу злочинів і злочинності комунізму в нашій, їхній Батьківщині?

**«З метою підкорення селянства
слід його розшарувати»**

"Щоб його завоювати, слід підходити до нього із зрозумілою йому мовою, а коли треба, то й вивчати навіть цю саму мову", — по-вчав М. Скрипник (I, 25).

Отже, здійснювана українізація ставила, за мету «підкорення селянства, його завоювання», перетворення хліборобів на знаряддя зміцнення і поширення диктатури пролетаріату — комунізму".

З тією метою (поширення комунізму й підкорення йому) говорилося і про українців поза Україною. У складі Української ССР була створена Молдавська автономна республіка. Комуністичну Молдавію готували як плацдарм, мостовий причілок для розширення ССРСР за рахунок Бесарабії.

З тією ж метою ВКП(б) привертала пильну увагу до українсько-го населення й українського питання в Польщі, Чехо-Словаччині, Румунії, вважаючи його за важіль, чи говорячи словами часів громадянської війни в Іспанії, п'ятою колоною в поширенні свого впливу, ослаблення та можливого підпорядкування названих держав.

Відхилення українських комуністів тих країн від настанов і постанов ВКП(б) було карегідним і нещадно, з корінням винищувалось разом із опозиціонерами.

М. Скрипник із скаженою люттю накинувся на діячів КП Західної України, які мали намір поставити на обговорення Комінтерну обвинувачення соціал-демократа С. Петлюри в потуранні протиеврейським погромникам. КПЗУ намагалася заперечити й спростувати антисемітизм С. Петлюри. КПЗУ заперечувала й спростовувала цей антисемітизм як наклеп, бо С. Петлюра був демократом, прихильним до єврейства і не може відповідати за погромщиків.

М. Скрипник: проти «петлюрівщини» російська «контра»

Майже незаперечний вождь українських комуністів охоче й без вагань, без совісті використовує дані контрреволюційних російських часописів проти «петлюрівщини». М. Скрипник, як на допитах ЧК, лає «дрібнобуржуазну соціал-угодовську куркульську українську Центральну Раду», «мерзенних людей — наших ворогів і супротивників всякого типу і кольору української закордонної контрреволюції від Винниченка до фашистського Маланюка».

Навіть хрунівське, за визначенням націоналістів, Українське Національне Демократичне Об'єднання для М. Скрипника — це «наші вороги з українського фашистського контрреволюційного табору». (Співзасновником УНДО був І. Франко).

«Українізація — передумова соцбудівництва»

«Ще в 1920 році, напередодні вступу до КПУ т. Шумський у своєму виступі характеризував КПУ як організацію окупантів», — не може забути М. Скрипник сказаної правди (I, 223) і покликається на

листи завдання, які «ставить т. Сталін і вся наша партія», наводячи довжелезні уривки з них про серйозні помилки Шумського, який "при слабкості корінних комуністичних кадрів в Україні» виступає «проти Москви взагалі, проти руських взагалі, проти руської культури...» (225). «Для нас тепер не може існувати і не існує питання Харків чи Москва, бо у нас Харків разом із Москвою в єдиному братерському союзі трудящих мас!» (168), — запевняє М. Скрипник беручи на своє озброєння листи Лазаря Кагановича до членів Політбюро (з 4. VI. 26) та його виступи на українських партійних з'їздах.

У доповіді на пленумі ЦК КПБУ 7. VI. 1927 року М. Скрипник із натиском — надруковано курсивом — повторює: «Українізація — це метода керування цілим українським процесом, як одного з передумов соціалістичного будівництва. Через українізацію пролетаріат зможе керувати цілим процесом української культури, як одного з передумов будівництва соціалізму» (252-253).

«Мусимо завжди згадувати слова керівника КП СРСР тов. Сталіна про завдання України у виконанні ленінської національної політики («Радянська освіта» 1/29), — закликає відданий Москві і тов. Сталінові діяч українського "націонал"-комунізму.

М. Скрипник без передишки шельмує «націоналістів з-під стягу петлюрівського УНДО» (257), таврує «чужі ленінській науці» погляди Волобуєва, «що СРСР тримає Україну в колоніальній залежності від себе» («Більшовик України» 6/1928), стає на захист Л. Кагановича, якого КП Західної України обвинувачує в здійсненні з наказу Москви великодержавного російського шовінізму (295).

У час національно-визвольної боротьби УНР українські комуністи (35% в РКПб і 6% в Україні) були в чужих, ворожих українському народові формаціях. Пізніше ця меншість перетворила Україну на дослідне поле злочинних комуністичних експериментів, які призвели до винищення щонайменше третини українців у в'язницях, на заслання, голодом 1933 і 1947 років. Для комуністів Україна була знаряддям, інструментом досягнення їхніх цілей панування.

М. Скрипник розправляється з мужичою партією В. Доленка і СВУ

М. Скрипник постійно і скрізь підкреслює свою вірність комуністичним ідеям, відданість компартії, її постановам, схваленим після «блискучих виступів тов. Сталіна» (1, 171), різко критикує «шумськізм» із його «академічною манірністю та сексуальним містицизмом» (1, 150).

На XII з'їзді РКП(б) М. Скрипник переконує, що «наша партія в особі т. Леніна і його співробітника т. Сталіна вже давно розв'язав-

ли це — «наявність націоналізму великодержавного, панівного, і націоналізму пригноблених національностей» — питання теоретично».

У передмові до збірника «Ленін про Україну» (в-во «Пролетарій», 1924) М. Скрипник повторює тезу В. Леніна, що «є дві національні культури в кожній національній культурі» і підкреслює основне твердження, що «про національну культуру можуть говорити тільки клерикали й буржуа» (26). Клясова боротьба є одночасно національною і націоналістичною. «Що це так, — показують факти і зокрема пункти з програми т. зв. Мужичої партії В. Доленка, виявленої 1927 р., а також заяви та теоретичні твердження Спілки Визволення України» (I, 279), — твердить М. Скрипник і розправляєється з уже ув'язненими своїми антикомуністичними ворогами.

«Поб'ємо наших ворогів... засланнями і т. п.»

У «Комуністі» (3/30.VI. 1920) М. Скрипник зловісно загрожує: «Ми, звичайно, поб'ємо наших ворогів і за допомогою державної влади, державного суду і прокуратури засланнями, і тому подібним!».

Заплянована програма нищення була здійснена ним і його товаришами-комуністами, особливо в час проведення суцільної колективізації та голодом у 1933 році.

Згодом з такою ж люттю М. Скрипник говорить в газеті «Карпатська правда» (43/19.XI. 1926 р.), органі крайкому КП Чехо-Словаччини (Закарпаття) про о. А. Волошина, обраного згодом ректором Українського Вільного Університету, а пізніше (1939 р.) на президента Карпатської України (I, 74).

Стверджуючи, що навіть робітники пішли «під жовто-блакитні прапори українського націоналізму» (I, 25), М. Скрипник за зразок у боротьбі з ними ставить В. Леніна та Й. Сталіна (I, 33, 38).

Знищення селян — великий прогрес!

«Плюсом є те, що терором 30-х років сталінізм навіки ліквідував дрібну селянську власність. Зникнення в ССРСР дрібного селянського господарства треба вважати великим прогресом, кривавим, як усюди було з прогресом. Але прогресом!»

«Вперед» 10/X. 1957. Орган Української Революційно-демократичної Партії (М).

Скрипник — проти національних «ухилів» в КП

М. Скрипник безоглядно поборював опозиційно наставлених до нього, до Москви й винищував тих, які безпосередньо перебували в

засязі КП-ЧК-КПУ. «Українізація» для нього — то насамперед засіб здійснення комуністичних ідей, також із домішкою постійно вживаної демагогії. М. Скрипник позитивно оцінює і вихваляє видання часопису «Одесские известия» українською мовою під назвою «Чорноморська комуна» насамперед як «большевицьке слово українською мовою», приписуючи «бандам Центральної Ради» з «генеральним секретарем закордонних чи міжнаціональних справ» (I, 126) Шульгіним вислів, що «Одеса не належить, зрозуміло, до України!»...

Нещадні удари М. Скрипник завдавав «шумськізму», також Волобуєву й М. Хвильовому з позицій ортодоксального речника ВКП(б), виразника і здійснювача її постанов в КП(б)У. Діяльність М. Скрипника була постійно спрямована на винищення у його власній партії «українських націоналістичних збочень». За його життя ні в нього, ні в його однодумців не було спроби написати й видати — бо то не відповідало інтересам ВКП(б) — хоча б невелику теоретичну статтю проти великоросійського шовінізму в комуністичній партії з покликунням на вихвалюваного В. Леніна, який нібито науково, авторитетно й геніально опрацював цю проблему. Для націонал-комуністів улесливе цитування Й. Сталіна, Л. Кагановича забирало безліч часу їхнього партійного комуністичного керівництва.

Подібної лінії в національному питанні дотримувалася КПСС в роки другої світової війни. Комуністи здійснювали нову "українізацію" в їхньому тлумаченні. Вони поступились українцям наданням їм не їхнього жовто-блакитного чи синьо-жовтого, як говорять у наш час, а червоного з синьою смугою прапора, гімну, членства в ООН, де УССР мала право виступати лише в інтересах ССРСР.

Цієї ж тактики дотримуються й вихвалювачі «націонал»-комуністів, які по-їхньому, завжди були з народом, замовчуючи або заперечуючи їхні злочини, їхні комуністичні, протиприродні, протинародні переконання, яким вони підпорядковували Україну.

Українські «націонал»-комуністи, йдучи з Російською, а пізніше з Всесоюзною КП(б), нічого не здобули більше ніж те, що було вже наявне в Українській Народній Республіці.

Чи була б потрібна українізація в державі українського народу, якби її не знищили українські комуністи разом зі своїми однопартійцями інших національностей'?

М. Скрипник про Є. Чикаленка, В. Доленка

Іноді М. Скрипник стає в позу безстороннього, об'єктивного оцінювача-судді розвитку української національної культури.

Про Є. Чикаленка, «за директивами якого засновано контрреволюційну СВУ», в час його діяльності за царату говорить поблагливо:

«Свого часу книжки Є. Чикаленка (в галузі сільського господарства) були поступом у національно-культурному будівництві».

Варто нагадати, що в час, коли ворог комуністів поміщик Є. Чикаленко (помер як злидар на еміграції) розпродував свої маєтки на видання українських книжок, М. Скрипник готував у російській КП(б) плани і кадри для винищення тих творців національно-культурного будівництва...

Інший український поміщик, князь Є. Бачинський покинув Російську імперію в революційні дні 1905 року і всі свої величезні маєтки, все багатіюче добро витратив на видання в Парижі і Женеві книг французькою мовою про Україну.

Не обминув М. Скрипник лайкою «іншого гатунку контрреволюційні організації, що теж (поряд із СВУ) провадили значну роботу в галузі ідеологічного шкідництва». Серед їхніх діячів і керівників він не вперше картав також В. Доленка. (З доповіді на пленумі Пролетсуду, ДВУ видало її в 1930 р. окремою книжкою). Спадково шельмували того В. Доленка, співторця УАПЦ — див «Історію УАПЦ» митрополита В. Липківського — Мужичої (1923 р.) антикомуністичної партії, СВУ, «націонал»-комуністи (УРДП) на еміграції. Зацікавлених відсилаємо до "історичної ваги збірника" ("Біблос", Нью-Йорк) «Пам'яті В. А. Доленка», Мюнхен-1975 р.

Скрипник ліквідує письменницькі організації

Із «Щоденника! М. Драй-Хмари:

«Але часи, часи! — Щоб ніякісінької тобі опозиції не було! Щоб ніхто й не посмів не те щоб друкувати вільне слово, а навіть думати вільно! Для чого ж напружувати зголоднілі мізки, коли є готова система думання й філософування? Відкривай книжку Карла Маркса й читай, учись аж досхочу — справи вистачить на всіх!». 28.І. 1928 р.

"Виявилось в Скрипниковій промові — поставити всякі мистецькі організації на формальний ґрунт, каструвавши їх з ідеологічного боку, бо організації у всеукраїнському масштабі надто небезпечні для держави". 28.ІІ. 1928.

(М. Драй-Хмара — автор кількох поетичних збірок. Помер у комуністичному концтаборі. За редакцією В. Давиденка, з оточення В. Доленка, видруковано "Поезії" М. Драй-Хмари. Нью-Йорк-1964, с. 296).

Українські «націонал»-комуністи на еміграції — проти національної України

Після того як «націонал»-комуністи отримали на чужині змогу видавати два часописи й один журнал, вони оскандалено почали наступ на українську національну демократію. На згадку про М. Скрипника чи М. Хвильового як чекістів «Український Прометей» (в США) відповів майже триповерховою російською лайкою, але не українською мовою.

А заклик М. Хвильового до «нової» орієнтації виходив з його непохитних комуністичних переконань: «Москва сьогодні є центр союзного міщанства... Москва як Москва (і навіть Росія без Сибіру) по суті не бачила Жовтневої революції і її героїчної боротьби!» — писав він («Україна чи Малоросія?»).

В багатосторінковій (344) книзі «Микола Скрипник» («Сучасність», 1972) «Передне слово» так і говорить: «Ґрунтом для його протистояння стала оборона суверенних прав української нації перед натиском великодержавництва». Упорядник «Статей і промов» М. Скрипника (1974 р. — 270 стор.) повторює: М. Скрипник «відстоював державну й культурну суверенність українського народу» (с. 6).

Подібне твердження висловив один американський доктор філософії Дж. Мейс, який повинен спрямовувати політичну думку українців.

«В добу 1917-1933 років націонал-комуністи були часткою народного змагання за державність», — інструктивно говорить він в «Українських вістях» (ч. 14/6.IV. 1986 р.).

Подібну нісенітницю названий доктор філософії повторив про голодомор 1933 року. Не наводячи жодного факту, він писав, що в 1933 році голод був не тільки в Україні, а й у Росії. Певно, цьому треба вірити, як твердженню Й. Сталіна, що «жити стало краще, товарищі, жити стало веселіше!»... Правда, в Росії, Російській федерації голод був, але на територіях заселених українцями — на Воронежчині, Поволжжі, Кубані. В 1933 році комуністи винищували голодом український народ, а не росіян!

Чи могли такі створити правдивий образ України і сприяти її визволенню?

Упорядник названих вгорі двох книг про М. Скрипника сам зазначає, що він для них вибирав статті тенденційно. Інакше кажучи, він мав намір однобічно, неправильно, спотворено, фальшиво подати портрет особи, яку змальовує. Отже, упорядник видане ним сам ставить на межі шахрайства, ошуканства. А як називають здійснювачів таких методів? Тут він представник українського «націонал»-комунізму! І чи свідчить це про культурність, культуру згаданого

«професора», що називає творчість уже покійного письменника (І. Багряного на з'їзді Спілки письменників України 1996 р. в Києві) малокультурною, «забувши», що він перед ним запобігливо плазував і піддобрювався. Культура!

Та геть від полеміки! Будьмо об'єктивними, безсторонніми — адже кожен знає, що комуністи завжди оперують неправдою, наклепами, терором. І все ж Україна не була і не стала комуністичною!..

1. Займаючи посаду народного комісара (внутрішніх справ, юстиції, освіти), М. Скрипник був насамперед чекістом. В 1928 р. почали арештовувати селян, противників колективізації, та національно наставлених учителів. В селі Михайлівці, Апостолівського району, де я ходив до ШКМ (Школа колгоспної молоді — семирічка), заарештували двох учителів Лусту та Бризну. Такі арешти, а згодом розстріли арештованих, здійснювалися в усіх селах України. Та комуністи й їхні прихильники мовчать про цей злочин.

"В роки урядування Скрипника в Україні "замовкло" 224 письменника" — (О. Калиник. Збірник СВУ-СУМ, 1964, стор. 174-179). Знищено 32 єпископи УАПЦ, спотворено АН УССР, академіком якої став М. Скрипник. Цей чекіст із задоволенням садиста сам провадив допити акад. С. Єфремова перед і в час процесу СВУ, а також його племінниці Н. П. Павлушкової.

2. "Член Національної Академії Наук України М. Журавський у своїй книзі "З забуття у безсмертя" також написав неправду, неблицю про випадковий, ніби помилковий розстріл чекістами Г. Чупринки, антипода М. Хвильового. Навмисне спотворення українського минулого, боротьби проти північного комуністичного варвара та їхніх поплічників у час УНР здійснюється ворогами національно-демократичної України.

3. У "Передньому слові" багатосторінкової (344) книги "Микола Скрипник" ("Сучасність", 1972) упорядник її професор, доктор (аякже!) Іван Кошелівець так і говорить: "Грунтом для його протистояння стала оборона суверенних прав української нації перед натиском великодержавництва". У збірнику "Статей і промов" М. Скрипника (1974 р. 270 сторінок) той же учений п. І. Кошелівець повторює: Скрипник "відстоював державну культурну суверенність українського народу" (Стор. 6).

4. Коли це українські «націонал»-комуністи стали такими «амагунами» за Україну? Як підписували смертні вироки (П. Любченко — 564 воякам Дійової армії УНР під Базаром, М. Скрипник, винищуючи еліту українського письменства, науковців, вчителів, зганяючи селян у колгоспи, щабля до голоду 1933 року)?

5. "Вместе страдали!" — "Разом страждали!" — твердить москаль. Переписи 1897 року в Росії та в Австрії зареєстрували на ук-

раїнських землях цих двох імперій 35800000 українців. Перепис населення в СРСР 1979 р. на тих же землях подав 36489000 українців. За той же час кількість росіян зросла з 51,8 млн осіб до 137,4 млн. В 1933 р. в Україні голодом та іншими засобами комуністичного переслідування знищено кожного п'ятого українця. Понад 7 мільйонів осіб. Кожен п'ятий росіянин, який «мусів» би померти з голоду, творив би 26 мільйонів? Хто чув, хто уявляє це? Чому «прихильний» до українців американець поширює проросійську пропаганду, протиукраїнські вигадки??

Видання на чужині творів українських комуністичних письменників є спробою виправдання своєї активності в лавах КПСС. Якби їх цікавила знищена, за їхньої активної участі українська національна суть, то вони знайшли б значно більше, ніж надруковано ними в кількох томиках.

Розріджують злочини КП

6.V.98 р. Український Вільний Університет влаштував вечір спогадів про голод 1933 р. в Україні.

Проф. д-р І. Кошелівець розповідав переважно про П. Постишева та Й. Сталіна, які, мовляв, єдино відповідальні за найбільше нещастя в історії України. Певно, хіба можна було почути щось інше від вихвалювача чекіста М. Скрипника, якому він присвятив дві свої книжки.

Проф. д-р І. Качуровський (говорять про нього: талановитий поет і добрий перекладач) розповів про свою матір дворянку (шляхтичку) та подібне важливе для нього. В тридцяті роки він проживав на Курщині, в Росії, де голоду не було.

Відомий у Мюнхені церковний діяч інж. Ю. Саюк хотів сказати про голод на Кубані. Але його обірвали на півслові, бо та тема не була запрограмована... Дозволено задавати лише питання. Це й використав один присутній. Він запитав, чому УВУ, професори якого отримують міністерські зарплати, ще не видав ані одного збірника про голод 1933 р. в Україні. Оце вперше за останні 50 років заговорили в його аудиторії про голод 1933 року. Та й цьому допитливому землякові не дали можливості далі ставити запити, сказавши неправду, що УВУ видав німецькою мовою документи про голод. Справді, існує збірник фотокопій звітів міністерства закордонних справ Німеччини про голод 1933 р. Але видав той збірник не УВУ, а невідома дотепер у Мюнхені особа...

Живуть із патріотизму!

Капітальну працю про голод в Україні видали не українські патріоти, а чужинець, англієць Р. Конквест. Його "Жнива смутку"

перекладені французькою, еспанською, німецькою (з підзаголовком "Сталін нищив українців голодом"), російською (в Ізраїлі) і в свиний голос — останніми українською мовою в Україні...

Вихвалювані як рушії українського національного відродження в літературі (М. Хвильовий, М. Куліш та інші) не протирічили, не заперечували постанови КП, спрямовані на загнуздання України в інтересах Москви. Внаслідок пропаганди засобами художнього слова українськими комуністичними письменниками гасел класової боротьби можливе було посилене розшарування українського села, що стало передумовою його суцільної колективізації — модерного закріпачення.

Непошана до думок інших, брак терпимості з боку хвильовистів, що врятувалися втечею на чужину, в своїй основі має також комуністичний світогляд. Кожен із цих колишніх колаборантів Москви виступає (виступав) як дрібний сталін, а сказаному ними безапелляційно надають форми чи значення пам'ятника під охороною закону. Перегляньте хоча б поверхово передмову до панегірика чекісту «Микола Скрипник» чи "Статті й промови" М. Скрипника (видавництво «Сучасність», відповідно 1972 і 1974 р.). На кожній сторінці — самоцитування, "якання" я, ми, я. В школах України, коли міністром (тоді комісаром народної освіти) був М. Скрипник, розучували й примушували співати, оспівувати перемоги армії Будьоного "дрижіть недобитки ворожі — червона армія іде!».

Таку державність відстоює іракський деспот Гусейн, кубинський комуніст диктатор Ф. Кастро, комуністичний вождь Північної Кореї. Чи народам цих держав легше від кривавого насильства у «власній» в'язниці?

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

- Айзенгавер Д. — 107
 Амальрик А. — 207
 Анатолій, архієпископ — 134
 Антоненко-Давидович Б. — 185
 Антонеску — 213
 Антонов — 187
 Антонов-Овсієнко — 224
 Антонович В. — 21, 30, 115, 154, 201
 Армстронг Д. — 83
 Атамановський В. — 157
 Ахманицький — 153
 Ахматов — 51, 72, 73, 80, 153, 161, 166, 167

 Багазій Д. — 84
 Багалій Д. — 39, 44, 55, 56, 59, 68, 102, 114
 Багряний І. — 137, 138, 140, 181, 184, 192, 197, 199, 203, 207, 226, 245
 Байрон — 51
 Балицький В. — 69, 77, 78, 92, 101, 102, 192, 194
 Бальзак О. — 51
 Барбар А. — 68, 84, 92, 135, 156, 174
 Батир — 49
 Бачинський Є. — 29, 131, 132, 202, 218, 243
 Беатріче — 19
 Бендер В. — 204
 Бендер О. — 136
 Бендик В. — 42, 81
 Бистряков — 72, 154
 Біднава Л. — 156
 Білецький Л. — 201
 Білий М. — 48, 156
 Білокін — 4
 Близнюк П. — 35, 52, 156
 Блохін Ю. — 193
 Бобир Д. — 13, 24, 65, 76, 92, 101
 Богатирчук Ф. — 182
 Бойко Ю. — 144, 215, 226
 Бойчук — 51
 Болбочан — 235
 Болдзович А. — 152, 156
 Болотенко О. — 83

 Бондаренко — 9
 Ботвинський М. — 52, 156
 Брежнев Л. — 223
 Бризна — 245
 Брук — 70, 74, 92, 194
 Бубнов — 48
 Будьонний С. — 14, 247
 Бульба Т. — 135
 Бульба-Боровець Т. — 42, 106, 135, 144, 197, 205
 Бургардт-Клен О. — 31, 50
 Бутко — 177
 Бух — 17

 Василенко К. — 6
 Василенко М. — 39, 59, 115, 196
 Васильченко-Дорошенко Р. — 200, 201
 Васькович Г. — 145, 215
 Вебер — 69
 Венера — 124
 Вільсон В. — 105
 Винниченко В. — 33, 34, 57, 181, 239
 Виноградов В. — 15, 40, 66
 Виноградський — 154
 Височанський — 177
 Вишня О. — 191, 221, 228
 Віденський — 93
 Вількомирський — 154
 Власенко — 178
 Влизько О. — 221
 Воблій К. — 39, 40, 44, 55, 56, 59, 68, 102
 Вовк — 153
 Вознесенська — 154
 Волобуєв П. — 221, 240, 242
 Володимир, князь — 117, 196
 Волошин А. — 241
 Воляник П. — 95, 99
 Воскобійник М. — 204
 Вотчал — 68
 Врангель — 105

 Гавптман — 202

- Гайовий — 36
Гаєнко Ф. — 204
Галан — 36
Ганцов В. — 15, 44, 61, 65, 78, 84, 91, 98, 101, 121-123, 155, 161, 174, 203
Гамзатов Р. — 119
Гаращенко — 177, 178
Гермайзе — 15, 40, 41, 44, 47, 61, 62, 65, 84, 85, 90, 91, 101, 155, 158, 161, 174, 180, 217, 219
Герцен О. — 207
Гімmlер — 230
Гірняк Й. — 190
Гітлер А. — 212, 213
Глинка — 68, 69, 102
Гоголь М. — 70
Головка А. — 177, 178
Голоскевич Г. — 15, 46, 74, 85, 156, 183, 194
Голубничий В. — 216
Гончар О. — 229
Гордзинський — 154
Гордієвський М. — 48
Горький М. — 39
Гребенецький О. — 15, 35, 36, 39, 40, 41, 48, 93, 155, 158, 164, 174, 219
Гресь — 36
Гризло — 49, 81
Гринько — 177
Гришко В. — 183, 184, 199, 202, 203, 205, 208, 210, 211, 216, 217, 221
Грінченко Б. — 3, 51, 115, 177
Грінченко М. — 50, 56
Грінченкова М. — 15
Грушевська К. — 64
Грушевський М. — 33, 34, 44, 47, 56-64, 71, 96, 190
Гузенко — 97
Гусейн — 247
- Гете — 51
Гольдельман С. — 196
Гольдман О. — 191
Грозний — 70
Гюґо — 51
- Давиденко В. — 243
- Дальний М. — 182, 184
Дзержинський Ф. — 14, 225
Дейнар — 65
Дельвіг — 54
Денис, митрополит — 168
Денікін — 105
Дерецук — 36
Дивнич Г. — 227, 228
Дигаєв — 54
Довнар-Запольський М. — 113, 114
Дога В. — 46, 155
Доленко В. — 97, 138, 139, 148-152, 175, 178, 179, 181, 182, 192, 193, 198, 200, 203-205, 220, 240-243
Донаї К. — 230
Донець М. — 54, 140
Донцов Д. — 53, 185, 208
Дорошенко Д. — 112, 130, 161, 200, 201, 235
Дорошенко Н. — 130, 131
Дорошенко П. — 201
Дорошкевич — 89
Драгоманов М. — 8, 21, 30
Дражевський А. — 150, 152, 177, 178
Драй-Хмара М. — 50, 243
Дубицький П. — 215
Дубровський В. — 156, 181, 188
Дурдуківська О. — 4, 8, 19-21, 23, 25, 26, 28-30, 81, 102, 130-134, 139, 142, 188
Дурдуківська С. — 20
Дурдуківська-Долгова — 19
Дурдуківський В. — 3, 6, 12-15, 19-21, 23, 25, 26, 28, 30, 35, 36, 39, 40-48, 51, 52, 54-56, 62-70, 73, 76-78, 84, 85, 89, 90-93, 95, 98, 101, 122, 123, 155, 158, 161-165, 174, 186, 219
Дурдуківський П. — 24
Дурдуківський Ф. — 19
- Жевченко Ю. — 97, 152
Жекулина А. — 196
Жилін Н. — 150, 152, 178
Житецький П. — 115
Жуков Г. — 194
Жуковський — 235

- Журавський М. — 245
- Зайців П. — 97, 99
- Заліський А. — 48, 73, 97, 155, 172, 180
- Затонський — 61, 177
- Заярний — 36
- Зеленський О. — 224
- Зеров М. — 25, 26, 50, 139, 140, 147
- Енгельс Ф. — 44, 214, 222
- Євдокимов Т. — 192
- Єлан-Блакитний — 36
- Єфімов — 177
- Єфремов П. — 91, 143, 145, 156, 193
- Єфремов С. — 2, 3, 6, 7, 11-15, 17-19, 21, 23-31, 33-36, 38-45, 47, 49-52, 54-59, 61-73, 75-84, 86, 90-98, 101-103, 112, 114, 115, 118-123, 134, 135, 139, 142, 143, 145, 148, 149, 151-167, 170, 172-174, 179, 180, 183, 185, 188, 190-195, 198, 217-220, 227, 245
- Єфремов Ф. — 145
- Єфремова Г. — 19
- Іваниця Г. — 46, 94, 155, 161, 166
- Івченко М. — 74, 87, 88, 95, 155, 166, 167
- Ігнатенко — 35, 36
- Ігнатовський — 49, 69
- Іделевич — 154
- Ільф — 28
- Ільченко — 177, 178
- Ірчан М. — 190, 228
- Ієус Христос — 3, 45, 85, 154, 226
- Каганович Л. — 82, 233, 240, 242
- Калиник О. — 245
- Калинович М. — 90
- Каменєв — 14, 53, 54, 92
- Канаріс — 230
- Каплан Д. — 102
- Караванський С. — 204
- Карайда — 81
- Каранда — 49
- Карлсон К. — 192
- Карпович Й. — 157
- Кастро Ф. — 247
- Кенан Дж. — 108
- Кеннеді Дж. — 104
- Керенський — 45
- Кжевінський А. — 230
- Кизимов П. — 144
- Кіпаренко-Даманський — 51
- Клен Ю. — 147
- Ключников Х. — 197
- Кобець О. — 218
- Кобиланський — 152
- Ковалевський М. — 153, 188, 199, 200, 216, 218-220
- Коваленко Л. — 87, 88, 103
- Коваленко О. — 182
- Ковалівська — 154
- Коваль О. — 144, 215
- Коздоба К. — 136
- Козик — 51
- Козицький П. — 15
- Кокот Д. — 13
- Коліух — 52, 177
- Колодубровський — 97
- Колос С. — 51
- Кониський В. — 21
- Кониський О. — 115
- Конквест Р. — 247
- Коновал О. — 185
- Коновалець Є. — 72, 112, 218
- Копилев Л. — 205
- Корженко — 72, 153
- Коробенко — 72, 153
- Коробцов В. — 15
- Корчак-Чепурківський — 68, 102
- Косик В. — 144, 215
- Косинка Г. — 50, 221
- Косіор — 82, 192
- Костомаров М. — 201
- Костюк Г. — 183, 184, 199, 202, 216, 217
- Котляревський І. — 21
- Коцюба Г. — 191
- Коцюбинський М. — 9, 21, 30, 39, 47, 63, 177, 195
- Коцюбинський Ю. — 39
- Кошелівець І. — 245, 246

- Кравець — 81
 Кравчук М. — 72, 154
 Красицький Ф. — 51
 Кривенюк М. — 73, 156
 Кривецький В. — 176-178
 Крижановський — 177
 Кримський А. — 39, 40, 47, 55, 56, 59, 81-83, 88, 89, 91, 96, 102, 115, 183
 Кричевські, брати — 51
 Крупницький Б. — 201
 Крутько А. — 54, 68, 81
 Кубійович В. — 145
 Кудрицький М. — 156
 Кудря — 177
 Кузнєцова — 17
 Кулініч І. — 178
 Куліш — 16, 190, 201, 221, 247
 Купала Я. — 49, 69, 82
 Куракін — 112
 Курбас Л. — 190
 Кущинська З. — 133
- Лавріненко Ю. — 216, 228, 233
 Лагута М. — 156
 Лебеденко — 176-178
 Левченко — 36, 177
 Ленгеншайдт — 28
 Ленін В. — 11, 33, 44, 60, 70, 72, 83, 102, 105, 171, 187, 194, 208, 217, 222, 225, 234, 236-238, 240, 242
 Леопольд — 69
 Лещенко В. — 148, 151, 152, 176, 178, 179
 Липинський В. — 182
 Липківський В., митрополит — 45, 62, 63, 152, 168, 169, 178, 220, 243
 Лисенко М. — 115, 201
 Лиховий — 204
 Лвицький А. — 98, 162, 174
 Лвицький М. — 98, 99, 215
 Ллойд-Джордж — 107
 Лобода — 68
 Лобуцький В. — 2, 11, 144, 146, 197, 203, 205
 Лозов'ягин — 138
 Ломов — 60
 Лотоцька Г. — 132
- Лотоцький В. — 132, 161
 Луговенко — 137
 Луста — 245
 Любченко А. — 228
 Любченко П. — 18, 27, 36-38, 71, 72, 74-77, 80, 83, 91, 94, 95, 102, 104, 120, 154, 171, 173, 245
 Лянсинг — 105
 Льонгфело — 51
- Мазепа І., гетьман — 111, 196, 231
 Мазепа Ісаак — 187, 199, 218, 219, 224, 235
 Майстренко І. — 224, 229
 Макаренвич — 181
 Макаренко — 152
 Максимович — 171
 Маланюк — 239
 Мао Дзетунг — 232
 Маргуліс З. — 95, 155
 Маркс К. — 16, 44, 70, 154, 171, 206, 214, 222, 232, 237, 243
 Мартос Б. — 199
 Масарик — 176
 Матвєєв — 17
 Матвій, євангеліст — 3
 Матушевський Б. — 13, 24, 26, 55, 65, 69, 76, 78, 121, 122, 140, 155, 162, 172
 Матушевський Ф. — 155, 165, 203, 217
 Мацюк З. — 215
 Маяковський В. — 228
 Мейс Дж. — 244
 Мельник А. — 72
 Меншов Д. — 196
 Меріме П. — 51
 Микола II, цар — 72, 171
 Михайлик П. — 72, 74-76, 80, 153, 172, 173
 Міхновський М. — 35, 36, 41, 49, 58, 97
 Міцкевич А. — 167, 231
 Міщенко Ю. — 175
 Младенович М. — 214
 Могилянський М. — 58
 Моргун О. — 118, 196

- Морозов П. — 229
 Мостовенко — 81
 Мстислав, митрополит — 134
 Муха — 72, 153
 Мушинка М. — 133, 134
 М'ясоїдов — 54, 81
- Наддніпрянець В. — 2, 140, 142, 197
 Наєнко М. — 143
 Некрасов В. — 121, 136, 138, 185, 221
 Нестор, літописець — 196
 Нечитайло П. 13, 14
 Ніковська Г. — 19, 26, 30
 Ніковський А. — 25, 26, 41, 78, 90, 139, 140, 155, 157-163, 173, 174, 180, 193, 219
 Ніковський Л. — 19, 30, 64, 69, 73, 122
- Обухівський — 154
 Оглоблин О. — 114, 201
 Огородник В. — 2, 4, 5
 Одинець Г. — 72, 153
 Озарків — 177
 Озерський — 56, 62, 63, 66, 91
 Оксіюк Й. — 178
 Олесь О. — 51, 53, 195
 Омелянович-Павленко — 72
 Орест М. — 136, 147
 Орлик С. — 97
 Ортодокс — 175, 176, 178
 Оскілко — 173
 Остапенко — 199
 Отамановський — 35
- Павлушков М. — 3, 6-14, 16, 17, 20-26, 30, 36, 40, 41, 44, 45, 48-50, 54-56, 61, 65-70, 76-78, 84, 91-96, 101-104, 122, 123, 135, 140, 141, 155, 160-162, 164, 165, 172, 174, 181, 186, 188, 203, 205, 217, 221
 Павлушков П. — 20
 Павлушков С. — 19
 Павлушкова Настя — 19
 Павлушкова Наталка — 3-12, 18,
- 20-22, 26, 27, 104, 111, 119, 123, 124, 130-139, 141-147, 188, 194, 195, 198, 203, 205, 215, 216, 220, 245
 Падалка — 51
 Паладій О. — 191
 Палій — 52, 196
 Панченко-Чаленко К. — 157
 Пастернак Є. — 181
 Пахман Л. — 182
 Передерій — 52
 Перетц — 39, 59, 61, 68
 Песталоцці — 48, 122
 Петлюра С. — 32, 34, 35, 38-40, 43, 46, 53, 58, 71, 72, 74, 75, 77, 78, 82-85, 102, 112, 157, 161-163, 173, 174, 205, 208, 211, 212, 233, 234, 23-239
 Петрів — 236
 Петро І-й, цар — 111
 Петров В. — 28, 188
 Петровський Г. — 23, 39, 71, 83, 153
 Пешкова — 39
 Пігіда Ф. — 204
 Підгаєцький В. — 156, 174
 Підгайний С. — 16, 99, 191, 192
 Підкова С. — 99
 Пілсудський Ю. — 173
 Плахута — 152
 Плюц В. — 188, 216, 220
 Подоляк — 199
 Покровський М. — 151, 176, 220
 Полоз — 37
 Полонська-Василенко Н. — 6, 27, 59, 91, 96, 97, 112-119, 140, 196, 197
 Полоцький — 177
 Попов М. — 187
 Порайко — 71, 153
 Постишев П. — 61, 204, 212, 229, 246
 Потапов — 154
 Потієнко — 97, 149, 178
 Потреба — 178
 Приходько А. — 72, 80, 153
 Прокопович — 161
 Прометей — 31, 112
 Пронко — 97
 Пронченко М. — 181
 Пухтинський — 93, 154

- П'ятаков — 187
- Радченко — 21
- Раковський Х. — 33, 34, 177
- Ратнер — 93, 154, 174
- Рем — 212
- Рильський М. — 147, 167, 193
- Рівлін — 154
- Ріхтер І. — 140, 143
- Річицький А. — 62, 91
- Ромашко В. — 204
- Руденко — 177
- Рузвельт Ф. — 107
- Рудін — 51
- Рябченко — 36, 54, 81
- Садовський М. — 39, 51, 52, 120
- Саксаганський — 120
- Саллівант Р. — 216
- Саяк Ю. — 246
- Севера — 51
- Семенко М. — 135, 227
- Семенко Ю. — 11, 132, 134, 139, 144, 145, 183, 184, 197, 203, 206, 215, 219, 222
- Сеник В. — 148
- Синюк М. — 43, 52
- Сільоне І. — 208
- Сковорода Г. — 177
- Скоропадський П. — 154, 158, 163
- Скрипник М. — 11, 34, 38, 45-48, 56, 62-64, 70, 71, 78, 79, 81, 91, 92, 102, 120, 185, 187, 188, 205, 221, 225, 228, 229, 232-247
- Слабченко М. — 44, 48, 78, 84, 157, 180
- Слабченко Т. — 157
- Слісаренко — 154
- Слободяник Г. — 13
- Снегірьов Г.-Є. — 24, 26, 119-122, 136, 138, 182-185, 191, 203, 221
- Снігерьев — 36
- Соколов — 70
- Соколянський — 72, 73, 75, 153
- Соловей Д. — 175
- Сосюра В. — 221
- Сталін Й. — 11, 16, 18, 26-29, 54, 65, 80, 82, 83, 102, 106, 107, 120, 131, 185, 187, 212, 223, 231, 232, 237, 240-242, 244, 246, 247
- Старицька-Черняхівська Л. — 41, 50, 55, 67, 74, 84, 85, 89, 95, 140, 155, 158, 162, 166, 174, 183, 219
- Старицький М. — 115, 120
- Стахів М. — 187
- Степаненко М. — 204
- Стефанік — 2
- Стороженко А. — 150, 152
- Стражесько — 68, 92
- Страшкевич В. — 156
- Страшкевич В. — 93, 98
- Стрешновський — 174
- Студинський К. — 63, 64
- Тарнавський О. — 228
- Татусь М. — 28
- Телевний С. — 202, 204, 205
- Тіто — 223, 232
- Товкач К. — 35, 74, 81, 98, 149, 152, 156, 169, 170
- Токарівська Н. — 155, 164
- Трезвинський Ю. — 21, 48, 92, 93, 142, 143, 155
- Троцький Л. — 9, 14, 208, 234
- Туптій К. — 203
- Туркало З. — 141, 142
- Туркало К. — 87-104, 142, 156, 203, 216
- Тютюнник В. — 72
- Тютюнник Ю. — 35, 36, 40, 58, 65, 72, 174
- Удовенко В. — 84, 156, 174
- Українка Л. — 51, 112, 124, 177, 195
- Уманцева Л. — 227
- Феденко П. — 179, 195, 216, 218, 219, 224
- Федецький — 97
- Филипович П. — 48, 50, 52, 90, 147
- Франко І. — 8, 21, 30, 51, 112, 195, 231, 239

- Хвиля А. — 64, 71
Хвильовий М. — 11, 56, 138, 140,
171, 185, 186, 189, 221, 225-228, 232,
242, 244, 245, 247
Хвойка В. — 113
Хмельковський Л. — 185
Хмельницький Б. — 139
Холодний Г. — 47, 48, 90, 91, 156,
163, 170
Хорошко — 81
Хотовицький — 177
Хрущов М. — 106-109, 188
- Чабан М. — 145
Чалий С. — 70
Чапленко В. — 97, 228
Чардинін — 52
Чарторийський М. — 138
Чаушеску Н. — 213, 223, 232
Чеботарів М. — 195
Черняхівський В. — 90, 93, 98, 101,
161, 162, 174
Черняхівський О. — 155
Чехівський В. — 15, 39, 41, 44, 45,
61, 63, 66-70, 74, 78, 84, 90, 93, 94,
98, 101, 141, 148, 152, 154, 158, 161,
162, 167, 168, 170, 171, 173, 174, 179,
219
Чехівський М. — 156, 160, 169, 170,
186
Чикаленко Є. — 112, 115, 242, 243
Чикаленко Л. — 69
Чічерін — 112
Чубар В. — 158, 193, 219
Чупринка Г. — 35, 36, 124, 137, 227,
228, 245
- Шаповал Ю. — 188
Шарко В. — 156
Шац — 154
Шварцбарт — 46, 172
Шевченко Т. — 21, 28, 30, 41, 47, 51,
55, 60, 64, 73, 112, 117, 118, 122, 155,
163, 189, 216, 220, 226
Шевчина — 97
Шевчук — 49
Шекспір — 21, 28, 51
- Шерех Ю. — 208
Шерстюк — 53, 54, 83
Шило К. — 46, 155, 163
Шіллер — 51
Шмідт Ф. — 51
Шопин — 36, 54, 81, 83
Шраг М. — 181
Штабовий — 52
Штепа К. — 62, 91
Шульга — 177
Шульгин О. — 84, 112, 163, 242
Шумський О. — 36-38, 40, 46, 47,
56, 63, 171, 221, 239, 240
Шупер Р. — 215
- Щепотьєв — 97, 156, 180
Щербаківський Д. — 61, 62, 97
Щербаненко Б. — 148-150, 152, 178,
179
- Юденіч — 105
Юзефський — 174
Юнкевич — 152
Юровицький — 154
- Явдась М. — 97
Ягода Г. — 82, 192
Якимішин — 52, 72, 153
Яловий — 227
Янгол — 36
Янів В. — 215
Яновський Т. — 66
Яременко О. — 97
Ярещенко О. — 178
Ярослав Мудрий, князь — 113, 115

ЗМІСТ

ВСТУП	3
<i>Полонська Василенко Н.</i>	
НАТАЛЯ П. ПАВЛУШКОВА	6
АКАДЕМІК С.О.ЄФРЕМОВ ПРО НАТАЛЮ ТА МИКОЛУ ПАВЛУШКОВИХ	7
З АРХІВІВ ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ	12
С. ПІДГАЙНИЙ ПРО М. ПАВЛУШКОВА	16
С.О. ЄФРЕМОВ ПОМЕР 31 БЕРЕЗНЯ 1939 РОКУ	17
<i>Павлушкова П.</i>	
МОЄ СВІДЧЕННЯ ПРО СЕРГІЯ ОЛЕКСАНДРОВИЧА ЄФРЕМОВА	18
СПІЛКА ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ Й СПІЛКА УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ	31
БРАТСТВО УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ (БУД)	33
ОРГАНІЗАЦІЯ СВУ Й СУМ	37
ОРГАНІЗАЦІЙНА БУДОВА СВУ Й СУМ	41
ІДЕОЛОГІЯ ТА ПРОГРАМА СВУ Й СУМ	43
ПРАКТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ СВУ Й СУМ	46
ВИКРИТТЯ СВУ Й СУМ	55
СЛІДСТВО	67
СУД	71
ЩО ТАКЕ СВУ	79
СВУ Й СУМ ПІСЛЯ СУДОВОГО ПРОЦЕСУ	80
ПРАВДА І ПРОВОКАЦІЯ (до 40-річчя суду над СВУ-СУМ)	86
ЗВЕРНЕННЯ ДО НОВООБРАНОГО ПРЕЗИДЕНТА США	104
ПРОФ. Д-Р НАТАЛЯ Д. ПОЛОНСЬКА-ВАСИЛЕНКО (до 80-річчя з дня народження)	112
ПОСТРІЛИ ВОРОГА В МИНУЛЕ УКРАЇНИ	119
ПРО СОН	123
ЛІТЕРАТУРНІ СТОРІНКИ	124
ІЗ ЛИСТА О.Ф. ДУРДУКІВСЬКОЇ	132
О.Ф. ДУРДУКІВСЬКА ПОМЕРЛА 25.XII.1950 р.	133
ІЗ ЛИСТІВ Н.П. ПАВЛУШКОВОЇ	134
ПОБУТОВІ ТУРБОТИ І ЗДОРОВ'Я	136
ЯКБИ НЕ «ЗАХІДНЯКИ» НАША ЦЕРКВА СТОЯЛА Б ПУСТКОЮ	137

ПАМ'ЯТІ В.А.ДОЛЕНКА	138
УКРАЇНСЬКИЙ ПРАПОР ЗА НІМЦІВ ПЕРШИМ ВИВІСИВ СИН ПІДСУДНОГО НА ПРОЦЕСІ СВУ	142
СВУ НА ЧУЖИНІ	144
УВУ: "60 РОКІВ ІДЕЇ СВУ-СУМ"	144
<i>Сеник В.</i> СЕЛЯНСТВО В БОЛЬШЕВИЦЬКОМУ ПІДПІЛЛІ. УКРАЇНСЬКА МУЖИЧА ПАРТІЯ — СВУ	148
<i>Доленко В.</i> СВУ ОХОПИЛА ВСЮ УКРАЇНУ "СПРАВА СВУ — НЕВІДОМІ ДОКУМЕНТИ І ФАКТИ"	151 152
<i>Ковалевський М.</i> СПІЛКА ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ НА ХАРКІВСЬКОМУ СУДІ	153
<i>Соловей Д.</i> ГОЛГОТА УКРАЇНИ ЄВГЕН ПАСТЕРНАК ПРО СВУ	175 181
<i>Семенко Ю.</i> «НОВІ ДНІ» і СВУ ЗВІРНИК КП «СПРАВА "СВУ"» КОМУНІСТИЧНІ ТВЕРДЖЕННЯ М.ХВИЛЬОВОГО ПРОТИ СВУ ПОВСТАННЯ СЕЛЯН ЖИДІВСЬКО-ЄВРЕЙСЬКА ТЕРМІНОЛОГІЯ ПРИМІТКИ	182 187 191 192 195 196
<i>Семенко Ю.</i> ЗАБРАКОВАНЕ, НЕНАДРУКОВАНЕ ... ПРО ВОРОГІВ СВУ В УКРАЇНІ І НА ЕМІГРАЦІЇ	202 215
<i>Семенко Ю.</i> КОМУНІЗМ — ЗЛОЧИН. МИНУВШИНА "НАЦІОНАЛ". КОМУНІЗМУ ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК	222 248

Формат 60x84¹/₁₆ Папір офсетний. Друк офсет.
Ум. друк. арк. 16. Обл.-вид. арк. 10,6.
Тираж 1 000 прим.
Зам. № 104

Віддруковано з готових діагностичних
видавничою фірмою "Афіна"
тел. (0322) 97-14-27

ПАМ'ЯТИ НАТАЛІ ПАВЛУШКОВОЇ

*Рідіють лави борців за вільну Україну, багато з яких скінчили
свій земний шлях на чужині.*

З тяжким, пекучим смутком повідомляємо, 17 травня 1997 р. в Німеччині (коло Франкфурта) померла Наталя Петрівна ПАВЛУШКОВА, рідна сестра засновника Спільки Української Молоді Миколи Павлушкова.

Заарештовану ще перед початком процесу СВУ Н. П. Павлушкову, як і її дядька академіка С. Єфремова, допитував чекіст-кат М. Скрипник. На чужині вона опублікувала статті про СВУ, біографії С. Єфремова, професора Н. Полонської-Василенко, своєї приятельки, та інші історичної вартості матеріали, була співавтором праці свого чоловіка В. К. Лобуцького (В. Наддніпрянця) «Українські націонал-комуністи, їхня роль у визвольній війні України 1917 - 1956 рр.» (два видання: Мюнхен - 1950, Нью-Йорк - 1983).

Після проголошення суверенності України Н. П. Павлушкову почали відвідувати земляки різних вітчизняних служб, а один із них й обікрав — узяв без дозволу з собою її архів.

Нехай чужа земля буде легкою Н. П. Павлушківій, а її духові — Царство Небесне!

За СЗСУ – Селянську партію

В. ОГОРОДНИК (Регенсбург),
Ю. СЕМЕНКО (Мюнхен).

Некролог надрукували «Вечірній Київ» 164/5.8.97 р., американський щоденник «Свобода» 153/12.8., «Час/Тіме» 31/7-13.8., «Українське слово» (Київ) 28.8., «Визвольний шлях» (Лондон-Київ), 8.8., «Кримська світлиця» 22.8., січеславський «Бористен» 8.9.97 р. та інші українські часописи й журнали.